

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
PÁLYAMUNKÁK.

I. KÖTET.

Austr. 3497

Valyamunkhik

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI

P Á L Y A M U N K Á K.

—
KIADJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

—
E L S Ó K Ö T E T.

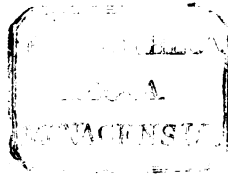
HONI VÁROSAINK' BEFOLYÁSÁRÓL NEMZETÜNK' KIFEJTŐDÉSÉRE ÉS CSI-
NOSBULÁSÁRA, HETÉNYI JÁNOSTÓL.

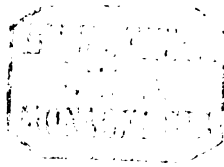

B U D Á N,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETÜIVEL.

1841.

ELŐSZÓ.

Az academia, történettudományi osztálya' javaslatára, 1832-ben a' következő historiai jutalomkérdést határozta kitétetni:

„Milyen befolyások volt honi városainknak nemzetünk' kifejtődésére és csinosbulására?“

's azt sept. 8. tartott első köz ülésében ki is hirdette. A' határnapig, martius' 8-ig 1834., felelet nem érkezett; ellenben ugyan azon hó' 11-dikén egy illy jelmondatu: „Az életnyugalom' utolsó titka munkásság“; melly elkésése miatt vizsgálat alá nem bocsáttaték; de tekintvén mind a' kérdés' fontosságát és érdekét, mind azt, hogy a' használandó források' tömérdeksége miatt a' feloldás sok időt kíván, a' kis gyűlés a' kérdés' ismétlését szavazta *); minek következésében az, az ötödik nagy gyűlés' hozzájárultával, az 1834. nov. 9. tartott harmadik köz ülésben újra ki-

---

*) L. M. tud. társ. Évkönyvei. II-d. köt. I. oszt. 70 lap.

hirdettetett, 's a' beküldés' határnapjául 1836. december' 31-dike állapotatott meg.

Ez időre négy pályairat érkezett *), mellyek' megvizsgálása BAJZA JÓZSEF, LUCZENBACHER JÁNOS helybeli, 's CZECH JÁNOS vidéki, osztálybeli rendes tagokra bízott. Az első, a' pályairatok' tartalmának tömött előadása után, a' III-d. számú pályairatot, mellynek jalszava: *Patriam, cum possis, non illustrare scelus est*, ajánlá jutalomra és kiadásra, mint a' melly a' kérdés' megfejtésére nézve valódi nyereségnek tekinthető. „Az értekezés ugyan nem hibátlan; vannak valótlán adatai, mellyeket, ha a' munka világot látand, a' criticának leszen kötelessége megróni; mindazáltal az egész jeles készületre, 's gondolkodó philosophicus fejre mutat.“ 'S a' foglalat' ismertetése után „e' nevezetes 's nagy érdekű tárgyakat — így folytatja vizsgáló — a' szerző olly helyes ítélettel fejtegeti, olly alapos okoskodással kíséri, hogy hozzá pályázó társai még csak távolról sem közelítenek.“ Egészen hasonló értelemben nyilatkozott LUCZENBACHER JÁNOS rt. is, ezt vallván legjobbnak, egyedül ezt jutalomra 's kiadásra méltónak. CZECH JÁNOS rt. részletes kimutatásába ereszkedvén a' pályamunkák' hibáinak hasonlólag el kívánta mellőztetni, történettudományi készületlenségök miatt, az I. II. és IV. számúakat; de el egyszersmind a' III. számút is, attól tartván, ne-

*) L. szinte az Évkönyvek' IV-d. köt. I. oszt. 14—15 l.

hogy e' munka' kiadatása' esetére „az abban foglalt hibás nézetek és historiai tévelygések a' társaság által mintegy szentítetnének; ezen felül pedig (a' városok' gyakori megrovatása által) a' különféle honfiak' egymáshoz közelítése és egybe olvaszt-hatásának legfontosb tekintetü ügye, ohajtott elő-mozdítás helyett inkább hátráltatást lenne szen-vedendő.“

A' társaság, e' tudósítások' nyomán, oda nyi-latkozott, hogy a' rendszabások a' jutalom' kia-datását minden esetben megkivánván; a' III-d. számú, mint a' mellyet ketten ajánlanak, kia-dandó leszen. *Nyomatását* illetőleg pedig, miután a' társaság számos ízben kimondotta, miképen az általa sajtó alá érdemesítendő munkáknál egyedül arra tekint, hogy „*mint egészek, egy vagy más tekintetben ajánlhatók legyenek, 's a' literatura' je-len állapotjában kiadásra méltóknak tartathassanak*“; és sem egyes állításokat, a' munka' közzé tétele által, magáévá nem teszen; sem az egyes tévedések' megigazításába ereszkedni foglalatossá-gai közé nem tartozik: a' jelen esetben pedig két tag a' munkát mint egészset nyomtatásra méltónak ítélvén; 's a városokat több helytt érdeklő gáncsokat illetőleg is, ezek már azért sem ellen-séges indulatból, hanem a' szerző' tiszta meggyő-ződéséből eredteknek tekintendők lévén, mint-hogy a' harmadik bíráló' vallomása szerint is a' vá-rosok több helytt kedvező világoosságban felmutat-

TITOKNOKI ELŐSZÓ.

**ak: e' III-d. számú munka a' társaság' költ-
n közzé is tétetni rendeltetett: mellyet is
lvasó, ezennel, veszen.**

Pesten, a kis gyűlésből, junius' 14. 1841.

**D. SCHEDEL FERENCZ,
titoknok.**

HONI VÁROSAINK

BEFOLYÁSÁRÓL

NEMZETÜNK KIFEJTŐDÉSÉRE ÉS CSINOSBULÁSÁRA.

IRTA

HETÉNYI JÁNOS.

JUTALMAZOTT PÁLYAMUNKA.

B U D Á N

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1 8 4 1.

Patriam, cum possis, non illustrare scelus est.

Cicero.

SZERZŐ ELŐSZAVA.

A magyarok elődeit, mint mindenki tudhatja, nagy mértékben lelkesíté a városi csöndes műparral és polgári egyenlőséggel metsző ellentétben levő hadszellem. Midőn Árpád Etelevárába — Eczilburg — bement, az örömittas magyar ifjuság harczjátékokat ada mindennap, mint a névtelen jegyző írja, a fővezér multságára. Zsigmond királyunk is, midőn először jöve be honunkba, a magyar gyermekeket katonásdi játszásban találta. Hadat, a polgári intézményekkel ellenkező harczszomjat lehelnek törvényeink, szokásaink, történetírásunk, szóval mindenünk.

Békés szellemű polgáraink nem valának képesek a magyaroknak ezen túlnyomó hadszellemét vagy olyan hatalommal legyőzni mint az olaszthoni városok, vagy annak elébe olly ellensúlyt gördíteni mint a német birodalombeli polgárság. Mert az őket mindig kegyesen védni kész királyi hatalom maga is gyakran olly gyöngé és tehetetlen volt honunkban, hogy az némelly Árpádok, és a Jagellók alatt a túlhatalmas nemességnek némi bábjátékuul szolgált.

Annál nagyobb erőt kell vála tehát a magyar polgárságnak kifejteni vagy a durva szellemű hűbéresség legyőzésére, mint külföldi néposztály társaik cselekedének; vagy a nemzetiség és nemzet érdekeinek előmozdítása által olly feltűnő érdemeket gyűjteni, mellyeknek átlátása és hálás megérzése által indittatva a nemzet, saját királyaiival egy frígyben munkálva, önkényt nyújtaná neki azon polgári önállást, mellyet a polgári rend másutt erőhatalommal víva ki magának.

Nálunk egyik sem történt: melyből az következett, hogy az igaz polgári miveltségnek eszközei, minők: a nagy-szerűleg űzött műipar, jelentőséggel bíró kereskedés és az ezekből önkényt folyó jólét és gazdagság hiányozván polgárainknál, ezekkel együtt hiányzott a szellemi miveltség is; melly szomorú igazságról a ki kételkednék, olvassa meg III. Károly királyunk első törvénykönyvének 79-dik, harmadik decretumának pedig tizedik czikkelyeit. Illyen sülyedtségben levén nálunk a polgári rend — egyes igen fénylő korszakaik dicsérettel kivéve — nemzetünk is tőle, mint jelentős miveltséggel nem bírótól a csinosbulásnak csak igen kevés mértékét fogadhatá el.

De valamint magyarjaink hadszelleme néhány évtized óta a béke szent ölében, a kor szelidebb lelke befolyása által, igen sokat nemesedett; úgy szívet emelő látvány az, hogy polgáraink is eddigi fejletlenségökből hatalmasan vergődnek fel jelenkorunkban, melly azon örvendetes reményre jogosít bennünket, hogy valamint egyfelül a már méltányosb szellemű törvényhozás a magyar polgári rend nyomott helyzetén bizonynyal segítend, és ezzel együtt a magyar műiparnak, nemzeti jólétnek és miveltségnek igen bő forrást nyújtand; úgy, másfelül, a polgárság is régi előitéleteit letéve, a méltatlanságokat, mellyeket szenvedett, feledve, nagyobb anyagi és szellemi erő kifejtése által, mint eddig lehete, érdekébe vonandja a vele kezét fogni kész néposztályokat.

Igy szent lesz a béke szelleme. Melly üdvös, és nemzetünk életébe mélyen bevágó igazságok átláttatására, ha jelen csekély dolgozatom — mellyet, mellesleg említve, méltányosan, csupán az örök igazságot és hont igazán szerető, és a magyar történetírásnak nem csak töredékeibe, hanem életműves egészébe jól behatott világos fej ítélhet meg egyedül — valamit teend, azt eddig nyert pályakoszorúim között, legszebb s legédesebb jutalomnak ismerendem.

HONI VÁROSAINK

BEFOLYÁSÁRÓL

NEMZETÜNK KIFEJTŐDÉSÉRE ÉS CSINOSBULÁSÁRA.

I.

V E Z É R S Z Ó.

Történetírásnak, mely élet oktatója s kalauza lenni tartozik, szebb, érdekesebb iránya nem lehet, mint az, hogy a nemzeti műveltség eredetét, előmenetelét, tetőpontra jutását, hanyatlását és elenyészését, az ezt előmozdító vagy gátló okokkal együtt, híven elbeszélje. Mert ámbár szép és igen épületes az emberi nem azon nagy oktató-versezete is, melyet az ethnographia, a historia' testvére terjeszt előnkbe azon utazók után, kik földünk minden öveit, a Világtenger majd minden partjait bejárták, és az ellenségeiket megevő s nevetséges fetisek előtt térdeplő vad emberektől fogva, a magas műveltségű állodalmakig a polgári élet minden alakjait szemcink eleibe tűntetik: de csakugyan végtelenül érdekesebb, ha azt tudjuk, mik voltunk nemzeti lételünk kezdetében? minő fokokon léptünk e mostani műveltségünkre? melly sok dolgoknak kellett összefolyni, milly sok eseményeknek megtörténni, hogy e jelen álláspontra eljuthassunk?

Ki a történetírás lelkébe avatva nincs, az épen nem tudja, mit kell keresni ebben; és nem is képzei miért nagy becsűek a régiség emlékei. A porlepte iskolai tudós, és úgy

vezett tudálékos nem teszi fel magának irányul a törté-
 tirás tanulmánya célját, melly Schiller eszméje szerint
 abban áll, hogy azt vizsgáljuk: mint fejtözött ki a tisz-
 n emberi a népekben; minő lépcsőkön jutottak el erre a
 nemzetek; mik akadályozták, mik segítették haladásokban?
 csak töredékeket gyűjt és mintegy porát a' régiségnek:
 historia bölcse pedig leginkább az idők szellemét iparko-
 ik felfogni és ezeknek lelkét olvassa emlékeikből: nem
 töredékeket, hanem egészet kíván ez előteremteni egysé-
 g és harmoniára törekvő lángelméje által. Ő nem a hiú
 irványért, hanem azon belső gyönyörért fárad, mellyet a
 gondolat és tudomány kincseiből merít óránként; a ki-
 siny is érdekes előtte; mert ez része azon nagyszerű egész-
 nek, mellyet ő fel akar világítani. Neki azon adatok és ese-
 nények, mellyek fő vonásait teszik a történetnek, nem di-
 bdarab, vak sors szülte dolgok, hanem részei azon össze-
 függő nagy egésznek, melly igen is csélszeres, noha sokak
 előtt történetesnek látszik: ő egy tagban látja az okokat a
 miveletekkel, irányt az eszközökkel; a dolgok jól kiszá-
 mitott erkölcsi rendjét tekinti a historiában; értelmes cél-
 ját szemléli a világfolyamnak; szóval ő céltudományos elv-
 ből indul ki.

Mert, noha nem kevés számmal vannak olly dolgok,
 mellyek céltalanságra mutatnak az események historiai
 rendiben; de ezek is fensőbb nézőpontból tekintetve, és
 ezredek nem pedig századok, vagy épen tizedek mérvesz-
 szejét fölvéve, csakugyan nagyszerű s ügyesen kivitt tervre
 mutatnak; mint ez a népek költözésiből és a keresztes ha-
 dakból nyilván kitetszik; mellyek a mai harmadik vagy
 polgári néposztályt létre hozván, kikerülhetlen föltételei
 voltak a jelen európai s amerikai, sőt a leendő ázsiai és
 afrikai miveltségnek is.

Általában a történetek bölcs vizsgálója leginkább a-
 zon dolgokra fordítja legnagyobb figyelmét, mellyek az em-
 beri vagy nemzeti miveltségre legtöbb s legnagyobb be-
 folyással voltak: a népek sorsa javítására vagy alacsonyí-

tására, emelésire vagy lenyomására szolgáltak. Midőn a tudálékos előtt a historia nem egyéb, mint egyedül az emlékezőtehetség tárgya; a történet-írás iránya nem több mint az, hogy az uralkodók trónra léptét, halálzásuk éveit, hadait, és ütközeteit száraz lajstromban adja elő; a philosophusi fő, a genialis Schlözer szerint, a fejedelmeket úgy nézi, mint időszámlálási mankókat; a fölfedezések nagyobbak ő előtte, mint az ütközetek, és az uralkodó székek változásai. Ő nem találja örömét az öldöklő jelenetek olvasásában; és romlott izlésnek tartja, ha ki ezekre kellenél nagyobb figyelmet fordít. Azon dolgok a tárgyai huzamos tanulmányának, mellyek teszik az európai jelen miveltségnek köz alapját; minők: a kenyér, nyomtatott papiros, magnestű, indigo, len és pamutszövet, posta, hirlap és egyebek, mellyeknek fölfedezésire s tökélyesítésire sok ezer évek szakadatlan vizsgálódása és egyik fölfedezésről másikkra menetele kivántatott: de a mellyeket mi gyermekségünktől fogva azért nézünk csekélységeknek, mivel azok hasznaival minden nap élünk. Az üveg feltalálását, gyapjuszövet helyett a lengyolcsnak öltözetünkbeni használatát, kolompérnak Európába behozatását, a himlőoltás történetét, élénkebb figyelemmel olvassa ő, mint Roma és Sparta volscusokkal s messeniusokkali verekedéseit; sőt mint a Leang, Oktai, s Kublai óriás birodalmak emberevő győzdelmeit.

Szép az, hogy a fő bölcsesség e világ szinpadán még ma is hagy élni sok olly vad és félvad népeket, mellyek minket arra emlékeztetnek, hogy mi is olyanok voltunk valaha mint ők; és csak kedvezőbb körülményeknek köszönhetjük, hogy e mostani fejlődésre emelkedhettünk. Mert, menjünk csak kissé visszafelé, csak ezer évet fordítsunk vissza évkönyveinkben: itt találjuk és talán pirulva szemléljük, hogy magyar elődeink mik voltak. Akkori történetírók fősteménye szerint: vitéz rablók, társas rend felfor-

gatói, Európát megreszkettető, vad ízlésűek, kik vidámságot a bódulásban, szépséget a túlzásban, hírt nevet a dulásban, pusztításban kerestek és találtak.

Mi már ma ezen elődeinket még úgy sem szégyenlhetnők, ha ezek a durva erő vad kitörésével semmi más igazi erényeket, minők: a fajtalanságot nem ismerő erkölcsi tisztaság, eskü szentüli megállása, és egyebek, nem párosítottak volna. Tekintsük meg Tacitus hiv rajzolata után ¹⁾ a german törzsök szellemi fösteményit; azon germanokét, kiknek utódai kétségkívül a mai világ legmiveltebb nemzeteinek ismertetnek; ezekről azt írja az említett római történetíró, hogy: „a földmíveléshez koránt sincs annyi kedvök, mint a portyázáshoz; gyávákhoz illőnek tartván ve-
„rejtéssel tenni szert arra, mit vérontással megszerezhetni. — Ha ki náluk egész éjjel s nappal dorbézol, ezért józan korában pirulni nem kell: noha borozásaik többnyire
„veszekedéssel, sokszor verekedéssel, sőt agybaveréssel végződnek. — Ifjaiknál a játék kedvelt neme az, hogy,
„meztelen tánczolván, kardokat és gyilkokat hajigáljanak egymásra. — A koczkázásnak olly nagy bolondjai, hogy
„ha mindenből kifogynak, utoljára saját személyöket teszik
„fel; a meggyőzött fél önkényt szolgáljává lesz a nyertesnek, magát egykedvűleg megkötöztetni s eladatni engedi.“

Valamint a világ történeteinek, úgy honi évkönyveinknek és historiánknek is tehát legérdekesb kérdése az: hogy nemzeti fejlődésünk és csinosulásunk honnan eredett? minő fokokon léptünk fel jelenkori miveltségünk állaspontjára? melly dolgok segéllették ezt elő, és mik gátolták? mik voltak erre jótékony, mik káros befolyással? — hogy vergődtünk ki Ázsiából hozott babonánkból, mik által szelídültek erkölcsünk, finomultak érzelmeink? derült értelmességünk, szépült lakóföldünk, képeztetett izlésünk? szóval, kiknek köszönhetjük nemzeti jelen fejlődésünket?

Hogy ezen nemzetünk életébe hatalmasan belevágó

---

¹⁾ De situ, moribus et populis Germaniae. Cap. 15. 22. 24.

kérdésre annál szerencsésebben megfelelhessünk, illő ennek lelkét, irányát, és jelentését jól fölvenni; és mielőtt ennek megoldásához fognánk, azt tisztán felfogni: mit kell érteni a nemzeti fejlődés, csinosodás eszméje vagy is mivelttség alatt?

Teljes miveltségűnek lehet nevezni az olyan nemzetet, mely minden erkölcsi és anyagi erőit egybehangzólag kifejtette, és ez által általános nemzeti jólétet eszközölt. Erkölcsi ereje pedig a népnek a közértelmességi, characterbeli és izlési súly, mely kimutatja magát a mivelt és trónon ülő nemzeti nyelvben, az egész nemzetet egyaránt elevenítő nemzeti szellemben, bölcs és igazságos elveken épült polgári szervezetben s törvényekben, végre a nemzeti magas izlést nyilvánító nagyszerű emlékekben, csinos és műiparteljes városokban s helységeken.

Anyagi erői a nemzetnek úgy fejlenek ki, ha a nép általában testileg is erőben lévő és el nem puhult; a föld, mellyen lakik, termékenyített, és nagy kietlenek helyett mindenütt munkás kezekkel, ügyes emberekkel beültetett: vizei szabályozottak, és mesterséges csatornákkal is egyesítvék; közlekedése könnyű és élénk, gyárai nagy számmal, műárui kapósak, s még külföldön is jó hírben állók. Végre ha honvédelmi rendszere jól van alkotva, azaz úgy, hogy a nemzeti erőt nem nyeli el egészen, nem is hiú hirnév s jogtalan birtokszerzésre intéztetik; hanem szükség idején egyesíti a békében szét-oszlott nemzeti erőt, kifejti a nagy lelküségét, hősszellemet; béke idején pedig egyedül a külső belső bátorság fentartására használtatik.

A magas miveltségű és fejletlen nemzetek példái nagy számmal tünnek elő csak kisdéd Európánkban is. „Látunk „itt, mint a derek Schiller szól²⁾, olly nemzeteket, kik közzül némellyek teljes szabadságban élnek a Temzénél, „és ezen szabadságot egyedül önérdemöknek köszönik. Már „a Visztulánál gyengék és nyomorúk saját egyenetlenségök „miatt; a Pyrenaeusokon túl szellemi tunyaságok miatt erő-

²⁾ Kleine pros. Schriften I. Th.

„lenek. Aratás nélkül is gazdagok Amsterdamban; az Ebro „használatlan édenében pedig szegények s boldogtalanok. „Itt két egymástól távol lakó és a Világtenger által elszige- „telt népet szomszédokká tesz a szükség, műipar és po- „litikai kapcsolat; anott egy és ugyan azon folyó mellett „lakókat felette igen eltávolít a különyszerű liturgia.“

Legtöbbet vet a közmiveltség mérlegébe a nemzeti jellem magas kifejlődése; mellynek tükrei: az egész nemzetet hatalmasan egyesítő nyelv; a felső és alsó néposztályt egyaránt védő törvények; a népoktató könyvek, szindarabok, hősköltemények, szívet emelő emlékek, népünnepek; tudományos, művészi és kegyes intézetek. Ez azon szellem, melly agitat molem, et toto se corpore miscet. Ha a nemzeti jellem még fejtőzetlen, lankadt, szunyadozó; akkor a nemzet is csak növény-életet él, és kimúláshoz közelget; polgárilag kevés jelentésű, és olyan mint ama téglavagy kőtömegek, mellyeket csement nem egyesít: ellenben ha a nemzeti szellem ébredt, férfias, erős, munkás; akkor a nemzet is nagy erőtfejt ki minden dolgában és törekvéseiben; és ezen nemzeti erő annál nagyobb munkálatú, annál terjedtebb kívül belül, minél nagyobb és egybehangzóbb a néptömeg: minél kevesebbek ennek akadályai, annál gigásibb lépésekkel halad előre az ebből folyó nemzeti jólét: mivel itt is igaz marad ama mechanikai alaptétel: hogy az erő nagysága akkora, mint a gyorsasággal sokszorozott tömeg.

Azonban tudnunk kell, hogy sok patakok folynak össze a nemzeti fejlődés tengerébe; sok fonalak által szövetik a miveltség szövete; sok hangok által létesül e nagy hangászat. Tudós társaságunk tehát ezt kívánja előadatni, hogy: honi városaink minő befolyással voltak nemzeti fejlődésünkre és csinosulásunkra? melly kérdés a feljebb előadott és kifejtett nézetek s alaptételek szerint nem tehet egyebet mint azt: Mit tettek vagy nem tettek honi váro-

saink a magyar nemzet anyagi és erkölcsi ereje kifejtésére? miben mozdították elő, miben gátolták ama két nemű erőnk kifejlését? vagy is, tettek-e valamit, és mit nemzeti önállásunkra, politikai életünkre, népességünkre, gazdagságunkra, hatalmunkra, győzödelmeinkre? vagy pedig fogyasztották abbéli erőnket, és mimódon? — 2. Tettek-e valamit értelmi, tudományos, erkölcsi és izlési műveltségünkre? és nevezet szerint mit? vagy pedig gátolták ebbéli kifejlésünket? jelesen, miben, mikor, és mimódon?

Fontos és mély bölcseséggel irányzott kérdés! Mert a városok eleitől fogva legbiztosabb mérlegei voltak valamely ország műveltségének. Ezek külsője már nyilván hirdeti a nemzet izlését és műiparja fokát; belső életök mutatja a tudományok s művészetek állapotját; nagyságok és népességek gyaníttatja az ország erejét s népszámát. A városok jelentéssel teljes arcai és mintegy physiognomiái a körülöttük fekvő vidékeknek, mellyek vonalmból sokat olvashat ki a lélektudós utazó. — Midőn ez édes megelégedéssel andalg a stockholmi alrend nyájas udvariságán, romlás nélküli műveltségén: ugyan akkor sóhajtásokat ereszt ki emberszerető kedvűből, látván a kies fekvésű Nápoly félmeztelen, nagyszámú, és minden rosszra megért koldúsait.

De nem csak tükrei a városok a nép műveltségének, hanem első rangú és hatalmas eszközei is. Tacitus germanusai, kikről azt írja ³⁾ hogy egy városuk sincs, és nem is szenvedhetik az egymás mellé épített házakat, még most is a feljebb említett durvaságban dermednének, ha a hős I. Henrik császárjok, ösztönöztetve a magyarok dúlásaitól, nagy kiváltságokat adván a városba csalogatott föld- és kézműveseknek, és 930 táján néhány városokat, p. Quedlinburgot, Meiszent, Schleswigit, Nordhansent; Duderstadot építvén, a városilakástól idegen németeket ezek falai közé nem édesgette volna. ⁴⁾ Csak Magyarhonunk is a bukhari kietlen pusztákhoz hasonlítana, ha honi művelt-

³⁾ Germania. C. 16.

⁴⁾ Pölitz. Kleine Weltgeschichte. S. 193.

ségünk alapítója, Sz. István, és hazánk újjászülője IV. Béla a városok s polgári rend alapját bölcs kedvezésekkel meg nem vetették volna már amaz őskorban.

Kétségtelenül nagyok tehát a városoknak a közmiveltségei befolyásai, de, jegyezzük meg jól, nem egyedül valók. Miveltség, mint fenebb említők, sok kútfőkből foly; folyhat és folyt is nem csak városokból, hanem másunnan is. Nem rég élénk szóvita keletkezett tudósaink között ez ügyben; midőn göttingai nagynevű oktató Schläzer ⁵⁾ azt nyilvánítá, hogy majd minden nemzeti miveltségünket a különböző időben Erdélybe s Magyarhonunkba költözött szász vendégektől vettük, — és derek statistaánk Schwartner ⁶⁾ azt állítá, hogy culturánk egyedül Bécsből jó, és Bécsen keresztül. „Unsere Cultur kommt doch nur von Wien und über Wien.“ — Mi hálásan elismerjük mind azon jótékony befolyást, és miveltségi — alább bővebben előadandó — sulyt, melyet a szász vendégek vetettek nemzeti miveltségünk mérlegébe; azt sem tagadjuk, hogy Bécs, főleg mióta itten a Theresianum és sok derek literatoraink, minők Bessenyei, Báróczy, Kisfaludy s mások legelső képzője, a' nemzeti magyar gárda alapíttatott, fejlődésünket nem kevésbé segítette: de csak ugyan historiai s statistikai tudatlanság volna azt is nem látni, hogy közmiveltségünknek ama két dicsért csatornáin kívül sokkal régiebb s bővebb kútfejei vannak: minők például, magas miveltségű királyaink, kik közül most csak az egy. I. Mátyásunkat említsük meg, ki köztudományra Olaszhonból hozott tudósok s művészek, és saját nagy lelke s példája által annyira vitte honunkban a közmiveltséget az akkor még csaknem fél barbar Európában, hogy ha utódai is hasonló lélektől elevenítették, és a nagy köztudomány hazánkra nem áradt volna, bizonynyal mostani hőkeblű patriotáink-

⁵⁾ Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen 1706. 3 Theile.

⁶⁾ Statistik von Ungern III. Theil S. 516.

nak nem kellene bennünket emlékeztetni sokbani hátramaradásunkra.

Folyt továbbá mostani közmiveltségünk nagy része, dicső királyainkon kívül, azon derék hőseink sikerrel megkoronázott nagyszerű törekedéseiből, kiknek keblében igaz miveltséggel párosult honszeretet lángolt, kiknek szíve vérzett eleitől fogva, hogy egy illy derék nemzet, mint a magyar, melly Európát sokáig őrizte, a minden értelmi fejlődés megecsküdt ellenségétől a töröktől, sok kül és bel bajok miatt, nem egyenlő lépésekkel halad az európai közmiveltség boldogító pályáján más nyugatibb nemzetekkel. Ezek tehát legelsőbbben is azon voltak, hogy a nemzetünket szétszaggató válaszfalak ledöntessenek, és olly nemzeti test képeztessék, mellyet közös nyelv, közös törvények és köztörekedés egyesítsen; jól tudván, hogy ez a nemzeti mivelődés egyedüli föltétele, melly olly nemű, mint a tökéletes testi egészség, melly a legszorosabb közösülésben levő tagokban egyaránt eloszlott életerő harmoniás munkássága. Azután az illy nagy férfiak intézeteik, alapítványaik vállalataik, sőt irományaik által is közölvén nézeteiket s egész erős lelküket honunkkal; ezt lelkesíteték, hosszas ál-mából fölébresztették, saját érdekeire, káraitra, bajkútfejeire figyelmissé tették, és a baj lehető orvoslását s a szemekkel kikémlélvén, kijelölték. Az ilyen láng és erős lelkek képesek a nemzetnek felmagasztalt életet adni, és ezt a közmiveltség elfogadására sokkal sikeresebben, mint más miveltségi emelők, elkészíteni.

De mind ezek mellett is erősen áll ezen alap elv, hogy az igaz miveltség, a történet-írás bizonyossága szerint, valamint mindenütt a mivelt polgári renddel diszes városokból folyt ki: ugy nálunk magyaroknál is ezek lehetnek annak legáldottabb életműszerei, és nemzetünk egybehangzó és általános felsőbb mivelését, ezeknek bővebb és célirányosb mivélése által kell létesíteni. Minthogy pedig a csálhatlan

adatok legjobb feleletek ezen tudós társaságtól feltett históriai és political kérdések megfejtésére: előadjuk itt azon ösvényt, mellyen az említett feladatot megoldani kívánjuk. Elsőbben tehát a műveltség köztörténet-írása világánál előadjuk általában a művelt polgári rendnek s városoknak az európai műveltségre kiáradt nagy és jótékony befolyását. Azután, hogy jelen értekezésünk hiányos ne legyen, mivel a múlt kor kulcsa a jelennek, megtekintjük futólag Hunniáknak a magyarok ide jötte előtti műveltségi ábrázátát, és ennek az itteni városok boldog vagy boldogtalan sorsával egyúton halandó állapotját. Azután historiai hűséggel elbeszéljük, honi polgári rendünk s városaink kezdetől fogva mostankorig előtűntetett műveltségének elősegítő eszközeit és akadályait, mint szintén ezeknek honunkrai jótékony befolyása gátló okait is; hogy ezen történetírási előismeretek által olly critical álláspontra vezéreltessünk, mellyen a szemünk elébe rakott historiai adatokból biztossan megítélhessük és párthév nélkül kivethessük, elsőbben minő befolyásuk volt honi városainknak általában 1. a nemzeti műveltségünk alapjára, a magyarság political életére? és 2. annak föltételére, a nemzeti gazdaságra? Itt tisztában levén, azután átmegyünk a kérdés velejére, vagy is különösen annak megvizsgálására: minő befolyással voltak honi polgári rendünk és városaink magára a közműveltségre nézve? jelesen: az értelmi és tudományos fejlődésre, a tanító és elmeképző, az erkölcsi vagy szívűművelődésre, a nevelő és kegyes, az izlési csinosodásra, az izlést képző s nemesítő intézetek által? Melly fontos előzményekből önkényt folyó eredményt egyenes lélekkel kimondván, bevégezzük vizsgálatunkat ezen patriótai kérdésre adott szerény felettel: Mikép lehetnének honi városaink a magyar nemzeti közműveltség áldott eszközei?

Vezérszavunk berekesztéseül, lehetlen elfojtanunk magunkban azon megjegyzést, melly jelen értekezésünk kidolgozása közben gyakran ötlött elménkbe, hogy bár mindent elkövtünk is, mi ezen politice fontos kérdés, ha

kielégítőleg nem is, legalább megközelítőlegi megfejtésire vezethet: mindazáltal élénken éreztük s érezzük, milly nehéz Magyarhonunk' ethnographiai fösteménye e kényes ügyben és tárgyban. Mert fenállván mind eddig a nemzet egygyé olvadását gátló nyelv, vallás, osztálybeli kőfalak; — minae murorum ingentes! — továbbá honunk valamint természeti helyzetére, jelességeire, úgy népei törzsökére, s miveltségbeli lépcsőjére nézve is, Európa lévén kicsinben; végre mind a fő és gyökér magyar nemzet, mind az ezt átkaroló népek — mert tudjuk, hogy honunk éjszaki tájait tótok és oroszok, keletit oláhok, délit, serbek és horvátok, nyugatit németek borították el — olly ellenkező beljegyűek, szelleműek s miveltségűek, hogy ha valahol, bizonyynyal itt találunk legkülön neműbb adatokra, legellenkezőbb nézőpontokra: ezen előszámlált különszerűségek jelen festményünket szintolly nehézzé teszik, mint Athene ama hajdonkori nagy művésze, Parrhasius, Plinius által említett idealis rajzolatját: ^{?)} kinek egy képmásban kellett kiábrázolni és felmutatni a változékony szeszélyű, és sokféle szintváltó athenēi népet.

---

^{?)} Plin. Hist. Nat. l. 30. Cap. 5.

II.

AZ Ó ÉS ÚJKORBELI POLGÁRI REND EREDETE ÉS
FEJLŐDÉSE, UGYANENNEK AZ ÉRTELMI, ERKÖLCSI, ÉS IZLÉSI
MIVELTSÉGREI NAGY BEFOLYÁSÁVAL EGYÜTT.

A természet, melly a sokféle alakok és alkatok előhozásában látszik gyönyörködni, talán semmiben sem mutat oly sokszerűséget és változékonyt, mint a föld színén létező emberi társaságok erkölcsi formájában, melyek miveltségök mértékére s fokaira nézve felette különbözök. Imitt látunk oly népeket, mellyek ismeretlenek levén a legszükségesebb kézművekkel, a vas, az eke, sőt még a tűz hasznait sem tudván, ház, öltözet, és tulajdon nélkül élnek, oly hangokat adván értelmes szózat helyett, mellyeket alig lehet megkülönböztetni a vad állatok értetlen szavaitól. Amott már látunk olyakat, kik szorosabb egyesületben, főnökök alatt élnek és azt, mi legyen a tulajdon, a házasság, láttatnak tudni; de az emberjogokat oly kissé ismerik, a társasági egyesület célját oly kevéssé tudják, hogy magokat kényuraiktól egyital égettborért eladatni, és ennek sirjánál leöletni engedik, hogy neki a más világon is szolgálhassanak. Keleten látunk oly népeket, az Indus és Ganges folyók mellett, kik ezelőtt szinte 3 ezerreddel élt iróktól olyan forma miveltségűeknek s polgári szerkezetűeknek iratnak le, mint a millyeneknek rajzolják őket a mai utazók: nyugaton pedig az Albis, Rajna, és Odera mellett olyanokra, kiknek elődei két ezerreddel ez előtt el nem gondolhaták, mi hasznát vennék ők a városoknak, köveknek és erős épületeknek; laktak tehát télen föld alá

ásott és ganéjjal fedett lyukakban; ⁸⁾ ezek mostani utó-
dai pedig koronként csinosbúlván, magas miveltsegu váro-
saikból elterjesztették az értelmi világot és izlést mindenfelé.

Azon befolyásokon kívül, mellyek e nagy különszerű-
ség előhozására össze dolgoznak, és a mellyeket politi-
cusaink a különböző éghajlatnak, véralkatnak, vallásnak
s több e féléknek tulajdonítanak, legtöbbet tesz a kor-
mányforma, melly lehet atyai, lehet zsarnoki, lehet öröklő
és megmerevedett, lehet időekkel együtt haladó, és a kor
kívánatinak teljesen megfelelő.

A mérséklett királyi igazgatás formát legelő, és mind-
járt a patriarchai után találjuk a világ évkönyveiben. Kirá-
lyok voltak, kik az első gyarmatokat vezették új telephelyök-
re; ezek felügyelése alatt épültek az első városok, hozattak
az első alaptörvények, csillapítottak le az olykor kitérő zen-
dülések, igazítottak el a nagyobb pörkérdések, vezéreltettek
a hadseregek. Mérséklett volt e főhatalom kezdetben, mivel
ők úgy választottak a néptől, a törvényhozásban nem a leg
nagyobb súlyú volt szavok, személyes érényeiktől függött
tekintetők, és legfeljebb is úgy tekintettek, mint első tiszt-
viselők, bírák és vezérek.

Hanem ezen bölcs kormányforma jókor elváltozott ke-
leten kényurasággá, nyugaton köztársasággá. Amotta a zsar-
nok, itt a népleve úrrá. Ázsiában, hol, tudjuk, mily rajos-
kodó, tüzes képzelődésű, gondolkozásra rest, és hamar fel-
lázítható a nép, könnyű volt az erős lelkű főnököknek ha-
talmokat kiebb terjeszteni, az uralkodást nemzetségek-

⁸⁾ Nullas germanorum populis urbes habitari satis notum est:
ne pati quidem inter se junctas sedes. Colunt discreti ac di-
versi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Ne caementorum
quidem apud illos, aut tegularum usus, materia ad omnia
utuntur informi et citra speciem aut delectationem. Solent
et subterraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo o-
nerant, suffugium hiemi et receptaculum frugibus: quia ri-
gorem frigorum ejusmodi locis molliunt; et si quando hostis
advenit, aperta populatur; abdita autem et defossa aut igno-
rantur, aut eo ipso fallunt, quod quaerenda sunt. *Taciti
Germ. Cap. 16.*

ben öröklővé tenni, és foglalásaik által magokat alattvalóik elméjében emberinél nagyobb őrlekeknek mutatni. De a már higgadtabb vérű, gondolkozni szerető, és nem oly regényes Európában egészen másként ment a dolog. Itt az ipar és feszített szorgalom sok szellemi erőt fejetett ki a népben; mellyet nehéz s mindig veszélyes volt egészen letapodni a fejedelmeknek, és a népet csak saját önkényök eszközének nézni; mellyet ha cselekedtek, ez a királyi kormányformát azonnal megszüntette, és azt köztársasági alkotmánynyal váltotta fel. Így cselekedett Athenae, Sparta, Roma, Carthago, Syracusa; mellyek királyaikat kiázván, vagy a fejedelmi méltóságot megszüntetvén, már az ó világban a népuraságra példákat mutattak; és a millyen vitézséggel ledöntötték a kényuraságot, szintolly erős lélekkel védtek s fentartották darabig a polgári szabadságot.

Itt eredett a hajdankori polgári rend, melly kezdetben mindjárt az édeni görög éghajlat alatt az emberi méltóságot mélyen kezdette érezni; az élet és halál kérdésénem hagyta egy ember önkényére, mint a had-izenést és békekötést sem, mint a mellyektől ezerek élete s boldogsága függ; igen szép és kellemes, noha még babonás vallási rendszert alkotott, mellyet a szépmesterségekkel kapcsolatba hozott; sok lángelméket kifejtett, a honszeretetre leghősb s hitelt felülmúló példákat nyújtott. Továbbá a legélénkebb műipar által a hon földét kies kertté változtatta, a művészet maradványi által lakhelyeit classicitásra emelte, elméművei által a később századok fiainak örök példányul szolgált, kereskedésével meggazdagodott, az idegen és őt is leigázni akaró tirannok legyőzésével nevének soha el nem múló fényt szerzett, életbölcsei által minket is az élet-szépítésre megtanított, szóval, a társas életnek s műveltségnek olly szép példáját tüntette elő, hogy — ha az egy rabzolgaságtól elfordítjuk szemünket, melly Athenaeben, Pe-

ricles idejében, Plutarchus bizonyága szerint, *) majd felét, Rómában pedig Lipsius fölvetésénél fogva, még a köztársaság idején is nagyobb számát tette felénél a népességnek — még ma is a polgár és polgári szépelet fogalmát s ideáját ezen népek nagybecsű irományiból merithetjük legbiztosabban; és Bouterwek mondásaként, a szépet legkönnyebben körülírhatjuk úgy, ha azt mondjuk: szép az a mi antik.

Minő ellenkezetben állanak ezen főtteménnyel a keleti roppant városok! Ezekben polgári, közép vagy szabad rend soha sem létezett mind e mai napig. A száz kapujú híres Thebe, a pompás omladékokkal fénylő Heliopolis, vagy Balbek, a homokkal elöntetett, dicső építésű Palmyra vagy Tadmor, a most is bámulást gerjesztő Persepolis, épen úgy mint még ma is a zarándokok iránya Mekka, az oriai Peking, a kies fekvésű Ispahan nem szabad polgárok lakhelyei, hanem a szolgaságnak fénylakai voltak; és korunkban is mint régenten, ismeretlenek ezek szűkkeblű lakosai előtt, a honszerető polgár érzeményei, társas örömei, tudományos gyönyörei, és minden igazra, szépre és nagyra törő föllengzései. Keletnek, a polgári szépeletet nem ismerő, egyfelől zsarnoki, más felől szolgálai szelleme örök egyformaságban tesped és süllyedez akkor, midőn a nyugat tulzástól idegen geniusa szánva s megvetve tekinti az ázsiai durvaságot; és midőn amaz siet mindent rabigába tenni s tartani: emez hon- és világpolgárok kapcsolatát alkotni törekszik.

Igen érdekes, figyelemmel kísérni, miképen enyészett el ezen szép görög és romai polgári rend; miképen aludt ki apránként az a derék szellem, melly Athenae és Roma lelkes polgárait éltette. A görög egyesületek közérővel legyőzván a persákat, még nagyobb és sokkal veszélyesb elenséggel keveredtek hadba, úgy mint a hírféltéssel, pazarfényüzéssel és uralkodás-vágygyal; olly háromfejű pokol-

*) In vita Periclis.

ebbel, melly ki szokta végezni, nem csak a néposztályokat, hanem még az álladalmakat is. A melly időben, Pericles nagyszerű törekedései által, Athenae, dicsőségének tetőpontját elérte, akkor ütött ki a szerencsétlen peloponesusi, és kettős spartai had, mellyek annyira elgyöngítették a persa erőt ledöntő görögséget, hogy macedóni Filepnek, egyetlen ütöközet által, egész Görögönt hálójába keríteni sikerült; melly után soha többé a görög polgárságnak, le-hullott babérajaihoz jutni nem lehetett, és sem Philopoemen hős lelke, sem Artus jószíve többé őt fel nem emelheték. A régi hős kebel alacsony önzéssé, a bátorság nemtelen hízélgéssé, az egyszerűség sybaritai kényelemmé, a szilárd tudomány sophistai kötekedéssé fajult. Pallas és Olympius városai ledőltek, és a dicső görög polgárszellem csak az irott emlékekben, és halhatlan művészetekben léledz.

A romai hős polgárságnak is szint illy sorsa lón. Ez is legyőzte diadalmas fegyverivel az akkor ismeretes világot; de a fényezés, hatalomvágy, és pártszellem ellene nem állhatott. Az a polgár, ki annak előtte nem szégyenlette kezét az ekészarvára vetni és kis szántóföldjét emberül megnivelni, most már nagy telekeket szerzett, és ezeken pompás villákat, kényelem hajlékit állított fel; az a polgár, ki hajdan kitetsző dombra épített házát csak azért lehordatta a völgybe, mivel látta, hogy a polgári egyenlőséghez szokott szemeket botránkoztatja, most már felhőkkel határos tornyot épít, és ezt megrakja egész sereg rabszolgákkal; az a polgár, ki a zsarnok szellemet nem szenvedhetvén, hajdan ott hagyta Rómát és Vėjibe költözött, most már lelkiösméret motszanata nélkül követi a Rubicon által azt a vezért, ki a romai szabad polgárságot eltörölni, magában eltökéllé.

Vége is lett a romai polgárszellemnek csak hamar: mert ez a világcsodáta város a puhaságnak, hízélgésnek fészke lett; és noha még a ravasz Octavianus jónak látta a romai nép előtt ennek rabszolgaságát mesterileg eltitkolni, és őt a régi szabadság külszinével s meghagyott jegyei-

vel ámitani; utódai már ezen álarczot is félre vetették, és az örült Caligula bátran nevezhette magát nem csak királynak, hanem istennek; Incitatus nevű kedvencz lovát bátran felvételhetette papjai sorába. Nero egykedvüleg legeltethette hiena szemeit az általa felgyújtott Róma lángjain; Domitianus nyilván triumphálhatott a római nép semmirevalóságán, egy sereg német köntösbe öltöztetett római rabszolgát vivén diadalmasan a Capitoliumba. A philosophus Antoninus tette a halálos döfést, minden római alattvalónak polgárjogot adván, és azt a tiszteletet s czímet, mellyet hajdan még királyok is kedveltek, semmi jelentésűvé lealázván. Ezen rövid rajzolatból látjuk, hogy az igaz miveltség a polgári renddel kezdődött, és ennek elenyészésével el is hanyatlott, mind a görög mind a római birodalomban. Azonban megjegyezhető itt, hogy a régi polgári rendnek végtelenül jótékonyabb befolyása lett volna az emberi miveltségre, ha az jókor meghasonlván, és patricius s plebejus névvel nevezett főbb és alsóbb néposztályokat formálván, a két fél egymást darab ideig nem nyomorgatta volna. A fő polgárok saját, és személyökhöz méltó és illő foglalatosságának nézték a földmivélést, tisztviselést és honvédelmet: emezek pedig a műipart és kereskedést, és eleinte annyira el voltak egymástól választva, hogy fő osztálybelinek alosztálybelit nőül venni szabad nem volt; de végre emezek a politicalai egyenlőséget szerencsésen kivíván, a patriciusi el-sőbbtség csekély jelentésű lett, és csupán a híres neves elődök viaszszobrainak, ház csarnokábai tarthatása jogára silányult le, üres hangu satyrairok kedvencz tárgyára változott. Melly közfal elbomlása által sokat nyert a közmiveltség, nemzeti gazdaság, és általános jólét. Mert a görögök ugyan kellemet leheltek a művészetbe, melly már ő előttök is létezett keleten, de báj és izlés nélkül, kivált az aegyptusiaknál: de a kiknek stilusát feszesség, életszépség-, lélek- s kinyomáshíány bélyegzik. Kereskedésök is igen virágzó volt, és gazdagító, főleg Tyrus leeste után; midőn Alexandria lett a világ főpiacza, és rakhelye az indiai, a-

rab és aethiopi áruknak, mellynek példáját követte Rhodus Corinthus, és Smyrna, és a belföldi városok, mellyeket derek csatornák, mesterileg készült utak kötöttek össze, elannyira, hogy azon sovány ugyan, de alkalmas fekvésű föld, melly most a szabadság nem léte miatt sanyarúan táplál csekély népességet, hajdan két, sőt három annyi szabad polgárnak fényűzésre valót is bőven szolgáltatott.

Róma soha sem levén igaz hazája a szabad polgárságnak, nem is érezhette ennek áldott befolyását teljes mértékben. Mutatkozott ugyan nagy műveltség mindenütt, a házi és polgári életben: az építés és mesterségek remekeivel díszlett minden táj, a kereskedés is elég élénk volt: de mivel már itt a nemesi góg — melly a patriciusoknak, a Claudia lex erejénél fogva a kereskedést, annival inkább a kézművek gyakorlását meg nem engedte — szemmel látható volt, és az összefogó erőt gyöngítette; ezen város méltán hasonlítottatott olly rendkívüli nagyságú cserfához, melly kívülül pompás tárgyal szolgál ugyan a szemnek, de belőlül milliárd férgectől emésztetik.

Illy eredetű, fejlődésű és hatású volt az ó korbeli polgári rend; ilyen volt a hajdani világ városinak ábrázatja. — Azonban a scythiai vadpuszta termékeny méhe megnyílik, és ez seregestől ontja, a polgárosított Európába, az olly erőteljes népeket, kiknek nyomain vérpatakok folynak, az emberi ész és kéz remekmivei özszerontatnak, a fölperzselt városok parázsszá és romokká válnak, a pompás emlékek porba dőlnek, a műipar kihal, Alexandria és Roma, Byzantium és Massilia közötti élénk kereskedés megszűnik; a törvény és jog mérőserpenyűi szétöretnek, ököljus áll elő, szóval, az emberiség sorsát igazgató őrlelek láttatik félre vonulni a világ kormányáról. Mi természetibb mint az, hogy ezen közveszélyben a boldogító polgári rend is semmivé lett, és csupán kétféle emberosztály létezett, ugymint úr és szolgál.

De az örök gondviselés mindig ügyelt arra, hogy az emberi miveltés, mellyben áll nemünk méltósága, soha el ne enyészszék végképen földünk színéről. Azok, kik a világ történeteit csak úgy vizsgálják, mint töredékeket, és a nagyszerű egészt nem tekintik, meg nem foghatják azt, miért kellett az emberi nemnek azon szomorú pályát megfutni, melly egy egész ezeredig tartott; a melly idő alatt majd minden polgárodás letaposva volt, és az ember vértől párolgó kardvas meg nem hült? De a történetírás bölcsei semmit szerencsésebben meg nem oldanak, mint ezen historiai feladatot. Ezek a derék Schillerrel úgy ítélnék, hogy az üdvös polgári rend soha nem született, mai nagyságára ki nem fejtőzhetett, és jelen boldogságunk erős alapjára nem képeztethetett volna, ha az ázsiai nyers hódoltatók is úgy igázták volna le az európai nemzeteket, mint a görög, vagy macedoni Sándor Ázsiát, a ki fényes győzdelmeivel meghódította ugyan a népeket, de a barbar törvényeket, agg szokást, vallást, előítéletekkel meghagyta sértetlenül: innen van, hogy gyökeres változtatást nem tehetvén, bár nem kissé polgárosította Ázsiát, de görög szerű szabad álladalmakat maga után sehol nem hagyott, mert a sértetlen maradt gyökérről, a régi dudva csak ugyan felnőtt, és kelet most is azon lelketlenségben és rabszolgaságban tesped, milyben elmerülve látjuk őt kezdetben. Európa már ekkor elphült népeinek egészen ki kelle irtatni, ingatag álladalmainak fenekestől fel kelle forgattatni, hogy polgári miveltés létesüljön, és a vérengező századok után állandó béke szülessék. „A vandalok és hunnok fegyverét, melly nyugaton irgalmatlanul öldösött, és azon nyers népséget tarthatjuk mi, így szól Schiller ¹⁰⁾: jelen boldogságunk’ teremtőinek, melly a tisztára eltakarított pályatéren föl- tünt, és az ezer évig tartott csatából diadalommal lépett ki.“

Az ujkori polgári rend mind eredetére mind pedig tulajdonira nézve fölötte különbözik az ókorbelitől. Emez rabszol-

¹⁰⁾ Kleine prosaische Schriften. 2 Theile S. 78.

gai alacsonyossággal soha nem küzdött, sőt a pórnépet mindig kizárta kebeléből: ellenben a jelenkori polgárság felelte nagy bajjal tudta kivívni szabadságát, soká hevert a jobbágyi bilincsekben, és nagy bajjal széttördelni azokat. Most a városi polgárság neve alatt értjük azon néposztályt, melly jól rendezett egyesületben társas életet él, főleg műiparból és műszerzeményeinek kereskedés általi szétosztásából saját törvényhatósága alatt.

Hogy Európa jelenkori városainak a sebes árvíz módjára pusztító nemzetek dühe adott lételt, abban történetíróink, az egy Spittlert kevéve, általánosan megegyeznek. Ugyan is Némethon városairól Witekind azt írja, hogy Henrik császár békét kötven 9 esztendőre a magyarokkal, nagy gondot fordított hazája bátorságosítására; mert a vidéki katonaság közül minden kilenczediket kiválasztván, a városba beparancsolta, hogy itt ezek a többi bajtársaiknak hajlékot építsenek, kik foglalatások voltak a szántásban, vetésben és a termékek betakarításában. Minden gyűlést és vigalmat a városokban rendelt tartatni; ezek építésére fordította éjjeli nappali gondjait, és azt akarta, hogy népe is béke idején tanulja azt elrendelni, a mire háború alkalmával a szükség által kényszerítették. ¹¹⁾ Voltak ugyan már madarász Henrik előtt is városok; noha csak nyugati és déli Némethonban: de ezek a tartomány urai hatalma alatt sinlődtek, és ezeknek lakosai korán sem voltak szabad polgárok, hanem vagy csak jobbágyok, vagy pedig uraik kényének — jobb s rosszabb föltételek alatt — alája rendelvek.

De nem csak Némethonban, hanem egyébütt is Európában a királyok véd rendszerének kell tulajdonítani a városok eredetét, és újra föléledését, miután azokat a tolongó népcsapatok romokká változtatták. A vad normanok gyakori dúlásai adtak lételt sok franczhoni és németalföldi városoknak, mellyeknek eleinte bölcsői voltak a ki-

¹¹⁾ Spittler. Diss. de orig. et increm. urb. germ.

rályi s fejedelmi majorok, (innen francia nevek máig is, la ville), a zárdák, s egyházak kerítései, melyekbe helyezték a főnökök s püspökök, földművesekből választott szabad embereiket, kik ezen véderősséget őriznek — burgois — a szükséges kézműveket gyakorolnák, és a vásárnapokon ide seregülő falusiaknak árulnák. És minthogy sokkal tisztességesbnek tartatott azon időben fegyverrel szolgálni, mint akármely más kézi szolgálatot tenni; sok történet írók véleménye szerint, a patriciusi nemzetségek elsőbbsége onnan ered, hogy ezeknek'elődei nem jobbágyokból, hanem valóságos szabadosoktól eredvén, már jókor megkülönböztették magokat egyéb városi lakostársaiktól, szolgálatuknak méltósága, közhivatal-viselés, és címzeik által, minők: Bürger, Münzherr, Patricier, sokáig öszsze nem elegyedtek az örökös jobbágyakból került czéhibeliekkel; hanem ők többnyire nagykereskedők és vitézlő férfiak voltak.

A városi polgárság emelkedésére, továbbá, igen sokat tettek a keresztes hadak. Mert bizonyos, hogy elébb sok gazdag és földbirtokos vasallusnak és nemesnek kellett a szent földöni fényeskedés kedviért jószágát a tehetős közönségeknek s városoknak zálogba vetni, elindulása előtt; sok göggel teljes nemes vérnek kellett az ázsiai mezőkön kifolyni, sok úri és vad követeléseket formáló ábrándozásnak s rajosságnak kellett a syriai pusztákon kigőzölögni azért, hogy a csaknem semmivé tett királyi hatalom, az áldott közép osztály fölemelése, és magához csatolása által, erősb s jótékonyabb hatású lehessen; hogy Olasz és Németthonban a szabad polgárság kinyitván kapuit a műiparnak és kereskedésnek, meggazdagodhassék, és az örökös jobbágyosság lánczait széttörhesse; hogy a hatalmas Hanzagegyesület, fegyveres erővel, vállalatainak sikert és tekintet szerezhessen. Az európai még akkor durva nemességnek el kellett előbb pirúlni rossz izlésének érzete miatt, a Byzantiumi pompás fénylakok megpillantására; meg kellett előbb döbheni, szegénysége érzetében, az ázsiai fényűzés

és finomság látására, le kellett mondani vaduraságáról előbb, hogy a szántó föld és major rabszolgáiból emberek válhassanak, az álladalomtagok közti súlyegyen helyre álljon, az üdvös polgári rend képeztessek, melly, Schiller szerint ¹²⁾ „a mi egész műveltségünk teremtője, és a mostani „vagy még inkább leendő európai boldogító rendszer legerősebb alapja.“

Európa évkönyvei szomorú képeit mutatják a nemzetek életének, a polgári rend képeztetése előtt. Minden állodalom gyöngye erejűek voltak, szétszaggatva a belső háborúk által, mellyeket az erőtlen fejedelmek nem voltak képesek lecsillapítani; mint a kik magok is szegények és pénzletlenek lévén, s állandó katonaság nélkül szűkölködven, semmi beljavításokhoz, és külföldre kiható nagyobb szerű vállalatokhoz nem kezdhettek, mivel az ország ereje, a közép osztály, csaknem semmivé tétetett, és egyéb nem létezett, csupán pap, nemes és jobbágy. A belháborúk erősen feltartották a hádi szellemet, melly kizárt minden értelmi műveltséget és észderülést. A legvastagabb babona hatalmazott el mindenütt, melly szülte az erkölcsök nagy megromlását, a nép felső és alsó osztályainál egyaránt: mivel amazokat bélyegezte ez időszakban a keményszívűség, kegyetlenség, iszákosság és fajtalanosság: emezeket az emberiségből kiköltözött állati vadság, renyhesség és szegénység.

Minden gonoszból jó szokott kijőni a világ kormányozása örökös törvénye szerint. A feudális rendszer a főnők és vasallok közötti torzsalkodásra, ezen torzsalkodás anarchiára, ezen fejtelenség a városi szabadság kifejlődésére nyújtott alkalmat. Nagy küzdelem után jutottak minden országokban ez európai városok az arany szabadsághoz, mivel ezek még koronás fejedelmeikben is heves ellenzőire találtak a felszabadulásnak, nem úgy mint magyar-

¹²⁾ Was heist und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte?

földi városaink polgárai, kik már legelső dicső királyunkban, és ennek majd minden utódaiban bölcs és kegyes pártfogókat tisztelhettek.

Mig a városok urai a magas citadellákban laktak közel a városokhoz; míg ezeknek helytartói a scultetusok mint tiszték teljes hatalommal uralkodtak a jobbágy polgárokon; míg a zsarolásoknak szere száma nem volt; míg a kóbor nemesség büntetlenül fosztotta rablotta az utazó kereskedőknek, (Warengi, Wahrengeher) műárút, rablóváraiból kiszáguolván, noha nagy Károly császár 1200 forint büntetést határozott egy megöletett Wareng fejére: a midőn a keresztes hadak alatt meggazdagodott felső olasz földi városok nem nézhetvén tovább ez undokságot, felköltek, és polgári szabadságukat szerencsésen kivívták. 1158dik évben ütközött meg Majland a rancaliai mezőkön I-ső Fridrik császárral, ki a polgári vagy középrendnek még ekkor legnagyobb ellensége volt, noha későbben Lübecket és Regensburgot német birodalom városinak hirdetvén ki, ezzel a közép rend alapját megvetette, és mind saját hatalmát nagyobbította, mind a polgári rendet feljebb emelte, ugyan azért a német nemességet magával egyesítvén, a majlandiakat szerencsésen megverte, és ezeket a császári felsőség megismerésére kényszerítette, felindulván ezen hős fejdelem azon, hogy a nevezett városokbeliek az ő parancsolatit szétszaggatták és lábaikkal taposták. De csakugyan 1183ban a lombardi városi egyesület kivívta az óhajtott szabadságot, a császári felsőség elismerése mellett; melly példát látván a schweitzzi, német, hollandi és arragóniai városok, hasonló egyesületeket alkottak, mellyek olly erők voltak, hogy ezekkel még erős fejedelmek is hiába küzdöttek. Végre még politikai szabadságra is fölemelkedvén a nevezett városi egyesületek, miután az őket elnyomni akaró nemességnek mintegy ellensúlyul fölvettek magok közé az alsóbb polgárságot, vagy a czéhbelieket, kiknek Majlandban már a tizedik században *credentia* név alatt találtak nyomaik, miután a kereskedelem emelése végett

olly hatalmas egyesületet alkottak, melly az okkori egész Európát átkarolta, és a fekete, balt, német, atlanti, és földközi tengereket egyesítette, és ez által a kereskedés akkori nagy akadályai mellett is, minők voltak: a szüntelen tartott háborúk, csinált utak nem léte, a városok kövezetlensége, a rabló nemesség, a pénz becsének majd minden évbéli ingadozása és szűkvolta, a sok part-, hid-, vámjóg; fogadó- és postahiány, s egyebek, — úgy meggazdagodtak szépültek, és kényelem helyeivé alakultak, hogy már az eddig göggel teljes nemesek sem szégyenlenék magokat polgároknak nevezni, városokban lakni, itt némi tisztseget vállalni; és eddigi elavúlt jogaikról lemondván, a polgári egyenlőséget szerényen elismerni. Melly nevezetes fordulat felvilágosítására nem kevés fénysugárt vetnek az akkori jeles író, freysingeni püspök, Ottónak alul idézett szavai ¹⁴⁾.

Minő hasznai lettek az európai középrend ezen felszabadulásának a közmiveltségre? mostan illó megtekinteni. A polgári társaság és a szabad városi élet már magában nagy iskolája az emberi miveltségnek. A bölcs ugyan keresi olykor a falusi magányt is, hogy a nagy és szép természettel barátkozván, ennek emlőiből megelegedést ön-

¹⁴⁾ In civitatum dispositione, ac reipublicae conservatione, antiquorum adhuc Romanorum imitantur solertiam. Denique libertatem tantopere affectant, ut potestatis insolentiam fugiendo, consulum potius, quam imperantium regantur arbitrio. Cum tres inter eos ordines, Capitaneorum, Valvasorum, et Plebis esse noscantur; ad reprimendam superbiam non de uno, sed de singulis praedicti consules eliguntur, neve ad libidinem dominandi prorumpant, singulis pene annis variantur. Ex quo tota illa terra (Italia) intra civitates ferme divisa, singulae ad commanendum secum dioecesanos compulerunt; vixque aliquis nobilis vel vix magnus tam magno ambitu inveniri queat, qui Civitatis suae non sequatur imperium. Ex quo factum est, ut caeteris orbis civitatibus divitiis et potentia praecminent. *De gestis Frid. I. Imp. Cap. 13.*

ismeretet szívjon, mindenekfölött pedig tiszta vallásos érzetekre fölemelkedjek, mellyek jótékony befolyással vannak erkölcsi fejlődésünkre. „Ki tehete valaha, így szól a nagy „erkölcs tanító Reinhard ¹³⁾ a természetben szemmel látható „fáradhatatlan munkásságot figyelme tárgyává úgy, hogy ő „is *iparra* ne buzdult volna? ki veszi észre ennek csendes „és lármátlan munkálkodását úgy, hogy ő is hasonló *sze- „rénysegre* ne indulna? ki kémlélheti ki ennek még a leg- „csekélyebb teremtesekre is kiterjedő gondosságát a nélkül, „hogy, ő is mindeneket átölelő *jószívűsegre* ne határozottat- „nék? ki csodálhatja ennek takarekosságát, melly által ez „minden élrontsolt részekből, új teremtményeket hoz elő, „a nélkül hogy, ő is hasonló *erőkímélésre* ne ösztönöztet- „nék? ki pillanthatta meg végre ennek örök ifjúságát, „szépségét és rendszerességét, úgy, hogy ő is hasonló *tü- „kélyek* iránti vágyra ne gyuladt volna?“ Igen sokat tesz tehát a falusi mesterkéletlen, és egyszerű élet is, párosítva a ránk kellemesen mosolygó természet megtekintésével együtt, az ész és szív igaz miveltségére; de mind e mellett is a polgári fensőbb életnek kell értelmünket s érzelmeinket a csendes élet gyönyöreire fogékonnyá tenni, hogy ezeknek a nemes szív megnyilván, ennek vágyai, gondolati, érzelmei, szükséges egyezményre (harmonia) juthassanak, és minden igazra, nemesre, és szépre fölemelkedjenek.

Hiába becsüli többre a különczködő Rousseau, Monbodo és Wendeborn a vadság állapotját a társas polgári életnél: nyilt igazság az, hogy a társalkodás erényei, minők: az illedelem, feszengést nem ismerő udvariság, szó-lásbeli tökély, a városban születtek; itt fejlődik ki leginkább az ember s világisméret; és mivel a városi élet mindenkittől megkívánja e szükséges ismereteket, erkölcsi *símultságot*, és az élet javai elérésire némi összes versenyt csinál, ezek által az erő megvetését szüli, és megőrzi még a pór-ságot is azon ideátlanságtól, melly a nagy társaságtól el-

¹³⁾ System der christl. Moral 4 Th.

vonult emberek sajátja. Igaz hogy, főleg az igen nagy városokban, minők London, irtóztató erkölcsi megromlás is fejtőzik ki a nagy concurrentia miatt,¹⁶⁾ igaz, hogy a városi népen mutatkozó erkölcsi műveltség sokszor csak külszín, és nem több mint törvényszerűség (legalitas), de az is igaz, hogy amaz erkölcsi vesztettség a pazarfényűzés gyümölcse, melly ellen hathatós ellenszereket vettek elő már is némelly egyesületek; a külső illedelem pedig elég nagy lépés a belső becsületességre; az erényt is törvényszerűségnek kell mindenkor megelőzni. Azt se mondja senki, hogy a városi élet számtalan kísértetekkel teljes és elkerülhetetlen töröket hány a gyöngye erény eleibe, mivel az emberi teljes műveltség kifejtésire mindenféle helyzetek kívánatnak, mellyek csupán a nagyobb polgári egyesületekben eshetnek meg, mellyekkel visszaélés nem rontja le ezeknek nagy hasznait. Itt van igaz pályatere a becsületkeresésnek, melly nagy és jeles tettekre magasít; itt a nemes vetélkedésnek, melly dicsőítést, termékeny példákat von maga után. Végre itt és nem egyébütt létesülhetnek a művelt társasághoz illő multságok, mellyek tágulást szerezvén az elméknek, s illendő beszéd tárgyat a mulató köröknek, nem csak az elme vad komolyságát oszlatják el, hanem egyszersmind kiölik a társas életet annyira megmészéző rágalom, emberszolás, eszemiszmom magvait és az oktató s egyszersmind felvidító társalkodás szellemét szűlik; melly egyedül képes a művelt embereknek tiszta vigalmat adni, és a melly nélkül minden körök álválaló útfeliségre silányulnak le. Ezen dolog természetéből merített előleges igazságokat, a történetírás bizonyos adatai által is megerősítve, és mintegy bebizonyítva találjuk. Mert, hogy e fontos tárgy annál jobban felvilágosítottassék, a polgári rendnek a nemzetek fejlődésire és csinosbulásárai nagy befolyása annál jobban előtűnjék, vessük egybe e közép rend keletke-

¹⁶⁾ Londons Polizei von Colguhoun. Übersetzt von Volkman Leipzig 1800.

zése és kifejlődése előtti műveltséget a mostanival; csodálva és hálásan fogjuk látni és érezniezen nagy és alapigazság valóságát, hogy jelen századunkat oly igen boldogító polgárisodás és műveltség, főleg a polgári közép és szabad rend kifejlődésének áldott munkája [s gyümölcse; és azon állodalmak éldelik ennek megbecsülhetlen hasznait, mellyek a polgári rend fejlődésének minden akadályait elhárítván, ezt a lehető műveltségnek és csinosodásnak legnagyobb lépcsőjére fölemelkedni engedik.

Mig a városok önállásra nem jutottak, és a közép rend egészen elnyomatva volt, sőt nem is létezett, addig he volt dugva a keresetnek egy igen bő és áldott forrása, mellyet *műiparnak* nevezhetünk, melly a falusi földművelők pályatérétől, és jövedelem kútfejétől, a földtől egészen különbözik. Ambár a physiocraták rendszere annyiban igaz, hogy minden a földből jó ki és ez az emberi jólétnek legelső kútfeje, de csakugyan szintolly bizonyos ezen alaptétel is, hogy nem annyira a föld mint a fejlett ész miénkünk a legnagyobb jóltevőnk: mivel látjuk, hogy a babyloni termékenységgel megáldatott földön is szégyenyek, és sokszor éhelhalással küzdők a nemzetek, ha a műipar és szorgalom elfojtatik: ellenben ott is mutatkozhatik polgári jólét és gazdagság, hol a hely szűk és mostoha volta miatt pásztorkodásból és földművelésből csak kevesen élhetnek, mint hajdan Phoeniciában; melly sziklás és kopár tartománynak Europa felette sokat köszönhet, mivel úgy látszik, hogy ennek hajdan legdicsebb nemzete, a görögség, phoeniciektől vette a városok ideáját; Thebae ipítóje, Cadmus, innét jött, és ezen nép szolgált a görögöknek minapéldányul a műiparban, kereskedésben és gyarmatosításban.

Mig a nemzeti jólétnek egyedüli forrása a föld volt, mig ügyes kézművesekkel és vállalkozó kereskedőkkel gazdag polgárság nem létezett, hanem a hadakozó papok és nemesek örökös jóbágygyá tették a nemzetet; mig a polgári alkotmány csak tanító és védő néposztályt ismert, táp-

lálóról pedig mit sem tudott; míg a munkás kezeket úgy nézte mint hanthoz ragadott függeléket, addig minő nyomorult alakja volt magának a nemzet jóléte egyedüli kútfejének, a földművelésnek! Egyetlen évi szűktermés éhhalást vont maga után; a közös gazdálkodás és a közös kopár legelők örök kútfejei voltak a csalásnak, veszekedésnek és szegénységnek. Mimódon is emelkedhetnék ott a földművelés, ahol a kézművek és kereskedés bilincs alatt vannak, ahol vagy saját zsirba fulasztó bővség, vagy fogcsikorgató éhség váltják fel egymást; ahol az előítélet serege miatt az olly igen tökéletesíthető, és olly sok előismereteket kívánó földművelés erőtlen asszonyokra, és nem jó kedvvel dolgozó urbéresekre bizatik?

Ellenben, mihelyt a polgári rend felszabadult, legott Európa miveltebb országai, minők: Olaszföld, Schweiz, Németalföld, Angolhon, Franz- és Németországok merő édeni kertekké változtak. A földművesi aggszokás vagy schlandrian félretétetvén, előállott az értelmes és elvek szerint intézett földművelés; életre hozta rokonait, a kert-, vetemény-, virág-, gyümölcs-, rét-, erdő-, szőlőművelést, és ezeket a méh-, selyembogár és marha-tenyésztéssel párosította. Most már egy hold jól mivelt föld több hasznot adott birtokosának, mint az előtt tíz kicsigázott; egy két mérős zöld takarmánynak szánt föld több s jobb eleséget adott nyáron a marhának, mint az előtt a kiszáradt legelőből egész határ: most már a földművelés igazi boldogítójává lett ismét a szabad népnek, melly az előtt kontár módon üzelve hálátlan munka volt, örökös perpatvar s' csikorgó nyomorúság tanyája. A műipar feleledvén a szabad polgárság egy kézre dolgozása által, fölemelkedett a földművesi ipar is, mert a városi fogyasztás erőt, kedvet adott a bővebb termesztésre, a jobb s célirányosabb gépelyek s gazdasági műszerek használatára. A faluk szebbek s csinosabbak lettek, mint a régi városok, a földművesek miveltebbek, tehetősbeek, mint hajdani uraik.

A polgári rend képeztetése előtt porban ültek a *kézmesterségek* és *művészetek*. Rabszolgák úzték ezeket szükséges előkészületek nélkül. Volt elég gyapjú, agyag, kő, hamu, só, rongy, akkor is mint most: még is öltözete a népnek volt zsíros kaczagány, lakóháza vagy földalatti lyuk, vagy gyéren megtapasztott sövényfalú nádfedelű kalyiba; parányi, ablakait lantorna disztelenítette; szóval a kényelemről csak igen kevesen tudtak valamit. Villák s kanalak nem létezvén, még a főbb osztálybeliek is ezek helyett igen illetlenül ujjukat használták; egymáshoz, ökröktől vonatott szekereken, vagy taligán jártak. Bequet nevű angol püspök fényüzéssel vádoltatott, mivel előteremét csinosan tartotta és annak földjét mindennap friss szalmával hintette be, hogy a rája, evés végett letelepedő apródok ruháikat el ne mocskolják. ¹⁷⁾

De, már a XII-dik században czéhegyesületek alakulván, a kézművesi izlés kezdett mutatkozni. A városi békes kormány alatt keletkeztek ezek, és nem egyébnek mint ezek szorgalmának köszönheti Európa, hogy a fél vad-ságból kiverekedett, és gyapjúból, lenből, szörből, borból, agyagból, kőből, rongyból csoda dolgokat állíthat elő. Minő nemes verseny elevenítette már a XIII-dik században a szabad polgárságot csak az építés ügyében! Majland, Florenz és Pisa, Strassburg, Magdeburg és Bécs, Antwerp, Harlem, és Brugge vetélkednek, hogy minél nagyobb és diszesb templomaik és városházaik legyenek; és még ma is minket is némi tisztelettel elegendes csodálkozás fog el, midőn ezen őskori emlékeket megtekintjük, és a polgári rend keletkezése előtti szűk kápolnákkal, és fa templomokkal egybevetjük.

Holt szegénység bélyegezte a nemzeteket, a városi polgárság által alakított kereskedési nagyobb szerű egyesületek előtt. A mai fényezés tetőpontjának, Londonnak, még a

¹⁷⁾ Lüders *Entwicklung der Veränderungen des m. Geschlechts. Hannover 1812.*

XIII-dik században szalmával fedett házai s kövezetlen utcái voltak. Göttinga oly pénztelen volt, hogy a még most is legszebb s legmagosb tornya 72 tallérnál többre nem került; a prágai híres kőhid czémentjére szükségesnek ítéltetvén a tojás, ebből huszat egy filléren vehettek az építők. Honunkban is, csak tekintsük meg a Hármas Törvényköny első része 133-dik czimét, minő pénztelenségit látjuk az akkori időknek! E szerint egy kővár, vagy erősség, 400, egy két tornyos templommal ékes zárda 200, egy alul csapó és száraz időben is vízzel bővelkedő malom, 40 forintra becsültetik. Hippolit mester I-só Károly királyunktól 3200 forintért haszonbérbe átveszi a körmöczi pénzverő kamarát 1342-ben; Zsigmond alatt pedig, tudjuk, hogy egy mérő búza rendes ára 25 denár volt.

Szükségtelen levén azt említeni, a mit különben is mindenki tud, minő kellemes ellenkezetbe állanak mai főbb városaink polgárai a hajdani pénztelenséggel, csupán a *kereskedés* erkölcsi, és polgárodási hasznaira teszszük jelenleg olvasóinkat figyelmesekké; hogy ebből is a polgári rend jótékony befolyását átláthassák. Míg a veszélyes hadi szellem dühöngött Európa nemzetei között, melly szükségessé tette a közép századhoz méltó feudalrendszert, melly megnászhatlan falakkal szigetelte el egymástól az ugyanazon haza és állodalom néposztályait; míg a tápláló néposztály a kiváltságos rend örökös-jobbágyi igazában görbedezett, kinek szüksége volt amannak véres verejtékére, mivel a gőgkaland és dorbézolás, a hasznos foglatosságokra kedvet és időt nem engedtek; míg minden művészi jeles lángésznek kegyelemlevél és haszonbér által kellett a daemon fogságából kiszabadulni, hogy szeretett kézművének élhessen: addig a förtélyos zsidók és ismaéliták bírták a kereskedés gazdagító és pallérozó iparágát. Szomorúan olvassuk honunk évkönyveiből is, hogy II-dik András idejétől fogva, sőt előbb is, hazánkban zsidó kézen fordultak meg majd minden kereskedési czikkek: ezek kezelték a sót, haszonbérbe kivették az érczbányákat, vámokat, harmincza-

dokat, és egyéb királyi jövedelmeket; egész városok elzalogosítottak nekik, ezeknek pénzverési szabadságaikkal együtt. Mi lett a gyümölcse ezen tisztátalan kezekre került nemzeti gazdálkodásnak? Az, hogy ezen fukarok pénzünket meghamisították, a sót illendőnél drágábban adták, hamisan gyűjtött gazdagságaikkal pazarfényt úztek, keresztyén nemes leányokból egész sereg ágyasokat tartottak; s ezen boldogtalanok közül sokan hitetlen szeretőjükért, a hitet is megtagadták. A mi több, a keresztyén szülék pénzen eladták nekik gyermekeiket: sőt, a mi csaknem hitelt felülmúl, magok az éltesb atyák s anyák is, könnyű életért, számosan zsidókká lettek.

De mihelyt a fegyveres Hánza a család zsidóság kezei közül kitekerte a kereskedést, mindjárt szemlátomást emelkedik a műipar, emelkedik a földművelés, mivel egyik munkásság ébreszti a másikat; nyertek egyaránt a természetők és emésztők, mivel amazok szakadatlanul folytathatták munkájokat, megkimiltetvén termékbeli fölöslegök vásárlóinak fölkeresésétől, nyertek az emésztők, mert fölmentve voltak a nekik szükséges áruk távol helyekeni keresése, és átszállítása terhe alól. Azonban egy sereg munkások, szekeresek, hajósok, páholybérlok, pénzváltók, fogadásak találtak élelemforrásra; a folyók, tengerek, tartományok által elkülönözt népek, a kereskedési érdek által, rokonokká lettek, félre tévén előítéleteiket, egymással megbarátkoztak, a vallási és nemzeti különszerűségeken felül emelkedtek; és, a mint Herder szol ¹³⁾ „az állodalmak kapcsolatát kölcsönös haszonra, versenyző iparra, szavát megfártó becsületességre építvén, egykézre dolgozó Európát teremtettek. „Igy a városok vitték azt végbe, mit királyok, papok és nemesek létesíteni sem nem tudtak, sem nem akartak.“

Ott, hol a verseny szorgalom, és ennek éltetőszere a kereskedés, a pénz s jólét gazdag forrásait megnyitották, „nem szoktak kimaradni az *ízlelést képző, erkölcsöt javító*, és

¹³⁾ Ideen. 4 Th. S. 406.

értelemvilágosító intézetek sem. A szellemi fejlődés minden ága kapcsolatban van; a derült musák és charisok karöltve járnak; épen úgy, mint a szellemi elvadulás maga után vonja az izlés darabosságát, erkölcsi fejletlenségét és elme borúját. Vessük egybe elsőbben is a polgártalan középkor tudományos fejlődését a polgárosított újkor közértelemességivel. Nem lehet ugyan tagadni, hogy a középszázadok éjjelében, itt ott egyes fényes csillagok nem tündöklöttek volna; minők: Erigena, Alfred angol király, Gerbert vagy II. Sylvester Pápa, Abaelard Péter, II. és III. Fridrik német császárok, X. Alfons castiliai király, és főleg, Baco Rogér, kik akármely időben is díszei lettek volna a tudósoknak; de mind e mellett is szomorú ábrázatja volt az európai tudományosságának, nem csak a IX. X. XI. századokban, mellyek legtudatlanabbak és sötétebbek voltak, hanem még a következőkben is, egész a polgári rend teljes kiképeztetéséig, melly egyedüli mivelte és fogékony földé lett a közértelemességnek. Ezen korszak előtt látjuk, hogy a népvallás sinylődik az üldözött és rajos eretnekek között; a bölcselkedés vergődik a szóvitázó scholasticusok' tanító teremében; a legszebb s leghasznosabb természet-tudományok boszorkányságoknak kiáltatnak ki; a jog nemegyéb, mint egy, római, német és zsidó fogalmakból össze foltzott egyveleg; irni, csak keresetföltő barátok tudnak; a tudományáért s erkölcséért tiszteletesnek nevezett Beda a számvetés négy egyszerű nemeit emberi értelemtől meg nem lábolható mélységnek nyilvánítja ¹⁹⁾ csupán az arabok cordovai, és a zsidók sevillai főiskoláikban pislogmég egykeves világosság, mellyet a keresztény lángelmék is fölkeresnek, és—noha másoktól üldöztetve és ördögi mesterséggel vádoltatva—terjesztenek.

A sarjadozó és *szemwedő emberiség* is magára hagyatik ezen durva századokban. Nincs ki a kisdedek ügyét fel-fogná, és a népiskoláknak még csak fogalma is kiholt ezen

¹⁹⁾ Lüder a fent idézett helyen.

neveletlen embernyom között. Ekkor semmitől jobban nem féltek, mint a népmiveltségtől, és erre épített jóléttől; ezen korban készült ama sötétkedők elvét magában foglaló vers: *Rustica gens optima flens, pessima ridens*. Azonban a polgártalan középkor évkönyveiből látjuk, hogy a legfélelmezből származó lázadások, a legnagyobb erkölcsstelenség éppen azon időkre esnek, melyekben a nép osztálya legbutább és durvább, szolgálilag engedékeny, és magát baromilag megulacsonyító volt, melly nem is lehet másként; mert, hogy várhatunk hazáját, királyát, földesurát híven szerető és védő jobbágyot ott, hol ennek úgy szólván hazája sincs; de ha volna is, lelkének minden ereje lenyomatva, érzései elvadulva levén, azt sem tudja, mi a haza? minő áldás egy szeleid kormány és a jó földesúr; és a ki át nem látja, hogy akármeddig országban is vannak elkerülhetlen közterhek, melyeket viselni kell azoknak, kik a föld és kormány javaival élnek.

Mit szóljunk a középkorbéli *izléstől*, kik a szép tudományokat csak nevökről, a szépmesterségeket pedig, az egy építészetet talán kivére, nevökről is alig ismerték. A *leonín* versek, melyek nem egyebek, mint útféli tartalmú scandált prosák, a francziáknál akkor tájban divatba jött ablakföstemények, a nyomorú vázlatokkal jegyzett pénzek; a német császárok spirai siremlékei, a troubadourok versezeteinek töredékei nem nagy fogalmat ébresztenek bennünk a középkori művészetről, mellynek barbar voltáról legerősb bizonyosságot tesznek közmulatságaik, és ezeknek legkeltezebbike a turnir; melly a pánczélos lovagoknak nyilvános viadali gyakorlata volt; és a nemességnek kizáró joggal felruházott tulajdona, mellyben, miután a bajvívó lovagok a magok és őseik nemeségét csálhatlanul bebizonyították, fényesen öltözött urak, és főrangú nőnembeliek jelenlétében egymást láncsaikkal, lovaik hátáról leszúrni iparkodtak; mellynek vége levén, a turnirbírók a győzelmet kikiáltották, a dámák pedig őt ünnepélyesen felkoszorúzták, s győzelmesnek lenni elismerték.

De a városi szerkezet kezdetével a tudományos, erkölcsi és polgári *nevelés* mindjárt más ábrázatot vett fel. A városi hatóság patronusi jogot nyervén, legelsőbben is oskoláin tett javítást. Ezeket a scholasticus canonicus igazgatása alól kivévén, rendes tanítókra bízta, és hogy ezekben koberló deákok, kika főosztály nagyobb növendékei voltak, iskolából iskolába, városból városba útaztak, vacantivi histriones nevek alatt kalandoztak, s a babonás népet sokféle ámitásokkal, kincsásással, boszorkányságokkal vakították, garabonczás tetteikkel néha rémülésbe is hozták, tanítsanak, a canonicusok és lelki pásztorok helyetesei legyenek, meg nem engedték, kisebb iskoláikba, az irástanítást, melly innen kizárva volt, ezzel egyedárosságot úzvén a papság, bevitték, későbben a dictálás jármát, és a vezérkönyvek észnélkül felmondását eltörlötték.²⁰⁾ Bekövetkezvén a reformatio, Luther és Melanchthou esdeklései, (an die Bürgermeister und Stände deutscher Nation um aufrichtung der Schulen)²¹⁾ nem voltak kiáltó szavak a pusztában. Ezen utolsó maga néhány városokban, a hibás tanítás-mód helyett új rendszert vitt be; mellynek foganatját látván a polgárok, számos stipendiumokat, szabadasztalokat alapítottak a szegényebb tanulók számára. Így lettek Basel, Tübingen, Heidelberg és Wittenberg, nemcsak a Némethonnak, hanem majd minden európai miveltebb országoknak s nagy részben honunknak is ügyesb tanítókat képző veteményes iskolái. Melly igyekezet sikerét tapasztalván a jesuita szerzet, eltörlötte és helyrehozta ő is a catholica egyházbéli iskolák tetemes hibáit, és a jobb izlésű, s methodicai szellemű tanításmód, a földleírás és historia sikereresb előadása által, magának olly érdemeket szerzett, mellyek még a protestansokat is vetélkedésre gerjesztették.

Mennyit nyert az erkölcsi és polgári miveltség is a jobb tanítási rendszer, a városokban keletkezett közép te-

²⁰⁾ Schöttgen Diatribe, de statu scholarum a refor. Francof. 1717.

²¹⁾ M. Luthers Werke II. 315. 455.

nftó intézetek vagy gymnasiumok, későbbben a reáliskolák, még későbbben philantropheumok, dolgozóházak, jelenkorunkban pedig a kised-óvintézetek behozása által, csak az nem ismeri el, ki az emberiség szünetnélküli haladását nem hiszi, és annak lelkiismeretlenül ellene dolgozni nem irtózik. Most már minden miveltebb városokban czélirányos kórházak alakulnak; a vétket és henyéséget tápláló utcakoldulás eltöröltetik; a szegény családok számára, dolgozóházak nyitvatnak; özvegyeket árvákat ápoló intézetek alapítvatnak; az eddig elhagyatott nőnem nevelésire feszült figyelem fordítatik, és az asszonyi dicső egyesületek, az emberiségnek legszebb munkáit tüntetik elő.

Az izlés finomulása és nemesedése is a városi jótékony befolyás által létesítettett. Miután a fejdelmek nagy álló seregei szükségtelenné tették a polgárok fölfegyverzését, és a hadakozás vad szelleme a középosztályból kiirtatott, szemlátomást nemesedett és emelkedett ennek izlése. Az alacsony dorbézolás kitiltatott a jobb társalkodásokból, a bika- s egyéb vadviadal csekélyebb nézőkre talált. Ezen színházak lettek a szépmesterségeknek templomai, a művészet-ébresztői, a polgári erények és vétkek, illedelem és bohózat tükrei. A műipar és kereskedés által szerzett gazdagság alkalmat, módot és pályatért nyitott és nyújtott a főtészi, szobrászi, hangászi drámaköltészi talentomok kitüntetésire a jeles képtáruk alkotására, minők voltak, az ágostai nürnbergi, és más városokéi; hangversenyek, conservatoriumok alakultak, casinók, olvasó társaságok állottak fel: szóval betűszerint igaz lett, mit Pölitz ²²⁾ „a németföldi „polgári rend felszabadulásáról modott, hogy: azon polgári „szellem, melly a szabadság és miveltség lelkével elválhatlan kapcsolatban van, a házi és társas élet szebbítésére vezette az embereket.“

²²⁾ Kleine Weltgeschichte. Leipzig 1822. S. 203.

Azonban, jól megértsük a dolgot, ezen polgári magas műveltségű szellem Európa nem minden városaiban fejlődött ki, és annál fogva nem lehetett jótékony hatással a nemzetek fejlődésire és csinosulására. Nem említvén most azon sirbolti csendet, magábavonultságot, titkolódzást, féltékenységet, renyheséget, melly a Stambul utcáin járó európai utazót meglepi, vannak állodalmak, mellyeknek városaiban semmi vagy kevés nyomait lehet látni a leirt műveltségnek, mellyek nem egyebek mint nagy faluk, és a mellyek polgárait a drámaköltészek által is olly igen érdekllett kis városi szellem élteti. A midőn a művelt polgári és nagy városi szellem beljegyei: a kölcsönös tökéletes türelem, udvariság, józan ész hatalma a hatalom s méltóság hagyományai felett, feszen-gés és rangdagály távolléte, a tudomány s szorgalom önérdemesinek szemebetűnő elsőbbsége a kincs és rang hősei felett, vidám megelegetés és apró figyelemtől nyugtelen-ség; a *kisvárosi szellemet* bélyegzik: a hírkedvelés, rágalom, pöffeszkedés, és kivált az oktató és felvidító társalkodás nem-léte. Melly utólsó abból kimagyarázható, hogy kis városokban a léleknek tudományos és izlési képzése nehezebbé tétetvén, mint a nagyobb és gazdagabb városokban; a művelt társal-kodás által a polgárok egymást nem képezhetik, a feleke-zeti erős falakat le nem ronthatják, a káros előítéleteket szét nem dülhatják, a léleknek némi pulyaságából ki nem vergődhetnek: és a nemzetre nem hogy jótékonyan, de még sok tekintetben károsan is hatnak; mivel mindig be-csesb a falusi, természettel egyező egyszerűség, mint a kisvárosi fél és fonák műveltség.

Ezen kisvárosi szellem, főleg az olly országokban ho-nos, mellyekben a tág és teljes értelemben vett *polgárjog*, vagy is azon hasznok s szabadságok summája, mellyekben a status minden polgárinak, legyenek azok nemesek vagy nemtelenek, egyformán kell részesülni, mind személyükre mind vagyonaikra nézve, a sajátilag vett polgári rendtől megtagadtatik. Ahol még a szenteknek illy egyessége, hogy úgy szóljunk, nincsen; ahol az igazán szabad pol-

gári boldogság édelhetése, csak egy két néposztályra szorított; ott, igaz értelemben vett status polgáraivá, a városok polgárai alig lehetnek: pedig ez a legszebb s legboldogítóbb fogalom, mellyet a szabad polgárság kifejtett és valósított, a szűkkeblü kiváltsági szellemet legyőzve; ebből eredett minden fentebb előadott s dicsért europai magasabb miveltség.

III.

NÉPMIVELTSÉGNEK MÁR A HAJDANKORIMAGYAR-
FÖLDÖN, JELESEN: PANNONIÁBAN ÉS DÁCIÁBAN, HUNNIÁBAN,
AVARIÁBAN ÉS NAGY MORAVIÁBAN VOLT VÁROSOK BOLDOG
VAGY BOLDOGTALAN SORSÁVALI ARÁNYBAN LÉTE.

Drága honunk földének, városainak, és az azon s ezek-
ben lakott népeknek szinte az előidők homályába elenyésző
lakosaitól fogva, e mostani birtokos nemzetig, a magyaro-
kik lehozott műveltségi története, még vázlatban is, minő
e jelenvaló, oly érdekes, oly tanulsággal teljes, ezen ér-
tekezés céljával oly egybehangzó, hogy, mivel az elmúlt
különb is kulcsa a jelennek, ezeknek, bár ki nem elégi-
tő, de hiv fősteményét előre bocsátni szükségesnek véltük.
Melly rajzolat, hogy céljának megfelelően, és olvasóink-
től is helyes szempontból szemléltessék, illő figyelmezteni
ezeket arra, hogy mi itt sem egyházi történeteket, sem
tulajdonképeni népleirást; (ethnographia) sem annyival in-
kább közép századbeli földleirást adni nem akarunk; csu-
pán e nagy igazságot akarjuk felvilágosítani, hogy még a
sötét századokban is, a város, keresztyénség és műveltség
mindig karöltve jártak, és egymást segítették: ellenben a
legalsó fokán voltak a műveltségnek azon népek, mellyek a
keresztyénségtől idegenek, vagy azzal ismeretlenek levén,
és pásztori vagy vándor életet élvén, egymással a jobb lege-
lő felett szüntelen veszekedni kénytelenítetttek.

Nem is lehet ezen semmit csodálkozni: mert minden
fejlődés és csinosbulás alapja a rendőrzött társaság. Ha

felmegyünk gondolatinkkal a távol időkre, és a világ évkönyveit, a műveltség történeteit megtekintjük: úgy látjuk, mindenütt ott virágzott ez, ahol a társaság bátorságosítva volt a vérengző csoportok beütésétől, az élet terheiből; ott diszlett ez, hol a kézi mesterségek egymásnak segéd kezeket nyújtottak, a munka terhe megosztott, a kereskedés gyöngyörré s kényelemre valót is szolgáltatott, az úri és vad jog, a természethez közelítő egyenlőség, személyesség, rend, törvény elismerése által lágyítatott; ott emelkedett fel kitünő nagyságra, hol az izlés és művészet remekjeinek tág mező, csodáló-hely és pályatér nyitvatott; a szép lelkeknek pártfogás esett jutalmul; a tudósoknak pedig tanítószékek, előléptetés megkülönböztetés pályabérül. Mind ezek a városok békés falai között eshettek meg egyedül.

Igy volt ez Magyarhonunkra nézve is, ez lévén a természet örök törvénye. Egyébiránt minők voltak ennek eredeti lakosai, az emlékek nem léte miatt kevésbé tudjuk. Hol sarmatak, hol scythák neve alatt fordulnak ezek elő a régi történetíróknál, kik együl egyig elvonván figyelmüket az ilyen rabolni szerető, egyik legelőről és vadászteréről a másikra siető néptől, ezt érdektelennek találták, és inkább siettek a kitünőbb népek leírására, minők voltak régen, a nagy emlékeket emelő babylóniak, a pompás templomokban gyönyörködő és műszorgalmas aegyptusiak, a világhódoltató persák, a szelíd és titkos bölcseségű indusok, finom izlésű és bölcselkedő görögök, és a nagy, törvényadó rómaiak.

Pannonia, Octavianus előtt, erdőekkel zordon, mocsárokkal disztelen és igen miveletlen tartomány volt, mellynek népei nem voltak semmivel fejlettebbek, a szomszéd germanusoknál, kiket Tacitus vitézeknek, szilárd erkölcsűeknek, de olly miveletleneknek fest, hogy ezekben senki a mai magas műveltségű szászok, angolok és francziák os atyjait nem gyanítaná. Mihelyt, a római széles birodalomban, mint folyó a tengerben elenyésztek, bár elvesztették nevezetiségüket, nyelv-

vöket, önállásukat: de Pannonia mindjárt kellemes színt öltözött magára. A római legiók téli szállásaiból jeles városok kerekedvén, ezeket derék csinált utak kötötték össze, mellyeknek hídkövei, mértföld-negyedet mutató oszlopai még most is a romok közt szemléltetnek. Fertő és Balaton tavai lecsapoltattak. Különösen Galeriusnak ²³⁾ nagy érdemei vannak a kellemes Balaton melléke szállítására nézve, ki itt erdőket irtatott, és a hajdan zordon rengeteget kiessé varázsolta. Sabaria, Carnuntum, Siscia, Mursa, Sirmium, Beregetio, Sopianae, Ulpianum, s egyéb jeles városok helyei elég bizonyosságot tesznek Pannonia és Dacia rómaiak alatti műveltségéről, mellyeknek nagyszerű maradványi a hunn, avar, magyar, mongol, török-dúlás daczára is jelenleg láthatók: szobraik pedig, diadalíveik, sírmedékeik, csatornáik, fürdőik, bányáik, gemmáik, még tiszteletet is érdemelnek; és a derék Zásmbokiak, Kölesérik és Schönvisnerek kellemes tanulmányai, kik Traján hidját, a nagyszerű töltéseket, mellyeket a pór nép nem is ember, hanem ördög munkáinak tartott, a Sidovinnál s egyébütt kiásvott romok épületek maradványait látván és elméjükben forgatván, nem csodálják, hogy Pannonia, még a római császároknak is gyakran kedves mulatóhelyül szolgált (kik közül Octavianus Carnuntumban sokszor tartózkodott, Marcus Aurelius pedig derék könyvét itt írta) és hogy ennek jelképe a római pénzekben két nőszemély, kik vitézségök miatt katonai díszjelekkel, szorgalmuk és az ebből folyó bővelkedés miatt bőség szarujával, erős váraik és népes városaik miatt, mellyek Ptolomaeus görög földleíró előadása szerint itt 59 számmal voltak, falkoronával ékesítették föl. Elvesztették ugyan a régi pannonok, és dacusok függetlenségöket, a romaiak alá esvén, levakartattak nemzeti sajtáságaik; sokszor a vérszopó praetorok, publicanusok házavonáinak kitétettek: de az is igaz más felől, hogy vadász és pásztor népből földművelőkké lettek, és a helyett hogy

²³⁾ Salagii de statu eccles. Pann. Quinqueecl. Liber I.

régenteu rossz sert ittak, most már isznak bort, mivelvén szőlőt annyit, Probus óta, hogy Claudianus az Istert; szőlőkkel beárnyékozottnak éneklé, tanulják a római nyelvet, mint Vellejus írja, ²¹⁾ s a tudományok kincseit fölkeresik.

Azonban Pannonia és Dacia városiban, ezen külfény mellett is igaz műveltség nem létezett mind addig, míg a keresztyénség jótékony világa a pogány babonát el nem üzte. Bár jeles templomok épültek itten Grannus Apollónak, Sarmandusnak, és Dea Sironnának; bár a pénzek, gemmák és feliratok bizonyysága szerint, Jupiter, Mars, Hercules, Dianna buzgóan tiszteltettek a Nymphákkal és az érczes vizekben lakó istenségekkel együtt: de ezen érzelgsnek semmi erkölcsi iránya nem lévén, az értelem borult volt, melly a legszentebb viszonyokat, minők: a polgároké, felsősége és alattvalóké, szülőké és gyermekeké, férjeké és nőké, uraké és cselédéké, meg nem tudta határozni; ineh a felsőség zsarnok, az alattvaló csak jobbágy volt; az embervér fecséreltetett, az emberjogok eltapodtattak, a kormányzók nem szelidséggel, hanem vas vesszővel igazgattak, a foglyok s rabok kinoztatásai, a legjobb színdaraboknak elébe tétettek.

Honnan jött honunkba az igaz műveltség ama tiszta kútfeje, a legfőbb bölcseség világa, a keresztyénség? meg állítani egész bizonynyal nem lehet. Az erős lelkü Péter kezdette-e itt hirdetni az idvezítő tudományt kedves Epaenetusával együtt, vagy a pogányok apostola, Pál? vagy a Ravennából ide számüzött Apollinaris, az emlékek illy nagy hiánya miatt, nem tudjuk: de azt tudjuk, hogy már a II. s még inkább a III. században a kegyetlen üldözések, mellyek az Ens vizébe szalasztott derék vitézt Florianust, pettani püspököt Victorinust, proconsulsáig emelkedett Demetriust, sirminiumi szüzet Anastasiát, és 72 más hithőseit vértanúi fénykoronával dicsőitettek; ellent nem állván

²¹⁾ Hist. Rom. Libr. 2. c. 110.

szaporodtak a krisztus hívei; de csak bújkálva tartották isteni tiszteletüket, itt is mint másutt a pogányoktólí félelem miatt, a legelső hívek olyan forma catacombákban, minőt találtak Pécsen 1780. a föld alatt, és a melly olyan földalatti kápolna, minőt Rómában s másutt találunk a régiség baráti. Nagy Constantin véget vetett e méltatlanságnak. Ő minden római tartományokban, és így Pannoniában s Daciában is keresztyén tisztviselőket rendelvén, a pogány papok jövedelmeit elhúzván, a fa-bálványokat elégettetvén, a keresztyéneknek szabad vallásbeli gyakorlást engedvén, ezeknek papjait fényvel, jövedelemmel megtisztelvén és sok kiváltságokkal megáldván, magasra emelte honunkban a miveltséget, elannyira, hogy 330 táján Sirmiumban már érsek is volt, kinek suffraganeusai voltak a mursiai, carpisi, cibalisi, scarabantiai, onrtai, sisciai, bregetiói, és petobiumi püspökök; kiknek és igazgatásuk alatt lévő egyéb papoknak s tanítóknak munkája s szorgalma által, a pogányi tévelygés kirtatott, a népek megszelidültek, sőt honunkból olly dicső férfiak támadtak, mint szent Márton és szent Hieronymus, (első szombathelyi, vagy mások szerint szent-mártoni, másik stridonfi) kik az anyaszentegyháznak díszei és erős oszlopai voltak, míg éltek. Illyen hatással voltak a rómaiaktól alapított, püspöki székekkel díszlett pannoniai és daciai városok a nép miveltségre már kezdetben, melly igen szép ellenkezésben állott az Isteren túl feküdt várostalan és pogány Quadia, Jazigia miveletlenségivel, mellyekről Tacitus Plinius és más későbbi írók után csak azt tudjuk, hogy a quadok, kik a Morva, Vág és Garan mellékén laktak, vitéz és a rómaiaknak Marbod és Wannius királyaik alatt sok bajt okozott népek voltak, és hatalmuk alatt tartották a hegyek közt lakó carpokat, a bányász gothinokat; (qui quo magis pudeat, et ferrum effodiunt. Tacit. Germ. Cap. 42. 43.) A jászok pedig, kik az Ipoly és Zagyva mellékit bírták, jó lovak és derék nyilazók voltak: de ezek mindketten Valentinian alatt 374. olly dühöngve ütöttek a ke-

résztyén pannoniakra és daciakra, hogy ezeknek szel-
debb lakosai őket az utósó ítélet előljáró postáinak tartá-
nák.

Minő lehetett a hunnoktól elborított honunk művelt-
sége, már ezentúl úgy nevezett *Hunniában*, ezen Európát
megreszkettető és felforgató nemzet alatt? ezen kérdés pár-
tatlan eldöntése attól függ, oly miveletleneknek sőt fél
barmoknak nézzük-e a hunnokot, mint sok történetírók
festik ezeket, az V. és VI. századbéli megrezzent írók fős-
teményei után: vagy pedig az adatokat, mellyek sokszor
ellenkezők is, szemközt állítván, és a legjózanabb critica
mérlegébe vetvén, őket olyan nagy és világhistoriai nem-
zetek sorába helyezzük, kik, nem levén mentek azon hibáktól,
mellyek általában a pogány és hadi szellemű népeket bélyeg-
zik, dicsően tűntek fel nagy királyuk Etele alatt, az akkor már
kissé elpuhult, de még művelt népek közt Európában, és
kétség nélkül Európa elváltoztatására a jelen állapotjára
első legnagyobb befolyással voltak? Mert bizonyos levén
ezen alaptétel, hogy a barbar hódoltató hátrább, a művelt
győző pedig előbb viszi a legyőzött nép műveltségét. Ha
a hunnok olly szörnyek voltak, mint őket képzelni szokás:
úgy Hunnia is alattok diszéből egészen kivetkezett, rom-
má és pusztává lett; ha pedig a hunnok a nemzetek seprei
és mocskai nem voltak, hanem egy sok tekintetben nagy
nemzet, úgy Hunnia fejlődése bizonynyal nyert általuk.

Vannak jeles és nagy nevű írók, régiek, újak, kik a hun-
noknak Európában megjelenését úgy nézik, mint olly ve-
szélyt mellynél már nagyobb ezen világ részt nem érhetne
volna. Szent Hieronymus emlékezvén ezen eseményről így
ír: „Borzalom fogja el lelkemet, midőn ezen időkre emlé-
„kezem, és ezek dúlásait le akarom írni, mellyben a püs-
„pökök megölettek, a papok levágattak, az egyházak le-
„rontattak, a lovak a Krisztus oltárai előtt tartattak jól, a
„vértanúk ereklyéi kiásattak, mindenütt siralom és nyögés

„hallatszott, a halál képe mindenfelé látszott.“ Thuróczi-
 által kiadott képes Krónika azt hagyja emlékezetbe Atti-
 láról: ²⁵⁾ „hogy ezen király rémitő tekintetű volt, mint hun-
 „nusai is vele együtt, és maga is isten ostorának parancsol-
 „ta magát nevezetni.“ Ranzan ²⁶⁾ pedig Attiláról szólván azt
 mondja: „hogy ez volt a keresztyénség legnagyobb ellen-
 „sége, ki azt mondogatta, hogy: őt isten küldötte a ke-
 „resztyén név emlékezeté eltörlésére, és valóban ő róla az
 „is a hír, hogy huszezer embert, saját kezeivel, megölt.“

Illy rémitő szinekkel festvén sok történet-írók a hun-
 nokat, mi csoda, ha sok újkorbeli historiaírók is hitelt ad-
 nak nekik, jelesen Schneller ²⁷⁾ így ír Attiláról s hunnjai-
 ról. „A világ nagynak nevezi a rendkívüli erőt, ha nem jó-
 „tékony is, nagynak a tántorítatlan akaratot, ha szinte ez
 „jogtalan is. Ezen értelemben lehet Attilát nagynak nevez-
 „ni. Ő a Balti-tengertől a Donig és Dunáig mintegy har-
 „mincz german és szláv eredetű nemzeteket hódoltatott meg.
 „A legtávolabb eső tartományokból jöttek ő hozzá arannyal
 „és drága kövekkel dús gazdagok, hogy rabszolgaságba e-
 „sett-rokonaikat tőle kiválthassák. Ő hozzá siettek Hono-
 „ria császári herczegnőnek szerelmes levelei; Galliából a
 „frank fejedelmek pártfogásért esdeklő kérelmei; Afrikából
 „a vandálok szövetkezést tárgyazó irományai. Pannoniá-
 „ból tette Attila a byzantiumi császárt adófizetőjévé; itt
 „készítette el azon tervet, mint rabolja ki Persiát, mint hó-
 „doltassa meg Galliát és Itáliát. Meg is jelentek nem so-
 „kára az utálatos beesett szemű, görbeszáru, kálmukcsor-
 „dája a hunnoknak; kik sajátlag lovaikon élnek, s ezen el-
 „válhatlan bajtársaik hátán esznek, isznak, alusznak és
 „álmodnak. Nyers húsokat a nyereg alá teszik, itt megpu-
 „hítják, és az erdőkben szedett füvekkel s gyökerekkel
 „meghintve megeszik. Fekete posztóval fedik testöket, és
 „erdei egérbőrből összetoldott felső rubával; fejöket és lá-

²⁵⁾ Chron. Hung. Cap. 13.

²⁶⁾ Epit. rer. Hung. lnd. IV.

²⁷⁾ Ungarn Schicksal und Thatkraft. Grätz 1817. S. 10 — 12.

„baikat nyers bakkörbe takarván; nők és gyermekeik szekereren mennek utánok. A férfiak borzasztólag lenyúzzák a vállokat és arczulatjokat, hogy a gyűlölt szakáll-kinövést akadályozzák. Harczon kívül olly tunyaságban élnek, hogy testök a hizás miatt felpuffad, és görbeszáru s rövid, nyakú alakjok csak hasból és főből látszik állani.“

Sehol sem olly szükséges a mérséklett kételkedés, mint a történetírás könnyen félrevezető cselkertjében. Pártszellem, még iskolában beszívott előítélet, s egyéb fonák, egyoldalú, és az adatokat rostálatlan hagyó ítélet, hamis nézeteket szülnék, mellyeket az érettebb critica és egyenesebb lélek igazít meg későbbben. Így, nem volt az a rút szín mellyel Kézai Simon, és Küküllő János, mint szintén, az ezek nyomait vakon követő Thuróczi, és Bonfin be nem mázolták Kálmán királyunkat; kit rútnak, sántának, selypnek, görbének; ezen kívül álnoknak, bujának, kegyetlennek, irigynek valástalannak festettek le: pedig hogy ezek mind merő költemények, mellyek tisztátalan kútfökből folytak, és ezen valóban nagy királyunk ellen méltatlanul elkövetett rágalmak voltak, már ma tudjuk.

Mi ugyan magyarok, mielőtt még hitelesen be nem bizonyítottatott, hogy a hunn és magyar törzsök egy és ugyan az; mert úgy látszik hogy ős atyáink korában divatozott ebbeli monda és hagyomány, mint szintén amaz állítólag hunn maradék, a székelyek magyar nyelvéből vett erősség is még kétséget látszik fennhagyni; egykedvűleg vehetjük a hunnoknak ama fentebb előadott níveltségi fősteményét; de csak ugyan, ha a másnemű adatokat is figyelemre vesszük, a fentebbiekkel gondosan egybe vetjük, megragozgatjuk, és a mai derék történetírókat is kihallgatjuk; lehetetlen elhinnünk, hogy a hunntörzsök illy barbar, Etele is illyen szörnyeteg lettek volna. Mert mi a hunnokat illeti, olly nép, melly kényurat maga felett nem szenved, hanem főben járó dolgait maga intézi el, és még fő biráját a kardárt, és vezéreit is, mint felelet terhe alatt levőket megité-

li, letezi és megbünteti ²⁸⁾) elly nép, melly világszerte elismert és példátlan vitézsége mellett, még a tudományokra s olvasásra is időt fordít, félvad és bárdolatlan épen nem lehet. Kinevették sokan ez előtt, derék historia bívarunkat, Cornidest, hogy a hunn literaturáról értekezést írni nem kételkedett; még a különben érdemteljes hazánkfia, Schwartner is, külföldön heszított előítéleteinél fogva, a hunnok tudományosságáról teendő vizsgálódást olly képtelen vállalatnak tekinti, mintha valaki a vizözön előtti könyvtárakról és tudós egyesületekről akarna írni: pedig a múlt és jelen századunk a XIII. XIV. XV. XVI. XVII. századbéli hiteles történetírók emlékeiből csalhaflanúl bebizonyította, hogy a hunnoknak saját jegyű betűik, keleti szabású, jobbról balra menő, papiros és tinta nélkül megeshető írásmódjuk volt: melly ha igaz, pedig igaz is, különben minden történetírást kétségbe vonhatni, úgy a hunnokat nem hogy betűtleneknek s miveletleneknek kellene tartanunk, sőt olyanoknak, kiknek nyelv-emlékei, és történetei kinyomozása leggonosabb figyelmet érdemel.

Olly nép továbbá, melly a nemzetiségnek, és e szem fényének — a nyelvnek határtalan becsét érzi, ezt gondosan miveli és szenvedelmesen szereti, ²⁹⁾) a nemzeti nyelven készült, és a hunn hősök vitéz tetteiről szóló énekeket lelkesedéssel és örömkönyvetek hullatva hallgatja; ezen kívül minden jóra és igazra olly fogékony, hogy a jobb és bolgogító keresztyénséget, leigázott szolgálótól beveszi, mint erről maga sz. Hieronymus tesz hiteles bizonyosságot, ki Laetushoz küldött levelében így ír: „Letette teg, „zeit az örmény, a hunnok tanulják a zoltárokat, a hideg „Seythia gőzöl a hit melegétől, a geták szőke és vörhe, „nyeges serge templom-sátorokat hord magával, és talán „azért hadakoznak velünk egyenlő szerencsével, mivel egy „valláson vannak velünk“ az ilyen jobb isméretre, művészetre s nemzetiségre fogékony nép miveletlen nem lehet.

²⁸⁾ Thuróczi Chron. Hung. C. 10.

²⁹⁾ Excerpta Legationum. Priscus Rhetor. C. 2.

De Etele is, bár mit mondjanak a fentebb idézett írók, durván nagy nem lehetett, és Dzingiszkhánnal egy osztályba nem tétethetik. Mert az a férfi, kinek csak a keleti görög császárok évenként 2100 font aranyat fizetnek, még is Priscus Rhertortól len ruhába öltözve, és fábul épült bázban találta; ki vendégeit arany billikomokból itatja, s maga fa pohárból iszik; ki sem aranyat sem drága gyöngyöt nem hord sem ruháján sem fegyverein; ki Callimachus, életirója bizonyága szerint, a hizelgőket utálta, ellenségeire villámló tekintetet szórt, a védelme alá folyamodottakat pedig nyájasságával szinte megbájlta, és szavának mindenkor ura volt; kit Honoria III. Valentinianus húga halálba tudott szeretni, magát és birtokát önkény ajánlván neki; ki önállásra tudta emelni a hunn nyelvet, és a deák nyelvet Hunniájában mint győző mégtiltotta: az ilyen uralkodót méltán nevezi a derek Herder is több ízben nagynak, és ilyen hős, alávaló nemzetből nem támadhat.

Ámbár tehát Hunnia miveltéséről ezen korból adataink nincsenek: noha Ranzan egy két szóval említi ²⁰⁾ „hogy Chaba és Aladar, Attila különböző nőitől született „fiai, eltávozván Pannoniából, ez azért nem lett kietlené: „mert az itt megmaradt hunnok összeházasodván az itt „lakott népekkel azon voltak, hogy a föld szorgalommal „miveltetnék, ugyan ezek a szomszéd népekkel barátságban „élvén, velök jeles kereskedést üztek“ ámbár a hunnokról mint keleti és vitéz népről bizvást föltehetjük, hogy a városokat szabadság-fékező tömlöczöknek nézvéen, ezeknek nem nagy barátjai voltak, Eteleével együtt, kit Priscus egy nagy faluban lakni mondott; mindazáltal igen hihető, hogy hunnjaink is a miveltés ama legfőbb eszközével a kereszténységgel megismerkedvén 403 táján, Theotimus, toni püspök munkája által, ²¹⁾ kit ezek erényiért csodálván, ró-

²⁰⁾ l. c. Ind. 6.

²¹⁾ Socrates Sosom. Libro 7. c. 25.

maiak isteninek neveztek, a polgárodást és városi csinosbulást is megkedvelték. Eteléről legalább bizonyos, hogy ő noha külföldön sok városokat s várakat lerontatott, de Hunniában a főbb helyeket megerősíteni nem feledé; például Budát vagy Aquincumot; (a mai o Buda), melly nem nevezett volna meg a magyarok itteni letelepedésükkor is Aczilburgnak, ha Attilától vagy nem lakatott, vagy nem erősített volna.

Azon kevés miveltséget, mellyet a hunnok eltávozta után a keleti gothok és longobardok rövid ideig tartott uralkodásuk alatt, honunkban, melly már Avariának neveztetett, főleg túl a Dunán elterjesztettek, eldülták az avarok, kik mind a keresztyénségnek, mind az ezt védő városoknak ellenségül nyilatkoztak. Tagadhatatlan, hogy első kagánjaik, főleg Baján alatt nagy erőt fejtettek ki, és kik előtt a keleti bolgárok, szintugy mint a nyugati frankok, Mauritius szintugy mint Phocas császárok rettegettek, még a megvehetetlen helyzetü Byzantiumiak is Ázsiába teendő átköltözésről tanakodtak: de ezt inkább vad erőkitörésnek, mint állandó alapról felnőtt vitézségnek s erénynek lehet nevezni; mivel sem belső és szívbeli- sem külső polgárosodási miveltség által nem gyámolítottatott. Ezen ávarok alatt egészen elváltozott honunk földje, és egy, sok had-sánczokból álló, földvárrá alakítottatott. Ezen erősségeiket az akkor élt történetirók ringeknek neveztek; mert kerekdedek, felül tölgy és cser gallyakkal fedettek, de egyszersmind olly iszonyú nagyságuk voltak, hogy kerületök 12, általójuk 4 mértföldet, magasságuk és szélességük 20 lábat tennének. Kilenz ilyen óriási erősségeik volt nekik azon kilencz ha- giakban, vagy tartományokban, mellyekre felosztották, a jelenkorú Magyarhonnál nagyobb birodalmukat, és a mellyek központja, és mintegy fő tanyája volt a Rába, Dráva, Balaton és Duna között feküdt budai vagy olpári ring, mellyben laktak a kagánok, és a mellyel egyesület-

ben voltak a többi földvárak is, mellyek, noha Pray szerint 20 mérföldnyire feküdtek egymástól ²²⁾ de hihető, örökhalmok segedelme által úgy összekapcsoltattak, hogy a harsány kürtök hangját az örök sorozatja mindenütt meghallhatta és egymásnak átadhatta. Ezekbe a roppant nagyságú földvárakba hordották azon tömérdek kincset, melylyet a legyőzött népektől kicsikartak: itt éltek kedvökre, míg ama frank oroszlánnal, nagy Károlylyal összenem akasztottak, általa tökéletesen legyőzettek, és azon kevés keresztyénné letteken kívül, kik Carnuntum és Sabaria közé, az úgy nevezett bójok pusztáira szállítottak, az évek sorában és népek tengerében apránként elolvadtak. — Gondolhatjuk már most, minő sorsa volt ezek között azon néhány megmaradott városnak és az ezekben lappangott keresztyéneknek. Az a nép, melly tudományt, kézműveket, földmívelést egyaránt megvetve, csupán ragadományból élt; az a nép, melly 597-ben a fősvény és fogságlan levő katonáit kiváltani nem akaró Mauritiusnak, 12,000 főből állott, s elfogott seregét, egyszerre lenyakasztatta; az a nép, melly mint Schneller ²³⁾ állítja, de szokása szerint a kút-főt, mellyből merített nem idézi, győzedelmeiből haza térvén, a legyőzött népek nőit fogatta szekerei eleibe, és úgy ment be ringjeibe; az a nép, melly 619-ben 270,000 görög és bolgár foglyot hajtott maga előtt Avariába: bizonyosan kiirtott itt minden vallási és polgári műveltséget; és bár a derek Philo érsek, és Rutbert vormsi püspök, e nyers nép keresztyénné tevésében hiven fáradoztak, a vállalat mind addig nem sikerült, míg ama hűhős, nagy Károly, a tanítás útját hosszúnak, és e durva népre nézve foganatlanak itélvén, őket fegyverrel nem térítené a szent hitre, és ezen törvényt nem hozná, hogy, „a kik a Krisztushoz állanak, legyenek szabadok, ellenben a kik ettől vonakodnak, javaiktól is, szabadságuktól is fosztassanak meg, csupán éle-

²²⁾ Annal. Tom. I. pag. 19.

²³⁾ Staatengeschichte des kaiserl. öst. 1. Theil.

„tük maradjon épségben.“ Így szelidült meg aztán az avar herceg Thudun, ki 796-ban Achenben megkeresztelkedett, de már 803-ban, midőn Károly a szászokkal újra hadba keveredett, mind a hittől elszakadt, mind Károly ellen pártot ütött. Így hajtotta nyakát Krisztus igája alá az utána következett kagán, Todor, ki állhatatosabb volt; így tértek az avarok már igen elgyengült maradéki az üdvezítő hitre, Arnon salzburgi, vagy mint akkor nevezték juvaviai, és Urolf lorchi érsekek munkája által; kik közül az elsőről a történetírók beszélnek, hogy az avarokat az által is édesgette a ker. hitre s megkeresztelkedésre, hogy azon avar szolgálakat, kik megtértek, asztalához ültette, fényes billikomokból itatta; uraikat pedig, kik a régi pogányságban megmaradtak, a földön étette, és a vigan lakozók társaságába nem eresztette; azt az okát adván tettének, hogy az ilyenek méltatlanok arra, hogy a Krisztus választott hívei seregében vigadjanak. Így tehát Tutund, és avarjai, megkeresztelkedtek, és e fordulat némi miveltséget vont maga után: mert négy püspöki szék állíttatván fel honunkban; Nyitra, Faviana, Julia és Vetvár (melly a mai Óvár) városiban csendesebb lett minden; Magyarhon 5 frank grófságokra osztatott, mellyek igazgatói a frank fejedelmek, jelesen Karlman és Arnulf parancsolatjára Passau és Salzburg tájairól, Bajor-és Olasz honokból, föld és kézmivéseket hozatván, ezeket itt letelepítették, az elhagyott Duna mellékit velök megrakták, és azon iszonyú dolgoknak, pártütéseknek, vérengzéseseknek, mellyek az avarok elenyésztését siettették, darab ideig véget vetettek. Jelesebb városok ez idő tájban, mellyekről a hagiak is neveztettek, voltak: Buda, Olpár, Ung, Nyitra, Vindomia, Sabaria, Tetel, Homor, Bihar s egyebek. Egyébiránt, milly várostalan volt Avaria, megtetszik abból, hogy Arnon, az avarok megtérítése után, föl levén hatalmazva arra, hogy ide megyés püspököket küldjön ama négy már említettek felül; minthogy ezeknek törvényszerint városban kellett széküket helyezni, a honnét az evangéliumi trombita

hangja legkönnyebben elterjedhetne, és ne vilesceret nomen Episcopi, városok pedig épen nem voltak, a mellyek voltak is, eltöröltetvén egészen a polgári rend, csakélyek és falukhoz hasonlók voltak, minők: Szalapurg, Ortahu, Spizzum Termperchen, Czell, Ablanza, Quartana, Gensi s. t. eff. megyés püspököket tehát nem rendelhetvén, küldött mezei vagy falusi püspököket, kik Chorepiscopusoknak nevezettek: kiknek hatalma eleinte korlátolt, azután nagyobb és kiterjedtebb lett, nem is laktak egy helyen, hanem most itt majd amott, de a kik nehezen szokhattak e miveletlen, posványos és erdős tartományhoz.¹⁴⁾

Jóval nagyobb miveltséget találunk honunk földén a morva és bolgár uralkodás alatt, mellynek alapját a dicső Methodius vettette meg itt, fejlődésit pedig a sláv jeles nemzeti szellemből magyarázhatni. Ezen nemzeti szellemnek szép vonatait találjuk Herdernél¹⁵⁾ ki ilyen erkölcsi képét adja ezen néptörzsöknek: „Ezek nem olyan nyugtalanok és kalandoknak örülők voltak, mint a németek; sőt „a honnét ezek elmentek, nyomba utánok nyomultak amaszok, és üresen maradt helyöket betöltötték, még pedig „Dontol az Albisig, Balt tengertől a velencei öbölíig. Szerették a mezei gazdálkodást, barom-tenyésztést, némelly házi kézműveket készítettek és termékeikkel, s mászerzeményeikkel hasznos kereskedést üztek. Városokat is „építettek, minők: Vineta, Kiow és Nowgorod, mellyekből „nem soká virágzó kereskedő városok lettek; Némethonban bányászatot is gyakorlottak; értettek az érczek elolvasztásához és öntésihez; a sóbányákat mivelték, vasznat készítettek, gyümölcs fákat ültettek, méhsert főztek, „vidám és hangászatot kedvelő életet éltek. De mivel ilyen békés és nyugalmas élet mellett állandó hadi rendszerről nem gondoskodtak, a német törsökök alá estek,

¹⁴⁾ Horváth János Püspök Tud. Gyűjt. 1817. VII. Kötet.

¹⁵⁾ Ideen. IV. Theil.

„kik felette nagy bünt követtek el ő rajtok. Mivel úgy
 „bánnán ezekkel, mint spanyolok a perubeliakkal, micsoda?
 „há századok múlva ezen szelid jellemű nemzet, urai ke-
 „gyetlen bánása miatt elvadult, és alattomos durva néppé
 „silányult le. Mind e mellett, ott, hol némi szabadságban
 „részt vehet e törzsök, még most is régi alakzatát megtartja.“

Ezen hív rajzolatot megtekintvén, most már megma-
 gyarázhatjuk magunknak, mint esett az, hogy egy illy szel-
 lemű, és honunkban is Zvatoplug győzelmei által hatalom-
 ra emelkedett nép a IX. század második felében nem elé-
 gedvén meg papjaival 861-ben Mihály konstantinápolyi
 császárhoz követeket küldött, kik kérnék e fejedelmet,
 hogy küldene nekik alkalmasb lelki tanítókat. „Mi, így
 „szólottak, sem görögül sem deákul nem tudunk; nem ért-
 „jük sem a szent irást, sem annak erejét; olyan tanítókért
 „esedezőnk tehát, kik a biblia szavaira, és ezek értelmire
 „megtanítsanak bennünket.“ El is küldetett hozzájuk amaz
 apostoli ember, Methodius, Cyrillus társával együtt, kinek
 főelve lévén a néptanítás, tót nyelven készített liturgiát;
 melyet a bölcs II. Hadrian pápa is jóvá hagyott, és a nép s
 gyermek szorgalmas tanításával magának mind a görög mind a
 római egyházban halhatatlan nevet szerzett, és még ma is,
 mint szent, úgy tiszteltetik. Methodius vetette meg a bol-
 gárok szellemi miveltsége alapját is, Bogort ezek királyát
 a szent hitre térítvén, a ki 863-ban a bohiládok vagy bolgár
 honnagykok ellenére megkeresztelkedett Konstantinápoly-
 ban.

Kimagarázhatjuk ama herderi fösteményből azt is,
 mint lett, hogy hőskeblű magyarjaink Árpád alatt honunk-
 bajöven, itt nem kevés számú városokat és erősségeket ta-
 lálnak. Csak Anonymus jegyzőnket tekintsük meg, ebből
 látjuk, hogy azon sok váraikon kívül, mellyek már ekkor
 honunkban léteztek — minők: Pozsony, Esztergom, Pest,
 Ungvár, Óvár, Tolna, Vasvár, Bihar, Eger, Gömör, No-
 grád, Zagráb, Posega, Valkó és egyebek — voltak olyan
 népes helységek is, mellyek nyilván városoknak neveztetnek,

minők: O Buda, Nyitra, Veszprém, Belgrád: És nem kis miveltségre mutat az derék elődeinkben, miként nem hogy feldúlták és elégették vola ezen várakat és városokat, mint az avarok, sőt inkább újjakkal szaporították az erősségek számát. Így építette Oloptulma Komáromot; Tarczal vitéz, Árpád engedelméből Himesudvart, ott hol Bodrog a Tiszába szakad; és Bors, a Bódva vize mellett Borsodot; Szabolcs, a Tisza mellett Szabolcsot; Ete, Surungradot vagy fekete várt. Tas Vezér, Tasvárá, melly idővel Sárvárnak neveztetett.³⁶⁾ A városok elrémult lakosival is nem hogy kegyetlenül bántak volna, sőt inkább ezek várait örökkel megrakván, lakosaikat mind a földnépéből mind idegenek,ből szaporították. Nyilván állítja ezt Anonymus Nyitra és Pest várainról, mellyek lakosainak Árpád és Taksony vezéreink még jó nagy darab földeket is ajándékoztak³⁷⁾.

Ázsiai szellemű magyarjainknak ugyan még ekkor város nem igen kellett, és érdekes olvasni róluk, mint készített magának e győző nép Egernél kunyhókat, Árpádnak pedig Szinhalmán leveles szünt, hogy néhány nap itt magukat kipihenjék³⁸⁾. Azok a magyarok tehát, kik Görög- s Némethonban nagy dúlást és rontást hagytak maguk után, mint fentebb Eteléről s hunnjairól olvassuk, már saját hazájokban egészen ellenkezőleg cselekedtek, mint még pogányok; kik ösmeretlenek levén a keresztyénség által felvilágított emberiség elveivel, legfőbb erénynek tartják azt, ha ellenségeiknek minél többet árthatnak.

³⁶⁾ Anonym. B. R. Not. Cap. 11. 17. 18. 21.

³⁷⁾ Ugyan az Cap. 37. 57.

³⁸⁾ Ugyanaz. Cap. 32.

IV.

MAGYAR ELŐDEINK HONUNK FÖLDÉRE JÖTTÖK-
KORI MIVELTSÉGE. MINŐ HATÁSSAL VOLTAK ENNEK FEJ-
LŐDÉSIRE HONI VÁROSAINK A IV. BÉLA ALATT TÖRTÉNT
MONGÓL-JÁRÁSIG.

Mi magyarok, mennyit fejlődünk európai honunkban, és ezen csinosulásuaknak mennyi részét köszönhetjük, jobbára idegen nemzetből keletkezett polgári rendünknek és városainknak? ezen sok tekintetben fontos kérdés eldöntésire illő legelőször azt tudnunk, minő értelmi, erkölcsi és üzleti miveltséggel bírtak elődeink, midőn keleti lakhelyöket elhagyván, győzelmes karjaik erejével e jeles föld s hazai birtokába jutottak? Fontos e kérdés annyiban, hogy mi most élők, nem vehetjük egy kedvüleg: akármit tartson Európa és elődeinkről; úgy nézze-e ezeket, mint az örök jó elv elleneit és ármány fiait, kiknek ezer esztendő kellett, hogy vérszopó természetöket levetkezzék; vagy pedig úgy mint oly népet, melly nyers volt ugyan még, de a melly semmi tekintetben nem állott alsóbb fokán az igaz miveltségnek azon népeknél, mellyek akkor Európában éltek?

Ideje már e dolgot tisztába hozni, mind azért, hogy a magyar nemzeti szellem emelkedjék, és legrégebbi dolgai földerítésére valahára ébredjen; mind azért, hogy azon külföldiek, kik hibás nézetek után, nemzeti miveltségünket hamis fényben látták, sőt sokszor konokul ítéltek meg, előítéleteiktől szabaduljanak és lássák, hogy a magyar még pogány és kaczagányos elődeit sem szégyenlhetni. Nagy

méltatlanság ugyanis az, mit eddig nemzetünkkel nemcsak külföldiek, hanem még belföldiek is elkövettek. Még Schwartner is ³⁹⁾ kiról pedig még, hogy leghelyeseb fogalmai lettek volna nemzetünkről, épen nem mondhatni, elismeri ezt, midőn így ír: „Külföldiek és álarczos belföldiek is, ez újabb időkben, nem ritkán olly megvetőleg szólottak a magyar nemzetről, minő hangon áttallott volna írni egy XVII. századbeli epés philologus; amazok írásmodja e tárgyban olly durva mint ama haláruló asszonyok beszéd-modja, kik az emberi s polgári jogokat, XVI. Lajostól vissza foglalni segítettek. Annyival méltatlanabb bánás volt ez, minél bizonyosb az, hogy nemzeti miveltségről csak az ítélhet igazán, ki annak kútfjeit ismeri, különböző időkbeni fokait jól tudja, kül és beljegyzeit átlátja, és annak mind előmozdító mind gátló okait híven számba veszi.

Minő fokon állott elődeinknek idejöttökkori miveltsége? ez egészen históriai kérdés, mellyre hiteles, írott és azon korbéli emlékekből kellene megfelelni. Ugyde a sötétnek nevezett X. században hol veszünk mi illyen biztos adatokat. Amaz éles elméjű, és a criticusok atyja, Bayle ⁴⁰⁾ illyen általános ítéletet tesz a közép korbéli írókról, és történetírásról egyetemileg: „A közép századok egymással „ellenkező írói eltemették az igazságot különböző előadá- „saik által, úgy hogy már most lehetlen hazudni azoknak, „kik a közép idők dolgairól irnak, mert akármit állítsanak, „vagy tagadjanak ugyan azon dologról, mindenikre lelnek „a történet akkori íróiban tanúkat.“ Látjuk hát ezekből, minők a középkor írott emlékei. Ekkor már minden az

³⁹⁾ Statistik 1. Theil.

⁴⁰⁾ L'histoire de moyen tems, est si brouillée, et a passé par tant de mauvaises mains, qu'on trouve de l' autorités sur le pour et sur le contre, et sur mille sorts de variations. — — Il est presque impossible de mentir sur ces siecles là! Racontéz selon votre caprice et a tout hazard les circonstances de quelque fait, il arrivera rarement, qu' aucun auteur ne vous favorise. Dict. hist. critique art. Otton III.

egyház tengerében úszott, és minden ennek érdekeiből titeltett meg; a történetírók többnyire diák nyelven irtak, melly hatalmukban, úgy mint kellett, nem levén, sokszor épen nem azt irtak, mit akartak.

Magyarjaink, jeles tetteiket nem magok jegyzték föl; ezeket tehát és ezekből kitetsző miveltségét nemzetünknek idegen írók fösteményei után tudja jelenkorunk; és fájlalni lehet, hogy ezen gyanús rajzolatok után tekintik a külföldiek jobbra elődeink fejlődését, meg nem vizsgálván, egybehangzó-e ezen torzképekkel a magyar őstörzsök házi és polgári élete, eredeti vallása, nyelve, polgári alkata, honföldjén élt idegenekkel bánása? mellyeket ha egyoldalulag el nem vetnének szemek elől, támaszkodva egyedül amaz ingatag, párthévvvel rajzolt historiai töredékekhez, bizonynyal olly tetemes hibákba nem esnének, mint Schneller ⁴¹⁾ ki alig talál szavakat elődeink durvasága előadására, így szólván Zoltán alatti dolgainkról: „Ellenállhatlan vala rémitő dühök, melly ember-szívet evett, embervért ivott, egyházakat és a jó minden veteményes kerseit romokká változtatta. Természettel durva nemzetek, még a barmoknál is alább sülyednek a hadakozás kézműve folyvást üzése által. A baromi magyarok megint elkezdettek rabló kalandjaikat azon országaiban Európának, mellyek bár elég népések, de egyet nem értők, bátortalanok és védetlenek voltak.“

Nem tehetnének nevetségesbet, mintha idétlen szeméremtől lelkesítve azt akarnók bizonyítani, hogy magyarjaink teljesen kifejlett nép volt már Hunniába jöttkor is; mert teljes miveltségű nép a IX. s X. században, már elenyészvén a polgári vagy közép rend Európában, még a Görög birodalom városait sem vévén ki, nem létezett. Halljuk, mit mond Herder ⁴²⁾ a derék német nemzet elődeiről: „Ezek állandó hadi alkotmányuk miatt szükségkép sok e-

⁴¹⁾ Ungarns Alleinsein.

⁴²⁾ Ideen IV. Theil.

rény hiával voltak: a földmivelést nem nagy iparral üzték, „sőt némelly keleti néptörzsökök sokáig tartárszabású vadász, és pásztor népek maradtak. A közös legelők és közbirtok durva fogalma kedvelt ideálja volt ezen nómásoknak, kik alatt Némethon sok ideig rétekkal, posványokkal és bűdös tavakkal vegyes rengeteg volt, mellyben ama, már kiirtott hősbarmok, a bölönyök tanyáztak a német emberhősökkel együtt, kik a tudományokról mit sem tudtak sőt legszükségesebb kézműveiket nőikkel és rablott szolgálkikkal üztették.“ Bizony tatárhoz illő élet!

Hogy tehát a telepdő magyarok miveltségi képmását könnyű de hív ecsettel, és minden árnyéklatokkal együtt, mint illik lerajzoljuk: bizonyos, hogy ezek olly nyersséget mutattak, millyet kell szükségkép mutatni egy új és állandó hont kereső népnek. Ha Béla névtelen jegyzőjének bizünk, saját vallás formával és polgári alkotmányval birtós nemzetünk a vezérek alatt, és tisztelte az egy fő valóságot a tűz jelképe alatt. Kik a vallás philosophiájában nem járatlanok, jól tudják, hogy minden természeti vallások között legtisztább s legértelmesebb a Zoroaster vallási rendszere, melly a bályvány-imádástól idegen, és a tűz jelképében tiszteli az értelmet derítő, a szívet melegítő istenséget, mint áldásforrást, és ennek lóval, a hadakozó nemzetek legbecsessebb segéd állatával, áldozik. Elődeink is lóval áldoztak, és eledelök sem volt más mint lóhús, mellyre Thuróczi ⁴³⁾ bizonyossága szerint, még akkor is visszatértek némellyek, midőn Szent István munkája által a keresztynséget felvévén, darab ideig polgárosítottattak. Mellynek nagyobb hitelt ad az, hogy ázsiai rokoninkhoz a XIII. században utazott szerzetesek is úgy találták, hogy ezek még ekkor is ló és farkashúst ettek, ló tejet és vért ittak. ⁴⁴⁾ Nőiket hihető hogy vagy marhán, vagy pénzen

⁴³⁾ Chron. 11. c. 39. Coeperunt comedere equinas pulpas, et omnino pessimas facere culpas.

⁴⁴⁾ Deseritius de Initiis et Majoribus Hung. Budae 1748. p. 175.

vették, legalább a pórnépről ezt föltehetni; helyes következményt formálván ezen nevekből: eladó leány, asszonyvásár, és az éjszaki ázsiai pogány népek közt még most is divatban lévő ebbeli szokásból. Voltak jóslóik, kik schamani ügyességgel feroptak közöttük; voltak ünnepeik, mellyeket jeles győzelmeik után több napokig ültek, leginkább vigan lakozással és a részegségig menő borozással.

45) Egyébiránt áldozó papjaik voltak-e, bizonytalan; legalább abból, hogy Báthori László a magusokat táltosoknak fordítja melly név Horváth János püspök 46) véleménye szerint találatos, leleményes eszű, magát feltaláló szóból ered, még nem következik, hogy különös rendű papjaik lettek volna: és a millyen bizonyos az, hogy a hegyek tetején áldoztak persa módra, sőt áldoztak a forrásoknál, kútaknál vagy szikláknál; szintolly bizonyosnak látszik, hogy ezen áldozatokat vezéreik és a család vénei vitték véghez, ázsiai és legrégebbsi patriarchai módon, Esküjüket égre emelt karddal, és hihető, hogy az avarok példája szerint, ilyen átkozódással tették: hogy a menykő essen (ess kű) arra, ki igazat nem mond, és hamisan esküszik. Hódolási és szövetekezési esküjüket egy edénybe, mindnyájok karjából eresztett, és mindeniktől megízelt vér jelképében adták elő.

47) Nem tudván képzelni, mint jöhessen a gonosz, mellyel teljes e világ, a minden jók örök kútfejtől az istentől, hittek ördögöt, vagy ármányt; és hihetőbb az a vélemény, hogy az ördöggel, ebbel, s egyebekkel káromkodást, még ázsiából hozták, nem pedig a későbbben köztök elhatalmazott manicheismusból szívták be. Hittek-e halálutáni életet? bizonytalan; de ha hitbeli rendszerök alapja a parsismus volt, mellyről alig kételkedhetünk; úgy nem volt előtök ismeretlen a lélek halhatatlansága is, mivel ez alapelve a Zoroaster vallásának, 48) mellyben az ítélik, hogy

45) Anonym C. XXII.

46) Tudom. Gyűjt. 1817.

47) Anonym. Cap. V.

48) Zendavesta; traduit par Anquetil du Perron. Paris 1771. 3. Vol. 4.

mikor majd Ahriman legyőzetik, kinek rabjai sokan még most, balgatagságuk s vétkeik miatt, akkor az Ormuzd szolgálói, kik ezt tisztelik bölcsesség és erény által, feltámadnak, és a paradicsommá vált földön örökké boldogok lesznek. Összehangzik ezen véleménynyel tisztességes temetkezések is, mellyet folyók és források közelében tettek; sirt ásván és mély bánatot mutatván; de a melly keserűséget azután, borozás és jóllakásból álló torral enyhítettek.

Illyen volt vallásos életök és elődeinknek. Házi és polgári életöket a mi nézi: vig, szabad és barátságos nép volt ez, melly hadban és ellenség közt haragos menykő volt, itthon pedig igen jól tudta, mi a jog és mi az emberiség. Részt vett az uralkodásban, és fővezéreinek is országos kötés mellett adta által a fő hatalmat.⁴⁹⁾ Keleti ravaszság is vegyült néha erkölcsi bélyegökbe, és derék kémeiben, minők: Kusid, Opa, vagy vén farkas, Ogmand, Zuard, Kádós épen nem láttak szüket. Birtak minden gymnasticai ügyességgel, jelesen: jó vadászok, nyilazók, lovagok, úszók voltak; kiknek a Volgát, Dunát, Temest átúszni csekély munkába került. Szerették a hangászatot, zongora és síp hangját, tréfás verselőik énekeit; kivált az ifjuság hős játékát, melly hajvivó lovagverseny volt, turnir szabásu, mellyről Kollár⁵⁰⁾ úgy vélekedik, hogy épen nem francia találmány, mint Dufresne is állítja, ezen szótól turner származtatván, hanem olly, keleten régtől fogva divatban volt vitézi játék neme, mellyet magyarok hoztak be legelőször Európába, és a melly a törököknél, persáknál még most is kedvelt multság neme. Árpád épített ugyan magának Csepel széjében, kőből fejedelmi pompás lakot, kinek példáját a többi nagyok is követik⁵¹⁾ de a nép sátorokban lakik, szép lovakban, drága fegyverekben gyönyörködik, a had sorsjátéka által birodalmába esett földnép-

⁴⁹⁾ Anonym. C. 6.

⁵⁰⁾ C. U. Velii de bello Pann. Libro XI. pag. 39. not.

⁵¹⁾ Anonym. Cap. 44.

vel irgalmasan, türelmesen bánik; jobbagyait vallásukért nem háborgatja, sőt ezeknek egyházakat építeni, gyermekeiket megkereszteltetni, külföldi papokat hozzájok ki s bejárni, engedi. (V. ö. oklevel A.) hátul; úgy hogy Pilgrin ki külföldön tett vérontásaikból ítélve, őket tigriseknek s fenevadaknak lenni gondolta, közükbe jöven, nem győz csodálkozni emberségökön, s jóra hajlékonyságukon; és Benedek, római pápát kéri, hogy rendeljen ide több püspököket is; mivel, úgymond: itt az aratni való sok, arató pedig kevés. Városi lakással pedig, valószínű, hogy hős elődeink is úgy voltak, mint ahogy nem rég Abdelkader nyilatkozott: „Arab honja, úgymond, a szabad mező; már „rég nem volnánk szabad emberek, ha falak közé zárkoztunk volna. Hagyjuk az európaiakat s árulókat, ha vannak a hivek közt árulók, a városok birtokában.

De a magyar közmiveltség is keveset nyert volna azal, ha elődeink ezen hőskorban a városok falai közé zárkoztak volna, mivel a polgári rend ezekben, szinte a szász vendégek ide költöztéig, legalább azon fogalom szerint, mellyet az első cikkelyben adánk, tekintve, épen nem létezett. Nem sokat tettek tehát városaink, Árpádtól, majd IV. Béláig, polgári csekély állásuk miatt a nemzeti miveltségre. Nem egyéb volt e városi nép ezen időszakban jobbagságnál: melly néposztály akkor fejtözött ki teljesen és az örökös szolgaságból akkor vergődött szabadabb helyzetre, midőn királyaink kegyessége által a városok jobbagyi terheiktől apránként megszabadultak, és a vitézlő nemes, s földmives paraszt közötti mérséklett jogu, közép polgári helyzetet elfoglalták, és mostani körükbe léptek, melly felette különbözik eredeti álláspontjoktól. Merthogy már most honi városaink eredeti formájáról, és polgáraink legelső állapotjáról szóljunk, nem lehet ugyan tagadni, hogy dicső I. István királyunk némelly nevesb városoknak, melyeket meg akart tisztelni, jeles jogokat kegyelmeket, sza-

badságokat ajándékozott. Ilyenek voltak; Sz. *Fejérvár* a hol lakni szokott (V. ö. az *M. betűvel jegyzett oklevellet hátul*); *Esztergom*, ahol született s megkoronáztatott; *Veszprém*, ahol örömet mulatott. Kinek példáját követtek több utódai, például: *Salomon*, a ki Sopront és Pozsonyt mint sok hányattatásai között nyugalmas menedék helyeit, jeles kiváltságokkal ajándékozta meg. **II. András** Spalatronak, és némellyek szerint, Korponának, Szegednek, Debreczennek, és Trencsinnak olyan szabadságot adott, minővel birtak a várnemesek ⁵²⁾. **III. Béla**, ki mint 1190. költ okleveléből lehet látni, a pécsi püspöki templom jobbágyainak olly szabadságokat adott, mellyek a mai királyi városok polgáraiét jó formán megközelítették, minők például: hogy ezek nem tartoztak fizetni réven vámon, midőn útaztak vagy kereskedtek; sem a király sem a nádor, sem az ország birája ítélőszéke előtt; nem tartoztak megjelenni, csak a pécsi püspök előtt, mint nemes emberrel, úgy lehetet velők pörlekedni: végre pénzverési joggal is birtak. ⁵³⁾ Mind ezeket nem lehet tagadni, és ama régiség homályain élesen átlátó Horváth Istvánunk igen valószínű véleménye szerint, nagyon hihető, hogy Sz. Istvánnak köszönhetik legrégebb városaink szabadságaikat; a magyar városok Sz. Istvánnal kezdődnek, és a polgári rend arany szabadságának nemegyéb, mint első királyunk az alapítója, kinek, tudjuk hogy érdekében, volt emelni a német jövény lovagokat, kiknek segedelme által legyőzte ellenségeit; emelni ezek embereit, a keresztyén és német szállókat, kik

⁵²⁾ Eadem eosdem — értetnek itt Omis, ma Almisia dalmatországi város lakosai — perfrui commisimus libertate, qua nobiles, seu tota communitas Spalatensis, per gloriosissimos Andream et alios reges, clare et felicitium recordationum mediaq; ipsorum literis privilegialibus aurea bulla sunt statuti, et donati, auctoritate presentium duximus roborandos et aurea libertate perfruosos. „Horváth István Tud. Gyűjt. 1819. 1. Kötet.

⁵³⁾ Koller hist. epp Quinqueecl. Tom. II. pag. 49.

neki trónja és vallása emelésében segédül voltak és ezek várai, egyházai és zárdái körül laktak. Szabadságokat adott tehát ezeknek megkülönböztetésül a pogányságban maradt cselédektől, kik, az akkori kor eszméje szerint, rabszolgák voltak. De ezen szabadságok a bekövetkezett rendtelenségek miatt, mellyek az arany szabadság (aurea bulla) elején előszámláltatnak, ⁴⁴⁾ elenyésztek jobbára: míg nem II. Geiza, III. IV. Béla s más miveltség-kedvelő királyaink alatt ismét megújultak; ezen városok polgárainak, a királyok iránt kimutatott hűség s érdem tekintetéből, újakkal szaporítottak, és a negyedig vagy polgári rend teljes kifejlésire sokat tettek.

A legrégibb oklevelek és történet-írási adatok szerint királyaink s királynéink majorai, az idegen, jobbára Németthonból került bajnokok és lovagok váraljai, a püspöki egyházak falui, és a monostorok kerítései voltak bölcsői a magyar városoknak. Sz. Istvánunk, és ennek némelly utódai barátjai voltak mindig a mérséklett szabadságnak, és a honunkba siető német szállókat megtartották jogaikban; meg nem engedvén, hogy ezek rabszolgaságba jussanak, és mint dolgok úgy nézettessenek. A finomabb német-szellem soha nem is szenvedett illyeket 'még a pogánykorban is; mint erről Tacitus, (Germ. C. 25.) igen jeles bizonyosságot teszen, eszt mondván: „Germanusok szolgálai kö-zött, nincsenek úgy felosztva a napi kötelességek, mint ná-lunk: mindenik úr a maga hazánál, és a földbirtokos bi-zonyos mértékű gabonát, meghatározott számú barmot, vagy „ruhát kíván jobbágyától; és a szolgálta csak ennyivel köteles „urának; a többi kézkörűli munka teljesítése a feleségre s „gyermekre néz. A szabadosak sorsa nem sokkal jobb a

⁴⁴⁾ Quoniam libertas tam nobilium regni nostri, quam aliorum (itt hihető a testületek vagy szabadosok, s polgárok értetnek,) instituta a St. Stephano rege per aliquorum regum pontentiam, ulciscendum aliquando iram propriam, aliquando etiam attendentium consilia falsa hominum iniquorum, vel sectantium propria lucra, fuerat in quam plurimis partibus dimi-nuta, etc.

„szolgákénál.“ Emberiség tisztelő első királyunk tehát, mint mondák, megvettete bölcsen a polgári rend alapját az által, hogy örömet szállást adott majorjaiban, és mintegy 70 várai aljában a keresztény hitben növekedett, kézművekhez, föld és szőlő-miveléshez értő s annál fogva miveltebb érzelmű azon német s tót ajkú népnek, mellyet a had komoly játéka juttatott a magyarok keze közé: kiknek számát jóval nevelték azon, akár német, akár görög honból ide hurczolt rabok s foglyok, kiket a győzelmes magyarok hoztak ide magukkal, és a kiknek száma az itt született keresztényekével együtt, olly sokra ment, hogy Pilgrin, VII. Benedekhez irt, és már feljebb idézett oklevelében, a magyar földnépet már ekkor, nagyobb részint ezekből állani mondaná.

Ezeket tehát Sz. Istvánunk, *udvarnokai* vagy udvari szolgálói közé fölvette, majorjaiba, s várai aljába letelepítette, és a rabszolgák száma közül, kiknek állapotja, mint mindenütt, úgy nálunk is, e korban igen megkötöttség volt, úgy mint, a kik uraik szabad kénye szerint bűnhődtek, eladattak, vagy zálogba vettek, kivette. Segítője lehetett ebben neki neje, a bajor Gizela is, kiről tudjuk, hogy Szathmár megyében, a Szamos mellé német lakosokat szállított, melly szállítványból eredett Szathmár-Németi; a Hermann nemzetséget is, melly a szebeni várat építette, e királyné hívta ki Nürnbergből Erdélybe, kirólastán Szeben, mind e mai napig Hermannstadtnak hivatik.⁵⁵⁾

Királyok, királynék s püspökök udvarnokai voltak tehát a legelső polgárok Magyarhonunkban; kik szabad költözésű cselédek s földbéres jobbágyok voltak, és a várakhoz közel telepedvén le, szántóföldekkel is birtak, kikről Fessler azt mondja, hogy: „Minden vármegyében voltak a „királyoknak cselédei, kik általában udvarnokoknak, különösen pedig ministerialisoknak nevezetettek.“ De legbőveb-

⁵⁵⁾ J. Thurocz. Chron. Hung. Cap. 18.

ben leírja ezek eredetét és történetét Kézai Simon, ⁽⁵⁶⁾ a ki így ír rólok, hogy : „ezek a had jussán a magyarok hatalmába esvén, és ezzel együtt örökös szolgaságba, eleinte segédei voltak elődeinknek a ragadozásban. Hanein a magyarok a keresztyén hitre térvén, az anyaszentegyház meg nem engedte ezen ragadományból élest, és a keresztyéneknek raboskodtatását; megkívánván hogy ezeket elő-

56) Factum est, quod cum Hungari, possessa Pannonia, Christianos et Paganos more gentium, quosdam captivos occiderent resistentes, aliquos ex captivis virtuosos ad proelium deducentes secum, aliquam ipsis portionem de spoliis erogarent, quosdam vero diversis servitiis mancipando, in perpetuitatem circa sua tabernacula solerent conservare; iidem captivi ex fructu animalium et praeda sola habebant vitam suam, ut Comani. Mox vero ut fidem receperunt et baptismum, Romana Ecclesia, Christo cognito, Duci Geiche, et sancto regi Stephano dedisse dicitur firmiter in mandatis, ut spolia non committerent, captivos christianos deinceps relinquerent pristinae libertati; cum multi nobiles inter captivos habeantur. Quia vero Regnum erat amplissimum, et gentibus vacuum, nec etiam communitas tota in hoc Apostolico assensum tribuebat; dispensatum est postmodum per Papam in hunc modum, quod captivi terras colerent, et ex terrae fructibus viverent, prout alii christiani. Ideoque captivi terras non habentes, propria voluntate censum dare susceperunt, qualem Domini tribuerunt. Processu autem temporis, fide roborata, potiores regni vivere volentes otiose, habentesque captivos sine numero, non dimiserunt eos abire liberos, ut volebat Apostolicus, sed curiae suae famulantes ordinarunt ex eisdem, quos patrio nomine Vdwornicos vocaverunt. Hoc enim obsequium, licet eo tempore de suis captivis plures regni nobiles habuissent; Kolomanni diebus, filii regis Geichae, exstitit reprobatum. Voluit tantummodo hujusmodi servitia de captivis suis ipse solus obtinere, et praelatos, quibus largitus erat de captivis suis. Et ne communitas nobilium reprobationes hujusmodi grave ferret, Palatino Regni, qui pro utilitate Regni praeficitur, Rex suos Vdwornicos uti dedit. — Sed quia Hungari non Christiani, grave habebant onus fidei, eo quod disveſcere de spoliis eos

„deink szabadon ereszsziek. De midőn azt nem tennék, meg-
 „hagyattak nálunk olly föltétel alatt, hogy mint házi cse-
 „lédek a földet mivelnék, ennek termésiből élnének, és a-
 „zon földtől, mellyet uraik adtak nekik, haszonbért fizet-
 „nének, *udvarnok* neve alatt. De még így is, midőn a ma-
 „gyarok nehezen szokván el a rabló élettől, terhökre levén
 „az ezt tilalmazó keresztység, erőfeletti munkával terhel-
 „nék udvarnokaikat, sz. István, a kiket csak találhatott,
 „mind magához váltotta, és ezeket saját várai mellé ren-
 „delte könnyebb szolgálatra.“

Sz. István a pogány foglyokat uraik hatalma alatt hagyván, mivel a megyék váraihoz nagy jószágokat kapcsolt, ezeket jobbára nemes eredetű keresztvény foglyokkal szállította meg; azt tartván ezekről, hogy a *jövevények* különféle nyelveket, szokásokat, tanúságokat hozván magokkal, a királyi udvart ékesítik: kik tehát szolgálatjuk fejében azon védvárat, mellyhez tartoztak, védelmezték, és a főispán alatt hadakoztak; a nem nemes eredetű keresztvény foglyokat pedig azon jószágokra telepítette le, mellyeket minden megyéből fölsége számára tartott meg vagy is a korona vagyónává tett. Ezek, már mint alább való sorsú emberek, conditionariusoknak nevezettek, és a királyi udvar s major számára kézi munkákat voltak kötelesek véghez vinni. Mind a két rendbeliek pedig királyi udvarnokoknak nevezetettek, noha állapotra nézve különböztek egymástól, és a szabad rendűek sorába tartoztak, bár nemesek nem vol-

---

oportebat, graves labores et onera suis captivis imponebant; propter quod omnes redemit (Sz. Istvánt érti) quos potuit, ab Hungaris, invenire; praeter illos, quos regni nobiles Ecclesiis dimiserant possidere. Ex quibus quidem ordinavit servire suis castris obsequio leviori. Jobbationes castri sunt pauperiores nobiles, qui ad regem venientes terram eis tribuit de castri terris, ut feuda castri et castrum guerrae tempore custodirent. Alii vero conditionarii ex eisdem captivis disponuntur, quos tandem Colomannus rex ad tantas manerías variavit. *V. Appendix de Udvarnokis.*

tak mi megtetszik sz. István ime szavaiból: Si quis illorum, qui vulgo Udvarnik vocantur, furtum commiserit: lege liberorum judicetur. ⁵⁷⁾ Illyen udvarnokai voltak, mint Kézai említi a főpapoknak is jelesen a veszprémi püspöknek, mint ezen adat is bizonyítja: „exceptis his habet ecclesia Veszprimiensis, inter terram udvarnicorum et suburbanorum, terram ad octo aratra.“ ⁵⁸⁾

A külső történetírók megjegyzik, hogy még a kereszties hadak idején is milly igen kedvelték magyarjaink a szabad és egy helyhez nem köttetett életet: kik csak sátorban tanyáztak keleti módon, és a városi falak közé szorított lakást épen nem szerették. „Habebat Hungaria, igitur, szol a freysingeni püspök Otto, ki honunkban megfordult 1189. Barbarossa Fridrikkel a sz. földre utazván: pulcherrimum ut dixi, naturaliter spectaculum, sed ex barbarie gentis moenium vel aedium rarum ornatum. — Cum vilissima in vicis et oppidis ibi, id est ex cannis tantum, raro ex lignis, rarissima ex lapidibus habebantur habitacula; toto aestatis vel autumnus tempore papilionibus inhabitant.“ Nem nagy háttással voltak tehát még ekkor a jövevény és udvarnok név alatt létező polgáraink építésbeli nemzeti csinosodásunkra; mert bár fő templomaink, basilicáink, fejedelmi fénylakaink voltak: de ezeket jobbára Görögthonból hívott mesterek építették. Stilling így ír ezen ügyben: ⁵⁹⁾ Artifices omnes a S. Stephano ex Graecia acciti, ut opus memorabile facerent: statuarii, plastici, undique magna mercede conducti.“

Nem is lehetett várni, polgári alacson helyzetök miatt városaink ezen korbéli lakosaitól, hogy simultságot és miveltséget terjeszszenek, kik még ekkor olly sok jobbágyi terhekkel küzdöttek. Ők, ezen időszakban még földes ur hatalom alatt voltak, és uraik birtokából elégséges ok nélkül el nem költözhetek. ⁶⁰⁾ Polgári dolgokban fő tisztjök

⁵⁷⁾ S. Steph. Decr. Lib. II. Cap. 55.

⁵⁸⁾ Diploma S. Ladislai de anno 1082.

⁵⁹⁾ Vita S. Stephani pag. 256.

⁶⁰⁾ Decr. S. Steph. I. II. C. 22.

volt ugyan a főispány, ki igazságot szolgáltatott nekik; de voltak saját biráik, Villicus, és hadi saját parancsnokaik, kapitány (Centurio) nevek alatt. Adózásaik eredeti polgárainknak állottak: dézmából pénzből és kézi munkákból. Dézrát fizettek, úgy látszik, gabonáikból, boraikból, barmaikból, és baromfiaikból ⁴¹⁾ a dézmából beszedett termékek két harmad részét a főispány, a kir. tárnok, pincze- és lovász mestereknek átadatni köteles volt, egy harmad részét magának megtartván. Pénzbeli adót fizettek szabadságuk váltságául, házhelyenként két pénzt, melly szabados pénznek neveztetett, a törvényesen megállapított hidakon és réveken vámpénzt, és az ország határán túl vitt áruiktól harminczadot. De ezek mellett kézi munkáikkal is kötelesek voltak szolgálni. A nagyváradai vallatásokból és más oklevelekből világos, hogy voltak a váraknak szekeresei, kenyérsütői, szakácsi, harangozói, halászhai, vadászai, üvegesei, bodnárai, molnári, kovácsai, ácsai, szőlőmivesei, gyalog postái, sóhordói, serfőzői, kaszásai, ruhakészítői, kik szolgáltak mind azokban, mellyek a várnak és várőröknek tartására szükségesek voltak és a melly szolgálatok leginkább a nagyrészt a városiakra néztek: úgy hogy derék oklevélgyűjtőnk, Fekér György ⁴²⁾ helyes véleménye után, nem kételkedhetünk, hogy ama szolgálat, melly ma tót eredetű nevérol robotolásnak mondatik, a városiakról szállt át paraszt gazdáinkra, kik még ekkor minő állapotban éltek e vadság századaiban, némi homályos fogalmat vehetni azon oklevélből, melly hátul B jeggyel jegeztetik.

⁴¹⁾ *Votum vovi S. Martine, quod Comitatus Simegiensis decimationem de omnibus negotiis, praediis, terris, vineis, segetibus, vectigalibus, vinumque hospitum, quod in praediis eorum crescit, ne parochiano episcopo pertinere videatur; sed magis abbati ejusdem monasterii subjugarem. Diploma monastis pann.*

⁴²⁾ Tudom. Gyűjt. 1831. 5. Köt. I. 44.

Tisztában vagyunk tehát már a magyar városok eredetéről nézve, melly véleményünk szerint, mindeneiket együve foglalva imez, hogy: minden királyi püspöki, vagy zárdai várnak voltak jószágai, mellyekben háromféle osztályú emberek laktak, úgy mint: 1. *várőrök* (castrenses), várjobbágyok vagy tisztek alatt, kik minden kézi szolgálatól és adózástól szabadok voltak, és csak fegyverrel szolgáltak.⁶³⁾ 2. *Idegének* vagy *szállók* (hospites), kik kéz és földmivesek voltak és fensőbb osztályokbeliek, *burgiones*, *civitas*, alsóbb osztályukbeliek pedig *udvarnok* név alatt említettnek és a kik, a már említett német és tót keresztyén foglyokból állottak, kiket sz. István, és rokon érzelmű utódai a rabszolgai kemény sorsból kivettek az által, hogy ezeket nagy somma pénzen össze vásároltatták s majoraikba szállították. Nevelték ezen vár és majorbeli cselédek számát az úgy nevezett *temetési szabadosok* (exequiales), kiknek eredete ez, hogy sz. István, keresztyénség melletti buzgóságból, a nagyobb földbirtokosokat szép szavakkal arra bírta, hogy ezek, halálok esetire némelly keresztyén szolgálk felszabadítását megígérnék.⁶⁴⁾ Ugyan ezen kegyes király más magyar urakat arra vett, hogy lelkök üdvessége tekintetéből bocsátnák szabadon némelly szolgálkát, és ezeket ajándékoznák a szentegyházaknak, kikből lettek azután a csekély urbérrel terhelt *egyházi udvarnokok* (udvarnici ecclesiarum).⁶⁵⁾ Mind ezek olly becses elemek voltak, mellyekből a polgári rend, bár nem kevés időre, és számos lépcsőkön keresztül, honunkban csakugyan ki fejtő.

⁶³⁾ Decret. Andreae II. Art. 19. Belae IV. Decr. anni 1267. art. 3. ap. Kovachich. V. Cp. 136.

⁶⁴⁾ Ibrahim archidiaconus de Zobuslou quemdam adolescentulum nomine Paulum servum suum, ut ipse dixit, emptitium manumisit, ita ut quamdiu viveret ei servire teneretur, post mortem autem ipsius ita liber foret, ut et ipse Paulus et omnis generatio ab ipso successura ubicunque vellet, manendi fas haberet. *Registr. M. Varadiense.*

⁶⁵⁾ V. ö. a C. jegyű Oklevelet.

zött. 3. *Szolgák* vagy *gulyások*, kik földhöz ragadtak, és emberi jogaikból kivetkeztetett dolgok voltak, kiket eladni és venni lehetett ezen vad szellemű századokban.

Hajdan, a várak kicsinysége miatt, csak a várnagy, a püspök, apát, és örök (euri) lakhattak a várban a szentegyház és klostrom körül, de már a várjobbágyok, udvarnokok, szállók és szolgák alatt laktak az udvarnoki falukban, minő volt Pápa is; és csak IV. Béla ideje után lett az, hogy nagyobb várak építetvén, az előkelőbb polgárok ide költözhetek. (*V. ő. az F. betűvel jegyzett oklevelet.*) Zsigmond óta a kőfalon belül laktak a polgárok mind külvárosban pedig a robotosok, kikre szállottak az udvarnokok tartozásai: kik ezentúl már csak várőrséget, kézműket és kereskedést üztek egyedül.

Az eddig mondottakból akárki is könnyen átláthatja mit feljebb érintettünk, hogy az udvarnok, szálló és szabados nevek alatt sarjadzó és serdülő magyarhoni polgárság, keletkezése kezdetében egész IV. Béláig más nemű és terjedelmes hatással honunk miveltségire, polgári csekély állása miatt, alig lehetett, mint azzal, hogy a hadakozni szerető és a békés földmiveléshez nem nagy kedvet mutató, a kézi mesterségeket nem örömet üző, a kereskedéstől pedig idegen elődeinket ezen igen szükséges dolgokban segítette, és ez által amaz első és legfőbb polgárosító eszközt, a keresztyénséget, a magyarok közt, létesíthetővé tette. Kézai írja, hogy semmi nehezebben nem esett pogányságból keresztyénné lett elődinknek, mint az, hogy már többé rabló kalandjaikat nem űzhetik, és egy helyben kell veszteleniök vallási viszonyaiknál fogva. Ugyde épen ez a szükséges átmenet a durva nomási állapotból a polgárisodás első kezdetébe, melly csak akkor sikerül, ha a békés földmivelés szeretete a nyers szívekbe férkezhetik, és mint Schiller írja lelkes odájában ⁶⁶⁾ „Ceres, ama vadságszelidítőleszállván mennyei lakhelyéből, békés, állandó hajlékokká

⁶⁶⁾ Das Eleusische Fest.

változtatja az ingatag sátorokat, leédesgeti maga után aprákként a menny legboldogítóbb hatalmasságait, a törvényhozó Themist, a műszerző Vulkant, a népeket erős kőfalak közt egyesítő Minervát.

Ezen előadott véleményünket azonban, épen nem úgy kívánjuk értetni, mintha mi is azt hinnők, mit némelyek nemzeti becsületünk sértésivel állítanak, mintha magyarjaink, Ázsiából kijöttökkor, s azután is mit sem értettek volna a kézművekhez és a földműveléshez: hanem úgy, hogy derék elődeink, kiknek elég dolgot adott a nagy bajjal szerzett haza őrzése, az e mellett folytatott bel és kül hadakkal együtt, a föld és szőlő művelést bizták szolgálkora, és a külföldről ide seregestől beköltözött idegenekre; kiket már Árpád, Geiza, főleg sz. István nagy kedvezésekkel szállítottak váraik aljába, és majorjaikba. Koránt sem volt tehát ismeretlen Árpád fiai előtt a földművelés, valamint az ennek segédül szolgáló kézművek sem. Ki merné ezt jó alapon állítani, hogy az a nemzet, melly már ezer évvel ez előtt és jó fenyték tartása által olly nagy hirt szerzett magának, hogy kelet és nyugat derék császáraitól felszólíttatott ezeknek bolgár és morva ellenségeik legyőzésére; az a nemzet, melly a keleti gazdálkodásmódot úgy beszívta még ázsiai laktában, hogy ahhoz még most is állhatatosan ragaszkodik, az a nemzet, mellynek olly igen véreben van a szívet és elmét meg nem kötő földművelés, hogy még most is kerüli a város falait, csak azért, hogy mint született földműves és tenyésztő a természet emlőjén függessen, és ha városban lakik is, nem annyira a nyereségajtó kereskedésnek, mint a mezei gazdálkodásnak él, mint legtöbb magyar városink példája mutatja; az a nemzet, mellynek némberei még most is utolérhetten ügyességgel üzik azon munkát, melly más népeknél czéhbeli mesteriség, például a kenyérsütést; de üzi és üzte a szövést, fonást és varrást; az a nemzet, mellynek ide jöttökori házi állapotját, életmódját, miveltségi fokát nem jegyezték ugyan fel ethnographiai hűséggel történetiróink, csupán hadi vi-

selt dolgaik leírására függesztvén gondjukat: de a melly, mint feljebb is érintettük, polgári szerkezetéből, jól kiszámított vállalatiból, eredetiségéből, testi lelki nagy tehetéseiből, egyszerű és igen természetes vallási fogalmaiból és szertartásiból itélve, aligha állott alsóbb lépcsőjén a csinosodásnak, mint az akkori Európa akármelly nemzete; ki merné, mondom, állítani, hogy ez a nemzet, bár bajdokló nemzet volt is, és olyan, melly követvén az akkori idő szellemét, néhány száz mértföldről sietett hazájába hegyen völgyön, tűzön vizen keresztül, olly bárdolatlan lett volna, hogy a föld és szőlőműveléshez nem értett volna, mellynek termékeivel élt már a Don mellett vallási áldomásaiban; hogy a legegyszerűbb életmódjához megkivántató eszközök készítését nem tudta, és mindent mostani lakhelyén tanult volna azon német és tót szállóitól, kik földéit művelték, és a kiket némelleyek csak ezen ingatag alapon tartanak első tanítóinknak a mezei gazdaságban, mivel e nemű némelley műszavaink hasonlítanak a német és tót szavakhoz; de ez milly erőtlen fenéken nyugvó föltétemény, nyelvtudós Kolmárunk eléggé megmutatta.⁶⁷⁾

Kik voltak tehát, Árpádtól IV. Bélaig, legsikeresebb hatással nemzeti fejlődésünkre s csinosbulásünkra? Nem a városok s polgári rend, melly még ezen hőskörben ki sem képeztetett, mint láttuk; hanem bölcs királyaink s az ezekkel egy szellemben s frigyben dolgozó apostoli papjaink, papi s világi szerzetes rendjeink, kiknek munkája által elterjedt és meggyökerezett honunkban az áldott keresztyén-ség, melly isteni vallás, mint mindenütt ugy nálunk is, műveltséget és tudományt nyújtott a népeknek. Magyar királyaink ugyan is jókor átlátván a keresztyén vallásnak a nemzetek polgáritására munkálódó felette nagy erejét, jókor behozták honunkba azon *papi és katonai szerzeteket*, mellyek ezen vallás elterjesztésére, tanítására és tisztán tartására alapítottak.

⁶⁷⁾ Tud. Gyűjt. 1823. VII. Kötet.

A ki az újabb idők nézeteit követvén, mellyek jobbára politicai elvekből és statisticaí számolásokból indulnak ki, és ezeket úgy nézik, mint a népeséget, világosodást, s műszorgalmat gátló intézeteket, s az előidő rozsdáit: úgy vélekednek, hogy ezek már kezdetökben is szükségtelenek, károsak sőt veszedelmesek voltak, az felette igen csalatkoznek. A közép századok nyers, hadakozni és munkás lenni szerető szellemének olly természeti szüleményei voltak ezek, hogy minél mélyebb tanulmányul teszi valaki ezeket önmagának, annál jobban meggyőződik a felől, hogy ennek így kellett lenni, s nem is lehetett máskép a természet lépcsőzeti nagy törvénye szerint, melly lépcsőnként emelkedik kisebbekről nagyobbakra, nyersebbekről szelidebbekre, alsókról felsőkre.

Négy czélját mondottak a papi és katonai szervezeteknek; és valóban ezen négy irány és törekedés az, mellyből kell azokat megítélni. A keresztyénség terjesztése volt az első, melly a szervezeteket lelkesítette. Már Ilonáról, nagy Constantin anyjáról beszélük, hogy 326ban állította fel a keresztesek papi és katonai rendjét, mellynek hivatása az volt, hogy a ker. vallást részint fegyverrel, részint szelíd tanítással terjessze, védje; a betegek gyógyításával pedig, és szegények fölségellésével kellemessé tegye.⁶³⁾ Illyen lélek elevenítette a közép kor fiait is, kik nem ismerték azon valásbeli részvétlenséget s hidegséget, melly a mai korbeliek nagy részét bélyegzi.

Honunkban is sz. Istvántól kezdve, voltak világi és papi terjesztői, őrzői, tanítói és tisztogatói a szent hitnek; kik nagy buzgósággal, mit lehetett, tettek; noha, mint emberek, botlottak gyakran és hibáztak. Azon német s egyéb nemzetből való leventék, kik a keresztyénséget nálunk, sz. István alatt — épen úgy, mint valaha nagy Károly caelekedett a szászokkkal s avarokkal, kiket, mint említők, a tanítás utját hosszasnak nézvén, fegyverrel térített meg — el-

⁶³⁾ Paperbrochius in analectis ad acta S. Georgii Tomo III. c. 2.

terjesztették, hithősök voltak, kik sajátilag hódolva az akkori idő lelkeinek, e szent munkát azon ezélből is tették, hogy lovagszellemöknek s vágyaiknak eleget tegyenek, magoknak birt, s világi jólétet szerezzenek, a mit szerencsésen végre hajtván, el is értenek mindnyájan. Ilyen fegyverrel terjesztői voltak a hitnek nálunk a *johanniták* vagy *máltai vitézek*, kiket IV. Béla 1243. azon szolgálataokért, mellyeket a mongolokkali küzdéseiben tettek neki, sok kiváltságokkal felruházott.⁶⁹⁾ I. Lajos pedig nápolyi hadában előtüntetett nagy érdemeikért Aurána várával és e mellett nagy fekvő birtokokkal megajándékozott: úgy hogy ezen rendnek csak a magyar birodalomban 12 lakhelyei s szállásai voltak. A *német rend* is bőkezű pártfogóra talált II. András királyunkban, a ki látván, hogy a tatárok, kunok, bessenyők vad becsapásainak s pusztításainak a II-Geiza által Erdélyben megtelepített szászok gátot nem vehetnek, ezen vitéz szerzeteseket 1211 táján megtelepítette a Bartzaságon⁷⁰⁾ hatalmat adván nekik, hogy a nyugtalan kunok ellen fából készült várakat, (castra lignea et urbes lignea) építsenek. Építettek is mindjárt esztendő alatt egy Kreutzburg, (Crucpurgnak iratik) nevű várat fából, és azután többeket is, mindent elkövetvén, hogy a pusztá földeket lakosokkal betöltsék, s a meghódított népeket a pogány szilajságból kivetkeztetvén, az anyaszentegyháznak megnyerjék. Volt tehát ezen szerzetnek is érdeme honunk polgárosítására: de azután királyaink kedvezéseivel visszaélvén, kiktől függöttek egyedül, többről többre mentek; és végre egyedül a romai sz. széktől akarván függni, kinek függésök megismerése jeléül egy márk aranyat ígértek, már II. Andrástól a Barczaságról fegyverrel üzettek ki. Melly

⁶⁹⁾ Diplon. anni 1243.

⁷⁰⁾ Cruciferis de Hospitali S. Mariae — — caritatis intuitu, quamdam terram, Borza nomine, ultra silvas, versus Cumanos, licet desertam et inhabitatam contulimus, pacifice habitandam et in perpetuum libere possidendam. *Diploma Andrae II. de anno 1211.*

szerzetes lovag rendről szabad legyen itt melleleg megemlíteni, hogy ez különösen bélyegzi az akkori korszellemet; mert e rend vitézeinek, midőn felvétettek, atyai és anyai ágon élt 16 nemes őseikről bizonyságokat kellett előmutatni s magokat arra kötelezni, hogy a rend dicsőítéseért, s az anyaszentegyházat üldöző pogány megtöréseért élnek ezután egyedül; a fiatal nőnembeliekkel soha sem beszélnek, sőt még saját édes anyjokat sem csókolják meg soha.

Ezen német rend, mellynek, mint mondók, honunk miveltségi tekintetben nem keveset köszön, igen gazdag volt, melly gazdagsága, úgy látszik, onnan folyt, hogy eltöröltetvén 1312 a *templomosak rendje*, melly szintűgy mint amaz a keresztyénség fegyverrel védelmére és terjesztésére alkottatott 1127. ennek jószágai mint másutt, főleg Némethonban, úgy nálunk is a német rendre szállottak, és bár öt egész század esvén közbe, ma már ki nem tudjuk mutatni azon várakat, melyeket honunkban a templomosak bírtak. Fuxhoffer szerint tizenegy helyen léteztek manseriáik; jelesen Csorgón, Eberhárdon, Blatniczán, Budán, Koroson, Selmeczen, Illaván, Árván, Liptó- Sz. Mártonon, Esztergomban és Tegleden; de hogy sokat bírtak, megtetszik abból, hogy itt mesterök is volt; például, II. András királyunk, kinek némely oklevelekben illyforma czinzete is fordul elő: Dominus militiae atque Templi Magister. Hogy ezen templomosak is, kiket vörös barátoknak neveztek magyarjaink azon nyolcz szegletű vérpáros keresztől, melly fehér vászon köpönyegöket ékesítette, sokat tettek a pogányoktól kelet felől üldöztetett magyar egyház védelmére, az bizonyos, de későbbben nagy gazdaságuk, fejedelmektől függetlenségök alkalmat nyújtott nekik az elromlásra; és ha nem igazak is mind azon vádak, mellyekkel Franczthonban a rájok irigykedő, kincseik után ásitozó szép Fileptől vádoltattak; ha be nem bizonyíttathatott is eddigelé, hogy Baffomet nevű bálványt imádtak, hogy az ördögökkel cimboráltak, a keresztyén szentségeket megvetették, és természet elleni szerelemben léledzettek, később csakugyan dobozóá-

saik a korlátlan életök által ártalmasok lettek a jó rendnek s műveltségnek, ugyan azért honunkban is eltöröltettek, és a történetírás köréből is apránként eltűnnek.

Szelidebb eszközökkel terjesztették, védték, s tisztogatták honunkban a szent hitet a *Szerzetes barátok*, kikről e jelen értekezésben lehetetlen általában és különösen nem szólani; annak egyenes lélekkel megítélésére lévén ez irányozva: minő részt vettek a honi városokon, és a magyar polgári renden kívül, más testületek is, honunk fejlődése és csinosodása előmozdításában? hogy a bírálatbeli egyoldalúság és részrehajlás elkerültesse. Tudjuk, hogy az éjszaki műveletlen, és az ázsiai durva népek által felforgatván és dúlatván déli Európában minden műveltség, a kereszténység volt azon keskeny palló, mellyen megmentettek az előidőbeli fejlődés kevés maradványi, a középszázadok szélveszes tengerében teljes elmerüléstől; az egyházból, bár szigorú volt az, jött ki minden, mint ezt részrehajlatlan bölcsei a történetírásnak egyező szájjal állítják. Herder így szól ez ügyben, emberiség történeteiről irt szép elmékedéseiben ⁷¹⁾ „Tagadhatatlan, úgymond, „hogy egyedül a vallás volt az, melly a népeket legelsőbben „részeltette a műveltségben és tudományban; és még ma is „a vad népeknél azon kevés tudomány és csinosodás, mellyel „bírnak, a vallással van kapcsolatban. Vallások nyelve fen- „ségesb, ünnepélyesb nyelv; óskorbéli regéik s mondáik „egyedül való töredékek, mellyek őket az elővilágra emlé- „keztetik; a közös istenitisztelet, és ünnepek azon csaknem „egyetlen kötelek, mellyek a nemzetségeket s háznépeket „egy egészszé alakítják. Még a legműveltebb nemzetek fej- „lődési története is arról tesz bizonyosságot, hogy ezeknek „a vallás utján adatott poesis, művészet, hangászat, írás, „gyógytan, történetírás, természet-tudomány, metaphysica, „csillag- és időszámolás-tan, sőt erkölcs- és kormánytudo- „mány is. Mi, éjszak lakosai, mindent a vallás leple alatt

⁷¹⁾ Ideen. 2 Theil. S. 335.

„vettünk, és bátran elmondhatjuk a föld minden lakosaival
 „együtt, hogy a vallásos hagyománynak köszönheti az egész
 „föld minden magasb miveltését.“

Különösen a keresztyénségről, még pedig a középkor-
 beliről igazak e mondott szavak: mert a mint ugyancsak
 ezen élelméjű író megjegyzi ⁷²⁾ „A keresztyénség szána-
 „közö levén minden szegények és elnyomatottak iránt kez-
 „dettől fogva, felfogta ez a szenvedő emberiség ügyét; és
 „ennek templomai az inségben levők menedék-helyei vol-
 „tak. Keresztyének váltottak ki sok rabszolgákat, és a-
 „hol csak lehetett, az emberekkel csomány kereskedésnek
 „ellené dolgoztak. Az is szintolly bizonyos, hogy a köz bá-
 „torfalanság idején templomok és a zárdák voltak szent
 „szállásai a csendes iparnak, és kereskedésnek is; valamint
 „a földmivetésnek, művészetnek és kézi mesterségeknek.
 „Papok állítottak fel vásárokat; szerzetesek mivelték a
 „földet saját és mások kezeivel; ők készítették mind azt;
 „mire a kolostorban szükségök volt; művészeket s köz-
 „művészeket édesgettek a monostor falaihoz, kik örömmel
 „vonultak ide, hogy az örökös jobbágygá tenni szerető ne-
 „messég kezei közül szabaduljanak. De a bujdosók előtt
 „is megnyitkák a monostorok ajtai, mellyek ezeknek étel-
 „mat, élelmet és biztos szállást adtak.“

A miket Herder, honunkra talán nem is ügyelve, mon-
 dott, általánosan az egyház intézetei jótékony befolyásáról:
 ezeket mi honunkra nézve is bebizonyíthatjuk a történetírás
 azon csekély világánál, melly, ha sötétesen is, de csakugyan vi-
 lágítva mennyén előttünk, bizonyos adatokat nyújt e részben.
 Innár azon papi szerzetes rendek közül, mellyek honunkban
 a keresztyénséget szelid eszközök által elterjeszteni és meg-
 alapítani igyekeztek, első volt kétségkívül a sz. Benedek szer-
 zete; melly tagadhatatlanul nagy jótétemény volt az akkori
 miveletlen, erős, elvadult és mongolsághoz hasonló hon-
 nunknak. Ennek első alapítója, eredetileg nem pap, és nem

⁷²⁾ Ideen 4 Theil.

is paptársainak, ily rendszabásokat irt eleikbe, mellyeknél fogva ezeknek kézi munkákat is kellett tenni; jelesen a monostor körül fekvő sivatag földet termővé varázsolni, erdőket irtani, fákat beoltani, és a tájat szépíteni. Ilyen, de még ennél fontosabb tisztók vala, a népek vadságát szelídíteni, a tudományok kopár mezefét művelni, a régiség nagy emberei halhatlan munkáit a monostori csendben leirogatni, miket meg is tettek e munkás férfiak honankban is, kik másod izben irtották ki Cistercita társaikkal együtt, a Bakony s Vértes rengetegei közt a szép s termő vidékeket; és lehet mondani, hogy e szerzet őstét falai között vonták meg magokat az üldözött muzák, művészetek és kézi mesterségek az uralkodó bárdolafianság hosszas időszakában; innen költöztek a városok még háborus falai közé a XIV. században; ezek voltak mentő-várai; (salva guardiá) a honi műveltségnek. Különösen ezen ősz szerzetnek köszönheti Magyarhon sz. István, Sarolta és Adalbert után keresztyénné lételet; ezen rendnek jobbadán tót, német és olasz ajkú tagjai hajtották végre a térítés nagy munkáját, mellyet a külföldi leventék karddal kezdettek. Ezek kerítették legtöbb magyart sz. Péter háójába; még pedig mi által? nem annyira hosszas papolás (noha bizonyos, hogy predikáltak is, mint sz. Gellért, sz. István előtt a napban éltözött asszonyról, mennyeijelen. 12. rész), vagy va lás, feletti szóvita, mint egy kereszt, Mária- és szentgyermekkép, olvasó, s több illy csekélységeknek látszó dolgok által; mellyeknek aztán a pompás külsejű isteni szolgálat, karóneklés, tönjenezés, főoltár, gyertyák, harangozás, menetek s több effélék mintegy bájjerejű súlyt adtak, és a magyar keblekben letörölhetetlen nyomaleket hagytak.

Sokat tettek hazánkfiainak a hitben megerősítésére, és így a műveltség alapja megvetésére, azon remetek is, kik a monostorokba fel nem vétetvén, azonban szintugy, mint a szerzetesek, a szigorú szent életre hittel lekötelve lévén a magányban laktak, és az egyiptusi eremiták módjára, e világtól elzárkozva, a vadonok keblében, a buzgó hívek

adományajból éltek, és a világhírait, e világi dolgok hiábavalóságára, a menyeciek keresésére, saját példáikkal tanítgatták, s a fogékony lelkeket gyakran új és nagy gondolatokra segítették. Ezeket, 1220 táján, Bertalan, pécsi püspök, gyűjtötte össze Patak völgyben, alkalmas és téres épületbe, rendszabályokat irván elejökbe, lelmi kuffókkal őket elegendően ellátván. Melly intézet Eusebius, esztergomi volt kanonok, Pál, pécai püspök, Lodomér, esztergomi érsek, és András, egri püspök szorgalmi által olly nagyra növekedett, hogy XXII. János pápa által 1316. egyéb szerzetek jogaival megajándékozttván, és ennek egyetemi helyettese (generalis vicarius) püspöki süveggel és pálczával fölékesítettván 1526. 21. vicariaust és 43 perjelséget számlálna; és a paulinus-general, a sz. mártoni fő apáttal, országgyűlésén ülésbeli elsőbbség fölött vetélkednek.

Sz. Norbert, sz. Róbert, sz. Ferencz, sz. Brúnó, sz. Romuald, sz. János (de Deo), sz. József (de Cala Santa) honunkban megtelepedett fiairól, és ezeknek miveltségünk körül tett jeles érdemeiről külön szólni messze vinne föltett irányunktól; csak azt mondjuk tehát, hogy ezen szent czélra össze állott egyesületek fiai tisztították s irtották ki elébb közös igyekezettel azon tuskékkal zordon térföldet, mellyen későbbben a városi miveltség gyümölcsei termettek, a polgárodás szép virágai diszlettek; de a mellyet olly gyakorta eltapodott a dúló vad népek, az ide tolakodott idegen nemzetek, a vallás felett és mellett vért ontott párthívek dühöngése.

Szegény honunk! eleitől fogva ki volt ez téve nem csak a pogányság fegyverének, hanem a hitbeli szakadások kegyetlen ostrominak is. Nem említvén azt, hogy Arius tévelygése a szeremi püspökökben védőkre talált; elhallgatván, hogy Photinus, ki a Krisztus istenségét tagadta, Szeremből terjesztette ezen tudományt: csak azt említjük, hogy a manichaeismus megújított iskolájából eredett paulicianusok vagy patarenok fészke a magyar birodalomban, jelesen Bulgáriában és Bosniában volt, kiknek val-

lást felfogató értelme, csakhamar Magyar-, Olasz-, Francz-, Némethonokat, mint szélveszek közt a tűz, elborította; kikeről illő melleleg megjegyezni, hogy ez olly hatalmas eretnek párt volt, mellyel a görög császárok sem bírtak, kik pedig őket Armeniából, mint első hazájokból, Thraciába és Bulgáriába tették által. De itt sem boldogultak velök, noha Alexius Comnenus tudós görög császár, egész napokat töltött Philippopolban a velök folytatott szóvítákban, mellyeknek jutalmak és büntetések által akart nyomadékokot adni.⁷³⁾ De így sem ért óhajtott véget. Mert ezen megátalkodott emberek elunván a görög üldözéseket, Olaszhonba mentek, és itt patarenok, katharok, vagy inkább gazarok neve alatt Lombardiában, különösen Majlandban sok párthiveket szereztek; kikhez csatoltatván későbbben a velök rokon értelmű albigoisek is, ezekkel együtt úgy megsaporodtak, hogy csupán III. Incze pápa keresztes katonái, és a Domonkos által felállított hituyomozó és eretnek ellen predikáló szerzet által irtathattak ki; de olly móddal, mellytől borzad az emberiség. Mert ama keresztesek Bezierst ostrommal megvevén, annak lakosait egészálíg (mintegy 60,000 embert) mindenvalásbeli külömbség nélkül megölték, sokakat lábbal akasztottak keresztfára, sokakat megégettek.

Ezen eretnekség kiirtása nálunk is, mind királyainknak, mind főpapjainknak, mind szerzeteseinknek elég dolgot adott, kiket a hit tisztasága mellett őrt állott pápák szüntelen szorgalmaztak e veszedelmes és minden vallásnak alá ásó tévelygések kiirtására; mellyeknek vallói azt hittek, s tanították, hogy e világot nem a jó lélek teremtette; innen vélik sokan, noha helytelenül, hogy a magyarok között még ma is divatozó undok káremkodások, teremtésnek ördögére, ebre, disznóra stb. ruházásai eredtek; továbbá hogy Krisztusnak nem volt igazi teste; ugyan azért sem

⁷³⁾ Leirja ezen vallás-feletti vitáját atyjának, a jeles költész nő Anna Comnena; *Alexiados Libro XIV.*

nem született, sem fel nem támadott; hogy nem lesz feltámadás; hogy a keresztség és urvacsorája szükségtelen szer-tartások; hogy a hűsétel, hort, házasságot kerülni kell: hogy az egész ó testamentom megvetendő, az újból is csu-pán az evangéliumok érdemelnek hitelt és figyelmet. ⁷⁴⁾

Ezek ellen tehát első vagy nagy Lajos királyunk ál-tal küldött magyar minoriták, mind Magyarhonban, mind a tévelygés fészkeiben Bolgár és Ráma országokban lelke-sen harczoltak; ötvenezer eretneket megtérítettek, kétszáz-ezer bolgárt és bosznyákat pedig megkereszteltek. ⁷⁵⁾ Ezt cselekedték a sz. Domonkos szerzetebeliek is, kiknek Ma-gyarhonban magában 38 férfi és 9 apácza zárdájuk volt; ezeknek fő hitszónoka, Pál, a XIII. század elein honunkba ezen szerzetet behozván, ez itt sokat tett a tévelygő értelem kiirtására, a Minoritákkal együtt, első Lajos alatt; kinek vallása, tisztasága melletti buzgóságát; mind Thuróczi, ⁷⁶⁾ mind Ranzan emlegetik. ⁷⁷⁾ Ekkor állítottak fel, és kevés-sel előbb is honunkban a nemes és nemtelen leányzók ta-nító és nevelő intézetei. Látván ugyan is fejedelmünk és honnagyaink, hogy némelly nemesek leányaik nevelésit eretnekekre bizzák, és hogy a Domonkos szerzetebeliek legnagyobb bévvel üldözik a patarenokat: az említett rend apáczái számára jókor építettek monostorokat, például Lindvai Bánfy Arnold, Peleskén 1234, melyekben ezen szűzek, szüntogy nemes mint nemtelen leányokat tanítgat-

⁷⁴⁾ Disputatio inter Catholicum et Patarinum. In Edm. Martene Anecdotorum Thesauro Tomo V. edit. 1703.

⁷⁵⁾ Wadignus ad ann. 1402. Nro 11. Tom. X. p. 256.

⁷⁶⁾ Item Paterini de Bozna, qui nimium erant multiplicati, et diversis erroribus implicati per dominum Peregrinum, episcopum Bozneensem, ordinis minorum, virum magnae devotionis et scientiae, ad fidem, rege commoente — Ludovico I. — convertuntur et baptisantur. *Chron. Hung. C. 47.*

⁷⁷⁾ Narravit et operam, — Ludovicus I, — ut Patareni Bosnensis natio, abjecta execrabili illa Manichaeorum haeresi, cui perditio inhaeserant, ad fidei veritatem unitatemque redirent. *Epitome Index. 19.*

tak, mindennap néhány órát eltöltvén tanítványaiknak kézi munkákban gyakorlásában.

Maga I. Mátyás is, mint apostoli király, a pápa parancsoltjára, részt vett a hussiták üldözésiben, kik, a szomszéd Morvaországból, ide hozzánk átszivárogtak, itt sok rablásokat tettek; jelesen Nagyszombatot épen vásár alkalmával felgyújtották s kirabolták; Kassa környékét, sőt egész felső Magyarországot, különösen Körmöczöt háborgatták; ugyan azért e cseh latrok közül, mint akkor nevezettek, sokan Mátyástól 1458. honunkból kiverettek, és azon magyarokkal együtt, kik véleményökben osztottak, Moldva földre szállítottak, hol maradékaik, mint mondják, még ma is találatnak.

Illyen őrállói, terjesztői, tisztitói voltak, ama minden fejlődés és simultság elemének, a keresztyén hitnek, honunkban: kik a mohácsi veszedelem előtt 493 férfi és apáca monostorokban laktak, és 29 különféle szerzetek rendszabásaival éltek.⁷³⁾ Nyugodjatok csendesen sírotokban hitbajnokok, kik a hit egységeért harcoltatok! Az emberiség s miveltség történetírása ugyan eretnekségeket nem ismer; és bizonyos, hogy Augustinus csak finomabb manichaeismussal harcolt a manichaeusok s Pelagius ellen; de azért a honi miveltség sokat köszönhet e hithősöknek botlásaik mellett is: mert, a mint fentebb mondók, minden emberibb fejlődés, kivált honunkban, a keresztyénségből jött ki; tisztán kellett tehát tartatni azon kútfőnek, mellyből áradt és árad ki minden igaz miveltség az idők végeig.

⁷³⁾ Apocryses seu jurid. hist. recapitt. diaetales. Viennae 1785.

V.

HONI VÁROSAINK EMELKEDÉSÉNEK KEDVEZŐBB KÖRÜLMÉNYEK ÁLLNAK ELŐ, A MONGOLJÁRÁSTÓL A MOHÁCSI VESZEDELEMIG; EZEKNÉL FOGVA AMAZOK NAGYOBB HATÁSSAL KEZDENEK LENNI A KÖZ MIVELTSÉGRE. DE MÉG EZEN IDŐSZAKBAN IS ERŐS AKADÁLYOK GÁTOLJÁK A POLGÁRI RENDTELJES KIKÉPEZTETÉSÉT NÁLUNK; UGYAN AZÉRT NEM IS EZ LEGELSŐ S LEGBŐVEBB FORRÁSA NEMZETI FEJLŐDÉSÜNKNEK.

Lefolytak azon gyászos napok és évek, mellyek honunkat a mongolok vad pusztításának martalékul adván, a keresztényiség bevétele által némi miveltség s jólét fokára jutott nemzetünket, az örök sír szélihez közel vitték. Minő látványok, milly rémitő események színházáva leve ekkor árva hazánk! Rogert, ama szemtanút kell olvasni, és szívrázó fösteményét tekinteni, hogy e nagyszerű nemzeti inaségről fogalmunk lehessen. Kelet bús ármánya, pokol-szörnyeivel együtt, látszott ekkor szépreményű miveltségünk irányait eltaposni. Kinek szívét nem szaggatná szét a bánat, midőn Roger gyászemlékéből⁷⁹⁾ olvassa, hogy serdülő városaink felgyújtattak, szentegyházaink elébb kiraboltattak, azután a beléjük gyült polgárokkal együtt fölperzselettek; ezeket sz. Péter kardjával vitézül védő főpapjaink lenyakaztattak. Úton útfélen heverték a magyarok megcsókázott testeit; ezekből kiállottak a megmérgezett nyilak,

⁷⁹⁾ M. Rogerius de destructione Hung. per Tartaros facta in Schwandneri scrip. rer. Hung. Tom. I.

felettök töltöztek és sereglettek a rabló madarak: messze nyerítettek, s szerete futkostak lovag nélkül a megnyergelt és felkantározott lovak, széthányvák a mezőben az arany s ezüst edények, selyem ruhák, hogy a sebes futásban akadékul ne legyenek. A mongol kenézek vagy bírák szép formájú nőkért s leányokért kegyelmeztek meg ezek férjeiknek s szüleiknek: de voltak olyanok is, kik amazok esdeklő kérésire is semmit nem hajolván, ezeket baromi dükhök áldozatává tették. Így ölettek meg Esztergomnál 300 fő nemzetségből származott nők a mongol vezér parancsára. Nem láthatott ember egyebet e közpusztulás idején feldúlt városoknál, felégetett s vérrel föcskendezett falú egyházaknál; a gőzkör döglelethes levegővel megmérgezve; hárman kívül minden várak lerontva; néhány menekvők, éhség miatt beesett sugártalan szemmel, a sziklák üregeibe rejtezkedve, kiknek a lisztből s összetört fakéregből sült kenyerek kényelmes eledelül, a kertekben még néhol találtatott hagymák jóízű csemegéül szolgáltak.

Elnult honunk ezen legveszedelmeseb nyavalyája fordulatpontja, és drága hazánk örlelke IV. Béla királyunkban üdvös szabadítót ada nemzeti műveltségünknek. Ezen honunkba visszatérő derék fejedelmünknek tehát legelső gondja az volt, hogy pusztaságra jutott országunkat lakosokkal betöltse; és mivel attól tartott, hogy a pusztító mongolság ismét visszatér, megparancsolta, hogy városainak megerősítessenek, és olly lábra állíttassanak, hogy többé az ellenség ostromának hódolni kénytelenek ne legyenek. Azon számos horvátok s dalmáták, kiket Béla magával hozott menedéke helyéből, honunk újra megnépesítésire, innen jobbadán visszatértek; a Karpát szűkkeblű lakosai a térségre leereszkedni nem bátorkodtak; németek voltak egyedül, kik a király mindenfelé szétküldözött hívóleveleire ⁸⁰⁾ ezen földre eljöttek, és ezen ruháiból kivetkeztetett s megmeztelenített honunk tagjait némileg betakarták, pusztá téreit betöltötték.

⁸⁰⁾ V. ó. az E betűvel jegyzett oklevelet hátul.

Megnepesültek tehát újra százszokkal a Szepesség városai 1247. mások derék szabadalmakat nyertek; minők Nagyszombat, Kassa, Pest, s többek. Ezen városokat említett királyunk a magyar koronához csatolta, és ez által, mint okleveleiben van, megőrizte attól, hogy akárki más törvényhatalmára, elajándékozására, vagy egyéb elidegenítésére hagyassanak. Ezekben tehát a polgárok a hon nemesi ítélete alól kivétettek, és a király főbirósága alá estek. Sok német ajkú városaink viselik még ma is honunk ezen újja szülőjének, Bélának dicső nevét, és tanúi fényes érdemeinek.

De nem csak a különös kegy-levelekkel megajándékozott, hanem általában minden királyi és királynéi város lakosait, kik akkor udvarnok névvel neveztettek, és fegyverrel szolgáltak, felszabadította IV. Béla, ki'sz. István után leghívebb védője volt a polgári rendnek. „Akarjuk, így szól 1267. 2. hogy minden udvarnokaink a szabad polgárok, (*hospitum liberorum*) jeleskedő névvel diszkeskedjenek.“ És minő gyöngéd érzéssel ápolta még e mellett, mint idegen növényt, a német polgárságot! megengedi ennek, noha a magyarság sérelmével, hogy udvarnoki faluit, mellyek a várakhoz nem messze helyezvék voltak, elhagyván, a várba és vár alá költözzék nagyobb bátorságuk okáért. Így engedte meg a mongoloktól megszabadult esztergomi polgároknak, hogy a várban fészkelhessék meg magukat. Követték a példát utódai is jelesen V. István; ki, mint az F. betűvel jegyzett oklevélből láthatni, a győri polgárságnak megengedte, hogy azon tájról, melly még most is holt városnak neveztetik, az úgy mondatott győri dombra, mostani lakhelyére költözhessék. Illy példákat nagy számmal lehetne említeni. Így vergődött ki a német ajkú polgárság előbbeni alacsony helyzetéből.

Figyelmet s említést érdemel IV. Bélának azon kedvezése is, mellyet a megsértett polgárok ügyei megítélésében ezek iránt bizonyított, mellyre feltűnő adat e következő. Egy Resseul nevű német lovag, kit Béla elebb Udvard

nevű helységgel megajándékozott, megöl egy nagyszombati polgárt, melly vérengező tetteért Resseulnek, midőn az említett város bírása és polgársága a királynál elégtételt kívánának, ez azt ítélte, hogy a gyilkos fizessen 100 márkát a megöletett polgár özvegyének, mellyet midőn amaz lefizetni elmulasztott volna, a király egész Udvard helységét oda ítélte a sérelmes özvegynek, mellyet aztán ez a királynénak engedett; fölvévén ettőla száz márkát. *V. ö. az E jegyű oklevelet.*

Az anjou házból származott Károly és fia, Nagy Lajos is jeles buzgósággal védte a magyar polgárságot. ⁸¹⁾ Ezen királyaink előtt kevés városaink voltak fallal bekerítették. Az esztergomiakról ugyan említ illyesmit Roger a mongolfutáskor, hogy ezek „se fossatis et muris et turribus ligneis muniverunt“ de ez hihető hogy csak az ellenség jövetele hírére esett. Ezen jeles miveltégű fejedelmink tehát külömbeséget tévén már a királyi és megyék hatósága alatt lévő városok között; ⁸²⁾ amazokat megbővítették, és erős falakkal bekerítették.

Megjegyzésre méltó, tudós Jankovichunk észrevételei után, hogy legnevesebb városaink, minő például Pest, melyet már Roger, magna et ditissima villa teutonicának nevez, kezdetben igen kicsin terjedelműek voltak. Ki lehet ezt hozni azon széles falból álló, és még sarmatai építésű alapköfalakból, mellyekre akadtak néhány évvel ez előtt a pestiek, a Váci-utca hosszában árnyékszék mocskait a Dunába vezető csatorna-ásáskor; melly említett építésmód abban állott, hogy épen a kövek, nem darab szánra, emberi kéz által rakattak, hanem egy nagyobb rudas ládába

⁸¹⁾ Hujus — Ludovici I. — etiam tempore multi ex udvarnicis et aliis conditionariis curiae ad diversas servitutes adstricti, sunt exempti, et in coetum regni Hungariae nobilium aggregati *J. Thuróczi Chr. Hung. II. c. 51.* Hihető, ezek voltak a Jegelső Curialisták a városokban, a mit bizonyítani láttatnak Thuróczinak e következő szavai is. Nobiles curiales, ad diversa regalis domus servitia conditionaliter illaqueatos, ab omni conditionis vinculo solvens, eadem, qua meri nobiles fungebantur, ditavit libertate. *Chron. Hung. III. c. 1.*

⁸²⁾ Decret. anni 1342. art. 31. 30.

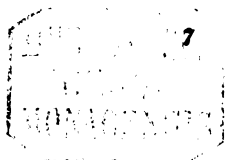
kő, mész, homok, vízzel összekevertetvén, az alap gödörbe, vagy egymás mellé levert ágasok között készült üregbe öntettek: így épültek az úgy nevezett murus ligneusok, mellyeket azután, hogy a tűz martaléki ne legyenek, sárral betapasztottak, és mésszel bemázoltak.

Nagy lépés volt a szabadság megnyerésére, említett királyaink idejében, az is, hogy noha a királyi és mezővárosok eleinte a megyei hatóság alá tartoztak, mint láttuk fentebb, és a polgárság nagy része, a várjobbágyok, vagy vármegyei tisztek robotosa volt, most már királyi kegyelvek által saját bíróságot nyernek, a korona sajátjának lenni megismertetnek, és noha nemteleneknek honunkban fekvő jószágot birni nem szabad, ők még is úri jogokkal megajándékoztatnak. I. Károly bányász-jogot alapít; nagy Lajos a városokat erős kőfalakkal kerítetteti be, például, Szokolczát (*V. ö. G. alatti oklevelet*); és Károly 1359. elkérvén a fehérvári preposttól, mint az ország levéltárnokától, a sz. István jegyzőkönyvét; melly legendának mondatik, az Oraco vár jobbágyait, s hihető többeket is, régi elavult szabadalmaikba visszahelyezi.

De legtöbbet s legnagyobbat tett honi polgáraink emelésére Zsigmond király, kit igazán lehet amazok politikai élete alkotójának nevezni. Ő volt az első, ki honi városainkat országos állásra emelte; ki alatt legelőször jelentek meg ezek követei 1402. a pozsonyi országgyűlésen: három évvel később pedig, ugyan a pozsonyi diétán költ végzés által, a kerített városok polgárságai az országos rendek sorába emeltettek. Itt végeztetett el az is, art 4. és 12. hogy a városi tanácstól ne a vármegyékre, mint eddig, hanem az újon felállított tárnokszékre vitessenek feljebb a perek. Azonban úgy látszik, hogy ezen országgyűlésre nem voltak meghíva a vármegyék követei; mert ezek nem előbb, mint a diéta végződésivel vették tanakodás alá az említett végzést, a Zsigmond által rendelt megyei gyűlésekben, és azt úgy fogadták el.

Igen sokat tett az úgy nevezett közép osztály (tiers etat), kifejtőzésére, és a polgári rend képeztetésére nálunk Zsigmondnak azon fölemelkedett gondolkozása is, hogy ő törölte el honunkban az örökös jobbágytságot; szabadságot adván a földmives jobbágyoknak, hogy ezek földes uraik birtokaiból, ha az ottani lakás nem tetszik, máshova költözhessenek. *) Most tehát már tágas kapu nyitott a nép ezen tisztos osztályának a kézművek gyakorlására is, és mivel a városoknak meg volt engedve, hogy népeségüket neveljék az eddig földhöz ragadt jobbágyokból, ezek seregestől mentek amazok falai közé, hol nekiök szép ki- nézés nyílt fel a szabadságra, s boldogabb életre. Így emelkedett a polgárság a szabad jobbágytságot által, mellyet Zsigmond az által is elősegített, hogy sok falu és mező- városok bekerítettetését megparancsolván, például: Szeben és Kolosvárárt, ezeket királyi városokká tette. Feloldotta a polgárokat a nyomasztó dézmaadás alól is, melly helyett pénzbeli adózást hozott be, és új évi ajándékot, mellyel a czéhek kedveskedni tartoztak. Használt a városok kereskedésének is; mert a különböző mértékeket eltörölve az országban, a budait tette zsinormértékül; az árumegállítási jogokat is eltörölte, és a belföldi kereskedőknek, minden árak vámmentes kivitelét és behoztatását megengedte. Párisból kétszáz művészt hívott magával Budára: u. m. ötvösöket, szépirokat, építőmestereket, kik által létesíteni akarta azon nagyszerű tervet, melly mestani iránya hőkeblő honfiainknak, t. i. Pestnek Budávali állandó egybekötését. Többeket is kész volt tenni hona javára, ezen szép tudományos készületű, mivel izlésű és kellemes külsejű király, mint Windech írja róla; hanem ezekben heves vére, állhatatlansága, fényűzése, s ebből eredett szünteleni pénztelensége gátolák, mint alább bővebben elő fog adatni.

*) 1405: 14. A jobbágyok szabad költözési joga kimondatott ugyan már 1298. III. András törvénykönyve 70. cikkében; de ezen jog elavult, és nem előbb, mint Zsigmond alatt lépett gyakorlatba.

I. Mátyásunk is, milly jó indulattal viseltetett az emelkedő polgárság iránt, mutatja azon szabadalom, melyet Visegrádnak adott, mellynél fogva ennek lakosait semmiféle rosz tettekért vagy adósságért nem szabad volt törvénybe idézni, noha ezen példátlan engedély csaknem megfejthetlen rejtény marad előttünk, ha Mátyás jogszerető jellemét tekintjük; ugyan azért II. Ulászló által megsemmített³³⁾; de még inkább az, hogy ő is meghívta országgyűlésre a királyi városok követeit mindenkor, melly becses fölfedezést a dérek Kovácsics Márton Györgynek, köszönhetjük³⁴⁾.

Kövezték ejeles példákat nádoraink és bánaink is. Druget Filep nádor például, Sárosban helyezett Ujfaluban lakó jobbagyait 1326. minden szolgálatoktól feloldozta; miután ezek magokat; arra kötelezték, hogy neki évenként minden házhelytől 5 fertot, (mintegy 5 forint) fizetnek, megengedvén nekik azt is, hogy saját birát válaszszanak és épületeiket szabadon eladhassák. Miklós slavoniai bán, soproni és komáromi főispán, 1323. Omis, dalmatországi város lakosainak, mellyről fentebb láttunk, olyan szabadalmakat enged, melyek polgári önállásra mutatnak. Sőt még püspökeink, apátaink sem maradnak hátra, kik városaikat szabadabb láb-
ra állítják, és ezek javára királyainktól kiváltságokat szerezni igyekeznek; mint a kik keresztyén elveknél fogva, mindig pártfogói voltak a szabad polgárságnak, mint a *C. D. M. betűkkel jegyzett oklevelek* bizonyítják.

Szaporodtak tehát városaink és váraink illy kedvezések mellett, mellyek, hogy melleleg említsük, nevöket részint anyaguktól, mellyből épültek, például: kő, sár, föld-, részint építőiktől s alapítóiktól, minők: Szabolcs,

³³⁾ Libertas civitatis Visegradiensis, ex quo libertati regni praejudicat, simpliciter aboleatur. *III. Decr. art. 39.*

³⁴⁾ I. Mátyás országgyűlésre hívó okleveleit lásd Kovácsics vestigia Comitiorum apud Hung. p. 297. 331. 334, a budai 1790diki kiadás szerint.

Gyula, Győr, Pápa, Tas, Tarczal, Várkony, Szemere, Zombor; részint azon szentektől vették, kiknek tiszteletére szentegyházak építettek bennök. Így van honunkban, jeles szorgalmú Csaplovicsunk felszámítása szerint, Szentgyörgy nevű város vagy falu 47; Márton, 43; János, 36; Mihály, 34; Péter, 28; László, 20; Mária, 18. Végre birtokosaikról is neveztetek helységeink: így van Magyarhonban Püspöki, 16; Apáti, 52; Baráti, 14 Egyház, Kosztolánál együtt, melly ugyan azt teszi tót nyelven 72.

Ily kedvező fényugarok derülvén le polgári rendünkre bölc királyainkról, bár az idő lelke, mint alább látni fogjuk, még ellenök szegült, melly miatt igen sokat nem tehettek a honi miveltségre; de csakugyan tagadhatlanul jótékony hatással voltak már hazai csinosbulásunkra. Világos bizonyosságul szolgáljanak erre a következő védokok. Láttuk a fentebbi időszakban, hogy külföldről honunkon keresztül útazók, minő például: Freysingeni Otto püspök, igen miveletlenek találják honunkat, vidékeinket, városainkat, faluinkat: most már kül- és belföldi történetíróink elismerik, hogy sokat szépült honunk, vidékeink s városaink csinos alakot öltöttek. Thuróczi⁸⁵⁾ hiteles emlékekből írja, hogy: „Zsigmond királyunk udvara, és kétségkívül Buda is, „olly fényes volt, hogy a német és olasz főrendek seregestül „tódultanak ide ennek látására; sőt a portugalliai király „fia is, nagyszámú nemesség kíséretében messze földről el- „jött említett királyunk tiszteletére.“ Hihető Pozsony is, hova később Zsigmond által tette fejedelmi lakát, szépült ekkor és emelkedett.

Különösön Ranzan, ki pedig, mint olaszthoni, alkalmas bíráló ez ügyben, dicséri városaink és épületeink szépségét. Ezen történetírónk Budáról írja, hogy: *urbs etsi parum ampla, pulchra tamen nobilisque*⁸⁶⁾. Pozsonyról ezt mondja:

⁸⁵⁾ Chron. Hung. IV. C. 49.

⁸⁶⁾ Epit. Ind. I.

perpulchrum oppidum est; et fertilitate agri, ob Danubii vicinitatem insigne. ⁸⁷⁾ Posony másutt is dicsértetik általa, ⁸⁸⁾ mint igen szép s erős várral ékes város. Tatáról úgy szól, mint nevezetes városról, mellyet a sok hadak megromlaltak ugyan, de teljesen pusztára nem tettek; mivel a régi vár körül a legszebb faluk, kétségkívül udvarnokiak feküsznek ⁸⁹⁾. Felső Magyarhonban Kassát és Eperjest legjobban dicséri Ranzan, és amazt az említett táj leghíreseb kereskedő városának lenni mondja. Előszámlálván a Duna mellett épült, és honunkban helyezett városokat, mellyek Budától Belgrádig, saját felszámítása szerint, 44 magyar mértföldnyi téren fekszenek, így szól: *Intra hoc intervallum, multa quidem sunt loca culta, sed mentione digniora hoc sita sunt ordine: Tolna, Sexsart, Baja, Bata, Bodrog, Apat, Erduit, Bore, Sata, Axia, Drassat, Bakmonostora.* ⁹⁰⁾ Végre az erdélyi városok mivelttségéről is álmélgodva szól ezen püspöki férfiú, mint szemtanú, és a 32dik Indexet e megjegyzésre méltó szókkal rekeszti be: „*Multae in ea „pulcherrimae urbes. Brevibus multa complectar: quidquid „est in regno Hungariae laude dignum, aequae excellens, „quod attineat ad nobiles et honorata appellatione opifices, „atque ad eas artes, quas appellant mechanicas, id totum „apud Transylvanos habetur. Testificari id equidem possum, et caeteri qui viderunt, videntesque mire obstupuerunt.*“ Ambár ezen előszámlált szépségek, mint alább bőven megértjük, kirekesztőleg nem a honi polgárság munkái voltak: mint Ranzan alul idézett szavaiból is elegeg kitetszik, ⁹¹⁾ de csakugyan halátlanság volna el nem ismenni azon je-

⁸⁷⁾ Ugyan ott.

⁸⁸⁾ Ugyan ott Ind. 2.

⁸⁹⁾ Ugyan ott.

⁹⁰⁾ Ugyan ott.

⁹¹⁾ *Opifices, hoc est eos, qui dant operam mechanicis artibus, si et multitudinem incolarum et regionis consideres amplitudinem, perpauca in Hungaria inveneris. Caeterum, qui sunt qui aut mercatura, aut artium, quas dixi, usu vivunt, eorum plerique sunt germanici, non hungarici generis homines. Nam*

les érdemet, melyet az úgy nevezett *saxs vendégek* (hospites saxones) szereztek magoknak honi fejlődésünk körül, kik, mondhatni, különös korszakot tesznek műveltségi történeteinkben, de kik közül legnevezetesebbek a szepesi és erdélyi szászok.

Mi az elsőket illeti, ezek voltak, kik nemcsak azon bájvidékekkel diszes, fürdő és savanyú vizekkel bőven megajándékozott, de felettébb hideg, orkánoktól gyakran megkezesett, csaknem általában terméketlen és kopár földet magyar Swajczczá varázsolták, hanem a nemzeti fejlődésre is nem keveset tettek. Köszönet II. Geiza és IV. Béla királyainknak, hogy ezek nem barbar kunokkal, besenyőkkel, hanem polgárosított és műiparos népekkel ültették be pusztult vidékeinket, kik, mihelyt itt és Erdélyben letelepedtek, mindjárt városokat építettek, és a vad vidékeket megművelték s szelítették. Vadon szép táj volt még ezek ide érkezése előtt a Szepesség; honunk legmagasabban fekvő tartománya tele sűrű erdőkkel, használatlan érces vizekkel, és érczdús hegyekkel, mellyeknek völgyeiben tengődött egy két magyar és tót család; látókői (Schauberg), és más szirtei pedig, hihető a rablók fészkei voltak; midőn ezen kellemes külsejű, a művészet minden ágaira hajlandó, vendégszerető, nyájas szorgalmas, nyílt szívű, nemes és szilárd jellemű népség itt megtelepedett. Mindjárt ide jötte után is ugyan, de főleg, a keresztül ment mongol csapás elmulván, városokat épített, mellyeket első városoknak lehet nevezni honunkban; mivel ezekben voltak igazi polgárok, kik némi egyenlőséggel bírván, saját keblökből választott előjáróktól igazgattatván, és minden idegen befolyástól mentek levén, polgár fogalmára némileg kifejtöztek,

---

propter propinquitatem regionum innumeri e Germania mortales transmisso Danubio, propter solis ejus feracitatem, habitandi sibi locum jam pridem elegerunt. Quo fit, ut Germanus cum Hungaro mixtam vitam degens, habitu moribusque magna ex parte conveniat; atque alter alterius lingua loquatur. Epit. Ind. 1.

és a békés kézműveknek, kereskedésnek, s egyéb, polgárságot előmozdító dolgoknak élhettek addig, míg magyarjaink vagy idegen tartomány-foglalással, vagy a trónöröklésből folyt háborúkkal, vagy a hívtelen mellékszágok s jobbágyok megfenyítésével bajoskodtak. Felléptek ugyan ezek is olykor a hadak véres színpadára, mivel kegyelveiket olly feltétel alatt nyerték királyainktól, ha ezeket, mint királyi sereghez tartozó nép a hadba kísérik. Követték is a királyi zászlót mindenkor; még pedig a vitézség olly feltűnő jeleit adván, főleg a szepesi vár védelmekor és Rozgony-nál, midőn Trencsini Csáki Máté seregét levertek 1312. hogy a következő királyok őket igen kedvelték; saját ősi törvényeik s szokásaik mellett meghagyták; hogy különös nemzetet formáljanak nem ellenzették; és hogy saját hatósággal bírjanak, melly a vármegyének ne legyen alávetve, megengedték. — Minő képzelettel voltak már Árpád férfi ágán előállott királyaink ezen szászok hűségéről, megtetszik abból, hogy II. Geizától fogva sok időnkig ezek közül választották hadi testőreiket, vagy is az ugy nevezett láncsásokat, kik a magyar királyokat hajdan láncsákkal fölfegyverkezve kísérték az ütközetbe; a legnagyobb veszélyekben oldaluk mellett harcoltak: ugyan azért azonszászok, kik közül ezen testőrök választattak, különös hatósággal noha a Szepes vármegye főispánja alatt, és 14 kis helységgel bírtak; hajdan főben járó hatalmat is gyakorlottak, nemesi jogokkal s kiváltságokkal éltek, és még 1802 is, midőn Szepes vármegyével egyesítették, minden szabadalmaikban meghagyták. Ezen szepesi szászok jeles műszorgalmukkal, mellynek legtermékenyebb ága a vászonkészítés, mellyből évenként nem kevesebb mint hat millio rőf szövetik itten, kereskedésükkel, de a mellyet a járhatóbb utak, és Berzevitzi által még a bécsi congressus eleibe is, noha siker nélkül, terjesztett Poprádnak Tiszávali egybekötését, és így a Feketetengernek Bálttali összekapcsolását javasló, nagyszerű tervének valahárai valósítása segedelmével legfelsőbb lépcsőre lehetne s kellene emelni: a nemzeti fej-

lődsre nem keveset tettek, sőt, mondhatni, a honi dicsőség-re is, midőn történetiróinkat Schwartztzal, Genersichchel, Engellel; statistáinkat, Schwartnerrel; természetbúvárainkat Fröhlichchel, Fischerrel, Pfeifferrel, Buchholtztzal; hőseiket Krayval, Toperzerrel; művészeinket Kraussal, Müllerrel, Lummiczerrel szaporították.

Hasonló érdeme van honi miveltségünkre az erdélyi százságnak is, melly abban áll, hogy ezek igen jókor czéheket alakítván, a kézi mesterségek alapját megvetették. Bizonyos kutfőből tudjuk, hogy Erdélyben, még a homályos előikdőkben állítottak fel czéhek; és már 1376-tól fogva, és így még nagy Lajos korából, olly kézművesi rendszabások találatnak náluk, mellyek még a későbbi időnek is becsületére válnának. A ki tele levén a mai fejlett kor fogalmaival, a sarjadzó mesterségek ezen elemi iskoláit a czéheket, már eredetök idején is szükségteleneknek, sőt károsoknak vélné, az illyen felette megcsalatkoznék. Igen jótékony intézetek voltak ezek kezdetben: és igaz Herdernek azon megjegyzése, hogy: „a királyok jobb végre véderejőket nem fordíthatták, mint arra, hogy ők városokat „a rablás, művészeket és kézműveseket az örök jobbágság ellen hatalmas karral védték; mivel még nyers századokban, ezen egyesült testületekre volt szükség; mellyekben épen úgy, mint a lovag és szerzetes czéhekben „sokan kezeskedtek egy mellett; és az ifjú tanulók épen „olly szolgálat fokokon emelkedtek feljebb, mint a barátok „és vitézlők.“⁹²⁾ Ugyan azon dolog tehát, melly ma a kézi mesterségek fejlődésének hatalmasan útjában áll, hajdan a legáldottabb hatással volt nemzeti fejlődésünkre.

Az erdélyi szász polgárság, hogy még a mohácsi veszedelem előtt jeles fokára emelkedett a miveltségnek, ezt már Ranzan fentebb idézett szavaiból is kivehetjük; de még világosabb bizonyítványt vehetünk Reychersdorfer György⁹³⁾

⁹²⁾ Ideen IV. Th.

⁹³⁾ Chorographia Transylvaniae Schwandtner p. 778 — 797.

kit I. Ferdinand küldött Erdélybe, hogy a szászokat irántai hűségre serkentse; muokájából, ki általában így ír Erdélyről a XVI. század közepén. „Neque suspicetur quisquam, in tota Europa, huic provinciae Transylvanicae, opulentia et amoenitate esse parem, aut usufructu esse praestantiorum.“ Ezen királyi titoknok, az erdélyi szásztságot földmiesi ügyességiről különösen dicséri, Szebent pompás épületeiről, derék magtáiról, és még az ellenség ártalmái ellen is eléggé biztosított malmairól; Brassót pedig még tudományos intézeteiről is, így szólván: „Corona studio liberali praecaeteris hoc tempore clara, estque ibi nuper constructa *bibliotheca*, qua nulla in Pannonia, post dissipatam bu-densem Mathiae Corvini bibliothecam, cultior usquam fuit.“ Gyulafehérvárról, és Kolosvárról is, mint szászok és magyarok vegyes lakjairól dicsérettel emlékezik, melly miveltséget és jólétet, kivált Brassót és Szebenét, onnan magyarázhatjuk ki, hogy ezen két város jeles iparkodása által a világ kereskedésiben is részt vett, és határszéli, vagy végvárbeli fontossága elismertetvén, mindig jobban megerősített, és nagyobbított.

Nem mesze marad a szepesi és erdélyi szászok dicséretétől, a *magyarhoni bányavárosokban* megtelepedett német ajkú polgárság is. Ha ezek azon időkorban, mellyről szólnunk, önállással birtak, nemzeti gazdálkodáshoz keveset érő némelly fejedelmeinktől, a verszopó zsidó, s más haszonbérloknak martalékul, és királyneinknek jegy-pénzül (*V. ö. a K. és L. betűkkel jegyzett okleveleket*) nem adattak volna, végtelenül nagyobb befolyással leendettek nemzeti gazdaságunkra, és ebből folyó miveltégünkre. De így szegénység volt ezek része sok ideig, mellyből az lett, hogy honunknak egy igen gazdagjövedelem kútfeje, a bányászat, jóformán bedugattott, legalább illőleg nem használtatott. „A-rany bányák Selmecczen, így szól Schneller,⁹¹) négy századdal „ez előtt olly rosszul miveltettek, hogy mint ezt előttem „hiteles szemtanúk erősítették, jelenleg ollyan őskorban

⁹¹) Ungarns Schicksal und Thatkraft. I. 235.

„mivelt bányamenetekre lehet akadni, mellyeket a régiak „elhagytak, mostaniak pedig ezeket haszonnal mivelik, és „az akkor elvetett érc újra dolgozása is haszonhajtó.“ Királyainknak, illy silány mivelés mellett, milly kevés hasznuk volt ezen földalatti kincstárakból, élő bizonyosság a *K. alattí oklevél*: innen ezek, pénzhiány miatt, sóval fizették főbb tisztjeiket. De mihelyt a felsőbb századokbeli visszaélések elmultak; mihelyt ezen városokbeli polgárság némi önállásra jutott, mindjárt elváltozott e tájnak ábrázata, mellyek, már vadregényes képök miatt is, új s eddig nem ismert érzelmeket képesek keblünkben felizgatni. Itt ezen csaknem erdőségéből álló, szőlő- s buza-termesztésre alkalmatlan, sziklás és meredek földön, látjuk az emberi műiparnak a természet ellenszegülésin vett fényes diadalát. Itt ezen Vulcan s Pluto lakában, az ércztörő és mosó erőmivek dörgései, a porcellán s papiros gyárak tompa morajai, a kerekeket hajtó víz zuhanásai, az erőmivek körül foglalatos kormos munkások forrongásai közt láthatjuk a műipar megbeesülhetlen áldásait, és fogalmat szerezhetünk azon mű és kéz-szorgalomról, melly az Angol- és más dolgozók honok városait bélyegzi.

Nagy befolyással volt ezen iparteljes polgárság *honi kereskedésünkre* is ezen időszakban, melly miveltségi főtéményünk tárgya. Tudva van, hogy míg a Kelet-Indiába vezető, és Afrika körötti út föl nem fedeztetett, addig az ázsia-europai világ-kereskedés egyik ösvénye Magyarhonunkon ment keresztül, Robert Károly és I. Lajos idejökben. Jelesen Indiából karavánok által jöttek arúneműk Bassorán, vagy pedig Samarkádon keresztül Konstantinápolyba; innen, a szepességi városokon által, éjszának, Lengyelhonba és Poroszországba. De, Dsingiskhan és Tamerlan háborúi, Stambul bevétele, Amerika feltalálása, és főleg a Jóreményfok felé nyitott út elparlagította a világkereskedés ezen régi utcsapását. Berzeviczi megmutatta, hogy ezen éjszaki kereskedést föléleszteni, ma is jutalmas lenne, lehetne is: mert az Adriai tengernek Bálttali egybe-

kapcsolása lehető, Kulpa, Száva, Dráva, Duna, Tisza, Hernád, Poprád és Viszla folyók segédelmivel; annál inkább, hogy az austriai, orosz és porosz főhatalmak barátságos viszonyokban vannak egymással. De a nagyszerű Hanza egyesület-lánczába is befoglaltatott honunk nagy Lajos alatt. Így ír Schneller ⁹⁵⁾ ezen körülményről: „I. Lajos alatt, Magyarhonban is mutatkoztak a terjedelmes kereskedés nyomai. Sem mértékfölötti vámok, sem oktalan tilalmak nem fojtották el a kereskedő kedvét és ügyességét. Némethon, a Dunán vette a műárúkat kelettől s ezen küldötte annak. A magyarok csere kereskedését Austraival, Cseh és Lengyelhonokkal, előmozdította ezen országok fejedelmeinek egymásköztti barátsága: a nürnbergi és bozslói kalmároknak I. Lajos védkiséreretet ígért. Kassának, a még ingadozott Anjou ház iránt kimutatott hűségért, a király nagy kiváltságokat adott. Lőcse és Eperjes, az ezen korban épített boltjárdáikat ekkor teli rakták, olly műárúkkal, mellyeket éjszokról délre küldöztek. Sopron és Kőszeg tüzes boraikat Némethonba szállígtatták. Szeben a vöröstoronyi szoros út felé indította meg áruít kelet felé. Brassóiak portékáikkal megkerestek minden vásárokat, az Albistól az Etsig, Olt folyótól egész az Ens vizéig.“

A *tudományos műveltség* csirái is fejledezni kezdettek ezen korbéli polgárságunk munkája által. Az erdélyi szászokról, legalább Jankovichunk fölfedezése után, bizonyos hogy már ezen időben egyes könyvnyomókkal szolgáltak még a küldföldnek is. Álmélkodunk, midőn olvassuk, hogy már az ugy nevezett typographiai incunabulák nyomásában erdélyi és magyarhoni művészek is részt vettek; minők például: András és Tamás, az első szebeni a másik brassói fi; továbbá Bernard, Péter, Márton, Gara, Simon és Basai, kik mind magyar földiek voltak, és hihető, előbb Mátyás könyvnyomó műhelyében tanulták s gyakorolták, később

⁹⁵⁾ Indézett helyen l. 125.

ben Olasz- és Franczhonokban, jelesen Mantuában, Velenzéhen, Lionban űzték azt a mesterséget, mely akkor csoda művészetnek tartatott.

A polgári életnek illy szép hajnala hasadt honunkban, de a mellyet, fájdalom! az akkori sötét századok homálya és vad szelleme csakhamar beborított és a szabadság, miveltség s ezekből folyó jólét mosolygó napjának örülni nem engedett. Alig tisztultak el drága honunk földéről az undok mongolok, az alkalmatlan kunok ismét vissza hívták ezeknek dülő csapatjait, kik egész Pestig mindent fölégettek⁹⁶⁾ azután a kunszeres, azaz dorbézoló, buja, sátorozó, pogány életneme tetszett meg magyarjaink nagy részének, kik ebben követték a nagy tehetségekkel megáldott, és vitéz, de fajtalanságra hajlandó László királyunknak rosz példáját; és a mint Thuróczi megjegyzi⁹⁷⁾: ősi magyar szokás ellen szakállaikat, hajukat elvágták, kunsüveget viseltek, és ezen disztelen viselettől s feslett étlettől még a pápa követe, Firmian Filep unszolására nem tértek el; mellyből az lett, hogy a belháborúk elkezdődtek, Magyarhon hajdani diszét elvesztette, és fölötte elszegényedett⁹⁸⁾.

De Erzsébet királynénk által honunkba hívott cseh bratrik is, felette sokat ártottak hajnaló fejlődésünknek. Ezek felső Magyarországon megfészkelvén magokat, és

⁹⁶⁾ Chron. Hung. II. c. 79.

⁹⁷⁾ Chron. Hung. II. c. 80.

⁹⁸⁾ Tempore Ladislai coepit Hungaria a sua magnifica gloria reflecti. Coeperunt namque in ea intestina bella consurgere, Civitates confringi, villae per combustiones ad nihilum redigi, pax et concordia penitus conculcari, divites deficere, et nobiles rusticari praee inopia paupertatis. Illo tempore bigae, scilicet vehiculum duarum rotarum, a regnicolis currus Ladislai regis dicebatur, quia propter continua spolia, animalia vehicula trahentia defecerant in regno, sed homines more pecorum, bigis juncti vices animalium impendebant. *Ibid.*

mint Thuróczi írja ⁹⁹⁾, még a királyi városok kedvezésével is büszkéké lévén, fosztottak, öltek, fajtalanokdakt, gyújtottak, ¹⁰⁰⁾ egyházakat, monostorokat; Giskra fővezér, Valgatha, Talafuz, és Axamit hadnagyok alatt: kiket a magyarok ki akarván honunkból kergetni, ez örök harcz idején szinte neki vadultak, és az emberi gyöngéd érzelme-
ket levetkezni látszottak. Kegyetlenség bélyegzette tehát e század vad lelkét. Így Kinisi, midőn a kenyérmezei győzelem után, diadalmas seregeivel vigadozott, örömét e tábor azzal nyilvánítá, hogy az ütközet helyén terítettett asztalt magának a holt testekre: ezeken vacsorált, ezek közt tánczolt. Maga Kinisi is egy holt törököt fogával a földről felemelt, és ezzel körös körül, a nézők csodájára, tánczolt. Ugyan ez, a legyőzött törökök közül némellyeket a vízi malmok forgó kerekeire köttetett, más foglyokat lassú tűznél pirítottat meg, némellyeket megnyúzatott elevenen: másokat hátra kötött kezekkel az éhes disznók eleibe hányatott, 1492.; el nem mulatván ezeket, mint az akkori erkölcsi simultságáról szóló adatokat, följegyezni Bonfin történetirónk.

Nemcsak külső hanem belső ellenségeink is gázolták s tapodták műveltségünk mezejét. Zsigmond királyunk nagy lelküleg és jó czélzással, mint láttuk, a parasztságot felszabadítja és baromi helyzetéből kiveszi; ez, nem lévén még megérve a szabadságra, Antal és Márton főnökök izgatására, fellázad 1430 taján; Erdélyt és a Nyírséget kegyetlenül pusztítja, a nemeseket leöldösi: a városokba pedig és falukba követeket küld véres karddal a végre, hogy azok késedelem nélkül hozzá csatlakozzanak; mellyet midőn az azok lakói nem tennének, kirabolttak és felkon-

⁹⁹⁾ *Chron. IV. c. 48.* Izkra Civitatum regalium, regni partibus in superioribus habitarunt favore superbus, tum vero proditorum motus persvasione — venit

¹⁰⁰⁾ *Ardebant civitates et villae, vicibus iteratis succensae, altumque eructantes fumum vicinum aërem confundebant. Ibid. c. 34.*

czoltattak. ¹⁾ Minő fenyegető levelet küldött, II. Ulászló a latt, Dózsa György székely parasztfőnök és láztó, honi városaink polgárainak, lehet látni hátul az *N.* betű alatt.

Maga eredeti polgári alkotmányunk még igen is nyers szelleme lenyomta a polgárságot, és ezzel együtt a polgárisodást. Hálásan elismerjük, milly nagy jótétemény, honunk őskorban keletkezett constitutiója; ennek köszönhetjük mai nemzeti létünket; és fölségsértő, ki ennek mocskolására nyelvét vagy tollát meri használni. Mert, mi lett volna e nélkül annyi bajoknak kitétetett nemzetünkéből! Milly hamar elenyésztek a keleti roppant birodalmak polgári alkat nélkül! Hol van a Kalifák s Arabok, Dsingiszkhan és Tamerlan roppant birodalma? Ezeknek polgári alkata az volt, mit egykor Napoleon mondott az alkotmány felől tudakozó portugalli honnagyoknak: „Tudjátok meg, hogy constitutio az én akaratom.“ Honunk is így járt volna fészesen megállított kormányforma és polgári alkat nélkül azon időkben, midőn a had szelleme dühöngött szüntelen. Ez és nem egyéb szülte azon ősrégi honvédelmi rendszert, mellynek engedni kellett mindennek, melly különbözőt ugyan némileg a külföld hűbérnöki rendszerétől, de szellemére nézve azzal rokon volt; és tudjuk, hogy honunk is jó darabig örökös jobbágy fészek volt, és a ki születésénél fogva úr nem volt, vagy haszonbérés (conditionarius), az mind rabszolga lett: millyen igaz, hogy ekkor más képen nem lehetett az idők mostohasága miatt, de szintolly igaz az is hogy ennelfogva száműzetett a polgárisodás, elfojtattak a művészetek, el riasztattak a szelíd muzsák.

Mikép gátolja a hadat lehelő alkotmány a népmiveltiséget, szépen előadja Matter 10,000 frankkal megkoszorozott pálya-iratában; melly szól, „Erkölcsöknek a törvényekre, és ezeknek amazokrai hathatós befolyásáról“ ki így ítél ²⁾ „Feudalis alkotmányok elrontanak minden más

¹⁾ Chron. Hung. III. c. 22.

²⁾ Ueber den Einfluss der Sitten auf die Gesetze, und der Gesetze auf die Sitten v. J. Matter- Freyburg und Breisgau 1833. S. 133.

„intézkedéseket, és boldogtalan befolyással vannak az er-
 „kölcsökre. Ott, hol amazok léteznek, a társaságot össze
 „zsugorodni s elferdülni látjuk. A kormány elköltözik ekkor
 „fővárosokból, a tudomány és művészet lakjaiból, a falukba
 „és vártornyokba. Nincs többé közérdek, nincs nemzet; csu-
 „pán néhány nagyok érdekei léteznek még, s a társaság fősze-
 „ményiből, csak a zsoldhívek csoportozatai maradtak meg,
 „kik amazokat környezik. Királyhatalom, népszabadság, leg-
 „főbb törvényhatóság fensége, az egyetemi törvényho-
 „zás szentsége, egyeseknek fel van áldozva; minden kis-
 „szerűvé téve és méltóságától megfosztva. A várparancsnok
 „körül csak örökös jobbágyok és olly szolgák vannak,
 „kik az egyedek hatalmának és gazdagságának eszközei. Az
 „illy halandó aztán magát szerfelett nagynak képzei, és ma-
 „ga felett nem is tart senkit. A zsoldhívek e magas hely-
 „zetéből lehet kimagyarázni azon daczos, gögös, erősködő,
 „törvényt semmibe hajtó erkölcsöket és háborgásokat, mely-
 „lyek a középkor dicsőségei valának. Azon hadak és útrab-
 „lások, mellyekből áll jobbára Europa történetirása néhány
 „századok lefolytában, szükségkép vadakká, durvákká, go-
 „rombán önzökké tették az erkölcsöket, s azokat minden
 „jó izléstől, s igaz képeztetéstől megfosztották, melly mive-
 „letlenség mindenütt nyombanköveti a hiányos alkotmányo-
 „kat, és ott sarjadzik, ahol jó törvények nem léteznek.“

Különösen a népnevelést akadályozza a kiváltságos-
 ság, mivel ebben főelv lévén az öröklött elsőbbség, ez na-
 gyon árt mind a nemesek, mind a jobbágyok fejlődésének.
 Árt amannak: mert jól tudván a fő nemes gyermeke, hogy
 ő akár tökéletesíti magát, akár nem, csakugyan született
 honnaggy ő; nem ügyekszik úgy mint kellene, szülői is
 kevesebb gondot fordítanak szellemi kifejtésire. Árt emene-
 nek is: mert a jobbágy gyermeke jól tudván azt, hogy ő
 ezen alacsony helyzetből soha ki nem léphet (igy nálunk
 is a nemtelenek gyermekei papokká nem lehettek, mint II.
 András 1222. költ oklevele mutatja): nem ügyekszik, és e-
 redeti durvaságában megmarad. Mindenek felett a polgári,

vagy közép-rendet sujtja le a hűbéres rendszer, melyet a lig vesz tekintetbe. Ugyan is amannak egyedüli iránya levén a had és honvédelem, ezen dolognak alája rendel mindent, és olly életnemet alakít, melly ellensége levén a csendes és szorgalmas életnek, készen legyen mindig mindenféle vállalatokra és kalandokra. Ezért áldoztatik fel ebben minden a had érdekinek; ezért lesz a katona-mesterség olly magas becsű; ezért tapodtatik el benne egyéb testület, főleg a gyáva királyok alatt, melly magát védni nem tudja; ezért hatalmasodnak el a várurak, és ezért öltenek satripai alakot; mert itt csak az az ember, a ki fegyvert visel, A királyi hatalomnak is felette ártalmas ezen rendszer; mert ámbár, mint Herder elmésen megjegyzi, ³⁾ „ebben az „egész álladalom a király asztalává konyhájává és istállójává átváltozik, mellynek képviselője a káplán, lovászmester, „asztalnok és pohárnok; de sajátilag ez csak szín és költemény, mert senki úgy meg nincs szorulva, mint az illyen „király: mivel az illyen addig ajándékozzat, míg maga „teljesen elszegényedik, hűbérnökei pedig meggazdagodnak, s aztán, ő vele keveset gondolnak.“

Honvédelem! fölséges fogalom. Kinek nem gyúladna szíve nemes lángra, midőn honát veszélyben forogni látja? Ki nem váltaná meg saját drága véréen, azon egyetemet, melly mindent magában foglal, melly ő neki kedves és édes? Kikivánná becstelen életet élni, miután a hon boldogságának és dicsőségének napja gyászosan leáldozott? Soha, egy nemzet is annyit honáért nem tett, mint magyar hazánk lelkes fiai; elismerte ezt egész Európa, és nem egyébnek, mint az ebben lévő nemzetek köz meggyőződését s véleményét fejezte ki Ursinus Velius azon lelkes szónoklatában, mellyet Székesfehérvárott 1527. I. Ferdinand megkoronázásakor, az össze-sereglett karok és főrendek előtt mondott. ⁹⁾ „Fuerunt aliquot jam seculis Pannonii ceu viva propugna-

³⁾ Ideen II. S. 334.

⁹⁾ Panegyricus p. 109, edit Kollar Vindob. 1762. 4.

„cula, et spirantes muri totius Europae adversus potentissimi-
 „mos crudelissimosque hostos, quorum impetus horribiles
 „fortissime sustinuerunt, suoque ipsorum spiritu ac san-
 „gvine, quem saepenumero volentes effuderunt, caeterarum
 „gentium libertatem defeuderunt. — Vides, Rex inclyte
 „Ferdinande! omnium, qui hic adstant, nobiles ac fortes
 „viri ardentibus ex oculis, quasi relucere ignes, martii spi-
 „ritus indices, atque animi virilis! Jam dudum illis injecta
 „est alacritas cum teterrimis hostibus confligendi, et incre-
 „dibili cupiditate inflammati sunt ulciscendi cladem ac va-
 „stítatem pene incomparabilem superiori anno illatam. Ha-
 „bes, clementissime Rex! quibus populis sis praefuturus.“

De, oh, milly céliránytalan, nemzeti fejlődésünknek milly káros, polgári rendünknek milly nyomasztó volt hajdan az a honvédő rendszer, melly akkori feudális szellemű polgári alkatunkból keletkezett! Tudjuk, hogy a magyarok egész megtelepedésökig, és alkotmányos nemzetté lett alakulásokig mindnyájan vitézkedtek, kik csak fegyvert viselhettek, és egész tömegestül rohantak az ellenségre. De már, midőn sz. István alatt, a polgári alkotmány megalapított, csak bizonyos számú vitézek fordították a honvédelemre, kiknek aztán voltak kötelességeik és jogaik. A veszély, melly a hazát fenyegeti, különböző lépcsőjű lehet. A legnagyobb veszélyben, fejenként felkölt minden, ki csak fegyvert forgatott. Ilyen fölkelésre emlékezik a történetírás Zsigmond és II. Lajos alatt több ízben. Ezen csődítő fölkelésben megengedettett, például: 1526. X. törv. czikk. szerint, hogy a jobbágyok ötödésze is, vagy ha szükség volt, mindnyájan is fegyverre keljenek. De ezen fejenkénti és csődítő felkelés csak a szokatlan nagy veszélyben használtatott. Szokás szerint pedig, és a kisebb veszedelmekben a magyar haderő, melly a királytól függött, két fő hadakból állott; egyik volt a királyi, másik az országi. Elsőt tartotta a király a korona jószágokból, regaliákból, fiscalitásokból s egyéb adókból. Ezen mindig talpra állítható hadsereg állott a király saját banderiumából és a zsoldo-

sokból. Banderiuma a királynak, mint első közbirtokosnak, volt hol egy, hol több, néha hét is. ⁵⁾ Zsoldosokat a mi nézi, ezek a határőrző vezérek parancsára mindig készen állottak a végvárok körül, mellyeknek kapitányai bizonyos summa pénzt és sót vettek fizetésül évenként, melyért bizonyos számú zsoldos katonákat készen tartani köteleztettek. E két rendbelieken kívül állott még a királyi armada különféle úgy nevezett conditionariusokból, kik annak hadával ollykor táborozni tartoztak; ilyenek voltak: a magyar és erdélyországi szászok, királyi várakban levő emberek, vagy castrensisek, kiknek tisztei voltak a várjobbágyok és az alispánok, vagy curiales comites, királyi mezővárosok, és az olly nemes családok, mellyeknek a királyi had követése fejében adattak jeles birtokok.

Az országi hadakat mi illeti, ezek állottak a portalis katonaság szerkeztetéséig, a főpapok és királyi főbb tisztek vagy banderiatius bárók seregeiből. Ezekhez csatlakoztak az ollyan bárók, kik nem voltak ugyan zászlós urak a királyi tisztek, de azért gazdagságuk és méltóságukra nézve az ország báróival együtt hadakoztak, és legalább is 50 huszárt (némelylek százra teszik, itélvén ezen szóból zászló, melly száz lótól veheti eredetét, báró pedig francia nyelven zászlóst jelent) állítottak ki jószágukból: 1500: 21. 1525: 12. Ha tehát a had villáma megdördült honunk felett: ekkor (nem úgy mint most) fejedelemtől fogva az utolsó polgárig mindenkinek tettelegi részt kellett, a régibb alkat alatt, venni a háborúban. Magának a király fölséges személyének, érsekeknek, püspököknek, zászlós uraknak, nemeseknek, udvarnokoknak, és polgároknak, kik ilyenkor szekeresek voltak és az ágyukat szállították a harc helyére ⁶⁾, fölkellett kelni, és békés foglalatosságaikat abba hagyni. A király mellett lobogott, az ütközet alatt, a honnak Bold. Szüz képmásával jegyes zászlója, az ország birája kezében,

⁵⁾ Registrum Sigism. és 1498: art. 22.

⁶⁾ Franc. Kollár Amoenit. hist. Vol. II. Sect. VII. és Decr. 1602: art. 2.

kinek sarkantyúja, a megütközés előtt, levétetett, nehogy sürgető szükségkor futásban keresne magának védelmet. Mindennek, ki csak rabszolga nem volt, fel kellett tehát ilyenkor kelni; és ez így tartott egész 1526., mint az alul idézett emlék bizonyítja. ⁷⁾ Papok elhagyták oltáiraikat és szószékeiket, bírák ügyeseiket, polgárok műhelyeiket, boltjaikat, földmivesek földjeiket szőleiket, mindnyájan házok népét. Különben, a ki ilyenkor meg nem jelent és magát félre vonta, helyes mentsége nem levén, régenten ugyan, mint Verbóczy írja ⁸⁾, vagy derekon ketté metszetett, vagy pedig örök szolgaságra vettetett; később időkben pedig, ha nemes volt, minden birtokaitól megfosztatott; ha pedig nemtelen, megöletett. ⁹⁾

Hogy fejthetett volna immár ki illőleg illy rendszer alatt a polgári rend, kivált ha meggondoljuk, hogy a vitézlő vagy nemes rend, mellynek amaz szinte Zsigmondig, sőt azután is alája volt rendelve, némileg gátolta amannak fejlődését, nem könnyen szenvedvén maga mellett más rendet. Tudjuk ugyan is hogy a fő és alnemesség csak fegyverrel tartozott szolgálni s némelly rendkívüli adózásokkal; minden egyéb kézi szolgálatoktól pedig mentes volt. A városok polgárait nehezedett tehát, kivált a legrégibb időkben azon kézi munkáknak s szolgálatoknak teljesítése, mellyeket ma a jobbágyok s urbéreszek viselnek, mint fentebb is láttuk: mivel még akkor olyan szerkezetű jobbágyi vagy pór osztály, mint ma, nem létezett. Valamint azért ma is gyakran megtörténik, hogy a zsarnok lelkű

⁷⁾ Thomae Zaphka adolescenti regiae Majestatis ad Comitatus Strigoniensem, Trenchiniensem, Zoliensem, Thurocz, Arva et Liptó; Capitulum Strigoniense cum literis suae Majestatis: secundo ad Dominos et Comitatus expeditis, in hanc sententiam, ut statim visis literis ipsis, Comes cruentum gladium circumferri faciat, et universi movere se debeant. XX. floreni. „*Windisch neu ungarisches Magaz. I Band. 2. Heft. S. 152.*

⁸⁾ Hármias Törvénykönyv. I rész. 3. czím.

⁹⁾ Decr. 1454. art. 13.

földbirtokosak és gazdatisztek nyomják az alájok rendelt jobbágyaikat: így sűrűn megtörtént hajdan is, hogy magyar várnagyaink s váróreink, terhelték zaklatták jobbadán német és tót ajkú polgárainkat, atyai indulatu királyaink pártfogása ellenére is, kiknek aztán ez a nyomatás hatalmas ösztön volt kegylevelek, szabadalmak kivívására; de a mellyektől őket az idegen és belső hadak, tünadók, s egyéb mostoha körülmények, szinte a kurucz világ végződéséig (1711.) gyakorta megfosztották.

Nyomasztó volt, honi polgárságunkra nézve, a Zsigmond és II. Ulászló királyaink idejökben keletkezett, s divattá vált vártartási rendszer is, mellynek eredete röviden imez. Voltak eleitől fogva honunkban kétféle várak, u. m. királyok és mágnások várai. Amazokban lakott nagyobb része a királyi katonaságnak, mellyre tétettek a költségek, a vár-fentartási kiadásokkal együtt, a hozzájuk tartozó faluk és jószágok jövedelmeiből. De ezeket fejedelmeink már a X. XI. századokban nagyobb részint hiveiknek, papoknak, egyházaknak elajándékoztatták: úgy hogy az arany bulla XVI. czikke óvást tesz, hogy a megyei várak jószágai mágnásoknak el ne idegeníttessenek. Az olyan várak is, mellyek magános személyek birtokában voltak, mint külső ellenség ellen védhelyül szolgáló erősségek, a kormány felvigyázása alatt állottak mindenkor; nem is volt szabad soha senkinek királyi engedelem nélkül várat s erősséget építeni, mivel ez a főhatalom jogának tartatott. Zsigmond király 1405. és II. Ulászló 1514. buzdítja legelsőbben megyéinket, és főbb birtokosainkat a várépítésre. Alkalma és indító oka volt Zsigmondnak a várak sürgetésére a Bolgár-országot elfoglaló törökség, mellytől, Bajazet alatt Nikápolynál meg is verettetett, magyarokból, francziákból, németekből s egyéb népekből állott serege. II. Ulászlót vitte e gondolatra a parasztok támadásának rettentősége, mellynek végződésével az 1514: 57dik czikk így szól; „*Quilibet nobilium turres et fortalitia pro defensione personae et rerum suarum cum propugnaculis*

„et fossatis erigere, in singulisque Comitatus unum castrum, pro communitate nobilium, cum scitu regiae majestatis, construi possit.“

Zsigmonddal tehát, mint látjuk, elkezdődött a vár-tartás rendszere, melly jót is, de sok rosszat is szült. Mert már az 1444. törvény 2. czikke így hangzik: „Castra, ex quibus spolia committuntur, aboleantur.“ Gubern. Szilágyi alatt pedig 1458. art. 6. „Arces ex quibus spolia fiunt deleantur sub nota infidelitatis.“ Így 1472. art. 2. 1543. artic. 4. 1546. articul. 28. Ezen sűrűn elő állott nemesi várakat, úgy kell néznünk, mint oly gonoszt, melyet ugyan az árvíz módjára rohanó ellenség szükségesé tett oly szorult időben, midőn a megfogyatkozott királyi kincstár már a romladozott várakat fölépíteni, katonasággal megrakni képes nem volt, főleg a lőpor és ágyú feltalálása után, melly megváltoztatta a régi hadakozás-módot, és honvédelmi rendszert, melly ez előtt személyes erőn, bátorságon, most pedig már ügyességen és tudományon is alapult; de másfelől igaz az is, hogy semmi annyira polgáriságunkat nem gátolta, és a miveltség igaz kútfejét, a polgári rendet annyira le nem nyomta, mint ezen rendszer. Mert ez által a beháborúk alapja megvettetett, honunk elszigeteltetett, a nemzeti egység megszűnt, a hadvadszelleme untalan tápláltatott, és ezen elszigetelés által honunk oly csoda polypussá változott, mellynek minden külön résziben egy egy egész él. Különösen azért lehet ezen vár-tartási rendszert veszélyesnek mondani, mind egész honunkra, mind polgári rendünkre néze, mivel ez a haderőt, melly minél egyesítettebb, annál nagyobb, szét oszlatta, mellyből az lett, hogy királyaink, még fő és székes városainkat is, úgymint kellett volna, a dühös ellenség ostroma kiállítására meg nem erősíthették, és ennél fogva egyetlen egy jóra való erősség sem létezett az egész magyar széles birodalomban. Volt vár elég honunkban, több is mint kellett; a honnan számosak törvényeink, mellyek a szükségtelen várak lerontását parancsolják; de oly erőseink, mellyek nemzeti kincseink-

nek illő biztosítást adtak volna, teljességgel nem voltak, Szomorú elfogódással olvassuk történetíróinkból honunk legrégebb fővárosának Székes-Fehérvárnak, dicső királyaink nyugalma, az ország legrégebb levéltára s a korona őrzőhelyének olly siralmas végét, a benne, előbb németek, azután törökök által elkövetett rémitő dolgokat, mellyek közül csak azt említjük most ezen utóbbiak cselekedeteiből, hogy ezek fővezére, Beglerbég, a város bevételekor ide bemenvén, miután az ünnepélyesen felöltözött polgárokat, hódolási eskü elfogadására, egy térhelyen összegyűjtette, hirtelen parancsot adott vitézinek, és azokat emezekkel egy lábíg lenyakaztatta. De még szomorítóbb az, hogy e nagy nemzeti kincstár, mellyben feküdtek István király és Inre herceg szent testei, Kálmán, III. Béla, Robert Károly, Nagy Lajos, Albert, I. Mátyás s más valóban dicső királyaink, ezen magyar Escorial, jobban meg nem erősítettett; úgy hogy ezt leginkább azon tó őrizte, melly körötte volt, de a mellyen keresztül a török, két heti munka sem kivántatván reá egészen, olyan utat készített galylyakból és földből, hogy ezen bátran a város kerítéséhez mehetett, mellyen egy szerencsés pillanatban a nagy köd által segítettve átrontván, a megrettent és a belvárba nyomuló várvéd után ő is ide berontott, és az ország legnagyobb kincseinek könnyen birtokába jutott. ¹⁰⁾ Még akkor ugyan az említett szentségek megkiméltettek: hanem rövid idő múlva, az említett bég tárnoka, Achomet, a fő templom kincseit kirabolta, a királyok koporsóit minden drágaságaitól megfosztotta. Hogy pedig a magyar előidő fényének minden maradványa eltöröltetnék, 1601ben a királylak és a nagy templom végső pusztulásra jutott; még pedig akkor Fehérvár, Rossburn, és a magyarok vitézsége által, sept. 16dikán a törököktől szerencsésen vissza vétetett. Mert a várban szorított törökök, mintegy kétszázan, mind a királylakot felgyújtották, a körötte lévő épületekkel együtt,

¹⁰⁾ I. M. Stella de Turcarum successibus epist. 3.

mind pedig a roppant s világszerte híres basilicát, az alatta levő temetői üregeket lóporral megtöltvén, a levegőbe repítették, melly romlás miatt a szomszéd vár falai is meg rongáltattak, a bástyák szétszakadoztak, és utóbb is ezen nemzeti főkincs a porba dőlván, elenyészett.

Visegrádra, régi királyaink lakára, szent koronánk őrhelyére sem várakozott jobb sors, ugyan azon fentebb említett ok miatt; mert ezt is mint Stella ¹¹⁾ említi, azért voltak kénytelenek a vitéz várvédők feladni, mivel kút nem lévén, és egész nap szomjukat nem enyhíthetvén, elaléltak. Megadták tehát magokat, egyedül életőket és szabad elbocsáttatásokat kötvén ki, de a fogadásnak állani nem szokott töröktől, az egy derék várnagy Amade Péterenkivül, egy lábíg felkonczoltattak. Így járt Szólnok is 1552. Ez hajdan híres vár volt, és Istvánfi állítja, ¹²⁾ hogy a magyarok itteni letelepedésekor építtetett, azután is mindig erősítettet, mellyről azt írja egy annalistánk: ¹³⁾ „Post festum exaltationis S. Crucis obsidetur a Turcis arx Agriensis non admodum fortis, imo collata cum castello Zolnock, vilissima.“ És lássuk már most miből épült ez erős vár? Istvánfi szerint: fűzfából készült fonások közé töltött földből és hantokból, melly bépázsított földkerítések sűrűn be voltak védkarókkal ültetve. És ezen földvárépítésre is a Salmi Grófnak, ki Neuburginak írta magát alá, olasz építő mesterek segédelmével kellett élni. Illyen erősségekkel és védhelyekkel őriztettek nemzeti kincseink a vártartási régibb rendszer alatt; illyen menedékhelye volt polgárságunknak, melly annál sajnálhatóbb, hogy nagyobbodván az inség, és nemesek kis váraikból kinyomatván az ellenség erejétől, nem másutt, mint ezekben kerestek menedéket, mint ezt azon derék nemzetiségek laistroma is mutatja, mellyeket az előidőből Czech János feljegyezni el nem mulatott, és a mellyek Győr falai közt vonták meg magokat e veszély-

¹¹⁾ Idem epist. 4.

¹²⁾ Historiarum L. XVI.

¹³⁾ Chronica Leibitzeriana ad ann. 1552.

teljes időkbén. Bizonyságot teszen erről Bizar is ¹⁴⁾ ki ugyan csak Gyórról így szól: In eam civitatem, tamquam in tutissimum refugium, plurimi negotiatores, et qui finitima loca incolebant, variam suppellectilem, et quaecunq; hic a mortalibus potiora censentur, asportarunt.

Végre némelly királyainknak nem épen helyes törvényes cselekedete is hatalmasan gátolta ezen korbeli polgárságunk kiképeztetését, és helyzetét nehezítette. Tudjuk hogy Zsigmond királyunk, kinek fő baja volt a pénztelenség, 1412. a cseh királynak, Ulászlónak 16 szepességi városainkat 37,060 cseh garasért (melly sumunát Schwartz 98,666 forintra tesz; Dobner 740,000re) elzálogosította, még pedig olly föltétel alatt, hogy, ha ő királyi kötlevelében, „(mellyet lehet látni hátul, a *H.* betű alatt) befoglalt pontokat nem teljesíteni: szabad legyen Ulászlónak és utódjainak, honunkba ellentállás nélkül berontani, itt minden állapotú s méltóságú embereket kirabolni, megkötni és befogni mind addig, míg a kitett pontok szerint nekik teljes elégtétel nem adatik.“ Milly jogtalan jogosság! I. Mátyásunk is zálogosított el városokat, mint az *I. betűvel jegyzett oklevél* mutatja; de már ő, hogy sokkal jobban hallgatott koronázáskori esküjére, mint Zsigmond, ugyan ezen oklevélből igen érdekes látni. Elzálogosítottak tehát, mint személyességgel nem bíró dolgok a XVI. szepesi városok Zsigmond által, mellynél fogva egész 1772. és így 360 évig midőn Mária Terézia által visszavétettek, el voltak szakasztva honunktól; noha a fő gondviselés ugy kormányozta dolgunkat, hogy ezen elszakasztás nem kárunkra, hanem javokra szolgált. Mert míg a magyar korona alatt megmaradt testvér 11 városok, mellyek hajdan szintolly szabadalmakkal bírtak, mint amazok, a honunkban dühöngött polgári háborúk miatt igen szomorú sorsra jutottak, szabadalmaikból apránként kiüttettek, és paraszt falukká aljasodtak: addig amazok, ámbár a cseh latroktól háborgatva, Zá-

¹⁴⁾ De bello pannonico Schwandnernerl I. Küt. 709. lapon.

polya és Tököli lázzadásaik alatt nyögve, és vallásbeli nyomtatást szenvedve hajdani szabadságaikban csakugyan megmaradtak, polgáriságokat megtartották, és csupán II. József alatt vették a megye hatósága alá, de a melly megkötötetés alól ennek halálával, ismét felszabadultak.

Mi következése lett az előszámlált ellenséges erők hatásának polgári rendünkre? *A szegénység* és ebből folyó szokott bajok. Pénztlenség mindenkor nyavalyája volt honunknak, mint ezt Montesquieu is megjegyzette, de különösen azon időszaknak megismertető bélyege volt ez, mellyről szólunk. Milly parányiak ezen korbéli pénzeink, mintha nem is ezen érczdús hazában verettek volna. Dicső uralkodóink érdekes képit az akkori babonaságig menő szenteskedés tőlünk utóbbkoriaktól elzárta, és azoknak pénzeinken helyt nem adott. I. Ferdinandunk alatt, s nem előbb tétetett az alulidézett országgyűlési rendelet¹⁵⁾. A nagy Lajos alatti arany idők, mellyek honi kereskedésünket emelték, mint láttuk, csak hamar elmulak, ezek előtt pedig és után hitelfeletti pénztlenség mutatkozott hazánkban. A László szekeréről már emlékeztünk; Zsigmond zálogos gazdákodását érintettük; Hármas Törvénykönyvünk I. része 33dik czíme a többiről tegyen hiteles bizonytságot, melly szerint egy ökör, II. Ulászló alatt 4 forintra, egy hold föld, 40 denárra becsültetett. Igy kiűritették honunkat, előbb ugyan a bányákat haszonbérbe bíró zsidók; azután a Fuggerek; kik, úgy látszik, nem fizettek több haszonbért 3000 aranynál,

---

¹⁵⁾ In cusione monetarum, sive grossorum majorum tum minorum juxta propositam picturam Suae Majestatis, cum Ordines et Status regni rationem habendam esse censent, ut Majestas regia antiqua regni Hungariae insignia mutari abolerique minime patiatur; sed ab altera parte omnis generis numismatum, sive grossorum imaginem B. V. Mariae de veteri more Hungariae ponere; in altera suam ipsius, hoc est Majestatis suae imaginem, vel aliquam in cujus medio Hungariae insignia sint exsculpta, cum inscriptione utrinque solita, excudi faciat. 1550. *art.* 48.

és úgy meggazdagodtak II. Ulászló és II. Lajos királyaink alatt, hogy maradékaik a Tiroiban helyezett, schwatzi gazdag bányák uraivá lettek, és V. Károly császárnak, ki utját Schwatz felé vette, olly derék ezüst emlékpénzzel tisztelkedtek, melly másfél mázsát nyomott. ¹⁴⁾)

Kik voltak ezen időszakban leggazdagabbak honunkban? A püspökök és apátok, kikről Galeotti azt írja ¹⁵⁾) „olly dúsak, hogy fejedelmekkel mérközhetnek, akár katonáik számát, akár jövedelmeik nagyságát tekintsük. De „úgy is tartatnak mint herczgek, kiknek nagy és fényes „kiséretök van, és, mint igen nagy urak szoktak, pohárno„kaiktól előre megkóstolt étellel és itallal élnek. Vannak „olly gazdag apátságok és prépostságok, mellyek ország„gal vetekednek.“ Evkönyveinkből tudjuk, hogy a magyar király negyedik fia tartásának hajdan az egri püspök jövedelmeiből kellett kitelni. Esztergomi érseknek pedig, ezen pénztelen korban is, Galeotti szerint, megvolt száz ezer arany esztendei bevétele. ¹⁶⁾) Honnan ezen tömérdek jövedelem? nem a nagy és széles birtokokból, mivel ezek azon korban, midőn még a mezei gazdálkodás nálunk bölcsőben feküdt, keveset hoztak be, hanem főleg a magyarok vallásos bőkezűségéből, mellynek föltűnő példáját írja le a Mátyás neje, Beatrix koronázásabeli tisztességre megjelent palatinatusi követ; ¹⁷⁾) a ki emlékezetben hagyta becses irományában, hogy ekkor tájban temették el Budán az erdélyi vajdát, Pongráczot, kinek eltakarittatása alkalmával, a test előtt ollyan 24 égő szövétneket vittek, mellyekben öszvesen 1000 magyar arany tündöklött, az offertoriumban pedig ezer arany, e mellett más nemű pénzben kétezer forint adott.

De annál szegényebbek voltak városaink; kivevén az egy Pestet, mellyről régi és új történetiróink, mint gazdag-

¹⁴⁾ Ursinus Velius, de Bello pann. Libro IX.

¹⁵⁾ De dict. et fact. Math. Cap. XI.

¹⁶⁾ Idem ibid. cap. XXX.

¹⁷⁾ R. Mathiae nupt. et coronat. reginae. Schwandtner Tom. I. p. 527.

ról úgy szólnak egy szájjal. Győr jeles kereskedő város volt már az őskorban, és nevezetes rakhelye volt már V. István alatt (mint az *F. jegyű oklevél* mutatja) az austriaival cse-rekereskedésnek; és még is az említett oklevélben, mondott királyunk, így szól róla: „quia paupertas ipsorum hospiti-um Jaurinensium nobis exstitit evidenter“ Hát még a kereskedés útjától távolabb eső városaink minő pénzhianyjal küszködtek! Ha ezen vagyontalanság okait kérdezzük: ezekre a fentebb mondattakban alkalmasint ráakadhatunk. De vagynak világos adatok is ez ügyben. Folyt tehát ezen korbéli polgáraink szegénysége elsőbben az istentelen *dicatorok* vagy *rovók* huzavonáiból, kik mint Schneller írja ²⁰⁾, „kényők szerint adóztatták őket, melly önkénytes adóztatás alól nagy ajándékadással lehetett megszabadulni. Ezen adószedők aztán a hamisan gyűjtött kincsből úgy meggazdagodtak, hogy még ebeiket is drága borral itatták.“ Pénzbeli rendes adójuk ugyan sok nem volt; többnyire fél fertó vagy tíz garas; de annál több kényszerített adományt csikartak ki tőlök a várnagyok, kik az őket majd minden évben meglátogató királynak nagy summa pénzből, és egyéb drágaságból álló ajándékokkal kedveskedtek; és a fejdelemnek minél többet adott valaki közülök, annál nagyobb királyi kegyelemre tarthatott számot. Ezen kedveskedések pedig jobbadán a polgárok kényszerített szíveségéből teltek ki: mint ezt lehet látni azon jeles kéziratból, mellynek eredetije Párisban van a királyi könyvtárban ²¹⁾. Midőn I. Lajos királyunk alatt, a római pápa, egy

²⁰⁾ Ungarns Schicksal und Thatkraft. I. 360.

²¹⁾ *Codice* 6233, Nro 16. E jeles kéziratban legrégebb királyainkról imezeket lehet olvasni: Rex Ungariae habet de sua tertia parte, LXXII comitatibus suis de reditu anno XXV mille marcas. Unusquisque Comitum LXXII semel in anno regem Hungariae procurat (megvendégli), et antequam de mensa surgit, dona dat ad minus C marcarum, et aliquis eorum M marcas; et praeter haec dona reginae et filiorum regis, magna in argento: in pannis, sericeis et equis, et praeter haec omnia populus terrae regi facit victum plenarium.

millio kilencszáz harminczhat ezer forintért engedné meg azt, hogy említett királyunk testvére, a szerencsétlen András Nápolyban király lehessen 1344. ezen felette nagy summát a királyi faluk tették le nem minden kényszerítés nélkül²²⁾. Mennyit ki kellett ezeknek adni az utazó nádorok, grófok tartására, olyan időkorban, mellynek fő nyavalyája volt az étels italbani mértékletlenség és dorbézolási fénykórság! Mint ezt Thuróczi²³⁾ följegyezni el nem mulatta: leirván mint látta el minden nap I. Károly királyunk magas vendégeit: a cseh és lengyel királyokat 1335. Ugy, hogy, épen nem csodálkozhatunk, midőn a győri polgárságnak adott, és fentebb említett kegylevélben ezt olvassuk: „Statuimus insuper, quod nullus Baronum nostrorum, descensus super ipsos facere audeat, vel praesumat violentos.“

Szerfölötti adót fizettek városaink évenként az iszonyu *égéseknek és tűzeknek* is, mellyek ezek épületeit szüntelen pusztították a rosz építésbeli modornál fogva, Minő volt ez? kitétszik azon naiv fösteményből, mellyet Győrnek adott, és a már sokszor idézett kegylevélben láttunk. Ebben az van, hogy V. István királyunk ada a győrieknek egy szigetet, hozzávaló füzessel együtt, hogy legyen ezeknek *veszsejök és karójuk* elég, mellyekkel romladozott épületeiket *koronként* megújíthassák. Sövényből fonvák, tapasztással beborítvák voltak tehát ezek falai, födelei pedig náddal fed-

²²⁾ Cucurrerunt exactores ad omnes Comitatus, et villas regias et reginales per totum regni circulum; praedictam pecuniam ex integro exegerunt, et exactam per certos nuncios ad cameram domini papae, Clementis sexti, fideliter transmiserunt, sperantes firmiter de coronatione regis Andreae sine dilatione, promissionis fieri complementum. *Thuróczi III. c. 4.*

²³⁾ .Omni die ad prandium regis Bohemorum ex magnificentia regis Hungariae expendebantur duo mille et quingenti panes et de cibis regalibus copiose: pabulum etiam equis ejus per singulos dies viginti quinque garletae (kőből). Ad prandium vero regis Polonorum mille et quingenti panes, de cibariis autem abundanter. De vino autem expensae sunt centum et octoginta tunellae, (átalag). II. c. 97.

vék ezen korban. Sőt mit mondunk? így még a XVI. században is; mert Bizar ²¹⁾, a győri nagy tüzet irván le, melly egy szakács vigyázatlansága miatt történt 1566. ilyen nevezetes jegyzéket teszen: „Ignis noto flante ab „occasu, flammisque admodum secundo, ita crevit, ut cum „omnia illa aedificia, *ex combustibili materia*, atque arida „constarent, nulla domus ab igne immunis exstiterit, ex „cepto praetorio ac aede primaria, quae quidem loca dum- „daxat *solidis lapidibus* construebantur.“ Illyen építésű volt Székes-Fehérvár is, mellyről Ranzannál az van; hogy I. Károly királyunk itten a B. Asszony templomát, melly az előtt gyakran elégett, óntáblákkal fődette be, és még midőn így is elégne, újra illyenekkel borítottatta be ²²⁾

Illy mostoha helyzetben levén, minden királyi kedvezések mellett is, honi polgárságunk, csekély befolyással lehetett ezen időszakaszban is honi műveltségünkre, melly még ekkor, mondhatni, a fejtőzés alsó fokán állott. Mert ha nemzeti nyelvünket, a csinosbulás legbizonyosb mérlegét tekintjük, ez ezen időben, mint irott okleveleinkből kivehetjük, igen miveletlen volt. Nem is csoda; mert az még ekkor sem templomi, sem törvényhatósági méltóságra nem emeltetett. Pirulnunk kell, midőn Galeottiból ²³⁾ olvassuk: „Germani „et Bohemi et Poloni aliquando lingua patria, plerumque „latinas literas scribunt! sola Hungaria ex Christianis lo- „quor, non nisi latine scribit.“ Így elhagyatván a magyar nyelv nem egyéb, mint pórnyelv divatozott; és ugyan Galeotti írja: „Hungari sive nobiles sive rustici sint, eadem fere „verborum conditione utuntur, et sine ulla varietate loquuntur, „eadem enim pronuntiatio, eadem vocabula, similes accen- „tus ubique sunt.“ ²⁴⁾

²¹⁾ De bello pann. Schwandtner T. I. p. 709.

²²⁾ Epitome. Index XVIII.

²³⁾ De dictis et factis Mathiae Cap. 28.

²⁴⁾ Ugyan ott c. 17.

Minő *tudományos* műveltség létezett városainkban, egész az egyházújítás századáig, kihozhatni abból, hogy bár ezek közt némelyekben magános zárdai iskolák voltak is, például a püspöki székekben: de ezek a világi renden levő fő és alnemeseknek, annyival inkább a polgárok gyermekeinek nyitva nem voltak, hanem Veszprémben (talán Váradon is) voltak nagy Lajos előtt nyilvános, ezen derék fejdelem óta pedig Pécssett, Budán, Esztergomban és Pozsonyban fő iskolák is, hol a világiak is tanulhattak volna; de milly kevés kedvök volt ezt tenni, az írástudatlan erdélyi vajdának, Báthori Istvának, és főfő hivatalokban forgott Gúthi Ország Lászlónak, és szinte irni nem tudott Rozgoni Lászlónak példái eléggé bizonyítják.

Erkölcsei műveltsége minő volt magyarjainknak ezen hadszellemű századokban, már láttuk helylyel. Honunk fiai s leányai a vallás külszínét ugyan mutatták; és lehet, hogy I. Ferdinánd szónoka, Ursinus Velius²¹⁾ nem nagyítja a dolgot, midőn a magyarokat vallásuk mellett legbuzgóbbaknak mondja; de hogy az igaz vallásosság, melly a szívben lakik és erénygyümölcsöt terem, ékesítette volna a közép századokban, mellyek általában a legdurvább bűnöket tüntetik elő a történetírásban, méltán kétkedhetünk; és ha az egyedekben, föltűnő erénypéldák mutatkoztak is, a néptömeg csakugyan ekkor, és még jóval ezután is, erkölcstelen volt; mint erről évkönyveink is mindnyájan, de különösen Istvánfi²²⁾ történetírónk, világos, és kétségbe nem vonható bizonyyságot tesznek.

²¹⁾ Bona cum venia ac pace dixerim caeterarum nationum, nulla sub coelo diligentior cultrix fuit religionis, nulla fidelius et constantius eandem defensavit, — quam Hungara — ter pontificibus summis adversus hostes ipsorum in intimam Italiam auxilio venerunt. *Panegyricus*.

²²⁾ Omnes, neque iis, qui sacerdotii honore caeteros anteeunt exceptis, libertate et licentia lascivire, discordias agitare, sua curare, et pessimis quibusvis sermonibus aures praebere, denique otium et luxum cupere et laborem aspernari. *Historiarum Libro VII*.

Illyen alsó fokon állván közértelmességi és erkölcsi műveltsége honunknak a reformatio előtti időben, az egy vitézséget és honszeretetet kivévén, mellyek soha a legkétesebb időkben sem csüggedtek, úgy ítélhetünk, ha a mondott előzményeket megfontoljuk, hogy ama két nemű műveltség polgári rendünket sem ékesítette a mondott időszakban. És valójában, ha azon kevés, de lélektudós vizsgálónak elég, adatokat megtekintjük, mellyek itt ott, mintegy elvétele, történetíróink fősteményeiben mintegy háttérben mutatkoznak, ezekből helyes ítélettel azt hozhatjuk ki, hogy ámbár, mint feljebb említettük, jeles érdeme van polgári rendünknek honi műveltségünk elősegelésére nézve; mivel ez ülte meg újra elpusztult városainkat, ez szépítette vad vidékeinket; ez hozta be honunkba az akkor oly szükséges és jótékony czéhi rendszert, s ezzel együtt a kézműveket; ez indította meg a kereskedést, melly szülő anyja a jólétnek, terjedelmes ismételtnak, ébresztője a kézműveknek, földművelésnek; ez vitte a közterheket, pénzzel és szolgálattal adózáván, és szorult királyainknak állandó kincstára levén; de mind ezek mellett is felednünk nem kell, ha igaz és pártatlan ítélők akarunk lenni, hogy az előszámolt okok miatt ekkori polgári rendünknek sem értelme, sem erkölcsse, sem izlése úgy ki nem fejtőzhetvén e még homályos századokban, mint kifejlődni szükség, hogy az egész nemzetre kivánt hatással legyen, sőt még a babonának, egymásellentiségnek, türelmetlenségnek, rossz izlésnek bizonyos jelenségeivel is megjegyyezve levén, bátran elmondhatjuk, hogy ez időbeli városaink lakosiról nem sok műveltségi nyereség fordult honunkra, sem értelmi s tudományos, sem erkölcsi, sem izlési, sem pallérozott műipari tekintetben.

Nem az *értelmisulyban*: mivel ezzel magok sem dicsekhettek. Milly vastag babonára mutat azon *boszorkány égetés*, melly határaikban, nemcsak a homályos előidőben, hanem, a mint csodálkozni lehet, még a philosophusinak nevezett XVIII. században is, nálok mutatkozott. 1728. évről írja a Frankfurti Hirlap, hogy: „Magyarhonban, vala-

„melly tiszamelléki városban, mind két nemen levő és „boszorkánysággal vádolt személyek fogattak be, kikelőbb „szokás szerint, próba kedviért, kötözött kezekkel, vízbe „bocsáttattak; de büvös mesterségöknél fogva a viz színén „fönlebegtek. Azután testök sulya vétetett vizsgálat alá; de „közcsodálatra, egy izmos vastag asszony nem nyomott „többet másfél latnál (!!!); férje, ki pedig nem legkisebb „testtel birt, csak öt köntinget; a többek is egyre másra „egy latot, sőt még ennél is kevesebbet nyomtak. Julius „22dikén, a vég-itelet 13 személyen hajtattott végre; ezek „közt, a mult évi, s mindenkitől becsült 80 esztendőös város- „birón is. Három máglya állíttatott fel, egy órányira a vá- „rostól, a Tisza mentében, s mindegyiknek közepén nagy „karó volt leásva. E karókhöz köték most egyenként a „gonosztevőket; azután mind a három farakást egyszerre „meggyújták, ez lobogó lángokra 'lobbant, s noha a go- „nosztévők egy óra negyedig éltek az őket körülnyaló lán- „gok közt, még sem leheté legkisebb sikoltást is hallani; „s ámbár a hozzájok rendelt papok s barátok iránt külső „jó jeleket mutattak is: mindazáltal sokan kételkednek a „gonosztevők boldog végéről. Még nyolczan vagynak fog- „ságbán; már ezek is megusztatvák s mázsálvák; most „ülnek a boszorkány próbán; egyik közülök viselős, s a „fentebb megégetett személyek vallomása szerint, a sátán- „nal társalkodott. Tegnap ismét 20 darab fogatott be.“ Az ilyen látványok, mellyek a felsőbb századokban, ugy szólván, napi renden voltak; és még az olyanok, mellyekről Thuróczi ²⁰⁾ és Luther ²¹⁾ emlékeznek. nem nagy fogalnat adhatnak akkori polgárságunk közértelmességéről.

²⁰⁾ Ipsiús, Belae IV. etiam tempore, anno domini MCCLXIII. plebs flagellis se feriendo, universaliter discurrerat. *Chron. II. c. 76.*

²¹⁾ Credo te vidisse Casparis Tauberi historiam, Martyris novi, Viennae, quem caesum capite scribunt, et igne exustum pro verbo Dei. Idem accidit Budae in Hungaria, bibliopolae cuidam Johanni simul cum libris juxta eum positis exusto, fortissimeque passo pro Domino. *Luther in epistola ad Nic. Hausmann 1524 feria post Martin.*

Polgári erény sem volt, ha ezen idők emlékeinek hiszünk, sajátjuk. Mivel sem a német polgárság a magyarral meg nem fért, sem a szomszéd városbeliek egymással. Türelmetlenségök behozonyítására szolgáljanak e következő adatok, mellyeket lehetne többekkel is szaporítani. Elhallgatván most azt, mit a budaiak tettek Venczel király alatt, Peterman bíróságában ²²⁾, csak ezt említjük, milly türelmetlenekké lettek a budai német polgárok magyar polgártársaik iránt, mihelyt 1438. saját nemzetökbeli, azaz Albert király, ült a magyar trónra. Azonnal el akarták rontani azon szokást, mellynél fogva egyik évben magyar másikkban német tétetett budai bíróvá. Gyalázták tehát és zaklatták a magyarokat. Mellyet, midőn egy Ötvös János nevű, magyar és jeles polgár nem türhetvén, visszatörölésökkel élt, s nemzetebeliék mellett fölkelte volna; ezt a német polgárság alattomban kézre kerítette, mindenféle kínzások nemével élvén, kivégezte, és egy nagy követ kötvén nyakára a Dunába fullasztotta. De nyolcz nap mulva, a holt test a viz fenekéről elszabadulván, a partra haboltatott; mellyet meglátván s megismervén a magyarok, a németeknek estek, és ezeket ölték vágták, vas ajtóikat betörvén, házaikat pusztává tették ²³⁾. Nem volt jobban a dolog az erdélyi szászoknál is. Reychersdorfer, Erdélynek már említett helyleiratában, Brassórol megjegyzi: „In civitatem „nonnisi germanus recipitur.“ Kolosvárról pedig mint megjegyzésre méltó dolgot úgy hozza fel, hogy „eam saxones „mixti pannonibus incolunt, judicem et consules alterius „vicibus quotannis concordibus suffragiis, nec dispari numero eligunt; hi hungarum illi saxonem, suos quisque „senatores salutant.“ ²⁴⁾.

A német Hanza, mint fentebb láttuk, azért emelkedett és általa a városok azért jutottak a miveltség s jólét fenső fokára, mivel az egyesület szelid lelke elevenítette ezen

²²⁾ Thuróczi Chron. Hung. II. c. 86.

²³⁾ Thuróczi Chron. Hung. III. c. 25.

²⁴⁾ Schwandtner Tom. I. p. 793.

magas értelmességű városi polgárságot. Nem így honi városaink ezen időszakban. Ezek nem hogy erős egyesületben lettek volna egymással, mint majd alább bővebben megértjük, hanem többnyire elszigetelve éltek; sőt, mi több, hadat is folytattak egymással. Halljuk, mit mondanak Késmárk város emlékönyvei: „Anno 1532 die veneris, post „festum corporis Christi, pugnarunt Késmarkienses cum „Leutschoviensibus ad Neudorf, eosque proelio proffigarunt. „Multi mortui ceciderunt. Leutschoviensium 114 Késmar- „kinum adducti sunt, et compedibus constricti, laborare „coacti, postremo se redemerunt. Eodem anno, die martis, „post festum Francisci, Leutschovienses egressi Landeken- „sibus, Pirbrunensibus, Rozensibus, equos et vaccarum „greges ademerunt, et abegerunt; cum autem ad Klein- „schlagendorf venissent, ibi Késmarkienses illos aggressi „proffigarunt, ubi multi Leutschovienses caesi manserunt. „Est ad Kleinschlagendorf collis exiguus, ubi 49 Letscho- „vienses in una fovea sepulti jacent, eorum 54 capti, Kés- „markinum sunt adducti, quorum octo, quoniam ante capti- „vi aufugerunt, decollati sunt“³⁵).

Izlésbeli finomságát sem lehet dicsérni ezen korbeli polgárinknak. Minő gyulható anyagból épültek házaik, már láttuk fentebb. De Godofréd is nem szépeknek festi általában még honunkbeliek lakjait; „Circa aedificiorum „splendorem parum curiosi (hungari), quae ut sint spatiosa „et habitatio ampla dumtaxat, operam dant. Vulgus in ca- „sis et tuguriis tumultuario opere, ac sine cura factis, ha- „bitare consuevit. Qui lautiores sunt cum re, suas in hor- „tulis habent delicias, inque balneis.“ Fürdés kényelmeik közé tartozott tehát ekkori magyarjainknak; hanem itt sem látjuk a mai magasb izlés nyomait, mert nyilván mondja ezekről Galeotti³⁶). Hungaris mos est hyeme uti laconicis, calidis tepidisve, prout frigus et algor intenduntur; et in his aliquando etiam dormiunt, licet sanitati sit contrarium,

³⁵) Memorabilia urbis Késmarkiensis.

³⁶) De dictis et factis Math. Cap. 30.

fit enim laconis vapore crasso in humanis corporibus spirituum vexatio, repletioque cerebri, quam plerumque dolor consequitur capitis.“ Az evés módját is igen diasztelennek festi ezen könyvtárnoki férfiú, így irván erről: „Szokás a magyaroknál minden étket lével adni fel; libák, réczék, kappanok, fácánók, foglyok seregélyek; marha, bárány, kecske, sertés, vaddisznóhus és halak különyszerű és saját lében főzetnek meg. Szokás az is, hogy mind egy tálból esznek, nem úgy mint nálunk külön tányérból, és itt senki sem használ villát a hús kivételére, mint most már a Pón tuli Olaszthonban divatszokás; hanem mindenki a közös tálból kiveszi kezével, mi neki tetszik, és darabra megtélvén, ujjával a szájba teszi.“³⁷⁾ Így ettek nyers magyarjaink még Beatrix megkoronáztatása és lakomája alkalmakor is; ³⁸⁾ melly eredeti evésmód ellenkezésben volt azon fényes udvarisággal, mellyel az étkek feladattak az ország zászlósai által, azon 980 arany s ezüst bílikommal, Melly Mátyás gazdag asztalán fénylett. Az olaszoknak kellett tehát ezen izetlen szokásra nagyaihat figyelmesekké tenni, és villával kanállal s tányérrali evésre szoktatni.

Ha egy két nevesb városainkat, például Budát, Kaszát, Lócsét kiveszszük, mellyekben a kézműipar jobban virágzott, és a mellyek építő és ácsnisterekkel szolgáltak más városbelieknek is, méltán csodálhatjuk azon műszorgalmi törpeséget, mellyet honi városaink ez időkorban előnkbe tüntetnek. Így a pécsi püspöknek Szakmári Györgynek II. Lajos alatt Lócsére kellett szorulni ácsmesterért³⁹⁾,

³⁷⁾ Idem ibid. c. 17.

³⁸⁾ Schwandtner Tom. I. p. 11. Postquam cum rege in eadem mensa cepissent ex iisdem patinis cibum, dimissi a rege, in hospitium reverterunt.

³⁹⁾ Georgius Zothmar, episcopus Quinqueecclesiensis, petiit a Leutschoviensibus magistrum Greger Zimmermannum, sibi mitti, cum aliquid aedificare vellet; quod et obtinuit ab eis qui ei, qua lingvae hungaricae ignaro adjunxerunt socium

ki mivel műszereket magával Pécsre nem vitt, innen a megharagudott püspöktől honába vissza küldetett. Midőn Peréni Péter, erdélyi vajda és koronaőr 1434. Sáros-Patak várát kőfalakkal akarta megerősíteni, Kassáról hozatott kőmiveseket, mint a Kaprinaitól idézett oklevél mutatja. De már midőn Gubernator Hunyadi János 1432. várkastélyja fedelét akarta vastáblácskakkal befödetni Vajda Hunyadon, ilyeneket sem a vassal dus erdélyben, sem honunkban nem talált, hanem Bécsre szorult; irván Pozsony városa tanácsához, hogy ez szerezzon számára 12 hordó lemezt mellyet ez meg is tett, küldvén Budára 300 lemeztáblakkal megterhelte 12 ládát, és fizetvén az egész menyiségért 108, és a szállításért, két arany forintot. ⁴⁰⁾

Ily csecsemői állapotban levén honunkban a kézművek, Matyáshnak és ennek magas izlését követő főpapjainknak, Galeotti szerint, ⁴¹⁾ al Oszhomból kellett építész és más művészeket hozatni nagy költséggel, kik amazok nagyszerű izlésének megfelelő épületeket tettek honunkban, agyukat pedig és más hadszereket Bécsből, Nürnbergből, és más külföldi városokból. Egyébiránt, mikor jött divatba nálunk a házak jobb bizléssel készítésére olly szükséges üveg használata, és mikor nyomta ki az alkalmatlan lantornát, mellyel éltek a sátorokból rendező házakban lakni kezdett magyarok? bizonyosan nem tudjuk, de azt tudjuk hogy a magyarokat építésbeli csinosagra szoktató Matyás előtt nem sok üveg ablakos házaink lehettek; mert különben azon krónika-író, kinek munkáját Thuróczi elég hibásan csak

itineris Paulum Brenndorfer; datis ambobus pro viatico tribus florenis Leutschovia usque V. Ecclesias; qui architectus, cum nulla instrumenta asportarit, re infecta ab episcopo irato recessit.“ Sperfogel Konrad Jegyzéke Wagnernél L. Anpales. Soépnák Tom. II. Pag 132.

⁴⁰⁾ Gyurikovios György. Tud. Gyűjt. 1836. II. Köt.

⁴¹⁾ Idézett helyen. „Non referam, qua magnificentia templum Instauravit, Nicolaus Báthori, architectis fabrique ex Italia accitis maximo cum impendio.“ Épen így beszél Bonfin is, Decad. IV. l. 7.

dirib- darabban adta, nem hagyta volna emlékezetben Csánádiról, az esztergomi érsekről, székesvárosa szépítőjéről azt a dicséretet, hogy ez, az általa pompásan épített sz Adalbert sekrestyéjét üveg ablakokkal diszesítette. Ranzan sem tartaná méltóknak megemlítésre mindenütt a fénylakok s főtemplomok üvegablakait ⁴¹⁾.

Egyibiránt igazságtalanok lennénk, ha a bélai, lajosi és mátyási századok polgárságától s városaitól magas műveltséget kívánnánk, millyennel ekkor még a híres neves Bécs sem dicsekedhetett. Leírja ezt Aeneas Sylvius, derek történetíró pápa, leveleiben; melly fősteményből, minden dicséretnek mellet is csak annyit vehetünk ki, hogy Bécs még a XV. században „középszerű népességű, 50,000 gyónó személyeket számláló, „mezei gazdaságból, főleg bortermesztésből, kicsiny de e- „rős citadellával bíró és jó piaczu város volt, mellyben „már megvoltak az akkori kényelem és fényezés jelei; „például: kóházak, tágudvarok és istállók, téres pinczék, „üveg ablakok, mellyek az egyházaknál különserű szí- „nekre festvék, utczai kövezet, és olly főiskola, melly- „ben magyarok is sokan tanultak.“

A mondottakat egybevetvén, bizvást állíthatjuk, hogy a leirt három században, bár nem kevés műveltség hárult honunkra a polgári rend által: de csakugyan nemzeti fejlődésünknek, ezen időszakban is, legbővebb forrásai nagy nevű királyaink, és mivel lelkű s Oloszthonban forgott s tanult fő papjaink voltak. Mi az elsőbket illeti, ezek igyekeztek eloszlatni az elme homályát, tudományos intézeteik és hólcs rendeleteik által. Már Kálmán a boszorkányok fűrkészésit megtiltotta: III. és IV. Béla királyaink azon derék törvénye, mellynél fogva a peres feleknek panaszaikat írásban kellett beadni, és királyi legfőbb háttározat alá terjeszteni, igen jótékony hatású volt a honi műveltségre, és

⁴¹⁾ Ursinus Velius de bello pan. edit Kollár pag. 12.

nagy serkentő eszköz magyarjainknak arra, hogy írni és olvasni tanuljanak. Innen lehet azt kimagyarázni, tudós Horvát Istvánunk megjegyzése szerint, hogy nálunk már a XIII. században, a világi magyarok, pap és káptalanbeli bizonyosság nélkül is tudtak írni, és írásba foglalt törvényes leveleket készíteni; midőn ezen írás mesterességét, az európai egyéb országokban még mindenütt csak az egyháziak űzték; mint ezt a többek közt azon 1276. költ oklevél is bizonyítja, mellyben Gergely, Iharus fia, és Ugra, Ipolyt, mint a nádortól, Chuana helység iránt kiküldött vizsgálók, munkálkodásuk folyamatját Péter nádornak megküldik. Hanem ezen műveltsége világi főembereinknek, mint láttuk, később időkben eltűnt, és az írástudatlanság elhatalmazott. Királyaink tehát, betűtlenek semmi időben nem voltak és a tudományt a legsötétebb századokban is terjesztették. Bizonyossága ezen állítmánynak az, hogy már magyar vezéreink a bizantiumi udvarral levelezést folytattak; első királyunknak nem csak latin, hanem görög nyelven írott oklevelei is vannak, és hogy ő írott törvényeket is hagyott maga után, mellyekre, nem pedig a bizonytalan szokásra építettett 1222ben a magyarok arany szabadsága; Kálmanunk, még II. Orbán pápától is, egyházi és jogtudománybeli széles ismeretséért megdicsértették; Kua László királyunk nem első alapítója, hanem csak újra felállítója volt a veszprémi főiskolának, mellyben a jogtudomány ugyan csak nagyszabárral műveltetett; mint mindezeket nemzeti becsületünk lelkes védője, Horvát István, jó bizonyosságokra támaszkodva hitelesen állítja; melly ha úgy van, ki kételkednek legközelebb is őket tartani a magyar tudományos fejlődés legelső órangyalainak.

Azt pedig már nem bizonyítani, csak emlékezetbe kell hozni, hogy *Robert Károly* volt, ki ordalias pörrendünket — melly 240 évig volt nálunk divatban, és ezen alaptalan alapon alapult: hogy isten az ártatlanságot közbevetőleg védi, a bűnt fölfedezi, és az ártatlannak elég erőt nyújt olly fájdalom kiállítására, mellyek elviselésére a vétkes személy

elégtelen — elavította. *Nagy Lajos*, ki nagy tudományaért ördögösnek nevezetett, nyilvános főiskolát állított fel; még pedig királyi bőkezűséggel, melyben Bethini, egyházi jogtanító 600 aranyat húzott évenként, és ezen intézet a magyar ifjúságtól sűrűn látogatott; Szerdahelyi ezek számát 2000. Zeiler nagyítva, 4000-re teszi, kik közül 300 aldozták fel életüket a mohácsi veszedelemben. *Zsigmond*, ki hat nyelven beszélt, a Zsigismundeát alapítja Budán, a durva feudalismust rontja, a polgári és földműves osztályt emeli, és a honvédelem kiállhatlan terheit könnyebbíti.

De legtöbbet, és csak nem hitelt felül mulót tett homi fejlődésünkre *Mátyás*, kinek tudományosságunk körül tett érdemeit elég bőven előadta Wallaszky *) Itt tehát csak azt említfük meg, hogy ezen sok tekintetben nagy fejedelem sas szemével átlátván azt, hogy nemzeti fejlődésünknek, melynek emelése kétség nélkül szíven feküdt, semmi sem áll annyira útjában, mint akkori feudalismusunk durvánsága, szellemé; mélyen érezvén, hogy semmi az igaz műveltséget annyira nem akadályozza, mint a tekintettel felrahátsott ostobaság, és szentesített tudatlanság: föltette magában, hogy ezekről az alarozot levonja, és az előítéletek fekete seregét, melyek amazok lohogói alatt szolgáltak, mind nagyszerű intézeteivel, mind példájával, mindelméncz szellemé snikraíval szétoszlatja. Elsőbben tehát a zsarnoki keblű honnagykot törte meg, kik Báthori Istvánnal azt mondógatták: „olly király kell nekük, kinek ütöke mindig markunkban legyen“, azután a rabló nemesség váraát rontatta le. Milly erkölcsi veszettség uralkodott ekkor honunkban, előadja maga e derek király 2486. kelt nagyobb Decretumában, melyet így kezd. „Hosszas távollétem miatt a gyilkosok, tolvajok, útonállók, zsványok, levélhamisítók, gyújtogatók s más gonosztevők száma úgy meg szaporított honunkban, hogy többé nincs bátorságban sem a vándor

*) Tentamen historiae literarum sub rege gloriosissimo Mathia Corvino de Hunyad in Hungaria. Lipsiae 1769. 4.

utjában, sem a testvér testvére, sem a vendég gazdája házában.“ Azután a törvények reformálásához kezdett. E végre a párviadali ítéletet, mellyben a kétes ügy, fensőbb hatóság által rendelt külön bajvívás által döntetett el, és ha valaki fölség-sértéssel, vagy más nagy bűnrel vádoltatott, ekkor az ilyennek fegyveres és próbált bajnokkal fegyver nélkül kellett megvívni, mint Fulconak 1246. ‘’); a nádori vétségnyomozást, melly sokszor a pör megérése előtt, látma közt, és illő meghányás nélkül tartatott és sok özvegy-árvát örökségtől megfosztott, részint eltörlötte, részint a katonai vagy megyei hatóságra bizta. Hogy a papok akár-melly bírót átok alá vessenek, meg nem engedte, és minden pört négy octáva alatt elvégeztetni parancsolt. 1488. t.

Ezek meglevén, a műipar és földmívelés serkentésére fordította elméjét. Ha nem igaz is az betű szerint, mit róla némellyek regélnek, hogy Gömörben mulatkozván, a vele levő hounagyokat arra vette, hogy ebéd után egy szőlőcsekét, vele együtt bekapálni segítsenek, mellyet, midőn ezek meg nem tenni áttalanának, Mátyás játszva és danolva, a hounagyok pedig izzadva és immel ámmal dolgozván; a böles király így szólott nekik: Lássátok milly nehezen termesztí az ember azt, mit ti olly könnyen elpazaroltok‘‘), legaláb ezen re-

‘‘) *Ipsum (Fulconem), a pluribus super infidelitate et de crimine laesae Majestatis gravissime annotatum, praesentibus baronibus, nudum judicavimus ad duellum, prout super hujusmodi criminibus regni nostri antiqua consuetudo requirit. Dipl. Belae. IV. de anno 1246.*

‘‘) Hasanoló dicső tettét olvassuk, a Mátyással rokon szellemű II. Józsefnek is; ki Morvában, a lichtensteini uradalom posowiczi jószágán, néhány barázdát szántott egy köz paraszt ekéje segédelme által, saját fenséges kezeivel. Melly helyen neki márványemlék, ezen felirattal. emeltetett. *Imp. Caes. Josepho, divi Francisci et M. Theresiae aug. pio filio aug. quod is anno MDCCLXIX. mense aug. die 19. ad excitandam populorum industriam ducto per totum hoc jugerum aratro, agriculturam humani generis nutricem nobilitavit. communibus ordinum Moraviae votis monumentum posuit Josephus Wenceslaus princeps a Lichtenstein.*

ge nagy politikai bölcseséget foglal magában. Bizonyos hogy a bányász szászokon kegyetlenkedő Szilágyi Mihályt a világos vári fogházba záratta. A zsidó szellemű ledgyeleket, és álnok velenczéseket, honunk földén, a birtok-szerzéstől elzárta. A jobbágyok eltolvajlását kemény büntetéssel tiltotta.

Nem feledte a papokat is, alkalom adatván, megpirítani, és olvasás-kerülésükért megszegyeníteni. Ellenben a tudós és mivelt lelkü váczai püspököt, Báthori Miklóst, honnagyai jelenlétében, kik őt könyvbuvárságaért kinevették, megdicsérte, és helytelen gúnymosolygóinak ezt mondotta: „Ne nevesetek: jobb értelmeseket olvasni, mint értetlen beszédeket hallgatni.“ Mert Mátyás, hadi lármás körülményei sem állván ellent, nagy kedvelője volt az olvasásnak. Párnélküli könyvtárát már eléggé leirták mások. Mi csak azt emlíjük, hogy tudóstársaság virágzott alatta honunkban, és első volt, ki Budán 1473. könyvnyomó intézetet állított fel. Pozsonyban archigymnasiumot alapított; külföldről, a legnevesb tudományhősöket honunkba hívta; jelesen Bandinust és Torquatust, plátói bölcselkedés kedvellőket; Juliust Aemiliust és Montagnát, természet és gyógytudósokat; Barius Miklóst és Aretin Donátot, római joghoz értőket; Niger Pétert, Regiomontanust és Nimeriust, híres Mathematicusokat és csillagászokat; a bécsi főiskola oktatói sem bánták egy cseppet is, hogy e főváros Mátyás kezére került, mert ő alatta a tudomány igazán kenyeret adott; püspöki süvegek, s praebendák jutalmazták a tudományosságot, és a betűtlen nagyoknak pirulni kellett mi-veletlenségökön.

Hát még a művészetet minő fokra emelte Mátyás! Már láttuk, hogy jeles izléssel épített egyházait, fénylakait akkori honunknak milly csodálattal emlegeti, és festi a mivelt izlésű Ranzan. Ursinus Velius pedig I. Ferdinándról azt mondja: “) hogy: Ezen fejdelem bemenvén győzel, mes seregeivel Budába, nem győzte csodálni a mátyási

“) De bello pann. Libro 1.

„művek és épületek fényes nagyságát, melly, mielőtt a töröktől felgyújtatva elpusztult, mind a kalmárok, mind a honnagyk olasz izléssel készült fénylakaival diszes volt. Városból a várba két széles út vezetett, melly vár előtt nagy térség van, mellynek közepén állott Hercules ércszobra, melly Mátyás költségén öntetett, és akármelly antik darabnál alábbvaló nem volt: ezt más két szoborral együtt a törökök elvítették, és csupán márvány talapaikat hagyták ott. Másik tér magában a várban van; mellynek a Dunára néző oldalán láttatik a Mátyástól építtetni kezdett királyi fénylak, nagyajtókkal lépcsőkkel, és porphyra ablakkal, és olyan oszlopfeletti ékességekkel, mellyek a Centaurusoknak Lapithákkali viadalát ércből csodanesterséggel kiöntve ábrázolják. Ezen térről, hidon juthatni a királyi belső lakba, mellyben tág udvarok, teremek és aranyos mennyezetű, egymásba nyíló szobák vannak; naplókés fedett séta helyek, királyi fénynyel, s a nagyságnak minden alakjaival diszesek. Ennek legfőbb disze a könyvtár, mellynek falai igen magasok, és a mellyet Mátyás felettenagy költséggel gyűjtött, és minden nyelven írott könyvekkel, főleg görög és latinokkal teljes, mellyet a király elhunytá után, sok könyvorozók kiraboltak; minthogy Ulászló, és fia, mint egyéb dolgaikban gondatlanok úgy e megbecsülhetlen kincsnek is rossz gondviselői voltak.“
Milly pompás volt a visegrádi és székesfehérvári fénylaka is Mátyásnak, leírja szemmel láthatólag ezen jeles történetíró.

A Képirás sem mellőztetett el e művészrokon fejdelem alatt a hangászzal együtt. Mert emerről bizonyosságot teszen vulturani püspök, Péter, IV. Sixtus pápától Mátyás-hoz küldött követ, ki 1483. így ír küldőjéhez Budáról: „Habet (Mathias) cantorum capellam, qua nullam praestantiorum vidi.“ Voltak művész képirók honunkban is a XV. században, mint volt a madocsai apát. De Mátyásnak s kortásainak, ez egyet méltán fájlahatni, nem jutván eszökbe hogy honunkban is van, nem csak elég vászon és ecset, ha-

nem képzésváró fő és kéz is, jobbadán olasz képirokkal diszesítette képtermeit, melyekről Brassicanus megjegyzi, ⁴⁷⁾ hogy ezek Mátyás és ennek korabeli hősök és tudósok jeles képmásaival fénylettek. Schweiger pedig írja ⁴⁸⁾ hogy még 36 évvel is Buda megvétele után, lehetett látni a várban a Mátyáskori nagyszerű izlés némi maradványit; például a tökéletes szabály szerint készült épületeket; ezekben remekül festett sok allegoricus képeket; jelesen, a józanság merészség, remény, vitézség, eszesség és jogosság alakjait; 209 ölnyi hosszú, fedett sétahelyet s egyebeket. Ezen szépségeket meglátván Mátyás utóda II. Ulászló, annyira megörült, hogy szinte magán kívül volt, és örömét tartóztatni nem tudván, a jelenvolt magyaroktól mindjárt ekkor kinevettetett.

Mátyással egybehangzólag segítették a honi közértelmesség és izlés előhaladását az Olaszthonban tanult, és magas műveltségű főpapjaink is, kiken az utazottság, és a külföld remekeinek látása megtetszett. Bár ezek a nemzeti nyelv-mívelését elmellőzték is; irt ugyan Janus Pannonius magyar nyelv-tudományt; az előtte jóval élt Báthori László pedig, paulinus a Buda szomszédságában lévő sz. lőrinczi monostorban, még a szentírást is magyar nyelvre által tette, de ezek elvesztek; mindazáltal a legjobb tanítók, bölcselkedők, nevelők, archeologok, szónokok, költészek, történetírók ezekből teltek ki. Mellynek oka az, hogy a magyar papság, az anjoui házból eredt királyok óta, kik alatt Olaszthonnal viszonyba jött hazánk, örömet és sűrűn utazott a már akkor jeles műveltségű Bononiába, Paduába, Florenczbe, Rómába, és az ezekben virágzott főiskolákba, mellyekből szép philosophiai és philologiai készüllettel tért vissza honunkba. Itt képzette ki magát Vitéz János, Má-

⁴⁷⁾ Praefatio in Salviani libr. de providentia.

⁴⁸⁾ Reisebeschreibung nach Constantinopel und Jerusalem.

tyás nevelője, kit Regiomontanus, és Galeotti nagy philosophusnak mondanak. Ezen magyar Bembo valamint nagy növendékét, Mátyást, a római és görög örökbecsű írókkal jókor megismertette, említett pécsi püspököt, Cesinge Jánost, Olaszhoza küldötte tanulás végett: úgy maga is derék bölcsesé forinálta magát, és fenyő példájával a többi pap-ságnak is igen hathatósan elővilágított. A csekély gyümölcsű budai Sunda helyett, Mátyással pozsonyi főiskolát alapított: ennek bölcs igazgatója volt, és Esztergomban is saját lakásán, olyan iskolát és könyvtárt állított fel, melyeket Gattus és Brandolinus ékesítettek.

Janus Pannonius is, ki kevés maradványiból ítélve, akármely mivelt időknak is diszére válnék, Olaszokban tanulta megutálni a szolgálai scholasticismust, és becsülni a platonismust, mellyre őt Marsilius Ficinus, Mátyás kedves embere, tanította, és a melly fellegező levél, költészi szellemének jobban eleget tett. Ezen kellemes írónkon is nagyon megtetszett az utazottság jutalma, a tudományos és szépízlési mivelttség; és lehet bátran állítani, hogy a későbbi időkben a köz csinosulás előhaladtának nagy és fő-akadálya volt nálunk a mivelt külfölddeli ismeretlenség, és a pallérozott nemzetek közé való utazás elmulasztása: míg a magyar tudósok utaztak Italiába, Francia- és más országokba; míg papjaink bővebben látogatták felekezeti különbség nélkül az országokat: itten magoknak több oldalú ismereteket, helyesb nézeteket szereztek; támadtak közülök olly colossalis férfiak a tudományok majd minden ágaiban, kiket a külföld is csodált és tisztelettel említett; minők voltak Dudics, párnélküli szónok; Sámbocki, kit Thuanus és Gessner Konrád a legelső regiség- ismerők közé számlált: és a ki Lotichius⁴¹⁾ ítélete szerint, olly nagy történetíró, archeolog, költész, és orvos volt, hogy ha csak

⁴¹⁾ Historicus, medicus, simul antiquarius audit
Sambucus, clarissimi pars quoque magna chori.
Ergo una poterat, qui nomen ab arte referre,
Quadruplici quadruplex nomen ab arte referre.

egyben gyűjtött volna is a tudományok ezen ágai körül, magának érdemeket, nagy nevét örökítette volna. Így képeztettek az olasz classicus földön, Dóczy Orbán, bécsi magyar püspök, Geréb László, Vértesi János, kinek ajánlotta Aldus Manutius Athenaeum nevű munkáját; később pedig Oláh Miklós; Bakacs Tamás, Draskovics György, Pesti Gábor, az Ujtestamentom fordítója, Telegdi Miklós, Sztárai Mihály, és amaz erdélyi Orpheus Graevius Bálint; ⁵⁰⁾ kik, sok másokkal együtt, hajnalcsillagai voltak honi fejlődésünknek, dea mellynek virágos mezejét a török dúlás csakhamar eltapodta, a honi zürzavar sáros fertője elöntötte.

Ki nem lehet mondani; milly nagy nyereség volt honi fejlődésünkre nézve ezen humanistai és művészi fensőbb izlés, mellyet itten, utazott papjaink elterjesztettek. Jól tudjuk ugyan is, hogy tárgya minden művészetnek a szépség, minden tudománynak az igazság, melly utóbbit felfogni nehéz, fölfedezni még nehezebb, de a szépség önkényt szemünkbe ötlük, s e mellett kedves tanulmányunk marad. Azonban mivel minden igaz és valódi szépség között szoros kapcsolat és harmónia van; ugyan azért, a szépségen mint hidon kell az emberiséget átvezetni az igazsághoz, mivel amazt felfogni könnyű, neki hódolni öröm. Minél több művészkedvelői és művészetei vannak azért valamelly honnak, annálkönnyebb ennek átmenetele a bölcseségre, minden emberi lét fő céljára. Megindult tehát honunkban is, Mátyás alatt a szép szeretete, a classicus izlés sok alakban előtűnt; a királyi udvarból átfolyt főpapjaink, nagyaink udvarába, és történetiróink emlegetik, milly magas izlés fénylett Vi-

⁵⁰⁾ Ezen nagy hangásznak Padnában ilyen felirat tétetett sírkövére:

VALENTINO GRAEVIO,
e Transylvania Saxonum oriundo,
quem fidibus, novo plane et inusitato artificio canentem audiens
aetas nostra ut alterum Orphea admirata obstupuit.
Obiit anno MDLXXVI. Idib. Aug. Vixit annos LXIX.

téz János, Báthori Miklós, váci püspök lakaiban. Jelesen Bonfin emlékezetbe hagyta mily pompás volt Vitéz fénylaka az esztergomi várban, mellynek szépségét a jeles építészetten kívül nevelték a jeles főstemények, mellynek tárgyai nem csak együl egyig minden magyar királyok, hanem scytha ősapáink is voltak. Báthori udvarát pedig Galeotti dicséri nagyon, alolidézett szavaiban.⁵¹⁾ Így gyuladt lángra a Muzák jóltevő világánál, fejedelmi pártfogás alatt az olasz művészet legvirágzóbb korában azon nagy szerű miveltség, mellyet a vallási ez időben legfőbb pontra hágott lelkesedés is segített: mellyről Goethe⁵²⁾ azt mondja: „hogy ez a XV. és XVI. században Olaszthonban te-
 „tőpontra hágván, a művészséget is olly magas fokra emelte,
 „mellyről azóta már mindig alább alább száll; mivel már ma
 „koránt sincs az a köz hajlom, lelkesedés, föllengzés, melly
 „ezen századok hőskeblű fiait elevenítette; úgy hogy sok
 „kedvező körülmények folyván egybe, a szép tudományok
 „s mesterségek szinte az antikokig emelkedhettek: de az-
 „után az oltárok csendjétől és szabadságától elmozdítottván
 „és a világnak s nagyok szeszélyeinek szolgálni kénytele-
 „nítettvén, méltóságukból alá szállottak; tágabb de útfé-
 „libb pályatért nyertek, és a lelketlen kézművesi modorhoz
 „közelebb jutottak.“

Ha Mátyásnak s főpapjainknak, ez időben a nemzeti-
 ség mindenható őrlleke megjelenvén, melly képes egyedül
 adni minden valódi szépet, nagyot, mesterkéletlent, bájolót,
 állandót; azon legérdekesb időpontban, mig Mohácsnál
 honi boldogságunk napja le nem áldozott, ezen örök igaz-
 ság villant volna meg lángelmeje előtt, hogy csak az örök-
 lő, mi a nemzet, s nemzetség telekjén nő fel; ugy honi

⁵¹⁾ Perplacuit etiam mihi illa familiae suae dignitas et elgan-
 tia; semper enim in ejus domo aut oratur, aut studetur, aut
 carmen cantatur ad lyram aut sermo habetur honestus.
De egr. f. M. C. 31

⁵²⁾ Winkelmann und sein Jahrhundert. Wien 1811. I. 41. 42.

polgárságunk is szintolly jótékony hatással lehetvén nemzeti fejlődésünkre, mint a millyennel hogy a külföldi volt az álladalmakra, fentebb láttuk; nem csak az, hogy hazánk kétszáz évig mély gyászt nem viselt, hanem egyesülvén a haza templomában, régi fényét és nemzeti méltóságát sértetlenül megtartotta volna.

VI.

MEGÁLLAPODÁS A MOHÁCSI GYÁSZLEMLÉKNÉL.
ETTŐL JELENKORUNKIG KÉT KEDVEZŐ KÖRÜLMÉNY EMELI
POLGÁRI RENDÜNKET, U. M. AZ AUSTRIAI FENS. HÁZBÓL
LETT URALKODÓINK FOGYHATATLAN KEGYESSÉGE, ÉS AZ
EGYHÁZÚJTÁS. MELYEK JÓTÉKONYAN HATVÁN VÁROSAINK-
RA, EZEK IS SIKERESBBEN HATNAK VISSZA POLITIGAI ÉLE-
TÜNKRE, NEMZETI GAZDASÁGUNKRA, ÉRTELMI, ERKÖLCSI
ÉS IZLÉSI MIVELTSÉGÜNKRE.

A mohácsi gyásztérre, mátyáskori honunk siralmas temető-
kertébe jutottunk. Itt állunk azon egyszerű gyászemlék
és sok rejtvényekkel, jelképekkel beirt obeliscus alatt, mely
a történetírók által emeltetett, és a magyar ókort az újtól
hatalmasan elválasztja. Rakjuk le tehát kissé vándorpál-
czánkat, és mivel ezen gyászemlék egyik oldalán honunk
leirhatlan nyomorúsága, és kinszenvedése, másikon pedig
dicső hőseink nevei s tettei fénylenek, mint minden illyne-
mű emlék kívánja, sirjuk ki magunkat: de egyszersmind
láng érzelmekre ébredjünk és lelkesedjünk. Szemtanu Bro-
derics, és Istvánfi történetíróink legyenek vezetőink, és
emlékmagyarázóink.

Kicsoda azon halálszinre sárgult bajnok, kit noha e-
rős vitézek környeznek, rémült ábrázatot mutat, vas sisak
tétetvén fejébe? II. Lajos, szerentcsétlen király, kit az ré-
mit el, hogy Soliman félhold forma hadirendbe állított se-
rege, a halomról épen most kezd a magyar tábor ellen in-
dulni. Nem is ok nélkül, mert míg leshelyben elrejtett 300

török ágyú vas-zápora nemességünk színét agyon veri, addig a titkon kiküldetett spahik a magyar tábornok fölégetik és feldulják, királyunkat szaladásra készítetik, de a végzés itt is utoléri, és 22 éves korában lovával együtt a Csele sáros vizébe fojtja. Milly szivrázó látvány! hogy azon 1500 magyar előkelő nemes, kiket a had kegyetlen játéka a győző Solimán kezére juttatott, ötöt kivéve, hogy ezen rémitő eseménynek hirmondói lennének, a gyászos ütközetet követő napon a pogány szellemű császár parancsából, az egész török tábor szeme láttára a jancsárok által levagdaltatik! De még ez csak előpostája a közinségnek. Alig távozik el a török erdő e magyar vérrrel festett térről, mindjárt égnek városaink és falunk mindenfelé; a rémült földnépe megöletik, hajokat tépő s kezeiket összekúcsoló nők és szüzek fölkerestetnek, megszeplősíttetnek, és vagy megöletnek, vagy rabszujra fűzetnek; csecsemőik, édes anyjok szemeláttára, ketté vagdaltatnak; a kik pedig ezen fenevadak közelgetésit sejdítván hegyek közé s barlangokba rejtettek, miután a síró kisdedeket elevenen a földbe ásták, hogy sirásukkal őket el ne árulják, a hosszas éhséget, szomjúságot, retteget nem állhatván többé, vagy önkényt mentek az ellenség eleibe, vagy pedig, elalélva a sok búbánat miatt, seregenként hulltak, az ilyen életnél jobb halál fagyos karjai közé.

Óskoronánkat látjuk e gyász emléken véres pázsitra letétetve, e fölött két bajnokot küzdve, kik közül az egyik, midőn a menny isteneitől elhagyatik, a poklot keresi fel, és amaz ármánynál, honunk feldulójánál, a keresztén név ellenségénél, Solimánnál keres és talál segítséget. Mit szólnátok ehhez ti Theseusok és Thrasibulok, kik a sors ajánlta koronát is mellőztétek, ti Róma hősei, kiket a trón fénye soha meg nem vakított? János fellázítja ismét a pokol szörnyeit, és Szoliman, ki már ezelőtt, míg Budán mulatott, kiküldött dühös katonái által a Dunán tuli vidéket Balaton taváig s Győrig elpusztította, és 200,000nél több magyart leöletett, újra itt terem honunkban 150,000ből

álló s magyar vért szomjazó seregével együtt. Ekkor mindjárt meghajtja magát előtte a hajdani diszéből kikölt fővárosunk Buda, mellynek derek várnagyát Nádasdi Tamást; kit a német őrizet, főmlöczbe zárással kényszerített a várfeladásra, Szolimán megdicséri, és rendkívüli emberiséggel fogadja; a hívtelen várórséget pedig, hűtlenségiért, adott hités ígérete ellen is, egy lábíg leöleti. Majd Bécs alá megy; de innen sok ezer katonái hiányával visszatérvén; bosszúját Esztergomon, Győrön, Óváron s egyebeken tölti, hadait pedig a még I. Ferdinándhoz hív. Vágmellé-kére kiküldi, kik 60,000 foglyot fűztek rabszifjakra; úgy hogy, ehnyi köteleik nem lévén, paizsalk szifjait oldották le, és Zápolya kértére is ezen szerencsétleneket itt nem hagyták; kik aztán Pestnél hajóra ülven; honunktól s itteni minden jávaiktól, eget harsogtató jájgatások s ordítások közt, váltak meg.

Itt hagyta kelet bús oroszlána, Szolimán, honunkat; de itt hagyta vérszopó hegjeit, basáit, kik Valpót, Pécsét, Siklóst bevették, a várbeli katonaságot, mellynek szabad elmenetelt ígértek, irgalom nélkül leöldösték; némelyeket életben hagyván, a felette szagos holt testek kitakarítására és eltemetésére kényszerítették, főtemplomainkból az oltárokat és szent képeket kihányván és a derviseknek adván által, mecsetekké átváltoztatták; egyebekbe pedig lovaikat kötötték. Buda és Pest tanácsbirái ekkor nyakaztattak le, mivel I. Ferdinand iránti hűségök némi jeleit el nem titkolhatták; sok kényelmesen nevelt polgárok és nők, kiknek ez előtt sok kéz állott készen a szolgálatra, most már itten utcza-seprésre; árnyékszők mocska tisztítására használtattak. Sőt a budai basa sokakat rakásra öletett egy téren; néhány tekintetesbbeket pedig kiválasztván, életben meghagyott, kik aztán nyilazóknak czélul állították ki; és hadgyakorlást kedvelő két fiainak arra szolgálták, hogy ezek gyöngye karjaikat, azok ütésében s szurásában gyakorlanak.

Ha ezek, és több itt el nem beszélhető látványok szílvünket szétszaggatják, és honfi könyek záporát sajtól-

nak ki szemeinkből: fölemelnek és meg vigasztalnak minket másfelül azon magyar hősök nevei és tettei, kik a XVI. század e gyász emléken fénylenek. Ide véste be a történet írás természetes angyala arany betűkkel *Dobozi Mihály* nagy nevét, ki a Vértes sziklás hegyei közt lakó marótiakkal, s ezekkel egyesült 25,000 magyarral együtt mély sánczokkal, magas töltésekkel és szekérvárakkal megerősített fészkekben legtovább tartóztatta fel a mohácsi győzelemmel gőgös törököt; utóbb is, midőn mensvára az ellenség által megvétetett, magát meg nem adta, hanem hőskeblű nejét lova farára ültetvén, gyors paripája által akarta életét megmenteni; de a reménynek még árnyeka is oltülvén előle, elsőbben, hogy kedves hitvese az ellenség kezébe ne essék, ezt miat magyar *Virginus*, saját kezével megölte; azután maga is a törökök közé futván, ezektől felkonczoltatott. Számosak e gyászemléken a dicsőség fiai. Miénk *Losonczy*, a temesi várvéd, ki, midőn látná, hogy védereje hanyatlik; honáért saját örökségét kész zálogba vetni; azért adott pénzen 500 katonát fogadni: de hiába! Temesvárt ugy is meg nem tarthatja, és ki nem állhatván a daczos ellenség gúnymosolygását, önkénytkereste fel a hőshöz illő halált, noha kegyelmet nyert: előbb rettenetlen bátorsággal lepirongatván a nagy vezért hűségeseért. A legszebb virágokat hintsük *Szondi Györgynek*, ama honunk Deciusának a drégelfalvi vár parancsnokának sírhalmára, ki mint bús orozlán úgy rohant az ellenség közé; kit Ali is vitézhez illő temetéssel megtisztelt, és sírja fölibe egy kopjás zászlót ültetett. Szükség-e *Dobó Istvánt*, amaz egri várvédet neveznünk, ki Mecskei, Bőrnemisza és Soltai bajnoktársaival a világ csodájára, maroknyi néppel tartotta meg Egert a török özönlő és épen nem gyáva serege ellen, és mit tehet az egyesített magyar erő, bőven megmutatta. Babócsa hősei se maradjanak említettlen; *Nádasdi Tamás* nádor, *Telekeni, Tahi, Pető, Rátkai*, és *Magyar*, kiknek látására a török őrizet megrettenvén, nyomban odahagyta a várat és elillant; de hiába, mert a magyar kar és kard fölkereste és a Rimna sáros fertőjének nyomván őket, részint levagdalta, részint

elmerítette. *Thuri György* palotai várvéd, és Veszprém felszabadítója, is felejthetlen lesz, és mindig él minden há-
lás magyar szívében: mert ezt mindenütt nyomban követte
a szárnyas győzelem, és rettenetes volt neve ozman fiai
előtt. Végre nem örök dísze és fényes csillaga-e a magyar
névnek *Zrínyi Miklós*, ama magyar Leonidás? ki az özönlő
török ígéreteire és fenyegetéseire mindig ágyúgolyókkal
felelt: ki a derék *Juranicscsal* és *Alapival* maga képes lett
volna honunkat vad dühű ellenségétől megszabadítani; ha a
Győrnél dévánkozó nagy seregnek eszébe jutott volna, őt,
ki maga fel ért egy táborral, jókor segíteni Szigetvárnál
hőskeble örök tanujánál.

De térjünk vissza értekezésünk félbeszakadt fonalára.
I. Ferdinandot vele rokonajku honi polgáraink nyílt karok-
kal fogadták. Melly hűségökért örökség szerint bírták ezen
fényes házból lett fejedeink határtalan kegyességét, kik
őket, a nemeslelkű magyarsággal egyet értve, és a törvényho-
zó fenséges testtől nem akadályoztatva, a vár szolgálatja alól
felszabadították, saját bíráik s tiszteik alá rendelték, korona
alá tartozóknak vallották, a várak jószágaiból saját birtokok-
kal megajándékozták, honvédelmére méltatták, országgyü-
lésre rendesen meghítták, negyedik országos rendnek lenni
elismerték; szóval, őket igaz magyar nemzeti szabadságra
emelték, mint az alul idézett törvényekből világosan ki
tetszik ⁵³⁾.

Említsük meg röviden itt ezen királyainknak honi pol-
gárságunkra kiáradt főbb érdemeit, és tetteleg kimutatott
jóságát, azon teteményeikkel együtt, mellyek melleleg vá-
rosainkra nézve üdvösek voltak. I. *Ferdinand* felette so-
kat könnyített ezek sorsán az által, hogy kényszerítve az

⁵³⁾ I. Ferdinand, 1552: 33. 1554: 13. Maximilian, 1563: 61.:
1574: 29. III. Ferdinand, 1649: 39. 40. I. Leopold, 1655:
65. III. Károly, 1715: 107. 108. 109. M. Theresia, 1751: 27.
I. Ferenz, 1805. 1.

idők körülményeitől, eddig honvédelmi rendszerünket megváltoztatta, és a banderiosmos rendszert szükségtelessé tévén, behozta a serezedi rendszert, vagy álló sereget, melly üdvös volt-e honunkra vagy politikai életünkre nézve? itt nem állítjuk sem nem tagadjuk; de hogy városainknak könnyebbséget szerzett, ki az, ki át nem látja? Általában főelvül és alap-okföül tehetjük azt, hogy honvédelmi rendszerétől valahely nemzetnek igen sok függ annak mind erkölcsi mind polgári miveltsege, s jóléte; melly rendszer, ha helyes, tökéletes, nem nyomasztó és bölcsen korlátolt: úgy ezen nemzet szemlátomást halad elő a miveltségben; de ha az hibás: úgy nagy akadályára van a nemzeti fejlődésnek is. Milly kevésbé fért össze, honunk előbbi királyai alatt divatozott honvédelmi rendszerünk, a városok jólétével, mellynél fogva ezek a király seregéhez tartozván, és nekik jóságok s kegyelvelek adatván a királyoktól, ezekért mindundalan a hadra készen állani és a királyi hadat követni tartoztak; milly szemközt ellenkezett ez a kézművek, művészetek gyakorlásával, a kereskedés érdekeivel, és a polgári békés foglalatosságokkal, már fentebb érintettünk. *Maximilián*, hogy szíves barátja volt honi polgárságunknak, bányász törvényeink rendbeszedetése, és saját neve alatti közrebecsátása ⁵⁴⁾ eléggé nyilvánítja. *Rudolf* alatt megtalálta: a még *Zsigmond* alatt divatba hozott, de későbbben elavult tárnoki törvénykönyv egy példánya, ő ezt pecsétetes oklevél által megerősítette, és újra divatba hozta. *I. Leopold* eltörölvén a feudalismus nagy támaszát, a vártartási rendszert, és szívből szaporítván a királyi szabad városok számát honunkban (Egert is illyenné tette mint az *R. betűvel jegyzett oklevél* mutatja), mellékesen előmozdította polgárságunkat ⁵⁵⁾. *M. Theresiáról* elég legyen mondani, hogy ő váltotta

⁵⁴⁾ Maximilianische Bergordnung Wien 1573. újra ott 1705.

⁵⁵⁾ Csapán azt fájlatlan, hogy sok emlékeink elveszték, ezen még Székes-Fehérvárunk tisztes falainak kedvező rendelet által. „Nos Leopoldus — — pro paterna nostra cura et sollicitudine, plurimarumque rationum tam politicarum, quam

vissza a 13 szépebbéi városokat. Javítani kész *II. Józsefünk* alávetette ugyan városainkat ismét a megyei hatóságoknak, és I. Leopoldszellemében munkálván, sok városkerítések és kőfalakat lerontani parancsolt; de első rendeletét tulajdonítsuk egyszerűsítő, és igen jó célzású uralkodói elvének; a másik pedig, noha ezért sokaktól méltatlanul vandalizmussal vádoltatott, hogy igen sokat tett városaink terjedtebbé, népesülésére, szépülésére, csak az egy Pest példájából is eléggé kiviláglik. Egyébiránt mily nemzetiséget sértő kedvezéssel volt német ajkú polgáraink iránt, megdetszik abból, hogy ezek nyelvét akarta uralkodóvá tenni Magyarhonban; és mint még sajnos emlékezetünkben lehet, azt rendelte: hogy senki ne lehessen megyei vagy polgári kivatalban, ha németül nem tud; azoknak pedig, kik ekkor hivatalban voltak, három esztendei tanulást engedett, melly idő alatt, ha a mondott nyelvet meg nem tanulják, illető felsőségeik által hivataluktól mozdítassanak el. Minő indulattal volt polgárszellemtű *Ferenchezünk* polgárságunk iránt, úgy tartjuk, mindenek előtt eléggé tudva vagyón.⁶⁶⁾

vero militarium impulsu, inter alias autem, ut ineluctum nostrum Hungariae regnum a tot praesidiorum onere aliquatenus sublevetur, benigne resolvimus, simulque demandavimus, loca praedicti regni nostri Hungariae in adnexo schemate recensita, dirui ac munimentis exui. Datum Viennae 24. Febr. 1702. Leopoldus mpr. Ladislaus Matyasovszky episcopus nitriensis mpr. Ladislaus Hunyadi mpr.

⁶⁶⁾ Mennyivel könnyebbé lett, szabadelműbbé vált polgári alkattunk I. Ferencz alatt, és honvédelmi rendszerünk k. városaink vállain, mutatja az 1805diki törvény I. art. melly így van: „Liberae regiae et montanae civitates, quaelibet earum collectivae sumtae, nobilem repraesentantes, singulae in sensu legum, unum equitem, in gremio comitatus, in quo situantur, statuent, et intertentebunt; a qualibet autem portae pedites perinde numero sex statuent; a statutione nihilominus equitum ita et solutione centum florenorum ab eisdem alias, ex dispositione 63. 1741. a singula porta desiderari

A polgári rend barátja, millyennek felelős is vallja magát; örömkönyeket hullat, midőn honunk évkönyveiből, okleveleiből s egyéb emlékirataiból látja, milly édes örömet s önkényt adtak meg dicsőült királyaink honi polgárságunknak csaknem mind azon jogokat, mellyeket a külföldinek például, a francia-országinak, utóbb is erőhatalommal s fegyveres kézzel kellett a nemzettől kicsikarni! Igy mindenki tudja, hogy egész 1789kig, az említett honban, milly nagy megaláztatást kellett a francia polgári rendnek tűrni. Mig az egyházi rend a király jobbján, a nemeség pedig balján ült, a városok és községek követinek, addig a korlátoknál állani, s a királyi előterjesztményeket térdelve kellett hallgatni, s úgy adni azokra feleletöket. Tudjuk azt is, hogy a francziáknál, a zendülés előtt, alhadnagy senki nem lehetett, ki leg alább négy-izig felmenő nemességet nem mutathatott; hogy minden egyházi praebenda, kivevén a plehániákat, kizárólag a nemesek fiainak adatott. Neckernek, kit különben a szorult keblű hon úgy nézett, mint végső szabadítóját, és halálosan beteg pénzügye egyedül megorvoslóját, csupán polgári születése miatt, a ministeri czim, cabinétben ülés és szavazat sok ideig meg nem adatott: holott láttuk fentebb, hogy a magyarhoni városok követei, már Zsigmond alatt, országos tanácskozásra meghivattak a nemességgel együtt. A midőn a francia kézművesi és kereskedési korlátlan szabadság barátinak, csak a múlt század végén lehetett támogatni ezen elvet: „Laissez entrer, laissez sortir, laissez passer:“ a mi ügyes kereskedőink már II. Ulászló alatt ilyen békekötésbeli caikkelyt nyernek: „Mercatoribus liber sit omnique accessus et negotiatio tam in aquis quam in terris solutis tamen theloniis, et aliis pro eorum mercibus solvi consuetis 57).

queuntium ea sub conditione relevantur, ut in vicem horum etiam domi cohortes, ad omnem periculi casum, pro tutanda securitate interna, debite instructas et armis provisas teneant.“

57) Franc. Kollár auctarium Diplomatum. Viennae 1762. 4. p. 257.

Midőn végre Franczországban még a múlt század végén a híres Sieyes nagy következtetésű könyvében, elkekeredve ezen kérdésre: A harmadik vagy polgári rend, melly pedig bizonyos felszámítás után $\frac{2}{3}$ részét tette az egész nemzetnek, mi volt eddig az ország kormányában? ilyen feleletet adott: Semmi, nálunk némelly városok, már a XVI. század elején bekövetkezett zürzavarban neutralitást tarthattak, s ez nekik bűnül nem tulajdonított ⁵⁸).

Az a nagy változás is, mellyet egyházújításnak, vagy reformatiónak nevezünk, bár a nemzeti egységet felbontotta, és nem kis bajt húzott maga után, mellyet alább híven elmondunk, felette igen segítette a polgári rend kiképeztesését honunkban. Tudjuk, hogy a protestantismus főelvei levén az önvizsgálat, és a népnevelés, ezen alapevek szükségessékké tettek négy dolgokat, ugymint; 1) az iskolai és tanítási jobb rendszert. 2) a sajtó és közlekedés szabadságát. 3) a nyilvános könyvtárak fellállítását. 4) a népnyelv-mivelést; ezen dolgok városainkban is, épen akkor, midőn a török honunkban legjobban dúlt, és minden miveltséget kiirtani látszott, kivánt gyarapodást nyervén, jóval előbb vitték nemzeti fejlődésünket.

Hogy az egyházújítás nagy munkájában az akkori főemberek és tanítók után legtöbb részt vettek, s arra legtöbbet tettek városi polgáraink, bizvást állíthatjuk. Mert hogy elsőben is az erdélyi szászokról szólunk, tudva van, hogy itt még a mohácsi veszedelem előtt Pemfinger Márk védelme alatt, utána pedig a nagy tudomány Honter Já-

⁵⁸) *Idem ibid. pag. 254.* Item conventum est insuper, quod Dominus rex Wladislans et regnicolae, hos qui se neutrales in hoc bello constituerunt, ut Sopronienses et alios, aequae ut alios regni subditos gratia et benevolentia complectantur, et occasione illius neutralitatis, aut cujusvis alterius cum romanorum rege intelligentiae nulla indignatione aut statuum suorum detrimento persequantur.

nos munkája által erőt vett a reformatio; úgyde ez a szepeni és brassói tanács hathatós munkája által eshetett meg; mint amarról bizonyoságot tesz Tolnai István ⁵⁹⁾ ekképen: „Erdélyben, a szász nemzet között, a szepeni tanács lón az „első 1522. esztendőben, a ki a plebánust felette igen kez- „lé arra szorgalmaztatni, hogy a lutheránus predikátorok- „nak a predikálást engedné meg: melyet látván a plebá- „nus hogy semmikép meg nem gátolhat, kénytelenítették „nekik megengedni.“ A brassóiakról pedig ugyan ezen újítási buzgalmat erősíti Illia András ⁶⁰⁾, jes: szerzetbeli kolosvári oktató, ki imigy szól: „Coronenses catholicos „sacerdotes in exilium ablegarunt. Crevit in dies malum „Johannis Honteri opera, qui posteaquam cum scientiis va- „riis, tum Lutheri doctrina plenissimus, Basilea Coronam, „unde ortum duxerat rediit, ut opera sua gographica libel- „losque doctrinam Lutheri continentes produceret, typogra- „phiam erexit.“ A brassói bíró, Fux János, és még két más tanácsbeli ment el Glatz Mátyással Kolosvárra, Izabella és Martinuzzi parancsolatjára, 1543. a hol ezek, Petrovics védelme alatt, a sarat kiállván, 1544. a szászoknak több városai is bevették a Luther tudományát; jelesen: Segesvár, Birethalom, Szász-Medgyes, Besztercze, Szász Sebes; úgy hogy említett évben a medgyesi zsinatban az egész erdélyi szászok, hite zsinor mértékeül, az ágostai vallástételt fogadta el.

Szepességi városaink is, Kassával együtt munkás részt vettek az egyházújításban. Jelesen a lőcseiek jókor bevették a megújított tudományt, Mild Gergely bíróságában, kinek tulajdonítja Spervogel Konrad ⁶¹⁾, ugyancsak Lőcsén bíróságot viselt ember, Lőcse városának a Luther tudományára való térését. Minő lármát ütött a kassai polgárság, kedves papja, Dévai Bíró Mátyásnak, egri püspök Szalaházi Ta-

⁵⁹⁾ Kalauz I. 566.

⁶⁰⁾ Ortus et progressus variarum in Dacia gentium et relig. 1730.

⁶¹⁾ Rector civitatis, erat is Gregorius Mild alias Kinast, fautor et protector erat haeredicorum. *Wagner annal. Scep. II. p. 155.*

nás által lett elfogatása miatt, előadja a nevezett Spervogel⁶²⁾ Illyen szeltemben dolgoztak a többi felső magyar-honi városok is; mellyek lakosai, noha jól tudták, hogy ez I. Ferdinándnak nem tetszik, ⁶³⁾ a ki 1549: hozzájok el is küldötte Sbardella Istvánt, vácezi püspököt, és egy Zsibrik nevű világi fő embert; de ez mit sem használt; sőt ezek Stöckel Lenárttal, bártfai jeles tanítóval, egy hitvallást, melly a pentapolitana confessiónak neveztetik, készítettek, és azt diák, magyar és német nyelven kinyomva, I. Ferdinándnak bemutatták.

Hasonló buzgalmat és állhatatosságot mutatott Sáros-Patak, Debreczen, Pápa, Békés, Lippa, Körnőcz, Besztercze, Korpona, Kolosvár, Torda, Nagy-Enyed s egyéb városok; hatalmas pártfogóik és uraik — például: Brandenburi Márkgróf, György, Perényi Péter, Török Bálint, Nádasdi Tamás, Massai Imre, Petrovics Péter, Drágfi Gáspár, Thurzó Elek, Révai Ferencz, ecsedi Báthori György — mind nagy tekintetű és hatalmas emberek védelme alatt; melly helyeken jeles iskolák alapittattak, és ezekbe tanítókul olly tanult és buzgó férfiak állittattak, kik magában Wittenbergában, Luther és Melanchtontól, vagy pedig a schweitz-i jeles főiskolákban készittettek el papi és iskola tanító pályájokra, melly kettő egybe volt kötve abban az időben.

⁶²⁾ *Idem. ibid.*, p. 165. „Feria quinta ante Martini, facta est seditio propter praedicatorum Hungarorum, qui fuit monachus profugus de clastro suo: quem reverendissimus dominus, Thomas episcopus agriensis, cancellarius regis Ferdinandi ex mandato regentium captum per huszarones Ludovici Pekri, sine voluntate Cassoviensium misit ad castrum Likava: abinde missurus est ipsum regi Ferdinando: et propter hoc ortus est maximus tumultus Cassoviae contra episcopum.

⁶³⁾ Anno 1548. ad has et montanas civitates cum mandatum mississet rex Ferdinandus postulans sibi reddi rationem totius constitutionis ecclesiasticae ac imprimis doctrinae religionis; civitates ingenuae et aperte fassae sunt, se esse confessionis augustanae, licet scirent, hanc confessionem periculo non carituram.“ *L. Praefatio Jubilaei Bartsfensis.*

Még a török iga alatt nyögő Buda, Székes-Fehérvár, Czegléd, Szeged, és Tolna, is áhítozott az új tudomány után; mellyet ezen városok lakosai előtt, a szépművészetekhez értő, és Páduában tanult, kellemesen éneklő és szavaló Sztárai Mihály, a tudós Szegedi Kis István, Thuri Pál, és Abádi Benedek tudtak kívánatossá tenni: nem gondolván a törökök unszolásával és kényszerítésével; kik mint Thuri Pál ⁶⁴⁾ írja: „Mindent kit előtaláltak ezzel szólítottak „meg: Paturxika kardos (melly azt teszi: Légy törökké „öcsém); mellyre midőn valaki így felelt: Ha te magyar „leszsz úgy én is török leszek: ezen feleletért nyomban kör- „nyülmetszetet.“

Illy két kedvező körülmény mosolygván honi városainkra, mellyek közül az első t. i. austriai házból lett királyaink kegyelme, politicalai, az egyházújítás pedig, mint hitték, hit és lelkiösmeretbeli szabadságát biztosította polgárainknak: hatottak ők is mint lehetett, elsőbben politicalai életére honunknak. Mert ambár tagadhatatlanul hazánk legerősb védfala volt a vitéz nemesség, és azon hősök, kik közül néhányat, mohácsi gyász emlékünknél, hálásan megemlégtettünk; ezekről mondja Bonfinius ⁶⁵⁾ is, itt méltán el nem hallgatandó szavaiban: „Sehol az egész világon nem „láthattam olly, hideget meleget, munkát és éhséget kiál- „ló, parancsnak készen engedő, harczra kész, életet sem- „mibe sem vevő népet, mint a magyart. Ezek télen nyáron „egyaránt táboroznak; úgy hogy mint saját szemeimmel lát- „tam, békétűrőleg kitelelnek a hó és föld alatt, csak hogy az „elkezdett ostromot félbe ne kellessék hagyniok. Ezen tanyá- „ikból sokszor úgy bújnak ki mint az egerek; a lovasok pedig, „ha tiszteik úgy kívánják, egész éjjel talpon állnak, he-

⁶⁴⁾ Idea Christianorum Hungarorum sub tyrannide Turcica. Openheimii 1617. 4.

⁶⁵⁾ Decade IV. Lib. 8.

„lyekből ki nem mocszannak, sem a nagy hidegről nem pa-
 „naszkodnak; és noha némelyek tagjai a kemény fagy
 „miatt elgémberedtek, ők azért rendületlen lélekkel min-
 „dent kiállnak. Gyermeküket a táborban nevelik, és itt
 „tanítják katonai ügyességre.“ Nemzeti létünk fennmaradá-
 sát tehát a főgondviselés után, mint mondók, a vitézlő ne-
 mes rendnek köszönhetjük: de csak ugyan az is igaz, hogy
 polgáraink sem nézték, azon időszakban is mélyről szó-
 lunk, összedugott kézzel a közveszélyt: sőt honszeretők-
 nek, áldozatra készségőknek, elszántságoknak s fejedelm
 iránti hűségőknek csalhatlan jeleit mutatták. Mert hogy a
 számtalan példák közül csak néhányat említsünk: ki előtt
 nincs tudva, milly tántoríthatlan hűség, vitézség és eltö-
 kélés lelkesítette Nagy Várad lakosait 1660? Ezek, ellent
 nem állván az hogy Ali, jul. 14. 40,000 emberrel körül vet-
 te e várost, a császári tanácsból megígért segedelem el nem
 érkezett, egy töröknő hivatására által az erősség árka víze
 lecsapoltatott, végre hogy a löportár vigyázatlanságból, aug.
 14. a levegőbe repült: Ibrányi Mihály, hősparancsnok alatt
 830ból már csupán 300ra olvadt vitézek, de annál több
 honszerető polgárok és nők segedelmével, egész aug. 27.
 olly vitézül védtek e várost, hogy Ali és jancsárai már ott akar-
 nák azt hagyni: midőn egy nagyvárad i örmény kereske-
 dő elárulta őket, kijelentvén csoda-kevés számukat; és
 mindenbeni szükség-szenvedésöket.

Példás és követésre méltó volt Pécs polgárainak is,
 hon és király iránti hűsége, a II. Rákóczi féle támadáskor;
 mert bizonyos, hogy ezek közül szinte nyolczszázan elvesz-
 tek egyszerre ő fensége iránti hűségök miatt a városban:
 noha Kapócsi nevű kanonok is kiálta kívülről a várban lé-
 vő polgároknak, hogy adják fel a várt, és megszabadulnak,
 kiknek holt testeiket aztán három nap hordták ki a város-
 ból szekereken az eltemetés végett. Általában városaink
 tükörei voltak mindenkor a fejedelmek iránti hűségnek:
 noha ez, ha valahol, bizony honunkban tétetett ki sokszor
 kemény próbára a folyton folyva tartott zivatarok, sokáig

káig három fő parancsnok, és szakadatlan beháborúk miatt.

Tudva lehet az is előttünk, hogy nemesek erősségeink, minők: Győr, Komárom, Korpona, Kassa, Eger, Várad, Szeged, Szolnok, Temesvár, Pécs, Veszprém, Sopron, Pozsony, hanem csak sáncczal erősített s térhelyen fekvő városaink is, minők: Debreczen, Vásárhely, Szarvas, s egyebek milly biztos gyűlhelyei voltak a szorongattatás napjában nemeségünknek: mellyről tanúsíthatnak bennünket az említettek közt némellyek keblében még most is nagy számmal levő nemes telkek, mellyek közül legtöbbnek eredete az, hogy a török elhatalmazván honunkban, és sok nemesek, kik ezen fordulat által nemes telkeiket elvesztették, magyar korona alatti városokba vonulván, mindig engedékeny királyaink kegyességétől megnyerték, hogy lakóházaik az adozás és katonai tartás terheitől megkíméltesse, és ennél fogva a többi polgárok felett megkülönböztettesse, mellynek csak a török iga összetöretéséig kelle vala tartani; de ezek s maradékaik igen kegyes királyainktól s nádorainktól ki tudták azt nyerni, hogy királyi s nádori adomány-leveleknél fogva csakugyan megmaradtak elődeik jogainak birásában: de a mellyek gyakorlása városaink fejlődését és rendőrségi intézetét nem kissé gátolta, kised állodalmat képezvén ezek a különben is kised állodalomban, és a magyar nemesek és német polgárok közötti ellenkezés magvát szünetlen táplálván.

Igaz ugyan, hogy voltak olyan veszélyteljes idők-mellyekben sok városainknak habozni kellett a törvényes fejdelem és a zendítők iránti hódolás között; de ezen habozás is nem a hűség nem létének, melly őket mindig ékesítette, hanem a veszély nagy voltának, körülmények hirtelen változásának, és az ellenség kegyetlenséginek kell tulajdonítani. Így Nagyszombat 1683. midőn a császári seregek Bécs uralmára kivonattak honunkból, Tököli hűségére megegyedvén, gondolta hogy épségben megmarad. Azonban ellenkezőleg lón a dolog. Mert a szavoknak nem álló zendítők csakugyan ellenségesen bántak a polgárokkal,

mellyet azzal mutattak ki, hogy a Mórva hitelezők minden pénzét, melly a kalmároknak ki volt adva, elkobozták; minden sót, az esztergomi érsek lakházában minden eleséget, butort, bort, Tököli részére elfoglaltak; a jesuiták collegiuma kirabolttatott; az ebben szállásolt jesuita atyák, mint gonosztévők, négy szekerre rakatván, a városból csúfosan kivitettek; a város 3000, a káptalan 600 forintig sarczoltatott. A mi több, a város az elégedetlen és kicsukott törökök s kurucok által felgyújtatott, melly rettenetes tűzben csupán ötven nyolcz ház, és két templom maradván meg épen, a megégett emberek száma négy ezernél többre ment. Végre, hogy a vandalismus teljes mértékét elérje, Petneházi katonái ezen elpusztult városba berohanván, a város pénztárából két ezer forintot, és sok drága régiségeket elvittek, mellyek az irgalmatlan tűz lángjaitól megmenekedtek; nem is hagytak előbb békét a rablásnak, míg Petneházi harsány szóval nem kiáltotta: „Jő a német és lengyel a város segítségére ⁶⁴⁾. Illyen formán járhattak ugyan akkor Bazin, Sz. György, Modor városai is, mellyek nem követvén Pozsony példáját, mellynek várnagya nem hallgatván semmit a zeditők ígéreteire, s fenyegetéseire, erősen állott salva guardiat kértek s nyertek Tökölitől.

Annál nagyobb figyelmet és hálát érdemlenek tehát azon városaink, mellyek, csakhogy nemzeti életünket becsületünket megótalmazhassák, a vitézség párnélküli csodáit adták, a körülfekvő tájt híven őrizték, és végső inségre jutott sok földműveseink életét megmentették. Illyen, ostrommal megvehetlennel mutatkozott *Eger*, a híres *Dobó*, *Kőszeg*, a derek Jurissich Miklós védelme alatt, ki három száz ezer fegyveres török, háromszáz ágyú, és Ibrahimnak fényes ígéretkekkeli kemény ostromai ellen meg tudta tartani e helyet, hétszáz várvédővel, 22 egész napig, noha már akkor fegyvereseinek harmada megholt; ki a mondott basa fényes ajánlásait ezen szókkal útasította visz-

⁶⁴⁾ Nagyszombat Jegyző könyve. *Tudom. Gyűjt.* 1818. *IV. Kötet.*

szá: „Haljak meg inkább, mint becsületesem nemzetem előtt elveszítsem.“

Sokkal kevesebbet tett honi polgárságunk a minden műveltség és csinosbulás második föltételire a *nemzeti gazdaságra* honunkban, azon időszakban, melyről szólunk. Már a vezérszóban említém, hogy kétnemű ereje, kincse, és gazdagsága van minden polgárosított nemzetnek, u. m. anyagi és erkölcsi. Amannak forrása az okszeres (rationalis) és épen nem aggszokás, vagy schlendrian szerint úzótt földművelés, továbbá az élénk műipar, végre a terjedelmes és nagyot ölelő kereskedés; emez pedig fensőbb természetű, és az ész s szív kincseiben áll, jelosen a közértelemességben és emberi s polgári erényekben. És mivel egészen más helyzete volt polgárságunknak a veszélyteljes mohácsi ütközettől az úgy nevezett kurucz világ végéig — (1711.) meg más III. Károly békés uralkodásától fogva jelenkorunkig, és így egy egész századig: úgy tartjuk, hogy joggalanságot követnének el, a háborús korban élt polgárságon, ha ettől is szigorú helyzetében szintannyit kívánnánk, mint ennek békés korban élt, és élő utódjától, a XVIII. és XIX. századbeli polgárságtól: innen mi, ezentúl városainknak a nemzeti műveltségei befolyásáról értekezvén, különbséget teszünk honi háborúskori, és békés kori, vagy *régibb és újabb* polgáraink s városaink között; és bár fentebb magunkat polgári rend barátjának nyilvánítottuk: de még is, mivel a nemzet és ennek tudományos képviselője, a magyar academia, tőlünk tiszta s színezetlen igazságot vár, s mi is épen nem akarunk akármely nép osztálynak apologiát vagy panegyrist írni, nézetünket s véleményünket ez ügyben itt mindjárt szabadon kimondjuk, mely abban áll, hogy régibb vagy háborúskori polgárságunknak alig volt lehető az akkori mostoha körülmények között, melyeket mindjárt elmondunk, többet tenni nemzeti műveltségünkre, mint a mennyit, bár kevés legyen is az, tettek:

de már békeskori vagy újabb városaink közt sokaknak lehetett, sőt kellett volna, a béke olajága alatt, s oly kedvező körülmények közt tenni többet, mint a mi nyenekről fentebb szólottunk. Voltak ugyan, jól tudjuk, ezeknek is nem maguk, hanem sors szülte ipargátaik, mellyeket idejében elő is számlálunk; voltak továbbá ezek közt is oly városok, mellyek dicséretes kivételt érdemelnek, és tőlünk is alább megemléttetnek; de csakugyan állanunk kell még is a mellett, hogy nem kívül, hanem belül, önmagukban rejtkeztek és még ma is léteznek azon ellenséges erkölcsi és szellemi erők, mellyek hajdan is, ma is hatalmasan gátolják, valamint nemzeti gazdagságunkat, úgy ennek gyümölcseit, a honi míveltséget és jólétet, melly erkölcsi akadályokat mi is el nem akarjuk titkolni; sőt ezek felvilágosítására, alább egy különszakaszt kívánunk értekezésünkben szentelni.

A XVI. és XVII. században, oly magas fokra hágott honunkban a bel és külháborúból folyt közinség, egymás ellen ingerült izetlenség, hogy e mostoha körülmények közt lehetlen volt sokat tenni honi polgárságunknak nemzeti míveltségünkre; sőt hogy annyit is tehettek, mennyit az emlékek mutatnak, csodálnunk kell. Mert, hogy a törökök dühéről, mellyet fentebb rajzoltunk, most már hallgassunk, az úgy nevezett kuruczok és rácok dühöngései oly átkozottan hatottak nemzeti életünkre, hogy csaknem minden eddigi fejlődésünknek hadat izenni látszottak. Néhány általunk meg említendő vérlátványokból némi fogalmat szereshet magának a *kurucz világról* az, ki ezt még voltaképp nem ismerte. II. Rákoczi Ferencz kuruczai semmivel sem voltak jobbak a törököknel, kiknek vérengző dühét láttattak maguk elébe példányul kitűzni. Az említett zendítő megparancsolván Deáki Ferencz vezérének, hogy Szolnok várát ostrommal vegye be; ezen pártos alvezér, hogy nagyobb foganattal ostromolhassa a várat, ez alá vitte magával a hajdúkat, kik, miután rárohanás által ennek urai lettenek, vad dühök annyira ment, hogy meg nem elégedvén

a városon elkövetett rablásokkal, még a rettegés miatt nemedékét az isten házában kereső népet is, a gyöngé nőneműt, sőt az ártatlan kisdedeket is kardra hányni nem iszonyodnának. *Pécsnek* sem volt semmivel jobb sorsa. Mert kiadattatván a kurucz-vezérek által a városok rettentésire, mellyek a fens. austriai ház hívei voltak, e parancsolat, hogy a melly városok I. Józsefet ismerik fejedelmöknek, föléggettessenek, a ráczok, kik királyi felszólításra jöttek, 12,000-en gróf Herberstein alatt a városok védelmére, szintolly kegyetlen dúlást öldöklést követtek a földnépen, mint a kuruczok. Jelesen, 1704. berohanván Pécsbe, a tehetős lakosokat prédálták, öldökték, a papokat gyilkolták, ezek holt testeit az utcákra kihányták, a házaknak pedig tüzet vetettek: de a kik aztán csakugyan a vármegye egyesült ereje által megverettek s elszélesztettek. Kurucz emlék, hátul, az S alatti, és Pécs szorult polgárihoz intézett sarchparancs. *Siklós* is sajnosan érezte ez időben, mily inséget áraszt a honra a belháború. Ennek lakosai is körülvették a kuruczok által, mit említett Herberstein megtudván, rácaival megindult, és Siklós alatt táborba szállt. Lett is annyi sikere e táborozásnak, hogy a kuruczok, kik az előtt Pécsen nagy öldökléseket követtek el, innét elfutottak. De azért a siklóiak sorsa jobba nem lett; mert a vad ráczok, védseregéből pusztító ellenséggé lettek: kik átmászván Siklós falain, és vezérok szavára mitsem hajtván, kegyetlenül öldökték, rabolták a polgárokat; jelesen, egy Czvetkovics nevű barátnak előbb kezeit s füleit elvagdaldván úgy lödözték keresztül. Siralmas sorsa volt ekkor főleg a *Bánya városoknak*; mellyek különben is a haszonbéres család rendszer által igen elszegényedtek. A XVII. századbeli lázadók leginkább ezeket keresték meg, de legrezzentőbb volt a Rákoczi összeszövetkezett rendjeinek ama végzése, mellyet Bercsényi által akartak végre hajtani 1708.; hogy, minden, *selmeczi* királyi bánya-épületeket, s műveket, porrá s hamuvá tegyenek. A megrémült lakosok a földgyomrában kerestek menedéket, és nyilván ama vérengző szán-

dék áldozati lesznek, ha Hell Mátyás derék hazafi, Berceányi szívét, hathatós előadása által meg nem lágyította, és őt jobb gondolatokra nem hozta volna.

Le nem lehet írni azon nyomort, melyet a labancz, kurucz, rácz, okozott hazánkban I. Leopold országlása alatt. Voltak városok, jelesen *Tarczal*, melyeknek lakosai Babócsai Izsák fősteménye szerint, *) „a sok rendbeli sar-
„czoltató tolvajoktólí féltökben, házokban semmikép nem
„maradhatván, derék erősségű templomuk kerítését magok
„közt felosztották, és magoknak ottan leendő hajlékul fel-
„készítették. Voltak városok, ungvári és zemplényi Krajná-
„kon Lengyelhonnal határos és tótok által lakott földön,
„mellyek lakosai makk- kennyérrel éltenek. *Debrcezenbe*
„Karraffa Antal general 1686. beszállván feles hadakkal,
„tömerdek nagy quantum fizetésére kényszeríti a la-
„kosokat, úgyuint: száz nyolczvan ezer rénes forintokig.
„Mellynek teljesíthetetlen volta miatt sokaknak kezök, lá-
„baikkal össze-kötöztetvén szertelenül kinoztattak; némely-
„lyek ujjaiik közei egész kezök fejeig befürészeltettek, és
„hallatlan csigázások neméivel rongáltatván, iszonyatos kí-
„nokkal végezték életököt e nagy inségben.“

Ezen kurucz világban szállottak alá sok városaink hajdani fényökből, ekkor lett drága hazánk iszonyú pusztasággá, ekkor öltött minden, mi valaha némi polgárisodásra mutatott, gyászalakat magára; ekkor lettek hajdani hires és mivelt lakosokkal népes városaink, például *Pozsony*, olly kicsinyekké, szegényekké és disztelenekké, mint a millyen alakot hátul a *T.* betű alatti oklevél elég élénkül és igazán tüntet előnkbe. Már a tatár dúlás is eléggé megnyomorította ugyan hazánkat, mellyről a sok viszontagságokon keresztül ment Smith kapitány, ki Erdélyt kétszer utazta be, a XVI. század végén és a XVII. elején, bizony-

*) Fata Tarczaliensia. lap. 50. 88. *Runy Monum. Hung.* 1815 1. Köt.

ságot tesz, és a ki így ír az akkori *Erdélyről*⁶⁸⁾. „Ekkor „Erdély a tatárok sokszori pusztítása miatt igen el volt „pusztulva, népe fölöttébb megkevesedett; három napi föld- „re sem lehet ott házat találni, mellyeket fából építenek, „gerendát keresztbe rakva, deszkával fedik, faszegekkel „szegezik, mert vas-szegről nem is tudnak. Némelly váro- „saik falai egymásba rakott törzsökből készültek, hármas „sorral, hézagaik földdel és kővel betöltve, elég erősek, de „könnyen gyúlhatók. E kerítést mély árokkal veszik körül. „Némelly sánczokon ágyúk is taláthatnak. Őr-seregeik „nyíllal, karddal és puskával fegyverkeznek.“ Már a török is elég népetlenekké tette városainkat; és csodálva olvas- suk Verancz, egri püspöknek 1559. I. Ferdinandhoz küldött leveléből azt, hogy *Egerben* ez idő tájban hatvan gazdánál több nem volt. „A mi apad, így szól ezen püspöki ember: „az a máshonnan jöttekkel pótoltatik ki: úgy hogy Eger- „ben kétszáz lovasnál kevesebb soha sincs, még pedig a gaz- „dákon kívül, kik most hatvanan vannak.“ Ide mutat a- zon török felirat is, melly a régi főtemplom felett volt⁶⁹⁾, és a melly így van: „Bolondok voltak a keresztyének, „hogy olly nagy munkával és sok költséggel, *ebben a kis „faluban* olly nagy templomot építettek, mellyet mi most „elrontottunk, belőle kis házakat építettünk, és benne sok „embereket megöltünk.“ Már tehát, mondom, a külellen- ség is felette igen leszállította honi jólétünket; de sajátilag a kurucz világban lettek városaink szárandókká; mert ek- kor a labancz, kurucz, rácz; éhség, dögnirigy, tűz egyá- ránt rongálta őket, melly csak abból is kiteszik, hogy Po- zsonyban, honunk ekkori fővárosában, az említett oklevél- nél fogva két ezer embernél több alig volt. Mert, Zebriák levele tanúsítja, hogy a belvárosban ekkor volt 219 ház, a külvárosokban pedig 512, váralján 112, a várban 35; összesen: 878; mellyekből kihalt 3,869 személy. Mint-

⁶⁸⁾ The new England Magazin. Boston 1831. *L. B. Farkas Sándar Éjszak-amerikai utazását.*

⁶⁹⁾ St. Katona. Hist. Crit. Tom. 27. p. 614.

hogy pedig Windisch ⁷⁰⁾ azt mondja ezen eseményről: „Im Jahre 1713 ist auch unsere Stadt mit der greulichen Pest-
„seuche heimgesucht worden, welche sie *mehr als der Hälfte*
„ihrer Einwohner beraubt,“ ezen két adat összevetéséből,
előbbeni állításunk igazsága elegendő kitetszik.

Minő ábrázatja volt továbbá városainknak ezen nyomorúságos időkben, megítélhető Buda gyászalakjából, melyet érzékenyebben, és igazábban elő nem adhatunk, mint ha amaz egykorú oklevelét idézzük I. Leopoldnak, mely *hátral a Q betű alatt* látható; melyet a nevezett fejedelem 1686. küld a magyar kamarának Pozsonyba, azt parancsolván ebben, hogy a budai váróri katonaságnak téli öltözet és ágynemű készíttessék. A rácz dúlásban vesztek el s égtek meg számtalan irott emlékeink. *Debreczenben és Kecskeméten*: mellyről egyházi történetírónk, Ember Pál ⁷¹⁾, eképp emlékezik: „Miseranda imprimis clades civitatis Aegopolitanae, quae metropolis istarum partium audit, olim „Partiscum dicta, in primordio anni currentis 1707, per iudicium et trucem dirae et diris devovendae gentis Rascianae immanitatem inopinato et perfidiose inflictata, in qua „insontis plebeculae numerosum agmen interfectum est atrocissime et promiscue in omnem sexum saevitum est.“

De, nemcsak a nyilvános ellenség, hanem rabló nemeseink vad dühe is pusztította városainkat ezen vérengző szellemű századokban. *Balassa Menyhárt*, ki vitézségéért 1552. Magyarország hadai fő kapitányává tétetett, olly városdúló volt, hogy három rabló váraiból, Halmi, Csábrág és Szityna nevűkből, katonái s szolgálai által a vidéket, jelesen a bánya városokat szünteleni félelemben tartotta; sőt a veretlen arany és ezüst elragadozására, s a királyi kincstár kirablására vetemedett; és a gazdag monostorok, s a hegyaljai borral teljes pinczék fölverésére mindig igen kész volt. Több ilyen undok példákra találunk a *Bebekék-*

⁷⁰⁾ Geographie I. Band. S. 121.

⁷¹⁾ Hist. eccl. Ref. in Hung. et Transylv. ed. Lampe. Traj. ad Rhen. 1728. p. 647.

ben is ; kik közül Ferencz, főispán, és az ország felső részei kapitánya, a városok tornyaiból, száznál több nagy harangot levonatott, és azokból hamis elegyítésű, és Zápolya neveivel jegyzett pénzt veretett. György pedig, ama hőskeblű Patócsi Zsófia, Szádvár védőjének férje, darab ideig nagy ostroma volt az I. Ferdinand mellett hiven meg maradt városainknak ; kiről Lőcse, Szikszó és főleg Kassa évkönyvei borzalommal emlékeznek ; mint szintén *Bacsó Mátyásról* is ⁷²⁾, ki murányi kapitány levén 1535. nem elégedett meg azzal, hogy a hazában, főleg Murány körül, orozott, nyuzott; fosztott gyilkolt, hanem e felett tolvaj csoportot gyűjtven, magyarokból, oroszokból, lengyelekből, Silesiába, Moldvába és Lengyelbonba is bátorzkodott kicsapni, és a városokat dúlni s pusztítani. Még az Erdély fejedelmei között is találatott egy *Báthori*, ki előtt semmi szent és sértetlen nem volt; kiről Toppeltinus írja ⁷³⁾: „Cibinium, nil tale somniantibus civibus dolo, cepit; unde viros, quos superaverat numero suorum, eiecit, urbe, impie retentis ipsorum uxoribus ad abusum (foeminae enim cibiniensium amantur, ut bene pallidae). — In crepantibus illum theologis, praetexit injurias Andreae, Báthori, quem acie fusum Cibinienses intra moenia recipere recusaverunt: clemens, inquiens, vindictae genus est, propter desertum et trucidatum fratrem, multiplicare urbem.“

Illy igen elhatalmazván akkori nemesseink közt a rablás és hatalmaskodás, a kassai gyűlésen, mellyet 1619ben Bethlen Gábor hívott össze végzés is hozatott ⁷⁴⁾ a rablók ellen; de csak nem minden siker nélkül; sőt mint törvény

⁷²⁾ Budai Ferencz polg. Lex. 1. D.

⁷³⁾ Origo et occasus Transylv. p. 222.

⁷⁴⁾ Kik ez mostani insurrectiokor, felfuvalkodásokbul, vagy boxzuságokbul, ő felsége akarata nélkül, nemes atyáinkfiainak és az szegénységnek várakra, Castélyokra, nemes Wdwarházakra és jószágokra fegyveres kézzel rohantanak, minden jószágokat elfoglalták, marhájukba kárt tettek; azért méltó hogy minden Vármegye az selföldi magyarországba afféle hatalmas pdalok ellen inquisitióba módot szab-

könyvünk mutatja, ezután, s ezelőtt is polgáraink inaségét a várnagyok is nevelték, kik, mint például *R. Komáromban* is, a lakosokat annyira nyomorgották, hogy azok tovább ki nem állhatván, közülök sokan elköltöztek.

Mit legjobban sajnálhatunk, a hitfelekezeti különbsé-
rőség és vallásbeli ellenkezés is gátolta ez időben a polgá-
rok közötti egységet. Meglepő és meggyőző oklevelek er-
re azok, mellyek hátul az *O* és *P* jegyek alatt olvashatók,
mellyeket fáradatlan szorgalmú Jankowichunk régiségsze-
retete keresett fel, és közlött tudós közönségünkkel; és
mellyekből az tetszik ki, hogy a *tolnai* reformatus, és *pé-
csi* socinianus polgárok, kik az előtt barátságban éltek,
különszerű hitvallásuknál fogva, egymást halálba gyülöltek.

Végre nevelte a közínséget a sok égés, olleség sarzo-
lása, és az ezekből kerekedett *szegénysége* városainknak.
Kassán 1556. olly tűz támadt Zajcsics Mátyás város jegy-
zője házánál, hogy négy óra alatt az egész várost semmivé
tette, és csupán 32 házat hagyott épségben; *Debreczent*,
1640 mint Bartha Boldisár⁷⁵⁾ írja: „annyira pusztította a
„tűz, hogy még vasárnapokon sem mertek fölmenni az em-
„berek isteni szolgálatra, az Istennek templomába, ha-
„nem széllyel az utszákon Scholában levő tudós deák ifjak
„predikállottak. A vigyázók a házak tetején fen ülven, fé-
„nyes nappal a ház alattok meggyuladott.“ A mi a tüztől
megmaradt, kisajtották belőlök az undok törökök, kik ugyan
említett évkönyviró szerint, „1660ban hóhéraik által vala-
„kiket megkaphattak, a bíró házához hajtották, ott kez-
„ket hátra kötözven összefűzik őket; faragnak 12 karókat
„is kiket kívül a bíró uram háza alá támogatnak; rémitik
„a várost, hogy sorjával támogatnak a foglyogat a ház előtt
„karókban. Még sem kerülven ki az értéket haladó sarcz-

---

jon, és p. inquisitionem ad requisitionem laesae partis, ha
kinek marhajok jószágok találtatik, az Wice Esspanók és Szol-
gabírák által restituáltassanak. I. *Cassaj articulusok 3. sta-
tus. in anno 1619.*

⁷⁵⁾ Rövid Chronica 1664. ad ann. 1626. 28. 40. 60.

„pénz; a hóhérok vékony szerű gyeplűket hoznak; mikkel ke-
 „zket bokába hátra kötözik, kettenketten szorongatván ke-
 „zket; e kötözésben öt vagy hat óráig lévén, úgy megdaga-
 „doztak s annyira elsanyarodtak, hogy a megaléltak a ma-
 „gok ordítások miatt egyik a másik szavát is alig értik a
 „házban. A hóhérok ez nagy kinjokat nézván, csúfolják
 „nevetik, szakálloknál fogva fejeket rázzák, gyalázatos szit-
 „kokkal szidalmazták,“ Mi lett következése e kettős nyomor-
 „nak? a szegénység, mellyről már láttunk fentebb is; és a
 „mellyet Debreczenre nézve az is tanusít, hogy Bartha sze-
 „rint: az itteni nagy templom, a város szegénysége miatt,
 „64 esztendeig és 82 napig állott pusztaságban; és a fen-
 „séges Bethlen Gábor erdélyi fejedelem javallásából és pa-
 „rancsolatjából kezdett építtetni 1626. aug. 6.“

Illy szivrázó körülmények között, természetes, hogy ezen háborúkori polgáraink nem lehettek kivánt befolyással a fejlődés alapjára, a nemzeti gazdaságra. Nem ennek egy fő ágára, a földművelésre; mert ez ezen mord időkben alig létezett: mivel, mint Babócsai írja ⁷⁶⁾, Nem lehetett ekkor „csak közelebb levő szőlejébe is élete kockáztatása nél-
 „kül, csak munkásai megtekintésére is akármelly gazdács-
 „kának is kifordulni; sőt még a nyomorult munkásnak is
 „a szőlőben munkálkodni. Sem a kereskedő rendnek, szem-
 „látomást való romlása és nagy veszedelme nélkül utazá-
 „sát követni, a sok hitetlen, kegyetlen és istentelen kurucz
 „név alatt járó kóborló latrok miatt. Kuhl regiment lovas
 „hadai a vetések között telepedvén meg, már szárba indult
 „őszi és tavaszi vetéseink némelly részét lekaszálják: más
 „részében ismét mindenféle barmaikat szabadosan jártatván
 „s legeltetvén, nagyobb részét semmivé teszik s megemész-
 „tik.“ Aggyszokás szerint is miveltetett a föld nálunk ezen

⁷⁶⁾ Fata Tarcz. lap. 48. 89.

korban, mellynek gyümölcse az volt, hogy egy két jó esztendő fulasztó bőséget, egy két mostoha év pedig éhelhálást húzna maga után. Nem értek reá ekkor polgáraink az új iparágakrólí gondolkozásra; noha szegény lakostársainknak ezek által bőv élelem forrás nyitattott volna. Már Becker nevű XVII. század vége felé élt tábori orvos ⁷⁾ vádolja földmiveseinket ebbeli henyességgel; és azzal: „hogy noha ő a selyembogár- tenyésztésre a magyarokat nógatta, és ezen czélból IV. Henrik francia király parancsára a selyemkezelésről irt könyvet, francz nyelvből le is fordította: de ennek sikere még sem lett, mint a czukornád-termesztésnek sem, melly pedig magyar honunkban szépen diszlik.“ Egyébiránt polgáraink jelesen mivelték már ekkor is szöleiket; különösen a soproniak, kiknek jó, állandó és kapós borait még Bél Mátyás is ⁸⁾ dicséri.

A *kézművek* is sinlődtek a *kereskedéssel* együtt honunkban e háborgó időkben. Amazokat lenyomta a nyomorúságos czéhi kényszerítés; emezt akadályozták a hitelt nem igen gyámolító, és a tettelegi kereskedésnek nem kedvező törvényeink. Bethlen Gábornak ilyen csodálatos törvényczikelyét olvassuk: ⁹⁾ „Nagy fogyatkozására vagy az ne, mes orzágnak, hogy az kereskedők Lengyel országba az „bort beviszik, azért ezután senki bort kereskedésre magyar „orzágiak lengyel országban, sub poena confiscationis vinor. „ne merie el vinnj, hanem az, ki borral akar kereskedni, ad lo „ca depositionum, az mint ez előtt is volt, vigye borát, és úgy „a lengyelek jüjjenek magyar országba bor vennj.“ Mit szült ezen nyommasztó rendszer? Azt, hogy akkor is, mint most, adózói voltunk a külföldnek; műiparunk silánysága és kereskedésünk törpesége miatt, és nagyaink butoraikat, fényüzési

⁷⁾ Nürische Weisheit Frankof. 1682.

⁸⁾ *Prodr.* p. 185. Advolant quotannis, qui vini hujus quaestum faciunt. Imprimis cum silesiis commercium nostratibus intercedit. Pars civium maxima ex cultu vineatico non modo vitam tolerat, sed etiam redditus maximos accipit.

⁹⁾ Cassaj articulusok. 3 Status. in anno 1619.

czikkelyeiket jobbára Bécsből hozatták. Midőn 1552ben, Székely Antal fő lator, a nyíri hajdúkkal és gyalogokkal együtt rabolván, Debreczenben, Török Bálint várát és kastélyát fölégette, és a kalmárok boltjait feltörte, emlékezetben hagyatott Ember Pál által, hogy azon 300 ezer r. forintot érő drága műárú, melyet elragadozott, bécsi, krakói és belgrádi készítmény volt.⁸⁰⁾ Igy Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem, midőn 1595. Maria Christierna nevű jegyesét, Károly austriai főherczeg, és Rudolf apja testére leányát, mint nejét, Gyulafehérvárra haza vinné, diszkocsiját Bécsben készítette 3,200 ezüst forinton. Volt mindazáltal ekkori kereskedőinknek is annyi érdeme honi közlekedésünkre, hogy a posták hiányát ezek pótolták ki, mellyeknek első eredetét hazánkban homály fedi. Vannak ugyan némelleyek, kik, már II. Lajos király idejében, némi nyomait láttatnak feltalálni a postáknak honunkban; de ezen vélemény gyöngé alapon épült; és leginkább, báró Herberstein Zsigmond, honunkban ez időben tett utazása alul idézett szavain⁸¹⁾. Annyi bizonyos, hogy ezen jóltevő intézetet mi a fens. Austriai házból lett királyainknak köszönhetjük: törvénykönyvünkben pedig e nevezetes tárgy nem előbb, mint 1715. art. 22. fordul elő. Igen hihető tehát, hogy honunkban is, épen úgy mint másutt, a postahiányt nagyobb kereskedő városaink pótolták ki, mellyek szint-úgy, mint a némethoniak, lovas postákat és kocsikat tartottak, s mint járó kelő kereskedők a levelek szállításáról gondoskodtak; a mi nálunk annál könnyebben megesett, mivel Cornides óta, közvélemény az már ma, hogy a kocsit honunkban találták fel, mint ezt említett Herberstein is, követ a II. Lajos udvarában, tanúsítja, ki így ír: „Sex infra „Jaurinum milliaribus in pago Coczig; a quo et rectores cur- „rus nomen acceperunt, Coczjg adhuc promiscue appellantur.“

⁸⁰⁾ Hist. eccl. ref. in Hung. pag: 110.

⁸¹⁾ Quarta respiratio equorum, Sex infra Jaurinum milliaribus in pago Coczi fuerat. *L. Commentatio de reb. moscoviticis Ba sileae* 1571. pag. 145.

Nem adhattak tehát, mint említém, sikeres nyomadékok ezenkori polgáraink nemzeti gazdaságunknak, sem a műipar sem a terjedelmes kereskedés által, melly hatástalanságot a már említett okokon kívül az is szülte, hogy városaink lakosinak legnagyobb része földet mivelt, még pedig ezt is aggszokási szabályok szerint, melly miatt ezen félig falusi polgárság saját kincsbányáit elmellőzte, melly az é-lénk műipar és kereskedés. Már Bél Mátyás ²³⁾, a szepes-ségi városok szorgalmáról irván, szóvá teszi ezen fonáságot: mi pedig még azt is hozzá adhatjuk, hogy semmi anynyit nemzeti gazdaságunknak a régi közép és jelenkorban rem ártott, mint ama jókor meggyökerezett és még ma is ki nem irtott előítélet, hogy kézműveket űzni, és kereskedést folytatni nemes lélekkal össze nem fér. Igaz, hogy elődeinknek, a magyar állodalom kezdetében, szükségesb volt fegyvert mint tűt, szablyát inkább mint vésőt, gyalút vagy árat forgatni; igaz, hogy míg a nyomasztó czéhi rendszer divatozik nálunk (melly kezdetben igen sok hasznot tett): addig nemes és szabad lélek nehezen adja magát ezen szorgalmi megkötöttesre; de az is igaz, hogy elődeink, kik Verbőcziként: „nullis quaestuariis aut vulgaribus artibus dediti sola militia nobilitatem definiverunt“ ezen hibás nézeteknél fogva sokat ártottak a nemzeti jólétnek; mellyből az lett, hogy honunk a külföldnek adózója lett, és minden csekélységért külföldi városokra, jelesen Bécsre szorult; az iparnak azon ága pedig, melly gazdagítóbb a földmivelésnél, a kereskedés, a nemzeti előítéletnél fogva, jókor idegen nemzetbeliek, zsidók, ismaeliták, görögök, örmé-

²³⁾ *Taceo auri et argenti fodinas, quae priscis temporibus passim in montibus nostris colebantur, et jam quoque coli possent; maxime in Leibitzensium silvis, atque montibus Magurensibus; nisi id sive temporum difficultas, sive colonorum intempestiva vetaret circumspectio. Quia enim certiores e rusticis proventus accipiunt, quam possent e metallis sperare, malunt aratro terrae superficiem scindere, quam montium viscera scrutari. Prodronus p. 78.*

nyek, ráczok kezére került; kik, mint egy honi statistánk, Novotny, megjegyzi: „Fructum, qui cuicumque civium, cum primis vero nobilium ordini ex rurali industria prove- nit, ad se arripuerunt, ut per nostrum neglectum ipsi lo- cupletissimi efficerentur.“

Azonban még is örökké fénylő érdemet gyűjtött háborúskori polgárságunk magának, *közértelmességünk, tudományos, erkölcsi, és izlési* fejlődésünk körül, melyet minden hálás magyar el nem feledni, sőt illőleg méltány- lani és dicsőíteni tartozik, ki hona emelkedéséért verő szívet hord keblében. Ellen nem állván ugyan is a fentebb leirt közinség és ebből eredt nemzeti elszegényedés, jelesb vá- rosaink csaknem mindnyájan olly derék tanító-intézeteket, felsőbb, közép, és alsó nemzeti iskolákat, melyek eddig mint láttuk, épen nem léteztek; könyvnyomó műhelyeket, nyilvános könyvtárakat alkottak, kegyes alapítványokat tettek, hogy ezek és nagy lelkű múzsabarát honnagyaink munkája által, Magyarhon, ez időszakban mellyről szólunk, mintegy újjá született. A XVI. század előtt, mint láttuk, voltak utazott, mivel és tudós papjaink; de még honna- gyaink között is elég volt, ki írni s olvasni nem tudott; hát a néptömeg millyen lehetett ezen betűtlen korban? Most már azok, kik eddig a könyvet olvasó püspököt ki- nevelték, szenvedelmesen olvassák a magyar nyelvre lefor- dított Szentírást, a kiknek ezelőtt csupán vadászat, ven- dégség kellett, seregestől mennek a tudós férfiak hallgatá- sára. Mária, özvegy királynénktől fogva, ki, köztudománya- ra, olly feszült figyelemmel olvasta a Szentírást és hallgat- ta az újtudományt tanító Henkelt, hogy ezért Luthertől is megdicsértetett²¹⁾: az alsó néposztályig, mellyről tolnai

²¹⁾ *Budai Esaiás Magyar orsz. hist. 2. köt. lap 87. Cle- mentissima Regina! Constitueram mecum, piorum homi- num impulsu, consilio, 4 hos psalmos Majestati Vestrae inscribere, qui comunefacerent ut Majestas vestra sanctum*

pap, Zigerius Imre, igen figyelemre méltó bizonyosságot tesz²¹⁾. A melly nyelv eddig gyászban és porban űlt, holt és külföldi nyelvnek kénytelenítettven átengedni az elsőséget, most már templom' és iskola-nyelvi méltóságra emeltetvén, új diszt méltóságot és keletet nyert; a nemzeti literatura, melly eddig nem létezett, megindult, és egy század lefolyta alatt Pázmánt és Szenczi Molnárt muttathatunk. A papság és nép erkölcsse is sokat nyert: a nemesség is úrból emberrelenni, és jobbágyainak nagy foganattal kezdett elővilágolni. Szóval az a két század honunkban hadat izent az értelmi és erkölcsi miveltség ellenségeinek, minők: a babona és rajosság, a kényuraság és tudatlanság. Az igazság és szabadság temploma kinyittatott, melly eddig sok kulccsal be volt zárva, a vizsgálódás és értelem utja felszabadított, melly eddig be volt korlátolva. Milly szép közértelmességet, minő nagy charactereket, milly lángoló honfiséget látunk és olvasunk honi évkönyveinkben a mondott két század lefolyta alatt! A török uralkodván hazánkban, honnagyaink pártokra szakadva, a nemesség leveletve, városaink, faluink, a dülő katonaság kényére bizva; szóval borult volt honunk ege minden felől; és még is milly élénk olvasás, írás, szellemi ébrenség, lekesülés mindenfelé! Őt egész század folyt le a mohácsi veszedelemig nemzeti életünkéből, és ha addigi magyar íróink kevés számát meglekintjük, pirulnunk kell; mert a Némethonból került

---

Dei verbum alacriter et hilare in Hungaria porro pergat promovere. Secunda quippe fama ad me pervenit, Majestatem Vestram in Evangelium esse propensam, attamen ab episcopis, qui magna potestate in Hungaria praediti, et maximam ejus partem possidere dicuntur, admodum impediri et averti, adeo ut effusi etiam nonnullius innocentis sanguinis auctores extiterint.

²¹⁾ *Ribini memorabilia Aug. Conf. Tom. I. pag. 90.* Ego Tolnam redux (Zigerius), ibique septem commoratus menses, novam aperui scholam, vetere in manibus pontificiorum adhuc existente. Jam in hac schola plus minus 60 scholares numerantur: ex plebe autem auditores circiter 500.

Schwartz Pétert, Müller Jánost, az olasz Bonfiniust, Galeottit alig nevezhetjük nemzeti íróinknak; ellenben mostmily derek történetíróink, hit-, jog-, nyelvtudósaink támadnak egyszerre, kiket még a külföld is tisztelt, és sokakkal tudós levelezést is folytatott.

Ha azt kérjük, mi volt az az elrejtett nagy eszköz, és jótékony titkos erő, melly előhozta ezen kellemes tünetményt, ezen tudományos legszebb virágkort, mellynél kitünőbb szellemi lelkesedését nem is olvassuk honunknak? bátran felelhetjük: hogy ezt, hazai polgárságunk által kezdetű és lelkes honnagyaik által támogatott főbb és alsóbb tanító-intézeteinknek, és tudományos alapítványainknak köszönhetjük. Mert olvassuk meg csak Rezik János Gymnasiologiáját, és Ember Pál egyházi történet-írását, láthatjuk ezekből, milly élénk részvét és áldozatra készség lelkesítette ekkor mind két testvérhonbeli városaink polgárait. Rezik előadásából látjuk, hogy még a tudós Némethonban nem léteztek ugy nevezett academicum gymnasiumok, midőn már honunk neves városáiban ilyenek, felszázaddal előbb mint amott, találtattak; mellyekben tanították hit-, nyelv-, és bölcsesség-tudomány; még pedig olly sikerrel, hogy, például *Pozsonyban*, összesereglenék a felső magyarhoni és erdélyi ifjúság; sőt jónének tudományt szomajzó k Németh- és más külső országokból is, mivel a kik itt tanultak, tanári rangot vehettek föl az academiában, és papi s oktatói székekre innét egyenest elvitethettek⁸⁵⁾. Milly népes főbb iskoláink voltak mindjárt a XVI. században, Bártfán, Lócsán, Kassán, Banoviczon, Körmöczön, Sopronyban, Tolnán, Zsolnán, Korponán! a XVII. pedig a már említettekén kívül, főleg *Eperjesen* (de a melly csak öt évig és öt hónapig tarthatott, noha csak az épületje huszonötezer m. forintra becsültetett): lehet látni Rezikből és Wallaszkyból: kik leginkább az ágostai hitvalláson levők főbb is-

⁸⁵⁾ *Consp. reipubl. lit. in Hung. delineatus a Paulo Wallaszky Budaë 1808. p. 25.*

koláit ismertetik meg velünk. A helv hitvallásu felekezeti tudományos intézeteit leírja Ember Pál; mellyek még dicsőbb sőt mondhatni, fejedelmi fényben tündöklöttek. Legelőbb lehet említeni a *s. pataki* iskolát, mellyről Ember azt írja, „hogy, az egész magyarhoni népesség színe seregestől tödult ide, sőt a szomszéd lengyelek, szánúzótt csehek és morvák idejöttek tanulás végett.“ Hasonló jó hirben állott a *nagyváradi*, melly 1660. pusztult el, midőn sok tanuló ifjak dicső halállal mulván ki a város és vár védelmében, a megmaradtak elköltöztek *Debreczenbe*, melly ettől fogva, főleg a város és városi polgárság bőkezűsége által virágzott, és vele a kuruczvilágban csupán a *szatmári* főiskola mérkőzhetett, mellyben a tanulók szorgalmasan tanulták a zsidó s görög nyelveket, a hit és bölcselkedés nagy mezejében diszló tanulmányokkal együtt. Nem voltak ezeknél alább valók: a pápai, komáromi, nagyszombati és kassai tanító intézetek ⁸⁶⁾, mellyektől nem messze maradtak a szenczi, samarjai, óvári, sélyei, érsekújvári, losonczi, lévai, tatai, s más gymnasiumok, mellyekben, külföldön készült derék oktatók tanítottak, és a számosan ide sereglett ifjúsággal együtt a városi előjáróság gondoskodásából éltek.

Illy derék, és academiáserű középiskolákat vagy collegiumokat alapítván a polgárok buzgósága, ezek az erdélyi fejedelmek s honnagyaink figyelmét is magukra vonták, és ezeknek bőkezűségét nagy mértékben tapasztalták. Sáros-Patakot, például, nemcsak a reformált vallás mellett buzgó

⁸⁶⁾ In oppidis majoribus, et bene constitutis quibuslibet, pone rectorem studiosi etiam majores certo numero interteneri solent; hic 4, 5, 6, alibi 10, 12, nonnullibi 15, 25; in gymnasiis 50, 80, 100, 125, 150, In urbibus praeprimis Komaromiensi et Tyrnaviensi mox collegiis aequiparandae olim florebant scholae: ubi praeter agmen floridae aetatis nobilium studentium in schola R. Komaromiensi; 25, 30, intertenebantur alumni studiosi majores, quos regebant et instituebant viri eruditi ex academiis Germaniae et Hollandiae reductes. *Ember Pál. lap. 572.*

I. Rákóczi György, és nője, Lorándfi Susánna ajándékozta meg nagy jövedelmekkel s szőlőkkel, hanem még a cath. hiten lévő I. Rákóczi Ferencz is, 1668ban, Zrinyi Péter közben járására, ezer arannyal és a tolcsvai malommal. Ilyen nemeslelküleg mutatkozott I. Rákóczi György a nagyváradai iskola iránt, mellynek számára egy falut, és a Körös vizén egy négy kerekű malmot vett. A debreczeni anyaiskola Rhédei Ferenczben, és Apafi Mihály fejedelmekben talált nagy pártfogókra, kik közül amaz, ennek sz. Imre nevű falu dézmáját engedte át; emez pedig évenként ötezer kő-sót adatott az itteni oktatók és tanulók javára. A nagyszombati iskolát Bethlen Gábor boldogította; ki az itten tanult ifjaknak évenként 300 forintot, ugyan annyi kőből buzát, és száz akó bort adatott: mint ezekről és még sokkal többekről bizonyoságot tesz említett Ember Pál ezen iskolák történetírásában. Mellyből az lett, hogy minden felekezet verseny szorgalomra lobbant hasonnemű intézetei gyarapításában, és tudjuk, hogy Pázmán cardinált, tudományok mellett buzgó tüze, első magyar egyetem alapítására bírta: kinek szellemében munkálkodott a Jézus szerzetebeli tudós társaság is; melly honnagyaikat arra bírta, hogy ezek is példás buzgalommal áldoztak, convictusok felállításával, a tudományok oltárán, és sok nyers magyart olvasás és tanulás szeretetére bírtak.

Fölebredvén a tudományos szellem honunkban, bőséggel sarjaztak a közértelmesség eszközei is. *Nyilvános könyvtárak* alapítottak minden főbb iskolák mellett; jelesen *Brassóban* Honter munkája által, mellyről már fentebb szólottunk; *Lőcsén*, *Eperjesen*, *Szebenben*, *Szepcsváraján*, mellyet 1604. a Bocskai hajdúi széthánytak; *Késmárkon*, *Nagyszombatban*, *Debreczenben*, mellynek drágaságai a Rákóczi féle zendülésben a lángok martaléki lettek, a kisebbeket itt nem is említvén. Továbbá *könyvnyomó műhelyek* keletkeztek a városi hatóság munkája által; például, *Lőcsén* már 1586. mellyből Brewer felügyelete alatt, sok és nevezetes munkák jöttek ki, és a melly betűire nézve, az

akkori német és hollandi hasonintézeteknél semmivel sem volt alább való. *Brassó* is, nem csak typographiát, hanem *Miles Mátyás* bizonyága szerint ⁸⁷⁾, rongy-papírost készítő gyárt is létesített, melly városnak példáját követték azután *Szeben*, *Bártfa*, *Debreczen*, *Késmark*, *Soprony* és más városok, mellyek már a XVII. században olly jeles könyvnyomó műhelyeket alkottak, hogy ezek a jobbadán magánosoktól alapítottaknál alábbvalók épen nem voltak, mellyek közt azonban az említett században legkitünőbbek voltak *Bethlen Gábor* fejedelméi Gyulafehérvárott, mellyben oláh typosok is voltak, és ezen nemzet számára könyvek nyomattak; és *Tótfalusi Miklóse*; kihez, hogy mellesleg érintsük, hasonló művészt honunk keveset mutathat; mert ez Holladban tanulván, a matrixok készítése- és betűöntésében kevés idő alatt, olly ügyességet szerzett magának, hogy újdön készített matrixaiért tizenöt ezer forintot nyerne a heururiai nagy herczegtől, ki őt majd fél évig untalan, de sikertelen hivta magához. Majd a georgiai és armeniai királyok kértére felállította, ezek nyelvén, a legelső könyvnyomó műhelyt; és még nagyobbakat is teendő volt honában, Erdélyben, ha legnagyobb méltatlanságok közt, a németek által Nagyváradra hurczoltatva, 1702. gutaütés által munkás és nagy vállalatokra egyes lelkét ki nem adja vala e közjóra született honfitársunk.

Tudomány, erény, jöjjön bár melly felekezettől, drága marad mindenkor, és olly érdem, mellyet csupán a hálátlanság feledhet a kajánság kisebbíthet! Mint az igaz lelkü protestans elismeri, a sz. Benedek, s Kegyes szerzetbeli atyák érdemeit a magyar ifjuság nevelése s oktatása körül; dicsóiti Pázmán Pétert, ki százezer forint

⁸⁷⁾ In diesem Jahre (1546), ist zum ersten Male in Chronstadt Papier gemacht worden, durch Verlegung H. Fuchsens Richters und H. Hans Benckners; auch ward das Wollentuch zum ersten Male zu Chronstadt gemacht, durch Verlegung eines Bürgers, Hans Theisz genant. *Siebenbürg. Würgenget.* I. 40.

saját pénzén alapítá honunkban az első tudományos egyetemem; és annak a bécsi és párisi universitásokéhoz hasonló jogokat munkált ki: úgy minden jó lelkű catholicus elismeri protestans városaink érdemeit a tudományok templomai és eszközei alkotásában; legalább gróf Majláth János, ünnepélyesen elmondotta egy legolvasottabb folyóiratunkban ⁸⁵⁾, mit itél ez ügyben rokon érzelmű honfitársaival egyetemben.

A vallásos *erkölcsiség* terjesztésében is, melly minden igaz miveltség tetőpontja, híven munkálkodott *háborúskori polgári rendünk*. Mellőzvéen most, egyházaik és lelkészeik javára tett alapítványait, csak arról szólunk, milly lelki-ösméretesen dajkálták ezeknek még el nem puhult és fénykorságba nem merült lakosai a szenvedő emberiséget! Menynyi kór- és árva-házakat fundáltak, az erkölcsök szilárdságára milly rendőrileg vigyáztak, az éktelen káromkodást milly szigorú törvényekkel gátolták. De legtöbb az, hogy a nyavalyák kinzó serege ellen a városok falai között talált az emberiség leghathatósb védelmet és segítséget. Tudjuk, hogy a népek őrangyala, a gyógytudomány, a közép-korban a monostorok szükfalai közt húzván meg magát, itt igen elaljasodott, és illy elsilányultában lehet-e csodálnunk, hogy a nyavalyák öldöklő seregei: minők, dögmirigy, bélpoklosság, feketehalál, fitostánca s egyebek, iszonyu pusztitással dulták a tartományokat. Himlő, bujakkórság előjöttek, pusztítottak, és még az anyák méhében rejtező kisdedeket is ⁸⁶⁾ meglepték. Csak a lőcsei és brasói egyházak falaira irt rövid krónika milly sűrűn emle-

⁸⁵⁾ Tud. Gyűjt. 1820. VI. Köt. 113. Lap. Mindenki, a magyar történetek legcsekélyebb ismerője is tudja azt, hogy mióta Magyarországon protestansok találatnak, egész ezen szempillantatig, mellyet élünk, ők mindig a törvényes szabadság ragyogó védelmezői, a hazai culturának tudós előmozdítói sorában, mint első rangú csillagok, fénylletenek.

⁸⁶⁾ I. Henslers Geschichte der Lustseuche.

geti a honunkban uralkodott dögmirígyet, s nem volt senki, ki ezek természetét kitanulván, jöttöket gátolta, pusztításukat mérsékelte volna. Kik nyújtottak tehát itt óhajtott segédelmet? A városok előljáróságai, kik orvosokat hívtak s fizettek ⁹⁰⁾, gyógyszerházakat alapítottak, orvosi rendőrséget alkottak; a kórságot előmozdító dolgoknak, minők: rusnyaság, élelemhiány, szoros, szűkablakú lakok s egyébek, apránként ellene dolgoztak; sebészekről gondoskodtak, sebészi költséges eszközöket szereztek, és akkép sok fájdalmas szívekbe a vigasztalás balzsamát csepegtették.

Béke hamvaitoknak, derék polgárok! kik csüggedetlen lélekkel fölfogátok az emberiség legszentebb ügyét akkor, midőn az ellenség undok ármánya azt végpusztulással fenyegette; rendezett polgári szerkezettel világítottatok elő akkor, midőn a század vad szelleme minden rendet fenekestől felforgatni látszott.

⁹⁰⁾ Lócsének már 1613. volt rendes orvosa, Spillenbergs Sámuel; ki, mint a *Chronicon Scepusiense* megjegyzi: „Anno 1613 primus in Scepusio, imo in hoc Hungariae regno officinam chartaceam extruxit in pago Leutschöviensi, Téplifcska.“

VII.

**BÉKÉSKORI VÁROSAINK HONI MIVELTSÉGÜNKRE
BEFOLYÁSÁT HATALMASAN GÁTOLTA AZOKNAK HALADÁSI
ÉS EGYESÜLETI SZELLEMHÍÁNYA, ÉS MAGYAR NEMZETISÉ-
GÜNKHÖZ SIMULATLANSÁGA, MELYEKNÉL FOGVA EZEN HAR-
MADIK IDŐSZAKBAN IS NEMZETI FEJLŐDÉSÜNK LEGBŐVEBB
CSATORNÁJA NEM POLGÁRSÁGUNKTÓL, HANEM
MÁSUNNAN EREDETT.**

Azon hármias vandalizmus, melly a XVII. és veszekedő-
nek nevezett század vége felé pusztította honunkat (de a
mellynek, mint a történetírásban jártasok előtt úgy is elég-
gé ismeretesnek, részletes leírását itt sok ok miatt mellőz-
zük), károsabban hatott nemzeti fejlődésünkre a gyászos
mohácsi veszedelemnél. Mint május havában a déli szél
szárnyain búsan egünkre boruló jégvihar egyszerre elpusz-
títja reményteljes virányainkat, pipacos vetésenket, sző-
leinket: így törölte le előbb említett műveltségünket azon
borzalmas dühöngés, melly a közértelmességben támadást
láttatott sejdíteni. Polgáraink zaklattattak; tudományos in-
tézeteink felforgattattak; a szelíd Musák száműzetvén, é-
hezésre, rongyoskodásra, koldulásra kényszerítettetek. Ezen
viasszataszító rendszer polgárságunkra is felette kártéko-
nyan hatott. Mert, bár III. Károly óta szinte jelenkorun-
kig a beke szent ölében nyugodott honunk, és fels. ural-
kodó házunk védereje őrt állott Hunniának boldogsága felett,
még is városaink, mellyek ama gyászos, 1670-től 1680ig
tartott, zaklatásig oly hévvel munkálkodtak honi emelke-

désünkön, oly energiát, lelkesedést mutattak; ezóta mintegy leveretve, csaknem egy egész századig veszteglettek, apathiába süllyedtek, és, a haladás szellemének csak igen kevés jeleit adván, mintegy sinlődtek a lelketlenség és szegénység vas lánczai között, szinte a XVIII. század végeig, és ama polgár szellemű fejedelem II. Józsefíg, ki bár ezeket darab ideig, mint említém, újra a megyei hatóság alá vetette; de azért uralkodása még is polgárságunknak sok részben üdvös volt.

Vonjuk el szemeinket ezen száz évig tartott forradalomtól, és egy század förtelmes történeteit festő levelet fordítsunk el megvetőleg évkönyveinkben. Maradjanak említetlen azon hatalmas akadályok, mellyek békés kori polgáraink kifejlődésének, újabb kori városaink miveltségének útjába állottak, s ennél fogva a köz csinosbulás folyamának is erős gátul szolgáltak. Hálátlanok volnánk, ha önkényt el nem ismernénk azt, hogy polgári rendünk I. Leopold óta is megtette mind azt, mit tehetett; közmiveltségi intézeteit fentartván, sőt újakkal szaporítván; de csakugyan, utazott népismerők, ethnologok, kik honunkat más mivelt állodalmakkal egybevetik, mindjárt látják, hogy kétféle városaink vannak nekünk, úgymint alsóbb és magasb miveltségűek. Amazok, hogy feltűnőleg nem hattottak honi fejlődésünkre, azon, úgy tartjuk, senki sem csodálkozik; inkább annak okait kívánja nyomozni: miért maradtak azok úgy el fejlettebb város-testvéreiktől? Az is igen érdekes kérdés: Hát emezek miért nem voltak nagyobb befolyással honunk miveltségére? melly haza, hogy a csinosodásnak ha nem legalsó, de nem is magas fokán áll, honfikeblő bölcseink sajnálva érzik. Mi, tőlünk telhetőleg, kívánjuk mind a két fontos kérdést megfejteni jelen pályairatunkban, és ezen nemzet életét mélyen érdeklő tárgyat, egyedül a kétségtelen adatokon épült igazság fátylánál felvilágítani, és elsőbben is ezen kérdésre felelni: miért nem állanak némelly városaink a fejlődés nagyobb fokán? azután erre: miért nincs fejlettebb városainknak is áldottabb befolyása nemzeti közmiveltségünkre?

Mi tehát elsősorban is ezen fontos kérdés megfejtését nézi: miért nem jutottak el honi városaink közül sokan, még a békés és boldogabb körülmények között is, a műveltség és jólét magas fokára? ennek oka, úgy látszik, abban gyökerezik, hogy ezen második osztálybeli városaink ismeretlenek lévén a városok tiszta fogalmával és rendeltetésével, a haladás és egyesület szellemeivel nem bírtak; és ekképen hivatásuknak meg nem feleltek. Tudjuk, hogy még Verbőczinek ilyen fogalma volt a városokról, hogy: „ezek a polgárok egyesületei, és a házaknak, utcáknak szükséges bástyákkal s erősségekkel körülkerített, a jó s becsületes élet módjára szabadságokkal felruházott többségei“⁹¹⁾. Hála az égnek! elmúltak a kurucz világ végével azon boldogtalan idők, melyekben össze kellett mintegy zsugorodni polgárságunknak a földből vagy kőből készült sáncok, jobbra zárva tartott ajtajú falak között. Ma már más világunknak és városainknak fő rendeltetése abban áll, hogy legyenek a kézműveknek, kereskedésnek, művészeteknek tudománynak, polgárirodásnak műhelyei; az izlésnek, társas erényeknek, műveltségnek, jólétnek lakhelyei. Valaha védfalai voltak ezek az állodalmnak; ma már, miután a honvédelmi rendszer megváltozott, és úgynevezett erősségek vannak, a városoknak más eszközökkel kell őrizni a nemzet életét, t. i. műiparból s kereskedésből keletkező nagy és magas műveltséggel és nemzetre hatással; hogy ezekből eláradjon a rend, izlés, ipar, értelmesség, jólét, a körülfekvő vidékre is; melly átjárván a nemzet minden osztályait, haladjon ez dicsően életpályáján, és, nagy jelentésű lévén, idegenekben is félelemmel elegyes tiszteletet gerjeszzen; úgy hogy ezek látván magas műveltségünket, nemzeti erőnket, megtámadásunknak még csak meggondolásától is irtózzanak. Ezeket pedig az igaz haladás és egyesület lelke teheti egyedül; melly a nemzeti gazdaságot okszeresen űzi; műipart a legelőtőbb rendszer által ápolja, a kereskedést könnyített

⁹¹⁾ Hármás Törvényk. III. r. 8. czim.

közlekedés által elősegíti, a szellemi miveltséget minden lehető eszközök által deríti.

Megbecsülhetlenek a valódi *haladásnak* hasznai az emberi jólétre nézve. Az igaz haladás, és a tudományok józan alkalmazása az élet szükségére, mindig áldott következesű az egészre, ha bár ideig oráig némi zavart okoz is, s néhány embernek, bizonyos időre kárt szül is. Így a könyvnyomtatás és gőzösök, mellyek miatt sok ember eleinte kenyerét elvesztette; így különösen a kézmunka helyét elfoglalt erőművek, mellyeket, tudjuk, hogy hajdan az iparhaladás ellenségei szétzúztak, és, statusgazdasági vakandoknézeteik szerint, belőlök minden lehető rosszat jósohtak. De a következés nyilván megmutatta, hogy csak az elfogult szűk keblek lehetnek az igaz haladás ellenségei. Manchesterben, hol most kézmunka helyett gépelyes élénk munkásság léledez, nincs munkás elengedő számmal; a gőzösök is nemhogy ártottak volna a hajóslegénység keresetének; sőt ma Angolhonban nem találnak elég hajóslegényt kettős fizetés mellett is, mint a mennyit a parti hajózás legényei vettek. Az egyesületek is milly áldást terjesztenek minden felé, látjuk a külföldi, főleg éjszakamerikai városok példáiából. A mellyek kivitelén az egyes legerősök is hiába vesztenék idejüket, azokat az egyesített erő könnyen kiviszi, kivált ha az egyesülési szellem olly tökélyesen ki van fejttve mint az Oceanon túl, hol a leggigásibb vállalatok azért sikerülnek (mintha egy gépileg közbejövő istenség által segítettetének), mivel a felmagasztalt közértelmességnek semmi vagy igen csekély elleszegüléssel kell küzdeni.

Ellenben nálunk a polgárságnál *minth a haladás, minth az egyesülés szelleme* hiányzott. Városaink nagy része kopott vágásából kitérni, avult rendszereiről lemondani nem kívánt, ezeket újakkal, jobbakkal felváltani nem akarta, erőit szükségtelenül eldarabolta, mint ezen szomorú igazságot mind nemzeti gazdaságunk, mind tudományos és erkölcsi fejlődésünk története kétségbe vonhatlan adatokkal tanúsítja. Már több ízben érintők, hogy a nemzet anyagi

gazdasága három kútfőből, úgymint, megjobbított földmivelésből, élénk műiparból és terjedelmes kereskedésből ered. Ugyde békés kori városaink sem egyik sem másik iparág fejlődésére nem mutattak feltűnő példát, egyes dicséretes, de kisszerű és kis hatású vállalatokat kivéven, egyiknek sem adtak szembetűnő nyomadékokat.

Tekintsük meg elsőbben az emberiség ama táplálóját, a *földmivélést*. Igaz, hogy a sopronyi, ruszti, budai, pozsonyi, pécsi s más polgárság remekül mivelte s miveli szőlőit, és ebben dicséretesen követi háborus kori elődei példáját; de már a mezei gazdaság egyéb ágait, majd minden városaink az eddig divatozott közgazdaság elvei szerint űzték, mellynek hibás voltát legközelebbi országgyűlésünk átlátván, egy tagbani telekszabályt ajánlott, és ennek akadályait hatalmas karral széthányván, a nemesb, erkölcsi józan elvekkel összehangzóbb, jövedelmesb és csinosb izlésessel párosíthatóbb földmivelésre utat nyitott. Nem polgárságtól eredett tehát ezen nagy dolog (melly, ha létesülend, korszakot fog tenni nemzeti gazdaságunk történetírásában), noha várni lehetett volna, hogy, példát vevén a külföldi városokról, mellyeket gyönyörűn szabályzott telkek, kies villákkal ékes vidékek, Pomonának szentelt bájkertek környeznek, legalább felszázaddal ezelőtt utat készített volna azon nyomoru, sokszor erkölestelen, rossz izlésű, elszegényítő, szóval nomadicus országba való közbitorlásnak eltörlésére, mellyet most közös birtoknak nevezünk.

Voltak ugyan, nem tagadjuk, egyes városaink, mellyek egyesületeik által megmutatták, mit tehet az emberi ész s erő a mostoha helyzettel s kopár földdeli küzdelemben. Így a *jolsvai* és *gömöri* gyümölcsnemesítő egyesületek, mellyek még a múlt század végén alakultak, a legnagyobb nehézségek között is kivívták azt, hogy a köves, záportól elmosott s kivájt meredek földön, legszebb s igen jövedelmező gyümölcsöst alapítottak; mellyben a többek közt,

mint Wallaszky írja :
 17 nyom egy fontot. De csak ugyan a nagyobb tömeg itt elmaradt, és még ős atyjaitól tanult elveit követé a természetben s három-tenyésztésben, melly aggszokás mellett aztán, a ráhallgató környekkel együtt, olyan kenyér-szűket látott, mint az 1816diki ; olyan marhadögöt, mint a legközelebb lefolyt évbéli.

Kiknek köszönhetjük tehát nemesített és okszores földmivelésünket ? Utazott, és honfikeblú honnagyaainknak, kik közt előállnak gráf Festetics, a derék Georgicon alapítója ; főherczog ; Károly, az óvári gazdaság-tanító intézet létesítője, kiknek angol elvek szerint alkotott mezői mustra-gazdaságait követik nem a városok, hanem a marczali, szőlősi, ürményi, surányi s más uradalmak birtokosai. Ezek példány-gazdaságait ha megtekinti a szemes utazó, örömmel látja a természetváltoztatást, a legderekből származó marhákkal díszlő baronlakokat, a megjobbított gazdasági műszereket, istállón tartott marhákat, a nagy lucerna- és spanyol lóher-táblákat, csűröket, élesztárakat, egy és két nyíretű juhokat, a szőlők oltás s gyűrűzés általi nemesítését, s egyebeket, mellyek a korszellemmel előhaladásnak igen erős bizonyosságai.

Földszépítésünket tehát, elhunyt dicső fejedelmekünk kivül, kik közt legjobban fénylenek Mária Terezia, II. József és I. Ferencz nagy neveik, kik, mint tudjuk, a temesi, torontáli, baranyai mocsárokat kiszárították, a Dráva és Körös vizeit szabályozták, derék honnagyaainknak, s megyeink hatásainak ; köszönhetjük, hogy vizeket csapoltak le, sárréteket szárítottak ki, töltéseket, derék útakat szerettek. Hogy számtalan példákat elhallgassunk, csak az egy Óvár vidékét említjük, melly a miveltségnek szinte tetőpontjára jutott, saját hős keblű birtokosa munkája által. Érdekes egybehasonlítni ezen város hajdani és jelen ábrázatát. Ez a régebbi időkben határerősségül szolgált honunknak. A régi várak annál erősebbeknek tartattak, minél szélesebb, s mélyebb, levegőrontó, s dögleteles

tavakkal vétettek körül. Ezen város határa is tehát hajdan jobbadán viz alatt feküdt, erőssége pedig, mint Stella leírja ²²⁾, abban állott, hogy fából készült falai meg voltak töltve földdel; ezen, magyar királyok s királynék városa tehát, mely a mi több, még királyi mulató helyül is szolgált, nem igen vonzalmas tekintetet mutatott.

Ellenben millyen most Óvár, s főleg ennek vidéke! a csoda szorgalmu Hollandba, és ideális fekté Lombardiába képzeletét átvarázsoltatva lenni az útas, ki e magas műveltség hazáját, álmélkodással telve megtekinti! Ha valahol, itt van kitekerve a hármás szigony a szőke Duna és lómha Lajta kezeiből. Mit tehet az emberi ész és szorgalom, itt láthatjuk. A régi bozótos posvány helyett konyha- és fás kertek, fa-iskolák s buján termő rétek szemlélőtetnek. Számos és mesterséges csatornák vezetik le az álló vizet a Dunába; melyekben egyikből a másik felett zúg által a víz, sőt egy helyen a Lajta ágya alatt. Ez a vízkormányozat Negli nevű olasz mesternek valóságos remeke, és a mélyet látni kell saját szemünkkel, hogy a felső olaszthoni vízszabályozásról némi fogalmunk lehessen. Minő szívócsöket, viziműveket láthat itt a látni és tanulni szerető lélek! még pedig nem azért, hogy csupán a szem gyönyörködjék, noha ez is méltó érdek; hanem azért, hogy e németalföld-fékvésű vidék, derék birtokosának hollandi hasznót adjon. Ezen mesterileg alkotott szabályozás teszi azt, hogy a rétek háromszor is kaszáltathatnak egy évben, és szénát olly bőven teremnek, hogy az óvári gazdaságban lévő háromcz ezer juh és nyolczvan schweiczi tehén szűket nem lát; ez teszi, hogy az árkok szélei mindenütt nagy és kis fákkal beültetve, sok százezeret erő fát nevelnek ez erdőtelen vidéken; ez teszi, hogy a Lajta, mely eddig fektelen áradásaival a szénát és sarjút elragadozta, most áldás forrása lett. Szóval, itt érzi szívében a bölcs, hogy az illőleg művelt ész hatalmának hódol az egész ter-

²²⁾ *Script. Rer. Hung. Schwandtnerii Tom. I. p. 864.* „Quas opera, így szól: ex materia instituta, vellem lino induci incrustaque, ne ignem tam facile susciperent.“

mészet, és nincs olly akadály, mellyet ipar és állhatatos serénység által diadalmasan le nem lehetne győzni.

Minő szomorú ellenkezetben látjuk már M. Óvár vidékével a Szamos, Körös, Tisza és Dráva környékein fekvő városainkat! 1813. a Vág vize házi bútorokat, sőt élkisdeddel terbelt bölcsőket is vitt magával; sok helyeken a padlásra szorította a városok lakosait. Némellyeknek, miatta a fák tetején lehete életöket megmenteni: szóval ezen csekély folyó rémulést terjesztett mindenfelé diadalmas habjaival. A derék hollandiak tudnak parancsolni még a dagadó tengernek is; és mi, magyarok, sokszor egy omló patak dühétől is rettegünk. Egyesült erő, real tudományokban haladás, tág kebel, áldozatok végre hajtának mindent; és nem rég mutatott derék tervet egy hazánk fia, mint lehetne még a legmélyebb fekvésű Torontál megyét is a vizek általmaitól megóvni, mint lehetne kopár vidékeinket, épen ugy, mint Oloszhonban szokás, kényünk szerint megöntözni, és azon vidékeinket, mellyek most dögmirígyet lehelnek, s csak vízi madarak tanyái, a legboldogabb rétekké, kertekké és bájlakokká alakítani.

A nemzeti gazdaság termékeny ága is, a kézműipar polgárságunk keze között sinlődvén, nem terjeszt annyi áldást, miveltséget, jólétet honunkra, a haladási és egyesületi hiány miatt, mint a mennyit terjeszthetne, ha a külföldi városok dicséretes példája szerint ápoltatnék hazánkban. Milly pontos a polgári jólétre a czéhi avult rendszer helyett már sok állodalmakban divatba jött gyár-rendszer, az erőműtudomány mélyebb tanulmánya segedelme által létesített gépelyek alkalmazása, mindenki jól tudja. Nincs bizonyosb, mint az, hogy ott szaporodik a népesség, ott van a két vagy három annyi napszám mellett jólét, miveltség, hol az emberek új műszerek, gépelyek feltalálása és alkalmazása által a természet nagy erejét ügyesen kitűzött czélukra tudják fordítani, a hol kevesebbet fáradsznak, még is többet természetnek s állítják elő; ott hol miveltség eszköz a testet állati szolgasága alól fölmenti, és rá csak a leigá-

zott természeti erők vezérlését bizza. Ezen nagy igazságot tanúsítja a műiparos Angolhon műveltségi történetírása. Míg itt a csiga menésű czéh és más avult rendszer divatozott, milly törpeség a műiparban, kereskedésben; milly néptelenség milly szegénység! De mintán a gyár- és egyesület-rendszer előállott, erőművek használtattak, gőzerővel csodákat tettek: azóta csak a gyapjúbevétel háromszáz millió fontra hágott fel, melly másfél millió embernél többnek ad dolgot s kenyeret: midőn még ezelőtt ötven évvel csak 4—3 millió fontnyi gyapju vitetett be, és százötven ezernél több embert nem foglalataskodtatott.

A czéhegyesületek azon időben, midőn a kézi mester-ségek alávalóságoknak tartattak (főleg katonáskodni és földművelést űzni szerető magyarjainktól) és lenézettek, valóban a technicai ösméreték fentartása s terjesztése tekintetéből, igen hasznos intézetek voltak. A háborus idők, tudjuk, ellenségei a béke mesterségeinek; innen van, hogy ezekben a kézművek rakhelyeseiről (depositariuszairól) kell gondolkozni. De valljon már ma hasznos-e a productiva erőnek ezen megkötetés? Semmikép nem; mert valamint mindennemű iparnak eleme és segéd eszköze a szabadság: úgy van itt is a dolog. Ma már nem tudja az a társaság saját javát, melly a kézműveket a czéhek járma alól fel nem szabadítja. Miért nem állhatnának meg a nagyobb kézművesi intézetek és gyárok a kisebb műhelyek mellett? Miért nem lehetne nagyban űzni azt, mit kicsinyben lehet? Annyival inkább, hogy már ma attól tartani nem lehet, hogy a technicai ismértek elveszszenek, miután a kézművek becsét csökkentő előítéletek jobbadán honunkban is megszűntek. Azonban bizonyos, hogy Francz- és Némethonban azóta virágzanak a kézművek, mióta a czéhek régi szerkezete, és a felette nyomasztó czéhkényszerítés eltöröltetett. Az éles látásu politica is tudja bizonyos adatokból, hogy akármelly névvel nevezendő és sok évekig tartó egyedárúság káros a népegyetemi jólétének. Nem is lehet a műipar korlátolását az emberi jogokkal megegyeztetni, mellyek mindenkinek saját szorgalma s ügyessége által értéket s jövedelmet sze-

rezni engednek, sőt parancsolnak. Lehetne mesterségi iskolákat felállítani, és ezekben az egymásba vágó kézművek theoriáját, a szükséges tanítmányokkal együtt eltanítani, épen úgy, mint a derék politechnicum teszi ezt Bécében. Általában a nyilvános tanítóintézetek liberalisabbaknak tapasztaltattak a mesterség vagy tudomány titkainak fölfedezésében és közre bocsátásában, mint az úgy nevezett mesteremberek, kikben majd mindenütt az egyedúrúsi alacsony lélek uralkodik, kik titkaikat még legényeiknek sem mondják meg, és ezeknek lopni kell a tudományt meste-reiktől. Már maga ezen nézet javálja a czéhek eltörlését. De van még más tekintet is. Vannak olyan helyek és személyek, a hol és a kik által nagy haszonnal lehet úzni nagyban a mesterségnek ez vagy amaz ágát. Ugyan miért kötetnének meg a czéhi járom által az ilyen tehetős dilettantusok? Miért szorítanak meg a szabad productiva erőt az inas és legényi évek, üres formalitások, a mesteri jog, az ekkor tétetni szokott nagy és hiábavaló költsékezés, a kenyérrígység, a vallásbeli fanatismus, és egyebek által? Óhajtni lehetne tehát, hogy városaink is az igaz haladás szellemétől átjárva, a műiparnak, a régi avult elvek szerinti gyakorlatából folyó, s csaknem mindenütt érezhető elszegényedést, s az ebben gyökerező erkölcsi bajt szívökre véve, teljes erővel oda dolgoznának, hogy a szorgalom honunkban is, mint másutt, az azt nyomó akadályok alól felszabadulván, szabadabb nézetek szerint intézetetnék, a sokkal jutalmazóbb s korunkhoz is illendőbb gyárrendszer által emeltetnék, és a czéhek zártsága, melly a kézművesek bizonyos számra szorításában áll, és a nemzeti gazdaságnak ártalmas, általánosan eltörlöttenék.

Melly általános nézetek igazságáról, hogy annál jobban meggyőződjének polgáraink, és ezen tiszteletre méltó negyedik status honunkban is saját helyzetéhez illő miveltiségre és jólétre (nem mondjuk, mint külföldön, túlnyomatra) kifejlődhessék, figyelembezzünk azon károkat, mellyek eleitől fogva honunkban a czéhi alkatból folytak; olyan ada-

tokból ítélve, mellyek kétségbe vonhatlanok. Bár a czéhi rendszer, a legfelsőbb ügyelet alatt állván, koronként javítatott, és az idő körülményeibez alkalmaztatott; mindazáltal ha egyenes lélekkel megtekintjük a czéhek régibb törvényozikkelyeit, bár ezekből mindenütt előjáróktól szoros függés, illedelemre vigyázat, műszerzeti pontosság, a betegek iránti részvét dicséretesen tűnjenek is elő; de az is tagadhatlan, hogy mind ezek mellett, a hon emelkedésének hőkeblű barátja, rosszul érzi magát, midőn ezekből nem csak vallás⁹³⁾, hanem, mi

93) 1598. *Lőcsői posztócsináló czéhozikkelye.* „Ein jeglicher, eszaj fremder oder einheimischer, wer Zwischen uns wohnen, oder das Handwergh traiben will, soll Schriftlichen Bewais bringen sainer Geburt, verhaltung, und Lehrjahr, nehmlich, das er rechter deutscher nation sey.

1679. *Tőcsinálók Lőcsén.* „In dem wir auch zeithero wegen derjenigen so sich in Siebenbürgen setzen wollen, in grosse Ungelegenheit und Unkosten gerathen, als soll hinführo solches zu vermaiden: derselbe Meister oder Gesell so sich in Siebenbürgen sich nieder zu lassen willens waere, von unsern Landhandwerch nicht vor ehrlich gehalten werden.“

1761. *Vácsi szabók.* 15. „Senki ne merészeljen Lutheranus vagy Kalvinista vallásban lévő inast befogadni és mesterséget tanítani. Szabad legyen mindazon által idegen vándorló azon Lutheranus vagy Kalvinista vallásban levő legényt ezen czéhüakbe befogadni, és mivet adni; de nem tovább, hanem csak két és legtovább 3 esztendőig, melly idő alatt a mester, kinél lesz, tartozzék minden iparkodással azon legénynek megtérésén iparkodni, és tiszt. plebanus urának is hírt adni, hogy megtérésében munkálkodhassék; melly két vagy 3 esztendő alatt ha meg nem akarna térni, szabad ne legyen az Városban azon legényt megtartani.

1724. *Vérőcei gombkötők.* Horvát nyelven. Ezen városban sem Lutheranusnak sem Kalvinistának nem szabad dolgozni Sz. Mihály napján tul, valamig a catholici hitre nem tér.

1727. *Ceglédi szűcsök.* 23. Senki ezen czéhben a ki csak nem Calvinista ember be ne vétessek.

1649. *Gravamina catholicorum in urbe psoniensi contra evangelicos.* „Illud etiam bonum pacis spectaret, ut ca-

sajnosabb, még nemzetbeli türelmetlenséget is, a műipar önkényes megszorítását ²⁴⁾, a legények csaknem ingyeni dolgoztatását, és épen nem súlyos munkáikhoz mért megjutalmazását ²⁵⁾, a czébe állási és úgy nevezett mesterasztali költségek nyomasztó voltát ²⁶⁾, és némelly törvény-

tholici in eadem civitate (Soproniensi), juxta conditos articulos, id quod in praesentiarum usque neglectum est, sine discretionem religionis, ad publica officia civilia, in Senatum Civitatis et Cehas opificum assumerentur; sicut et in aliis liberis regilique ac montanis civitatibus et oppidis privilegiatis. Non enim deessent subjecta pro hujusmodi officiis habilia. *Hist. diplom. de statu relig. evang. in Hung. append. pag. 92.*

- ²⁴⁾ 1697. *Budai nyereggyártók.* 1. „Solte in dieser königl. Hauptresidenz und freyen Stadt Ofen des ganzen ofner District der bürgerlichen Sattlermeister allda die Hauptlaad, und Zech bestehen und nicht mehr als drei Sattlermeister inclusive passirt werden.

1715. *Komáromi borbélyok.* „Komárom városába és borbélyi mester embernél több ne lehessen; és az öt közül ha valamely deficiálna, helyette más, akár R. Catholica hiten, akár Helvetica, és Ang. Confession lévő legyen is ha érdemes lenni ismertetik mesteri létre, szabadon a czébe bévétessék.“

1712. *Pozsonyi takácsok.* „A' mi pedig a' műhelyt illeti, itt Pozsonyban, és annak külső városában több nyolcnál lenni nem engedtetik.“

- ²⁵⁾ 1674. *Füleki szabók.* 12. „A szabólegények egy heti bére 12 pénz legyen; két órakor fölkelvén, 9 óráig varjon; az foldozásnak fele része uráé, és más fele a legényé.“

1698. *Pozsonyi és győri fazekasok.* 3. Minden szolga reggel korán 4 órakor az munkához fölkeljen, és este 7 órakor az munkától megszünjék. A legénynek 100 faréktól 10 pénze jár.

1719. *Galgóci csizmadiaék.* 13. „A csizmazia leghínynek hetenkint denár 32 fizetése járjon, és ne legyen szabad többet fizetni, mesterségek elvesztése miatt. Tartozik penigh a mesterleghíny 3 órakor éjfélt után fölkelni, és este 9 óráig az Urának mivelni.

- ²⁶⁾ 1690. *Sz. Kereszti vargák.* Itt a mesterasztalnak 24 ételköl kellett állani.

szikkelyek oktalanságát *) kénytelen észre venni; melyek meg annyi gátjai voltak a műipar virágzásának, s a nemzeti egységnek, meg annyi rozsdái az időeknek, és akadályai a nemzeti haladásnak.

1700. *Lévai gombkötők.* 14. „Tartozik esztendő múlva egy mesterasztallal, a mellyben négy tálétel legyen. Első tál éték tiszta borssal, két kappan avagy két tyúk, száronczczal és riskásával. Második tál éték sült legyen, u. m. egy töltött malatz- egy lúd s egy kappan, négy töltött tyúkfű, nyolcz font disznó hús pecsenye, nyolcz font tehén hús pecsenye és egy nyulnak az utolsó része, stb. Hogy ha penigh ezeket mind nem akarná megadni, tehát adgyon 12 forintot, s ugyan a mesterek készítsenek egy mesterasztalt-véle.

1700. *Lévai borbélyok.* Mind ezek meg lévén, tartozik becaületes Mesterasztalt adni, és a mesterembereket feleségestül behívni; melly mesterasztal jó főtt és sült étkekből legyen, és jó borból álljon: ki is ha nem tetszenék a czéhnek, és alkalmas étel s ital nem volna, tehát 24 forintot tegyen a czéh asztalára.

1701. *Lőcsei csizmadiák.* 15. „Wegen des Meisters oder Grossenmahls soll ein jeder junger eingeworbener Maister, in ansehung der jetzigen Schweren Zeiten, innerhalb Jahresfrist, der Zechen anstatt des Speisen 20 gulden ungrisch und 5 halben Wein gegeben.

*) 1701. *Lőcsei csizmadiák.* 17. „Wo ein junger Maister unter Jahr und Tag nicht wollte heurathen, soll er schuldig sein die ehrbare Zech, ein Schrott Kuffbier, alle Jahr, bis er sich verheurathet geben.“

1724. *Verőcei gombkötők.* 15. Ha valamellyik a legények közül rókát nyúzna, tartozik fizetni birságot 60 pénzt, és nem szabad a mi legényeinknek suszter legényekkel setálni.“

1698. *Ponsonyi és győri fazekasok.* 15. „Senki a mesterek közül lóhöréből sarut viselni ne mérészeljen, egyébbaránt az olyan vakmerő maga mesterségének elvesztésére büntetődjék.

1679. *Tőcsinálók Lőcsén.* „Vor allen dingen soll er keine Verlobte und Zugesagte haben.“

Ezen nyomasztó czéhi rendszer néptelenné s szegényekké tette honi városainkat. Néptelenné; mert most, midőn 52 királyi várost számlálunk, alig megy ezek népesége többre 600,000-nél; és így 16 között csak 1. kir. városi lakos. Mezővárosaink 700-an vannak, mellyekben van mint egy két millio földink. Ugyde ezek között is noha vannak néhányan, mellyek sok kir. városainkat is megelőzik a műveltségben, például: Miskolcz, Nagyvárad; de amazok a falusi műveltségnél nem sokkal vannak sentebb, és így a nemzeti műveltségre sikeres befolyással nem lehetnek. Nagy része tehát a nemzetnek, melly 11,000 faluban és pusztában oszlik el, és a melly hét million felül van, a városi műveltségben részt nem vehet, főleg a czéhkényszerítés és gyárak nem léte miatt. Sőt még azon 2,600,000 ember is, melly kir. és mezővárosainkban él, nem mind műipar és kereskedés után lát, hanem ennek nagy része, föld- és szőlőművelő, és így inkább a falusi és földmives osztályhoz tartozik. Statistáink véleménye az, hogy 1777ben honi városainkban kézműveseink száma nem volt több 130,000-nél (milly csekély szám! azért kellett majd mindenért külföldre szorulni); most is alig megy többre fél milliónál, melly megint kevés, és tiz millióból álló nemzet minden nemű szüksége fedezésére és durva fényüzési cikkelyekkel ellátására sem elég: sokkal inkább honunknak kivitel által leendő gazdagítására és külkereskedésünk élesztésére. De még is legfőbb itt városaink néptelensége; melly népesedés, a legderekabb politicusok közvéleménye szerint, olly igen szükséges a nemzeti fejlődésre s jólétre, hogy e nélkül a földművelés fejlődését és magasb lépcsőre jutását még csak nem is reménylhetni. Népdús városok emésztenek el legtöbbet; ezen belemésztesen alapul pedig, mint talpkövnön, a nemzetek gazdagsága.

Ama paizsos férfiú is, a szegénység, nem egykét városaink kapuibán mutatkozik az eddig avult céliránytalan, és az idő szellemében elő nem haladott rendszerek miatt. Már Schwartner szólott erről, kit nem szükség ismételni.

Voltak akadályai a műiparnak nálunk is, mint másutt: de voltak ezeknek honunkban olyan könnyítő és előmozdító eszközei is, mellyek azoknak mostani illy csekély állását menthetlenné teszik. Például, tekintsük meg Angolhont, a mű és kereskedési szorgalom első hazáját. Itt igaz, hogy a szigetfekvés, a gyarmatok és külbirtokok nagysága, a dérek polgári alkotmány, melly minden iparnak szabad pályát enged, s bámulatra méltó alkalmat nyújt a szorgalmi belső nagy erő kifejtésére; de sok tekintetben még is kedvezőbb ennél honunk a műiparnak már csak annál fogva is, hogy nálunk a nemesség vele született előjételeinél fogva ezt a polgárnak engedi, nem úgy mint Angolhonban, a hol nem szegyenli ahármelley lord gyárait, sőt kézművesi tanúleveleit, mellyről igen figyelemre méltó történetet beszél Archenheltz ²³⁾. Nálunk tehát nem áll utjában sem a kézműves sem a kereskedő polgárnak a nemes: annál jobban kifejezheti tehát a polgárság ügyességét s erejét, mellyet a jobbagyság által készült szabad utak is könnyítenek.

De még több az, hogy az említett állapotokban megittatván az idegen s élelemre való termékek behozatala, mind addig míg ezeknek ára bizonyos magasságra nem emelkedik, melly, mint tudjuk, a földmivesek iránti kissé jogtalan kedvezésből esik, mi által az emésztő polgárság szintülly hasznos serege sokat szenved. Mert tudjuk, hogy így ők kénytelenek a honi természetektől drágábban venni azt, mit az idegenektől jutalmasabban vehetnének. Ezért ama nagy drágasága az élelemnek Angolhonban; azért a hat s hét éves gyermekeknek dolograi szoríttatása, mert a táplálék fellette sokba kerül nálok. De Magyarhonunkban megfordítva van a dolog. Itt földmives lévén a nagyobb szám, nyers termékek nem állnak arányban a műárúkkal, és ha Londonban s Manchesterben egy mérő búza árán, melly rendszeren 15—16 pengő forint, három rőf finom posztót lehet venni; nálunk egy illy nemű posztóért 3 pozs. mérő buza árát kell oda adni. Pedig nem igaz, mit a szomszéd kaján népek mondanak, hogy a magyarok pénz nélkül természetik rab-

²³⁾ Geschichte des Siebenjährigen Krieges. Berlin. 1794. I. Th.

szolgaforma jobbágyaikkal gabonáikat; mivel az, hogy ezeknek sorsa aligha nem könnyebb, mint a haszonbér mindenhai feljebb emelésének kitéve levő angol freeholdereké; más az, hogy nem ingyen műveli a paraszt urasága földjét, melyben oly sok tőkepénz fekszik, hogy annak kamatjához a jobbágy robotja nem illendő arányban áll; nem is igen van rá példa, hogy valamely földbirtokos földet minden munkáját robotosai által vitetné végbe; mert igen sokat költ vonó marháira, gazdasági eszközeire, cselédeire és gazdaszerteire.

Nem lehet ugyan tagadni, hogy vannak dicséretes kivételek ez ügyben, melyek arra mutatnak, hogy városaink, főleg jelen századunkban, saját érdekeiket élesebben átlátani, és mit elmulattak, helyre hozni iparkodnak. Így örömmel olvastuk nem rég a köz hírlapokból, hogy Kőrmöczbánya város, eszébe vévén a helybeli kedvező körülményeket, melyek egy kőedény-gyár alapítására mintegy teremtettek, minők például: a fogyhatlan mennyiségű agyag jellesege, a fának kívánhatólag igen csekély ára, a munkabérnek nagy olcsósága, és a legtisztább víznek bő s minden időben csökkenetlen mennyisége: 1816ban egy, számos részvényesekből álló egyesület segedelme által ezen gyárat felállította, és ezen sokat ígérő intézetet lehető szorgalommal ápolja. Ismeretes előttünk sopronyi derék polgár Ruprecht, a cukorgyár és honunkban első gőzmalom felállítójának, követésre méltó ügyessége, és nagyszerű vállalati készsége; ismeretes pesti polgár Linberger répaczukor-gyártást tanító intézete: jól tudjuk, hogy Pest milly élénk iparú gyár példányokkal világító várostestvéreinek. De csak ugyan nem lehet tagadni azt is, hogy városaink a régi koptott vágásból ki lépni mind ez ideig kevés kedvet mutatnak; noha hős keblű II. József mindent átölelő lángszelleme, a magyar kir. helytartó tanács unszólása, megyeink lelkesb hatóságai példája, és egyes derékjeink honfúsága által erre mintegy kényszerítették.

Mert hogy elsőbben is ama nagy reformátor királyt em

lítottuk, mindenki jól tudja, milly lekesedéssel ajánlotta ezen fejedelem polgárságunknak a *selyembogár-tenyésztést*; milly sok szedreseket alakíttatott; csakhiogy ezen iparágot melly Lombardiában olly szépen diszlik, hazánkban is honosítsa. Tudva vannak az emhített nagymélt. helytartó tanácsnak érdemei is ez ügyben, melly hasznos rendeleteivel, derék munkák kiadatásával, az új fölfedezések megvizsgálásával s ajánlásával, s egyebekkel buzdította szegényebb polgárainkat e szorgalmi pályára. Csak Tolna és Baranya megyék lelkes rendei mit el nem követtek, hogy a midőn a lombard-velenceai királyság lakosai, két millió font selymet tudnak előhozni évenként: a mi terjedelmes Magyarhonunk, melly a szeder és selyemtenyésztésre csaknem minden európai tartományok felett alkalmas, többet állítna elő évenként annál a 20,000 fontnál, melly aránylag igen csekély mennyiség. De ezen erőködések csekély sikerrel áldattak meg a haladási szellemhiány miatt, és szomorón tapasztalták a honi ipar baráti, hogy mig városaink az időszellemével szemközt ellenkező czéhi rendszert ápolják: a gyárok ezen merevültség miatt lábra nem kaphattak; mint ezt tanúsítja Pécs példája, a hol noha a derék megyei hatóság gondossága különös választmány által elősegéli a selyembogár-tenyésztést, melly által a nyert selyem már ez előtt tiz évvel 67 mázsára is szaporodott: noha Sporer Bálint, a horváthországi véghatár selyemrei felvigyázója, az említett városban, egy 500 orsós sűrítővel, három selyem szövőszékkel és egy Bécsből lehozott selyemfestővel ellátott gyárt állított fel, és abban rövid idő alatt ráoktatott szegény leánykák segedelmével különféle színű, különös jóságú s szépségű tafotát s levantint készíttetett; még is ezen jeles gyárintézet a város részéről pártfogásra nem találván, derék alkotója előregedése és pártolatlansága miatt csak hamar elakadt, és nemzeti gazdaságunk kárára végképen megszűnt. Mit annál inkább lehet sajnálni, hogy ezen régi városunk, Pécs az, melly más körülmények közt magyar Manchester vagy Liverpool lehetne. Itt vannak vizek,

mellyek a gyárakat elevevényben tartják; van bő kőszénbánya, mely a gőzerőműveket mozgásba hozhatná; vannak jeles utak, melyeken lehetne mindenfelé vinni a műárukat; és most minő e hajdan híres városunk műszorgalma? Csekély; és az utazók inkább dicsérik szóló- mint kézműveseit, kik, egy kettőt kivéve, műhelyeiket csak mintegy mellékes időtöltésnek tekintik, és a művészi haladástól idegenek.

Nem ok nélkül fájlalja minden tiszta kehű iparbarát (hogy előbbeni gondolatfonalunkra vissza térjünk) a selyemtenyésztésnek honi polgárságunktól lett mellőztetését. Mert valóban ha meggondoljuk, mily könnyű volna honi városaink előljároságának ezen iparág akadályait elhárítani; mily jövedelmes kútfő nyílnék fel itt sok elszegényedett háznépek utolsó inségtöli megmentésére; mily meghecsülhetlen erkölcsi haszon fordulna a magyar sarjdzó növendékségre; mily emelkedés háruhá az egész nemzeti gazdaságra: bizony csodálni lehet, hogy még is illy erős indítványoknak nem engedvén sok városaink e fontos ügyben, ugy szólván, mit sem tesznek. Mert hogy e dologról kissé részletesen szóljunk, épen nem elgördíthetlennék azon akadályok, melyek ez üdvös vállalatnak útjába állanak. Mik ezek? főleg kertészi ügyességgel ápoltt szedresek hiánya, bogarakkal bánáshoz nemértés, a selyemheválták önkénye, és leginkább az ezt kezelők ügyetlensége. Ugy de ezek mind könnyen legyőzhető akadályok, csak elszánt és lalkes ügyekezet lelkesítse a polgári érdeket szíven hordozó tisztviselőket. Mert, mi alszabály szerint alkotott szedreseknek nézi, illyenek felállítására nem hogy kárára, sőt tiszta világos hasznára lenne a városi pénztárnak: bizonyos lévén az, hogy minden 15 éven felül lévő, bealtott és egészséges szedre, a róla veszélyeztetés nélkül évenként leszedhető s mintegy 150 fontra menő leveleinél fogva, szinte 13 pengő forint hasznot ad. A szedres felállítására iteendő költség tehát bő kamattal gyámölcsözne. A bogarakkal bánás mesterségét is atyai kormányunk már igen jeles és

könnyen érthető könyvek által (minemű Mitterpacher apáté, melyet már újabb tapasztalásokkal is, minő az 1835diki Társalkodó számában nyilvánított, lehetne bővíteni) eléggé fölvilágította; sőt itt keblünkben, az ország szívében fekszik Tolna vármegye, mellynek lelkes megyetisztei ezen iparágat különös figyelmök tárgyává tevén, olly selyemtenyész-tő derék intézeteket virágoztatnak kebelökben, mellyekben ezen kezelés módját tetteg lehetne megtanultatni ide küldendő ügyes férfiakkal, kik aztán erre, az eleinte jutalmakkal is serkentendő ifjúságot megtanítnák, ennek előitéleteit osztatnák, ebből kerekedhető nagy hasznára figyelmeztetnék, és általában a gyümölcs különösen a szederfák nagy becsére megtanítván, mint a mellyek egész háznépeknek majd egyedüli pénzbányái, az ezek iránti kiméllésre, ezek ápolására, beoltására, nemesítésére, szóval, nevelésére felbuzdítják, és a netalán eddig könnyelműleg gyakorlott fásértégetésekről is elszoktatnák. A selyembeváltók önkényének melly a tenyésztőket el szokta csüggeszténi, úgy lehetne véget vetni, mint az említett megye nemeslelkű hatósága cselekedett; t. i. olly részvényes társaságot kellene minél előbb alapítani, melly a selyemgolyók beváltását magára vállalná, szükséges gombolyító házakról s műszerekről godoskodnék, és nagylelkűleg inkább a tenyésztők, mint saját hasznára célzólag mutatkoznék, és az eddigi selyem beváltását haszonbérbe vevők önkényének véget vetne. Mind ezek létesítésére mily könnyű lenne a polgári előjáráságnak egy honfikeblű tagokból álló választmányt alkotni, mellynek iránya lenne a selyemkezelést mindkét nemű ifjúsággal megismertetni, e végre ügyes tanítókat nevelni, és beállítani, kik az iskolai tanulmányokat a real ismértekkel ügyesen egyesítnék; a sarjadzó emberiséget szelid érzésekre, természetismeretre, iparra, takarékosagra edesgetnék; és arra, hogy a hasznos munkálódásban találja fő gyönyörűségét, nem úgy mint eddig, a pajkosságban, és kártékony fadúlásban. Így lehetne reményleni, hogy a selyemtenyészésre igen alkalmas Magyarhon ezen iparágban meghaladná még

a fentebb dicsért Lombardia iparteljes lakosait is; hogy a selyemöltözetet kedvelő polgárságnak volna miből ezen szenvedélyének áldozni; selyemgyárak állíthatnának fel nálunk is, és ezek életre jutása új életet, erkölcsöt, fényt, jólétet terjesztne el városinkban: mindenek fölött szellemi miveltséget; mellynek drága növénye egyedül a jólét kövér földében diszlik.

Egyes dicső honfiak is fénylő példákat nyújtottak polgárságunknak; a nálunk még bölcsőben szunyadó műipar ébresztésére. Tudjuk, hogy a nagy nevű Thessedik volt az, ki átlátván honunk műipartalanságát, és ebből keletkező sok bajait, első nyitott Szarvason és Magyarhonban szorgalmi iskolát, mellyben e derék paedagóg kéz és földmivesi ügyességre vezérlette a férfi és nőnemi ifjuságot, szarvasi földbirtokosak, lakosak, és az uralkodott fejdelem pártfogása alatt. Már, noha bizonyos, hogy az említett mezőváros virágzó állapota igazán ama jeles lelkeszszel kezdődött; noha továbbá az is igaz, hogy a szarvasiak ezen hosszabb életre méltó intézet által, nem csak az említett alapítótól kitüzött magasb szorgalomra, hanem, mi ennél sokkal drágább, olly jeles erkölcsi előmenetelre is jutottak, nagy kapcsolatban levén iparral a fedhetetlenség, hogy a megye vagy uradalom tömlöczében ritkán lehetett ide való embert látni: még is, csodálni lehet, hogy városaink eddigelé olly szorgalmi iskolákról nem gondoskodtak, melyekben a két nembeli ifjuság korán hasznos foglalatosságokra szoktattatnék, s ez által az olly sok bűnökkel termékeny henyeség s koldulásvágy benne elfojtatnék. Budapest már jó példát adott Nagy-Győrrel együtt e részben; mert az utczakoldulásnak véget vetett: de még egyéb városainkban kedvetlen benyomást okoz utazóinkban annak látása, hogy annyi henyelőket, koldusokat, és szegényeket szemlélni bennök, holott mind ezen leverő látmányoknak a szilárd városi hatóság egy ember nyom alatt véget vethetne; egy jól rendezett szorgalmi iskola felállítással, mellynek elrendezésében az elhunyt Thessediké al-

kalmak színormértékül szolgálhatna. Elődeink mertek a reformáció háborgós századában népiskolákat nyitni; és mi ne merjük e béke századában ezeket szorgalmi iskolákkal tökélyesíteni; holott népszerűtől fejlődelmekben bizonyos ápolókra számolhatunk? Egy illy iskolaalapító képes megfundálni sok időkre egész város sőt környék polgári és erkölcsi jólétét, mint ezt ama derék és ismeretes elzászi pap, Oberlin példája mutatja.

Vége azért sem lehetnek honi városaink kívánt befolyással a közfejlődés ama fontos alapjára a műiparra, mivel föl nem keresvén s mellőzvéni saját kincsbányáikat, melly a kézmű, szorgalom és kereskedés, olyanokkal foglalkoznak, mellyek nem nekik valók, és a mellyeket kívánt sikerrel nem folytathatván, ama hatalmas istennő, Penia, könnyen meglepi őket. Például nem kell egyebet felhozni, csak a *szepességi városokat*. Ezeknek egy részé, mint tudjuk, ser és szeszés italfőzéssel ohajt magán segíteni; úgyde ezen iparág épen nem nekik való; mert fájuk nem levén, az összes versenyt az olly földbirtokosokkal, kik saját fájokkal égetnek, ki nem állhatják. Más városok polgárai marhatartásból akarnak jövedelmet szerezni; úgyde tudjuk, mily mostoha a szepességi éghajlat ezen kereset-forrásnak; főleg olyan években, mellyek még a honi Arcadiában, az alföldön is gondot adnak a marhatenyésztőnek. A szekerezés is, mellyből itt sok városaink élnek, nem a legjövedelmesb kútfő az utak rossz karban léte, a Lengyelhon félti kereskedés csökkenése, s egyebek miatt. Mi marad tehát hátra?, a posztó és egyéb gyármunkák, mellyek sokakat táplálnak, és gyártalan honunkban legkívánatosbak, pedig leginkább ezen szorgalom nem hiányzik ezen kellemes vidék városában; mert tudva van, hogy Késmárkon és Laibiczon csinálnak ugyan posztót, de csak alsóbb rendűt.

Most már menjünk által a *honi kereskedelemre*, a fejlődés ama nagy föltételére. Midőn felelő, honunk statistica-

ját itthon iskolai vezérkönyvből tanulná, a magyar kereskedésről így értesítettet: „Magyarhon nyer abban, hogy „nem active hanem passive kereskedik.“ Göttingenben a híres és honunkban is utazott Sartoritól azt tanulta: „Magyarhon csupa paradicsom, de kereskedése csekély lévén, „nem adhatja meg azt, mit a jöltévő természetnél fogva „magadhatna.“ Forgatván későbben lelkes gróf Széchenyi iratait; ezekből, mintegy leveretve azt olvasta: „Kereskedésünk sehoja sincs; mert az a kis, rossz útakoni hurczolás, megakadása árúinknak, és az a néhány gabona-hajó és gőzös, melly Dunánkat úszsza, valóban olly csekély „mozgás, hogy arra nyelvtudományi szigorúság szerint inkább a dermedés, mint kereskedés neve illik.“ Ezenlángkeblű férfit, kit, ugy látszik, sem taps, sem taglatat egyenes útjából ki nem térít, másutt még jobban kifesti kereskedésünk törpeségét, és ezt mondja: „Az egész országunkban „egyetlen egy biztos révpárt sem létezik, hol hajókat veszály nélkül tatarozni lehetne, de még egy becsületes kikötő sem, s honunk térein egyetlen egy ember sem, kit „A tól Z ig tökéletes hajós embernek lehetne nevezni; „úgy hogy tavainkon, folyóinkon még egy nyomorult vitorlát sem tudunk kötni; s e részben, mint számtalan egyébben még a török is kifog rajtunk, s oktatónk, mesterünk „lehetne.“ Es még tovább. „Most más nemzetek készítményei ellen csak nyers árúkat vethetünk a kereskedés „mérlegébe. Nyers árúkat, mellyeket nem annyira eszes „munkánk vívott ki a természettől, mint inkább ennek kegyessége ajándékozott: mi okból az idők negédei szerint néha takarmányban, s borban szükölködünk; néha viszont csűröknek s dongáknak vagyunk szükében, s rothad „a gabona, foly a must; — — s két tulság közt ringattatván, nem örülhetünk azon bátrabb s egyenlőbb létnek, „melly a civilisatio főbb áldása, mert nyugalmat ad; és „köztünk soha meg nem szűnnek az élet mind azon sürgetőbb gondjai, mellyek gátként állnak minden lelki fejlődés ellen.“

Figyelemre méltó szavak! mellyek értelmesek előtt megfejtik eléggé azon nagy életkérdést: miért vagyunk olly igen hátra mi magyarok a csaknem mindennemű fejlődésben? Kereskedés, közlekedés az a varázs ige, melly életereje minden állodalomnak, vérkeringése minden köztársaságnak; melly nélkül csak sinlődik az, mint dugulásokkal küzdő hypochondriás, és életunt sárepekőr. A helyett, hogy most ismételnénk azt, mit már említett nagy nevű írónk nyíltan és lepel nélkül elmondott ez igen fontos ügyben⁹⁾, mellyekből átláthatni, miért nincs magyarhonnak kereskedése? nem annyira elme futattásul, mint figyelemébresztésül elmondjuk mi is, mit tenne az angol, vagy angol szellemű polgárság, ha ez lakoznék honunkban; és mai napon a Themze és Ohio folyókat a Duna és Tisza folyamokkal cserélné fel?

Valószínűleg, ezen Mercurnak áldozó nép, nem hagná vállalati szellemét legkisebbé is leverettetni azért, hogy geographiai helyzete honunknak nem olly kedvező a kereskedésnek mint Angolhon vagy Éjszak-Amerika; kétségképpen igyekezetét, szorgalmát, hogy nem csak bel, hanem kül-vagy világkereskedése is lenne honunknak. Fichte mondja: „Mit az elszánt akarat tenni óhajt, megteheti, és „ha nem teheti, jele hogy nem akarja igazán.“ Elsőbben is tehát ama minden dolgok emeltyűjét a pénzt szerezne itt meg az angol; és a pénz aristocratia jóval legyőzné a másnemű aristocratiaát, mint honában cselekedett. E végre kezdetben a műipart emelné lehető fokra, széthányván ennek gátjait a czéhkényszerítést, és honunk nyers termékeit meg-nemesítve vetné a nemzeti gazdaság mérlegébe. Most anyaföldünk szétépett részei közt összetartó kötelék nincs; elszigetelve sinylődnek városaink: az angol szellem ezt meg nem engedné; hanem Budapestet tenné honunk központjává és szívévé, és innen úgy hajtaná ki mindenféle az éltető

⁹⁾ Hitel. I. 108 — 152.

erőfolyamot, mint erős sziv lökdösi minden erekbe az életnedvet.

Ész a legerősb agens az embervilágban. Ez átlátja, hogy minden anyagi erő a földből jó ki, a földmivelést emelné tehát lehető magas fokra az angol lángész. Nem állhatna ennek soká útjába a honi közbitorlási schlandrian; mert minden a felsőbbségnek enged; és pillantaná meg csak egyszer kétszer az aggaszkodásnak áldozó közbitokos, hogy a polgár annyi hasznot vesz egy holdból, mint ő egész nemes telkéből; — ama tiz mázsás ökröt hizlal és ad el, midőn az ő göbölve gyepré látszik idomítva lenni; amannak borát, pezsgőjét elébe tesszik a malagainak, portóinak, az övét senki sem keresi; amaz répaczukorgyáraiból, mint Grebner, száztól száz ötöt húz, ő pedig nem értett mezei gazdaságból száztól kettőt, legfeljebb négyet — majd felébredne ebben is a haladási és egyesületi szellem, és nem mondaná honi földmivelésünkről Sartori, hogy: „Magyar földnek „egy ötöd része miveletlen, négy ötödrésze pedig rosszul míveltetik.“

Hát az angol *büszkeség* engedné azt meg, hogy mi örök majmolásban leljük legnagyobb szerencsénket? hogy föld-kézművekben, talán az egy tolnai ekét kivéve, semmi eredeti sajátunk ne létezzék? hogy örökké függésben maradjunk más nemzetektől? hogy rajtunk közlekedési iparban csatorna készítésben még a bárdolatlanoknak vélt orosz is kitegyjen? E nyers nép nischney-volotshoki csatornája által össze tudta kötni a Balt- és Káspi-tengereket; a berezinai canalis a Duna és Dnieper folyókat kapcsolván össze, a Kelet- és Fekete-tengerek közti közösülést tartja fen. Van tehát ezen népben kalendariumi hátramaradása mellett is haladási szellem, és ollyasmi, mellyet mi is követhetünk. Az angol *csinoság* szenvedné azt meg, hogy kereskedési útaink olly sárosak legyenek, minők Pesttől Debreczenig! olly darabosak, minők a Lőcsébe vezetők, melly megyei fővárosról az mondatik, hogy ebbe, kivévén Iglót, sehonnan be nem mehetni keréktörés vagy nyakszegés veszedelme nél-

kül? Angol egyenesség engedné azt meg, hogy az vigye egyedül a nemzetet gazdagító közösülés terhére, kinek paraszt ruhája, vagy kinek semmi úriás tekintete, s pénze alig van? Midőn Londonban a pompás waterlói hidat elkészítették, hirlapokból olvastuk, hogy az angol király, a nagyok, jelesen Wellington kíséretében ezen először ünnepelesen átmenvén, lefizették saját kezeikkel a hídvámost; épen úgy mint mi színterembe menvén, pénzt mutatunk elő, nem pedig nemes levelet. Az angol akadna el inkább, és dülne sárba, mintsem garasától válnék meg?

De hagyjuk félbe az egybe hasonlítást, hogy anglo-maniával ne vádoltassunk. Mi nyíltan valljuk, hogy: kereskedési szempontból nézvéen is városainkat, bebizonyúl, miképen ezekben, az egy Budapeestet kivéve, a haladási és egyesületi lélek hiányzik; melly miatt itt sem lehetnek óhajtott befolyással nemzeti fejlődésünkre. Mert bár jól tudjuk és sajnosan érezzük, hogy ezen patriarchalis, és sok viszontagságokon keresztül ment honunkban pénzhitelt tárgyazó törvényeink egész a legközelebbi országgyűlésig nem voltak képesek a nemzeti hitelt megfundálni, mivel sokáig kamatot sem volt szabad venni (II. Ferd. 1622. koron. után 46 czikkely), noha távol van tőlünk legkissebbé is vádolni törvényünk szellemét, melly jogossági iránya a kiváltságok cselkertjében is eléggé kitetszik, mint a Hármas Törvény könyv II. része 68-dik czíme eléggé mutatja; bár elismerjük azon akadályokat együl egyig, mellyeket Schwartzner¹⁾ elő számlál: de azt is jól tudjuk, hogy semmi sem állott útjában annak, hogy városaink a kereskedést olly igen biztosító váltófogot ne hozzák be kereskedési rendszerökbe; senki sem vetett nekik gátot abban, hogy más külföldi városok példája szerint ne egyesüljenek és olly egyesületeket ne alapítsanak, mellyek segedelme által egy egész vidék kézműveseitől készült vas, posztó, cserép, selyem és más szövet, műszer és egyéb nemű áruk, külön, egy bizo-

¹⁾ Statistika d. K. U. 1. Th. S. 425. 434.

nyos központon egyesítessenek; honnét kiki házi szükségieit kielégíthetné, az iparteljes kézműves vagy művész pedig kész munkájáért legott kész pénzt nyerhetne. Az ilyenmű egyesületekből tetemes haszon háramlik mind a készítőkre, mind pedig a házára. Amazokra azért, mert nem kénytelenítetik vásárookra menni; hosszas utakat tenni; hogy portékáját árulhassa, a drága időt veszetegesse, még is sokszor árúját értékén alol adja: nem kell azon aggódni, hogy eladhatja-e majd készítményét; mert azon bizonyosság, hogy minden pillanatban arathatja munkája bérét, igyekezetét eleveíti, iparjának szárnyakat ad. De e honrá nézve is üdvösb ezen rendszer, mert így nem borítottatván el a vidék vásári munkákkal, mellyek azonban szintolly drágán adatnak, mint a nagyobb szabatossgal gyártottak, szemesebb vevők nem esengnek a külföldi árúk után, tetemes pénzsummak maradnak honunk kebelében, és sok czikkkel kevesebb szállítatik be külföldről.

Mi honi városainkat kereskedésünk ily csekély állása miatt felelősekké épen nem teszszük. Mert tudjuk az idők mocskait, mellyek vas lábbal gyúrtak le minden ily nemű ipart honunkban egész II. Józsefíg; ki, hogy egyebeket elhallgassunk, 1782ben adta ki ama nevezetes türelmi parancsát az izraelitákra nézve; és azt a korlátot elbontotta hatalmas karral, mellynél fogva Pesten zsidónak nem hogy lakni, de vásárra is csupán két izraelita családnak volt szabad ide be jöni. Voltak olyan idők, mellyekben ezen kereskedési ügyességgel bíró nép (melly nélkül pedig sokra honunkban rászáradna minden terméke, ha azt házánál zsidó nem keresné) üldöztetett; még a XVII. századbeli magyar clerus is számüzetni akarta ezt honunkból³⁾. De ama

³⁾ *Postulata et gravamina status ecclesiastici regni hung. Sacratissimae Majestati Leopoldo I. familiariter praesentata.* 8. Post schismaticos perfide quoque Judaeorum sectae meminisse debemus: haec enim familiaris redditur christianis; ex qua mutua nimia correspondentia, quae et quanta contra Deum emergunt peccata, assequetur facile Majestas Vestra sacra-

bölcs fejdelem óta szembetűnőleg emelkedett kereskedésünk; úgy hogy csak az egy Budapest e dolgot illőleg tanusíthatja: melly városban most 39 keresztyén és 79 zsidó nagykereskedő levén, és országos vásárait portékáival 30,000 idegent s magyart vonván magához, 15 millió forintot hoz forgásba, és a dunamelléki városok közt kereskedési mozgás nagyságára nézve csupán Bécsnek enged.

II. József érdemlette azon szép feliratot, melly a bélyei hidat 48,000 forintba kerülőt, ékesíti ³⁾; neki akart Buda városa 1784ben emlékoszlopot emelni; de a mellyet ő szerényen el nem fogadott, ezen oknál fogva, hogy még ez korán van; majd akkor érdemel ő illyesmit, midőn nemzeti előítéleteink gyökerestől kitépetnek, midőn közértelemesség derül honunkra a czélszeresb tudományos intézkedések által; midőn műipar, kereskedés életre jutván, minden termékeket s készítményeket gyorsabb kerengésbe hozand az egész birodalomban ⁴⁾. II. József fejében fordult meg elsőbben az a derék gondolat, hogy Dunát a Tiszával kel-

tissima, si exempla vienensium olim Judaeorum in mentem revocaverit. Remedium proinde tantis malis severam eorundem e regno *proscriptionem* suspiramus. *Hist. Diplom. app. p. 239.*

³⁾ Providentia augg. Josephi II. Mariae Theresiae, expletis lacunis, fracta aquarum vi, commercio commeatui, itinerantibus, viam pontemque hunc statuens, quadrienni opere, seculorum incommoda sustulit. Ita quos subdita gens novo beneficio pios sentit parentes, diu impune grassans aquarum furor, perenni coercitus aggere, suos agnoscere dominos. Anno MDCCLXXXIX.

⁴⁾ „Wenn die Vorurtheile werden ausgewurzelt: wenn die Industrie, Manufacturen, und deren Vertrieb und Circulation aller producte in der ganzen Monarchie unter sich werden eingeführt werden, wie ich es sicher hoffe: alsdan verdiente ich eine Ehrensäule, nicht aber itzt, wo nur die Stadt Ofen durch meine, durch leichtern Übersicht getroffene Übersetzung der Stellen dahin, nur einen mehreren Vertrieb ihrer Weine, und einen höheren Zins ihrer Häuser erhält.“
Wien den 23. Junius 1784. Joseph.

lene egy hajózási csatorna által egyesíteni, mellyet aztán útdíja I. Ferencz alatt, Kis Gábor, mérnökkarbeli kapitány lelkes ügyessége által alakított hajózási társaság szerencsésen létesített is, 1801. Többeket is teendő vala e polgár szellemű fejedelem kereskedésünk könnyítésére, ha nagy terveinek az akkori időszellem és az irigy halál ellene nem szegült volna.

Egyébiránt nem voltak honi városaink jelenkorunkig minden nagyobb szerű kereskedési mozgás nélkül. Szézia elvesztése ugyan megrontotta Soprony és Pozsony megyei városaink borkereskedését, Lengyelhon eldaraboltatása bedugta hegyaljai és szepességi városaink egy derék pénzcatornáját; de csak ugyan R. Komáromban, a Dunán hajózást bátorságosító részvényes társaság alakult jelen századunkban, gőzösök hasítják Dunánk színét, gyorskocsik mennek Budapestről Bécsig, Kolosvárig, Eperjesig; ugyan itt 1767. elsőben felállott fa és hajóhid helyett lánczhid alakítása vétetett munkába; vannak kisebb szerű de mind haladásra mutató intézetek is: minő, hogy most egyebeket elhallgassunk, azon Pesten alakított magyar borismertető egyesület, mellynek ezélja, középpontot állítani, hol honfiak és idegenek, minden hazai borral, jó minéműségben megismerkedhessenek, s ez által a természetési inger növekedjék, boraink hitele pedig lábra kapjon.

Jóval dicséretesb színben tűnnek fel, de csak II. Józseftől kiadatott sajtószabadság óta, békéskori városaink a *közértelmességi és tudományos*, mint szintén az ebből folyó *erkölcsi fejlődésre* nézve; és némileg kipotolják azt, mit honi miveltésünk alapjára s feltételére, a nemzeti gazdaságra tenni elmúlattak. Ha a reformator szellemű császár előtti időket megtekintjük, igen elsomorító adatokra találunk ez ügyben. Elsőbben is az észderülésről, értelmi világról szólván, megemlítsük-e, hogy a catholicus polgár protestans polgártársát eretneknek, ez amazt bálványozónak

hitte és gyűlölte? Ama legszebb polgári erény, a türelem ismeretlen volt sok ideig városaink falai közt, és sok adattekkal bebizonyíthatnók, ha szükségesnek itélnék, hogy protestans és catholicus polgáraink egymást a szerint üldözték, nyomták, törvényes jogaikban háborgatták: mint amazok vagy ezek sorsát fordította jobbra a had és hadvezérek szerencséje. Babonások is voltak polgáraink előljáróikkal együtt sok ideig. Még a legközelebb lefolyt, és philosophusinak híresztelt században hallattak nálunk nem gyéren boszorkányégetések, noha a catholicus papság I. Leopoldnak alázatosan esdeklik: „szüntetné meg legfensőbb hatalma által, hogy a polgári tanács, a boszorkányok vízbe merítését, és vizpróbáját, melly hatalom neki nem adatott, ne bitorlaná.“⁵⁾

Honnan ezen nagy tudatlanság olly hirtelen a fentebb dicsért szellemi fejlődés után? Említett vandalismus eltörölő tudományos intézeteinket, elannyira, hogy még a királyi városok birái s hites polgárai sem tudnának írni, olvasni is kevesen. Feltűnő példa és bizonyosság lehet Eger városa. Midőn I. Leopold, ki különös kegyességgel viseltetett a hely iránt, 1694. olly parancsot küldött az egri, még akkor királyi város tanácsának, hogy a maga kebeléből, az akkori Püspökkel, Teusz Györggyel kötendő egyesség végbevitelére, biztosokat válasszon, és szükséges útasításokkal felruházva, Kassára az egyesség helyére küldjön; ezen küldöttség, noha Faragó András főbirót, és még más négy hites főpolgárokat számlált, még is olly irástudatlan volt, hogy közülök csak az egy Csala Gergely jegyző tud vala írni; és ezen egyességlevélben, még ma is amazok neve mellett, ezen kitétel olvostatik: *Crucem manu propria traxit.*

⁵⁾ *Postulata Status Cath.* 1649. „Est et aliud vitium in magistratibus politicis necessario corrigendum, qui nimium proba baptismi, in aquis communiter a Doctoribus prohibita, utuntur ad *sagarum et magorum* sortem dignoscendam. Ex quo saepe contingit, ut innocentes pro nocentibus mortem gravissimam subire cogantur, quemadmodum in historicis videre est.“

Valóban álmélkodnunk is kell, ha megtekintjük, mely későn érkeztek el honunk városaiba a tudományosságnak, és fogalmak közlésének eszközei, a *hírlapok*, *könyves boltok* és *kölcsön könyvtárak*. Angol nemzeté azon dicsőség, hogy első adott ki hírlapokat, Erzsébet dicső országlása alatt, „The english Mercurie“ czim alatt; és Chalmers ráakadt a briti museumban, az említett czimú polgári hírlap 1588. évi, jun. 23. darabjára. Honunkban, Bél Mátyás által, Pozsonyban legelsőbben kiadott, deák nyelven írt, és *Nova posoniensia*, czimet viselt hírlap nem előbb, mint 1721. jelent meg. Követte a budai első német újság; 1780. adatott ki, Ráth Máthás győri pap által a *Magyar Hírmondó*, mely után megjelent 1788. az első magyar folyóirat, *Magyar Orpheus* név alatt; ezeket követték mások, de rövid életű folyamattal.

Igy tehát 8 — 10 millióból álló honunkban, a köz értelmesség azon derek eszközei, a hírlap és folyóirat, melyek a nagy történeteket, s közhasznú ismérteket legkönnyebben s szaporábban elterjesztik, nemzeti szellemet leg-hathatóbban fölébresztik, és egy közirányra igazítják, melyek az elméket az emberiség és nemzet legszentebb ügyeivel foglalatostkodtatják; melyek a nemes tudás és olvasásvágyat legélenkébben gyakorolják s kielégítik, egybekötve a művészettel az izlést finomítják, ezen valóban mercuriusi vagy népművelő intézetek nálunk, csak majd egy fél század óta, s nem előbb adattak ki, csupán Pozsonyban, Pesten, Búdán, Kassán, R. Komáromban, Kolosvárott, Veszprémben, Szebenben. És már most ezt kérdehetjük: Miért nem a nagy népességű s egy nyelvű Debreczenben, Szegeden, Pécsen, Miskolczon, Győrben, Fejérvárott, Holdmező-Vásárhelytt, Kecskeméten, Nagyváradon? Azonban köszönet azért is városainknak. „Mik valának ez ideig, hogy Kazinczyval szóljak: özszejöveteleink a falukon egyebek, mint arról űzött beszélgetések, hogy ez a kopó jobb-e, vagy amaz? s hányadikunk tudá, hogy az Atlanticum tenger kelet felé fekszik-e vagy nyugatra?“

Könyváros-boltok is igen későn, és főleg II. József óta keletkeztek városainkban. Nem is csoda: mert az előtt vonzalmatlan tartalmú könyveket alig lehetett irni. Így Kassáról Kazinczy írja ⁶⁾: ennek még 1779. nem volt könyváros-boltja. De már azon álmélkodhatunk, mit Meltzer Jakab ír ⁷⁾: „a szepességi német ajkú városokban egész a folyó századig egyetlen könyváros-bolt sem volt, ekkor keletkezett egy Szombathelyen (Georgenberg), de ez is csak hamar elakadt.“ Ma sem igen ditsérhetjük némelly városainknak ebbeli szellemi mozgását. Mellyből az lett, hogy a szűrős könyvárosok öntötték el, Cisiókkal, tündér históriákkal, bányász csákányokkal, s más kalendáriumi hitványságokkal földnépünk tudvágyát; melly álnemű olvasás bőven táplálta a babonát, és nem voltak ritkák nemcsak faluinokban, de városainkban is az olly nemű történetecskék, minőt Bél Mátyás beszél Lublyóról ⁸⁾.

⁶⁾ Pályám emléke §. 23.

⁷⁾ Tud. Gyűjt. 1819. VII köt.

⁸⁾ Portenti modum habet, id quod in oppido isthoc MDCCXVIII. evenisse accepimus. Institorum nonnemo Gasperek dictus, vitae uti credebatur non undiquaque integrae vivere nec opinato desierat. Vix dum sepultus fuit, quum operare passim et redire ad suos, eodem quo visus erat, habitu occipisset. Neque ostentum inane fuit; enim vero oppidanus, sole etiam meridiano obvius diris modis infestavit; ancillis ruri operantibus vim intentavit, tectis oppidi semel iterumque ignem subjecit, et, quod fidem superat, uxori suae se miscuit: quin haec quidem aes alienum contraxit, illic, quo obnitus erat dissolvit. Ad ultimum multis patratibus facinoribus, id meruit, *ut pro more hic gentium solenni* cadaver ejus e sepulchro erutum, capite truncaretur, exurereturque. Falsa sint an vera? nescio, constanti tamen fama perhibebatur, praescissum caput cultro, largum fudisse sanguinem. Cadavere, haud sine superstitionis crimine exusto, novo iterum incendio, a nefando isthoc spectro, oppidum mulctatum fuit. Multi crediderunt specie humana cacodaemonem; hoc quidquid erat calamitatis, oppido inflixisse edidisseque actus illos ostenti similes: alii contra, quibus suspectae sunt de

Efféle dolgokon pedig főleg azért nem fogyhat csodánk, ha honunk tudományossága történeteit megtekintjük, hogy nevesb városaink belső és külső tanácsaiban eleitől fogva derék tudósok, nagy törvénytudók és régiségbuvárok ültek, kiknek észderültségétől minden jót leheto várni. Illyenek voltak, hogy a most élöket elhallgassuk: *Pozsonyban*, Behr, városi jegyző 1630 táján, kinek derék és sok görög, syriai, goth s más ritka pénzekkel ékes pénzgyűjteményét még Toll is *) csodálva emlegeti; Schödel, Windisch, Benzur, Lehóczky s mások. *Debreczenben*: Domokos Márton és Lajos, város birái, kik közül amaz hasznos könyvek kiadásával, emez külföldi főiskolákban gyűjtött nagy tudományával szerzett magának hirtnevet; ugyan itt Veszprémi István, kit Mária Theresia királyilag megajándékozott, derék fűvész és költész Fazekas Mihály, Bőszörményi Pál biró, népmiveltség barátja, és Kazai gyógyszeráros, kinek hogy hártványokra irt ritka kéziratokkal becses könyvtára segedelmével dolgozta ki Veszprémi saját tudós munkáit, maga hálásan vallja. Hasonlót valla hires Bél Mátyás Munkácsi Istvánról, *nagyszombati* tanácsnokról, kit ama jeles férfi valóságos polyhistornak nevez. Illyesmit ir Wallaszky Rauscher Kristófról, *Selmecz* városa jegyzőjéről; Horányi pedig Fröhlich Dávidról, *Késmárk* diszéről azt jegyzi meg, hogy jeles földleirásával, mellyet 1639 adott ki Bártfán, annyira megizelítettte e szép tanulmányt honnagyjainkkal, hogy azok szobáik s termeik falairól leszedvén a füstös czimereket, ezeket jeles földabroszokkal, tájfestésekkel ékesítették föl. Soprony, Nagy-Győr, Eperjes, Kassa, Buda, Pest is derék s tudós tanácsbeliekkal dicsekhettek, kiknek neveit hosszas volna előszámlálni, s kik kel-

---

spectris narrationes, larvatum exstitisse spectrum existimabant. Equidem fabella sit an' historia? referendam nihilo minus putavi, ne rei memoria facile interciderat. *Prodrom* p. 108. 109.

9) *Epist.* V. pag. 143.

lemez ellentétben voltak Eger irni sem tudott tisztviselőivel.

Ezen jeles férfiak munkája által lett az, hogy II. József rövid uralkodása alatt újjászületvén honunkban a közértemi élet, főleg a német ajku polgárság közt, olvasás-szeretet terjedt el, melly a durva babonát, felekezeti s párt-szellemet legyőzte, és erénygyümölcsöket is termett. Ezek dolgoztak oda, hogy a régibb tudományos, és kegyes intézetek fentartatnának, sőt újakkal szaporítottatnának, könyvnyomó műhelyek közkölttséggel alapítottatnának (mellyek jelenleg mintegy 40 számmal vannak honunkban és bennök 5,000 bál papiros dolgoztatik fel), kórházak emeltetnének, mellyek közt legfeltűnőbb, Pesten a sz. Rókusi polgári kórház, melly évenként 7—800 beteget ápol; és a polgári nevelésben Pestalozzi s mások elvei sűrűbben mint eddig használtatnának.

Legnagyobb dicséretet érdemelnek újabbkori polgáraink azért, hogy ama nagy nevű hazánkfiaának, gróf Széchenyi Istvánnak, honunk emelésére, és ebben a közértelmesség, olvasás, finomabb társalkodás, honszeretet elterjesztésére olly ügyesen kigondolt és elmés irományokkal s honfi tettekkel is gyámoltott terveit s nagy gondolatait, fölfogták és keblökben valószínűvé tették; melly dicsőségben, noha a megyék lelkesb tisztviselői, a papság, sőt a vitézlő rend is osztoznak; de csak ugyan örvendetes előjele ez azon fogékony-ságnak, melly mindenkit arra biztat, hogy honunk újjászületését lehetőnek higye, és hazánk ennyire hátramaradtát is nem polgári rendünk merevültségének, hanem másnak tulajdonítsa.

Minden műveltségnek koronája, és tetőpontja az *izlési fejlettség*. A művészet reggeli kapujánjőnek be diadalommal a szép Musák, Charisok, és fonyják azon cser-, babér és borostyán-koszorúkat, mellyek halhatatlanná teszik a nemzet nevét, és átadják ennek emlékezetét a később századok fiainak. Sokkép roncsolt honunkban mind ez ideig a delosi isten állandó lakot magának nem választhatott, és a szép

mesterségeket I. Mátyás alatt idegen művészek által honosítani nem lehetett. Még nemzeti jólét, honfi érzés, tudományos műveltség, és izlési magasb fejlődés szükséges, hogy a kellemekek üldozhassék honunk is, és a szép-mesterségeket dúló s taposó kontyos szomszédjaitól magát feltűnőleg megkülönböztesse.

Józsefi időktől fogva, *Budapest*, collossalis nagyságban és szinte egyedül áll, felette nagy s jótékony befolyással izlési fejlődésünkre. Ezen valóban nagyvárosi szellemmel bíró hely, műiparja s kereskedése által meggazdagodván, polgárait önállásuakká, vállalataikban nagyszerűekké; a nőnemet olvasottabbá s annál fogva kellemesb társalkodásúvá alakítván, hatalmasan elváltoztatta az aristocratai szellemet honunkban, melly ez előtt itt is, mint mindenütt, gőgös, polgári műveltséget nem méltányló, és feszeskedő volt. Itt majd minden nagyszerű: ismeret terjedelmes, izlés magas, mulatság az öröklött elsőbbség hagyományától független: ugyan azért nagy benyomást okozó a falusi nemessegre is, mellyet e nagy város önkényt magához hódít, legalább tétre falai közé édesget; ezzel ennek nyersobb erkölcsseit simítja, a honi literatura, művészet, jólét, műveltség, szóval nemzeti dicsőség iránt érzékenyebbé, szelidebb érzésekre fogékonyabbá, cosmopolitábbá, kiváltságaihoz ragaszkodásában engedékenyebbé teszi. Itt megismeri a szilárd aristocrata a polgári eredet egyenlőségét, szívere veszi a szenvedő emberiséget; le hagyja magáról korholtatni, ki nek szíve van, az uri vad jogokhoz ragaszkodás szennyét, megtanulja becsülni emberben az emberiséget; kezdi átlátni és felvenni a jelenkor szellemét, melly egészen más mint azon sötét századoké, mellyekben hártylevelei készültek; az idő szelidebb geniusát, mellynek iránya: tiszta emberiség, értelmes érzelmi és izlési magas műveltség.

Olvásván itt a lelkes írók isteni szikrákkal ihletett remekeit, előítéleteitől szabadul, a szellemi és még eddig nem ismert fensőbb gyönyöröket kezdi ismergetni, és megérti, mit tesz Corvin Mátyás fénylakából megmaradt kövön

ama fontos kis felirat : „Ingenii voluptatibus.“ Így szülte a nagy Athene a fensőbb miveltséget; így terjeszti Paris, London, Washington a társasági nagyszerű szellemet; így hat a nem nagy, de kellemes Dresden a német izlésre s az őt környező bájvidékre.

De már többi városainknak, talán *Pozsony* s *Kassát* kivéve, csekély hatása van a nemzeti izlés finomítására. Kisvárosi szellem uralkodván ezekben, gyéren igézik magok falai közé nagyainkat, mellyből aztán az a nagy baj következik, hogy ezek is nem lehetnek kívánt hatással a városi izlés és tón finomítására; tudományos, művészeti és régiségi kincseiket a falusi magányban elrejtik, a hol inkább keresik és ismerik ezeket a tudós angol, olasz, német s más utazók, mint saját földjeink. Élő bizonyosságul szolgálhat erre gróf Viczayoknak hedervári derék gyűjteménye, mellyet angolok, dánok, poroszok, franczok, olaszok megkeresni el nem mulatnak, és ennek megszemlélését már otthon magoknak czélul fölteszik. Közelebb leírták ennek kincseit Caroni és Sestini nevű tudós olaszok; és a magyar álmélkodik, ezek munkáit olvasván, minő kútfők hevernek használatlanul honunkban, mellyeket pedig magas miveltségű alapítója e nemzetségi ritkaságtárnak senki elől el nem zár; sőt ennek tartalmát világ eleibe bocsátotta Bécsben, 1815. két kötetben, rézmetszetekkel: kísérvén egy szép, fiaihoz s unokáihoz intézett előbeszéddel ¹⁰⁾.

Illyen sötétben világító, de elkülönzött fáklyák elég számmal vannak honunkban, tudománykedvelő fő és köz nemeseink házáinál, kik a falusi magányt többre becsülik

¹⁰⁾ „Habetis hic, ad solitudinis levamen, quæ politicam, mores, indolem, scientias, artes, tot nationum in tam dissitis orbis plagis degentium eloquantur. Facem, hac me hercle, splendidiorem studiis vestris praeferre non valeo. Hic demum habetis, quæ aviti domicilii secretas delicias ministrent; fumo strepituque metropolitanae luxuriae potiores. Librum ergo hunc, qui vobis illas ordine exponit, aequi bonique consulite.“

a városi füstnél és lácmanál; nem úgy mint a nápolyi nemességéről beszél Kotzebue ¹¹⁾, hogy ez a szerencsajátékokat mód nélkül kedvelvén, Nápolyból, s másunnan, e káros szenvedély miatt, alig rándul ki egyszer kétszer pompás villáiba. Jelesen Angro herezegnek van nyolcz édeni mulató helye; de ő ezek megnézésére nem siet ki, mert: itt csak zöldet, vereset pedig és feketét nem lát. Milly szép lenne tehát, ha honi városaink is kivetközvé a kisvárosi útfélségből, és Budapestet követvén, olly bájos és vonzó erővel bírhatnának, hogy tudománykedvelő nemeseinket, legalább tétre falaik között összesíthetnék; jól rendezett Casinóik lelki élményeivel táplálhatnák, nemzeti színházaikkal, derék táncsteremeikkel mulattatnák! Így ama falukon most közhasználat nélkül heverő tudományi és művészeti kincsek is apránként, a városok falai közé gyűlnének, és a nemzeti miveltség hathatós előmozdítói lennének.

Illy kevés izlési eleményt nyújthatván legtöbb városaink, a mivel honokból hozzánk jött utazók ezeket érdekteleneknek, és megtekintésre is alig találják méltóknak. Így Bright, angol utazó, ki 1814. utazott honunkban, és munkáját 1818. hocsátotta közre Edinburgban, több rézmetszetekkel és földabroszokkal: Pozsonyban, a hol pedig lehetett volna, majd semmi említésre méltó tárgyra nem talált, a főtemplomban az oltár fölötti derék fösteményen kívül. Nagyszombat is csak kissé vonta magára figyelmét, épen mint Nyitra; úgy hogy ezen előtte érdektelen városokon mintegy keresztül futván, a kisded Úrmény, eiben is főleg gróf Hunyady derék intézetei vonták el egész részvétét, elannyira, hogy ezen derék gazdaság leírásával tölti be nemcsak a harmadik szakasz hátralévő részét, de a negyedik első felét is: Innen Selmeçzre és Körmöçzte menvén, e két város telkélben létező bányák kezelését említésre méltónak találja ugyan; de már Váczon csak a siketnémák intézetén akad meg kissé figyelme. Innea Debreczenbe jutván, ezt ugyan egész

¹¹⁾ Reise nach Rom und Neapel. 3 Thl.

Európában legkülönösebnek mondja: de miért? azért, mert szinte egészen guanyhókból áll; tudják hogy e város ezóta sokat szépiült, és noha negyven ezer lakost számlál, még is valóságos magyar falu, melly a városi terjedelmességet elérte ugyan, de egy népes főváros mulatságait nem ismeri. Az egy Budapest az, melly középületeivel — mellyek közt feltüntek előtte: a III. Károly kórkatonák szállástanyája, az újépület, és a német játékszin — országos vásáraival, magyar museumával, egyetemével, úgy csillagásztornyával, melegfürdőivel, s egyebekkel, előtte magát érdekessé tette. Ezek előadása után útját Bécs felé folytatja, és útjában a szőnyi két összenőtt leánykát előhizza, de Komáromot, Gyórt, Mosonyt alig említi. Vissza térvén Bécsből 1815. Sopronyt különösebben megtekinteni érdemesnek nem tartotta, hasonlóan Kismartonról s Kőszegről keveset mond; anniyál többet a vidék szépségéről és a keszthelyi derek Georgiconról. Épen így Vasadon is alig lát említésre méltót; de annál nagyobb s méltóbb dicsérettel teténi a földmivelő s katonai határőrző sereget, melly védfal a ragadványok ellen is. Szigetvárról; hol Zrínyi hős halálát megemlíteni el nem mulatja, Pécsre menvén, itt is csak a jeles könyvtárról; s ennek örje szivességéről szól; ellenben Mohács, Szegszárd, Tolna, Ráczkevi semmi emlékezetest sem nyújt neki; valamint Fejérvár sem, épen úgy mint Veszprém és Kőrmend; mellyeket csaknem pusztán említi. Avagy ilyen érdektelenek-e valósággal honi városaink? ki merné ezt állítani? Bright csak átfutotta honunk legszebb delegcsekélyebb részét; kinek különben szép és kellemes utazásában honunk tökéletes leírását hiába keressük; különös marad azonban mind e mellett is az, hogy egy mivelt angol, ki még a szigányoknak is sok lapot szentel, épen városainkat helyhetette főstínéye hát-tájára. Illy várostalanrak képzelvén, noha helytelenül, honunkat, mi csoda? ha bevezetésiben (VIII. lap.) a magyarokat, a még földmivelő nemzetek osztályába helyezi.

Itt is megvalósul tehát, mit gróf Szécheayi mondott ho-

nunkról, hogy ez még nem volt, hanem lesz. Még az izlési műveltségnek csak elemeit mutathatják városaink: nemzeti színházunk most akar lenni fővárosunkban; művészképző intézetünk, rajziskoláinkon, az aradi conservatoriumon, némely városainkban már létesült hangászati egyesületeinken, szönyegre jött nemzeti képtárunkon, s más kisszerű kezdeteincken kívül, alig van. Most már hol és miben keressük hátramaradásunk okait? A magyar hajlam-hiányt vádoljuk? Úgyde ezen épen nem múlt: mert köztudományra miénk **Dürer Antal**, ajtosi fi Békés megyében, arany és ezüstmives, kinek fia **Albert** Nürnbergben telepedvén le, világszerte ismeretes képiró, az olajfestés tökéletesítője, helyesebb arány és perspectiv tanok tudós írója, szóval a német iskola atyja lett: ennek testvére pedig **János** lengyel királyi képiró volt. Miénk a híres **Kupczky**, első rangú magyar főstész; **Mányoki**, ki megint udvari festésze volt a lengyel királynak. Miénk **Craker**, ki az egri lyceum könyvtára plafondját festette; **Hess Mihály**, rézmetsző, és academiabeli képiró, és a szabad rajzolás oktatója Bécsben. Miénk **Hummel** hangszerző, ki a württembergi királyi hangszkar igazgatója, és az európai hírű **Stotz**. Miénk **Stettner Gábor**, kinek virág- és pillangórajzolatok gyűjteményét, mellyeket saját kezeivel festett, még a művészet hona, Anglia is csodálta ¹²⁾). Miénk **Szentpéteri**, ki a legnagyobb historiai főstményeket ezüst lapokon, emeltművekké tudja átváltoztatni. Hajdankori nagyaink honfílanságát vessük-e a latba? kik ellenkezőleg mai derék utódjaikkal, izetlennek találván azt, a mi honföldi, szerfölkött külföldieskedtek, és vagy tisztség s rang után esengve, vagy pedig fényűzés hagyományába fetrengve külföldön éltek, a magyar műveltséget német ajkú polgárainkkal megkedveltetni elmulatták, és Rousseau ama derék mondatára emlékeztettek bennünket: „*Que reste il pour la patrie, dans un coeur partagé entre les he soins du*

¹²⁾ Tud. Gyűjt. 1827. köt. 4.

luxe, de l'ambition et du plaisir?" Ugyde ezek még városainkat vádolják, mellyek semmi valódi kényelmet nekik nem adhattak; mi több, kegyleveleikbe tétettek engedékeny királyaink által hajdan, hogy a honnagyk nálok ne is szállásolhassanak¹³⁾.

Vagy a vallásbeli üldözéseknek tulajdonítsuk városaink izlésbeli fejletlenségét? Igaz, hogy ezen szomorú, és örök feledés tengerébe merítendő időkben, sokan úgy nem építhettek, mint a jó izlés kívánta, meg levén határozva felső helyeken mind anyaga, mind magassága s terjedelme a középületeknek, mellytől eltávozni nem lehetett. Így a felkaiak temploma Szepesben, melly e mostani arany szabadság idején kőből ékesen épült, s bádigos szép toronnyal diszes, még a mult század közepe táján fából készült s disztelen volt, pedig Brühlgróf, s lengyel királyi kormányfi sok száz aranyért adott ennek építhetésére engedelmet, kinek idejében csak az új lelkész behozatalakor, toties quoties, száz aranyat kellett, mint Meltzer Jakab írja, Varsóba küldeni. Ugyde ezen boldogtalan idők elmúltak: sőt a pesti szépitő biztosság ma fából készülendő egyház építését meg sem engedné fénylakái diszes sorában.

Valljuk meg tehát nyíltan, hogy e részbeni hátramaradtunk oka nem egyéb, mint haladási szellemünk gyöngesége, melly nemzeti gazdaságunkon, tudományos, erkölcsi izlést neemesítő intézeteinken egyaránt mutatkozik: de a melly az egyesületek szelleme fölébredésével szárnyra kel, és a magunk túlbecslése lohadván, végkép elenyészik. Csak szálljunk magunkba, és vegyük szivünkre, mit polgársellemű grófunk mondott: „Vajmi szép pálya van még nyitva azon néposztály előtt, melly az igaz szót elbirja.“

¹³⁾ Nullus autem Comes, vel alio quocunque honore praeditus, in ipsorum villa ipsis invititis valeat hospitari: qui autem non eadradicentibus hospitati fuerint, omnia mercimonia justo pretio debeant comparare. *Diploma Tyrnav. de anno 1238. Statuimus insuper, quod nullus Baronum nostrorum descensus super ipsos facere audeat vel praesumat. Dipl. Jaur.*

Végtelenül jótékonyabban hatottak volna magasb műveltségű városaink kisebb fejlettségű várostestvéreikre, s ezek által honunk köz csinosulására, ha német s más ajkú polgáraink, követvén a természet és a nemzetek törvényét, magyar nemzetiségünkhez, főleg ennek szemfényéhez a *magyar nyelvhez* jobban simulnak vala. Ezen axioma elmondásával eljutottunk értekezésünk legérdekesebb, de egyszersmind legkényesb részére: azonban hiszszük, hogy azon jóltevő vezérlélek, melly eddig hordozta tollunkat, itt is megsegít bennünket. Magában gondolatva ugyan e tárgy sem nem nehéz, sem nem szövevényes. Mert mi természetesb mint az, hogy külföldről jött ember, bár ki legyen az, másod honja szokásait s nyelvét kövesse, és ő alkalmazza magát ahoz, nem pedig megfordítva. Mi teszi tehát kényessé e tárgyat? főleg az, hogy még hazai tudósaink közt is vannak olyak, kik menthetőnek nézik honi polgáraink ezen honfítlanságát, és azt akarják velünk elhíttetni, hogy a soknyelvűség nemhogy kártékony sőt jótékony befolyású a közműveltségre; utalván a görögök és rómaiak példáira, kik ha egynyelvűek lettek volna, soha azon fejlettségre, mellyel fénylettek, szert nem tesznek.

Illő legelsőbben ezen homályt eloszlatni. Nem tagadhatjuk, hogy nyers és pogány elődeink csaknem egyedüli műveltség eszköze és polgárosítója levén a keresztyénség, első királyunk, szent István, bölcsen tette, hogy a nemzeti még akkor miveletlen nyelv mellett nem kardoskodott, megengedvén az olasz, bajor és cseh papságnak, hogy ez a diák nyelvet használja a templomban, okleveleiben, és egyebekben. IV. Bélának sem lehet vétkül tulajdonítani, hogy elpusztulván honunk a mongolok által, német ajkú kézműveseinek nemzetiségök fentartását megengedte; különben, ha ezen két dicső királyunk is úgy tett volna mint Etele, most aligha volna magyar egyház s magyar polgári rend. De mi akkor az idők s körülmények miatt üdvös volt, nem következik, hogy ma is czélirányos, és jótékony legyen. Az írás s olvasás mesterségével hajdan egyedárosságot űzött monostorok, a kéz-

művekkel egyedül foglalkozott céhek a régibb századokban szükségesek voltak. Ma, ha a monostorok azon említett kiváltságot egyedül űzni, a céhek avult jogaikhoz mátkacsul ragaszkodni akarnak, megszűnnek üdvösek lenni az állodalnaknak. Görögökre s rómaiakra sem lehet útalni; mivel amazok nem csak honunkban, de még Ázsiában s Aegyptusban is szinte uralkodóvá tettek nemzeti nyelvöket, és még a kemény nyakú zsidóságra is ráigázták, mint ezt csak a hetven fordítás is mutatja. Rómaiak még szilárdabbak voltak ez ügyben; és Valerius írja: „Graecis nunquam nisi latina responsa dabant, indignum existimantes illecebris et svavitare literarum imperii pondus et auctoritatem domári.“ Ha ezt tettek a náluk jóval miveltebb görögökkel, mit nem tettek az általok legigázott barbarokkal? Késöbben lett az, mit Juvenalis ¹⁴⁾ szemökre lobbant elkorszosodott honleányainak, tudniillik a kényuraság idején, midön már Róma elaljasodott; és úgy szólván lenni megszűnt.

Felelönök tehát illy nézetei vannak ezen nemzetünk életét érdeklö ügyben. Elsö királyaink, kik még alig tudták, milly nagy kincs a nemezetiség, tisztán tartva és el-fajulástól hiven öriztetve, minden; *ennek küros jogokat* megengedtek azon idegen ajkú, német s más jövevényeknek, kik közénkbe jöttek, csak hogy elpusztult városainkat emberekkel betölthetnék, a lesüllyedt kénziveket föl-emelhetnék, és a magyarságnak eleinte nem tetsző keresztyénséget honunkban megfundálhatnák. Ezen föleg szász

¹⁴⁾ Quaedam parva quidem, sed non toleranda maritis.
 Nam quid rancidius, quam quod Ise non putat ulla
 Formosam, nisi quae de Tusca graecula facta est?
 De sulmonensi mera Cecropis? omnia graece;
 Cum sit turpe magis nostris nescire latine.
 Hoc sermone pavent; hoc iram, gaudia, curas,
 Hoc cuncta effundunt animi secreta: quid ultra?
 Concumbunt graece. Dones tamen ista puellis.

Sat. VI. 184—191.

jövevények igen sok jót tettek itt, és nemzeti fejlődésünk, noha nem leggazdagabb, de még is elég bő forrása, ezek itteni megtelepedéséből eredett, mint feljebb bőven előadott. De ezen nyereség egy igen nagy káron vásároltatott meg, melly a nemzetiség hanyatlásában, sőt csaknem korporsóba szállításában állott, ha a nemzeti öröleek, még jókor föl nem serkent, és e mondhatlan veszélynek hatalmasan ellene nem dolgozott volna. Német ajkú polgáraink, kivéven némelly keveseket, például: Rév-Komáromot, hol német polgárt magyartól csak családi neve különbözteti meg, jogaik közé számlálták hajdani nemzetiségök fentartását: kik ide jöttöktől fogva, mind e mai napig, a szónak szoros értelmében nem is olvadtak velünk magyarokkal össze soha; mint ezt az erdélyi szászok külföldi történetirója Schlötzer is állítja, alul idézett szavaiban ¹⁵⁾.

Minő befolyással volt ezen külföldről hozott nemzetiségökhöz ragaszkodásuk német ajkú polgárainknak honi egységünkre, közértelmeiségünkre és ennek eszközeire, nyelvünkre, erkölcsi és izlési fejlődésünkre, sőt említett polgáraink saját polgári jólétére? alább, adatokkal tanúsítva, híven el fogjuk mondani. Most, követvén historiai nézeteink fonalát, csak azt mondjuk, hogy hajdan csak ugyan nem így volt egészen mint most. Bizonyos, hogy egész a mohácsi veszedelemig német ajkú polgárságunk magyar nyelvünkhöz jobban simult; mint ezt Ranzan már fentebb idézett bizonyágtétele ¹⁶⁾, Kottannernének (ki V. László kisdud királyunkat, míg megkoronáztatnék, s lovaggá üttetnék, tartotta Fejérvárott) vallomása ¹⁷⁾, és Buda város könyvében lévő rende-

¹⁵⁾ Durch volle sex hundert Jahre, haben sie ihre Sprache, ihre Sitten, sogar ihre Trachten, mit einem Worte ihre ganze *Deutscheit* erhalten. *Krit. Samml. zur Gesch. d. Deutsch. in Siebenbürg.* pag. 107.

¹⁶⁾ Quo sit, ut germanus cum Hungaro mixtam vitam degens, habitu moribusque magna ex parte conveniat, utque alter alterius lingua loquatur. *Schwandt.* pag. 329. Tom. 1.

¹⁷⁾ Meiner Frau gnad die redat ungrischen mit in, und die

letek ¹⁸⁾ eléggé tanúsítják. De a keblünkben kétszázadig lakott törökség, — melly azonban hogy tisztelte nemzetiségünket, megtetszik abból, hogy ennek akkori helyesirásai s más hiányai mellett is, parancsait magyarul írta, fenséges királyainkkal s honnagyaikkal ezen levelezett, sőt némelly békekötéseket is nem más hanem magyar nyelven alkotott; — német segédseregek, tótság, jesuitai elvek ¹⁹⁾ s egyebek anynyira kitolták nemzeti nyelvünket saját honunkból, hogy utóbb ennek, csak némelly föl és alföldi városokban lenne helye; úgy hogy II. Józsefnek természetes gondolatja volt, azon nyelvet, mellyet a nemzet nagyai sajátoknak lenni el nem ismernek, s szégyenlenek, elavítani és helyébe a különben is már erőt vett, s pallérozottabb német nyelvet állítani.

Ekkor fölserkent a magyar nemzetiség; miután a dicső emlékezetű II. Leopold is átlátta e méltatlanságot, valósággal királyi szavát ez ügyben fölemelte ²⁰⁾, és az elhagyatott magyar nyelvet, a nemzet fő gondjába ajánlotta. Fölserkent kissé a nemzetiség, de nem a német s más ajku polgárság. Ez hallatlannak vette a dolgot, és noha fejedelmi példák által is buzdítottatott (a fenséges uralkodó házból sok fejdelmeink s főherczegeink tudtak s tudnak magyarul), még

---

Purger desgleichen antburthen ungrischen irn gnaden herwider aus. *Erzählung der Helena Kottanner von des Königs Ladislaus seiner Krönung* 15. Maj 1440. in *Stuhlweissenburg*.

¹⁸⁾ Der Richter soll sprechen des ersten in deutscher zung, und darnach in Ungerischer zung. — Die Ratsherren, sullen also sprechen: der erste in deutscher zungen, darnach in Ungerischer. *Ofner Stadtbuch*.

¹⁹⁾ Illyen ez: Profanantur scientiae si lingva alia quam latina traduntur. *I. Schwartzners Stat. d. K. H. 3 Thl.*

²⁰⁾ Ő apostoli Felsége ugyan hazánkban bármelly gyakorlott nyelv tanítását sem kívánja megakadályoztatni; óhajtaná még is, hogy a magyaron, mint ebben az országban egyedül anyanyelven különös figyelem légyen, s annak miveltetésére s kiterjesztésére, kivált azon helyeken, hol több nyelv van divatban, fordítottassék a fő gond. 1790. apr. 2. 13027. 7. pont.

is állott feszesen hajdani nyelve mellett; támaszkodva törvényhozásunk gyöngéd bánására, mely a magyar nyelvet sürgette, de nem parancsolta. Mi kára lett ennek? Az, hogy nálunk is, mint mindenütt városaink adván tónt, az itt lakó vagy szállásoló főnemesség csaknem kivetkezett nemzetiségéből, és fonák fogalmainál fogva kezdte azt, mi fő dicsősége, szégyenleni; midőn látta, hogy a nagyobb műveltség színét és árnyékát mutató polgárság nem magyar hanem testestől lelkestől idegen. Azt tudta, hogy ő magyar és Magyarhon is nem német hanem magyar; azt is tudta, hogy a magyar alkotmány a magyar korona alatt él; de azt látván, hogy a főpapság folyó nyelve a latán, fő nemeségé a német és francia, a polgárság pedig magyarul beszélni csak azokkal erőködik, kik felől semmi magasb műveltséget s nyelvtudást fel nem tesz: természetes, hogy megbotránkozott magyarságában, és sietett ezt idegennel fölcserélni; nemzetét, mellynek köntöse szokása elváltozott, lenézni: ellenben a külföldet, annak népét, szokásait, divatát imádni, s ezek közt ideje nagyobb részét eltölteni.

Igy hatott német ajkú polgárságunk, nemzetünk korszosodására: mig a feledhetlen Hermine, nádornénk, tanulván nyelvünket, sok fő asszonyainkat megszegyenített, igaz útra vitt, dicső példájával arra megtanított, hogy ha a magyar derék alkotmány, minden európaiak fölött legjelesebb jogokkal ajándékozta meg honunkban a nőnemet: ők is ismerjék el azon szent kötelességet, melly szentebb mindennél, mivel a nemzet életét érdekli; tanulják azt a nyelvet, melly ha nem miveltebb is, és bővebb, de szebb, tisztább, régibb, eredetibb minden európai élő nyelveknél; mellyen hogy nem lelkesb hanem több írók nincsenek, nem ezen nyelv hiánya, hanem egyedül az az oka, hogy jelen századunkig ez is elmondhatta, mit a német művészet Schiller után:

Kein augustisch Alter blühte,
Keines Medicäers Güte
Lächelte der deutschen Kunst.

Sie ward nicht gepflegt vom Ruhme,

Sie entfaltete die Blume

Nicht am Strahl der Fürstengunst.

Föleledvén a nemzetiség, bölcs királyaink, dicső nádoraink, lelkes honnagyaink, láng elméjü íróink munkája, s örök emlékre méltó tettei által, mondhatni újjászülött nemzetünk, és ez most épen nem az, mi fél századdal volt ez előtt. Most már ennek igazi fogalma van mind a nemes eleményről, mind a kötelességről, mellyekről eddig helyes ismerete alig volt. Nem az eleményről: mert ezt csak a hadban, vadászathban, és testi éldelethen helyezte; könyvre, kivált magyarra, pénzt kiadni alig akart, és azt mit illyes mire kiadott, néhány dicséretes lelkeket kivéve, örökre elveszettnek tartotta. Nem a kötelességről; mert a köz miveltséget előmozdítani, mind eddig ritka magyar ismerte kötelességének. Életét a honért feláldozni, egyházaknak, és ezek veteményes kerteinek, az iskoláknak, nagy alapítványokat tenni, lelki üdvességeért kolostorokat, egyházakat építeni, igen is hogy el nem mulatta; de ezen kívül tudós társaságot alapítani, közlekedést előmozdítani, műipart jutalmakkal elősegíteni, földmivelést próbált és hasznos javításokkal régi porából kivenni, tudósokat illőleg megtisztelni, könyveiket már csak honi kötelességből is megvenni, művészképző-intézetekről gondoskodni, emlékeket állítani, nemzetiséget tisztítani, terjeszteni, pórnépünket polgárosítani, mocsárainkat szárítani, nemzeti nagy vállalatokról gondolkozni, ezeket egyesületek, köz lelkesedés által létesíteni, szóval a nemzeti dicsőség megalapításáról gondolkozni, és az előnkbe gördülő előitéleti, önhaszonlesési, és zsarnoksági pokoleb fejét herculesi karral és szívvel leütni, szerencsés századunk előtt ritka magyarnak jutott eszébe; ebbeli kötelességét pedig még ritkább magyar érezte. És mind ez a *fülebredt nemzetiség* áldott gyümölcse, és nagy munkája.

Nemzetiség az a varázs erő, az a csatorna, melly a miveltséget, a fővárosokból a völgyek és hegyek faluiha elvezeti, és a hon minden zugaiba egyaránt szétosz-

latja. Nemzeti szellem képes átjárni a hon minden vidékeit, és a nemzetet egy élő, műszeres testté alakítani. Különben, ha ez nem léledz a hon városaiban: úgy aránytalanság, különeműség mutatkozik mindenütt. Miveltebb külsejű városaink még most hamis tükrei honunknak: mert ezek mutatják ugyan az inségs gazdagság, nyomor és jólét, erény és gonoszság ellentételeit; de még is csak akkor tudjuk meg igazán, minő fokon áll honunkban a népmíveltség, mie van s mie nincs nemzetünknek? midőn a kecskeméti vagy bácskai pusztákon, meg a beregi hegyek és somogyi erdők közt utazunk. Sok honi városainkról elmondhatjuk azt, mit Segur ²¹⁾ mondott Moszkauról: „La superficie en tout offrait l' image de la civilisation; mais sous cette ecorce légère l' observateur attentif retrouvait encore facilement la vieille Moscovie.“

Midőn tehát honi német s más ajkú polgárságunk, saját nemzetiségéhez honunkban jobban mint kellett, ragaszkodott, ezzel ártott elsősben *magának*, továbbá a *nemzeti egységnek*, végre *honi fejlődésünknek*. Mi az elsőt nézi, neheztette ezen simulatlanságával saját polgári helyzetét; mert ha a magyar történetírás részleteit megtekintjük, soha sem tetszett magyarjainknak az, hogy a keblökbe fogadott népek hozzájok abban, mi az egyesület oltára, a nyelvben, csatlakozni nem akarnak. Mivel, ha a mesék tarka országába útasíthatjuk is azt, mit Scheller ²²⁾ tanusítás nélkül fog

²¹⁾ Memoires III, pag. 37.

²²⁾ *Ungarns innere Gestaltung unter den zwei ersten Habsburgern.* §. 238. Der Mehrstand litt jetzt in Ungarn ungemain. Er bestand gröstentheils aus Deutschen, welche schon deswegen einen harten Stand gegen den Volksstoltz der Magyaren hatten. Man pflegte bei Einfällen die Städtebewohner zu bewaffnen, welche darum bei der Eroberung selten Gnade fanden. An den Bürgern lies man die Wuth aus, welche man an ihren Herrn nicht mehr oder noch nicht zu stillen vermochte. és §. 300. Die Contribution blieb fast allein auf den Städten haften.

nemességünkre: csakugyan, ha igaz, mit Windech mond: ²¹⁾ „Midőn 1399 számláltatnék, akkor a magyarok megfogták királyukat; Zsigmondot, és szolgálait megfosztották; a jövevényeket pedig, t. i. a lengyeleket, németeket, svábokat, francziákat, ur nélkül koválygó baromként az országhól kiűzték“: ezen kegyetlen bánást nemzetellentiségöökkel érdemlették.

Nem is nézheti azt egykedvüleg egy nemzet is, ha valamely nép nem akarván simulni a fő és uralkodó törzshöz, mintegy kis állodalmat képez a honban, és ezzel a *nemzeti egységet* széttepi. Bár dicsértük fentebb német ajku polgárainknak austriai házból lett dicsőült királyainkhoz mindig bebizonyított hűségét; de azt sem hagyhatjuk említetlen, hogy Giskrának s cseh latrainak felső Magyarhonban, mint említettük fentebb, tótajkú városainkban, jó szállása volt; hogy a sopronyi németség a hon 1491. folytatott köz hadában neutralis volt ²¹⁾; hogy Korponán magyarnak német ellen tett bizonyosságát be nem vették ²⁵⁾; végre hogy olyan törvényt is kellett a magyarok országgyűlésin hozni, minőt, alatt idézve, törvénytárunkban olvashatunk ²⁶⁾.

²¹⁾ Menken Script. Tom. 1. Cap. 4.

²²⁾ Item Conventum est insuper; Quod dominus Rex Wladislaus et regnicole, hos qui se neutrales in hoc bello constituerunt, ut sopronienses et alios, eque ut alios Regni subditos, gracia et benivolencia complectantur; et occasione illius neutralitatis aut cujusvis alterius cum Romanorum Rege intelligencie, nulla indignacione aut statuum suorum detrimento persequantur. *Fr. Kollar Auctarium diplom. p. 254.*

²³⁾ Item: quod testimonium Hungarorum tantum contra ipsos (Carponenses) non admittatur: sed mox totum cum Saxonibus vel Teutonibus vigorem obtineat, prout decet. *Diploma Carponense de anno MCCXLIV.*

²⁶⁾ *Mathiae II. Decreti 1. anni 1608. art. 13.* Praeterea nec hoc praetermittendum Status et Ordines censent, plerasque hactenus querelas ad se ab Hungaris delatas fuisse, quod ipsis in regiis et liberis civitatibus, etiam montanis et sclavonicis

Vége legtöbbet ártott a simulatlanság *nemzeti csinosbulásunknak*; mert e miatt sem anyanyelvünk illőleg ki nem miveltetetett, sem közértelmességünk kellőleg fel nem derülhetett. Jól tudjuk, hogy a józan felvilágultság főbb eszközei: a nemzeti nyelv, egyházak, iskolák, hírlapok, folyóiratok, és színházak. Úgyde megengedvén városi polgárainknak saját született nyelvökön képezni magokat, nemzetünk ama miveltség eszközeitől megfosztatott: mert előbbben szép magyar nyelvünk falusi nyelvvé lealáztatott; egyházainkban s iskoláinkban idegen nyelv zengedezett; hírlapjaink későn, és ekkor is először nem nemzeti nyelven szólaltak meg; színházaink pedig a német ajkú városokban hideg részvétlenséggel küzdöttek; Thaliánk honunkban állandó helyre nem találván, vándor nép módjára bújdosott,— mellyből egyéb káron kívül az a becstelenség is háromlott nemzetünkre, hogy a bennünket meglátogató idegenek a játékszin állapotját vévén (mint ez helyes is) a nemzeti közmiveltség mérlegének; minthogy ezt nálunk felette rossz karban találták, ezt nem egyébnek mint nyelvünk természeti hiányának tulajdonítván, és mivelődésre alkalmatlan voltunknak: minket a miveltebb nemzetek sorából kizárni igen hajlandók voltak.

Tót ajkú városaink még többet ártottak nemzeti nyelvünknek, mint a német ajkúak. Mert ezek még is, ha mind kis részben is, csakugyan simultak nemzetiségünkhöz, és sok helyen már magyarosodnak; de a tótok kiölték sok

neque domos emere liceat, neque ad alia publica munia exercenda in propria ipsorum patria admittantur. Ideo statutum est, ut in omnibus liberis civitatibus absque respectu nationum, iudices primarii et senatores deinceps eligantur, aliae etiam quaevis dignitates sine ullo religionis discrimine Hungaris, Germanis et Bohemis seu Sclavis quacunque civitatem inhabitantibus mixtim et alternatim de caetero tribuantur: liberumque sit Hungaris nativis domos in medio ipsorum absque contradictione emere atque aedificare, resque ipsorum in vicinam quacunque civitatem, juxta decretum Ferdinandi Regis anni 1553 art. 62. invehere et conservare.

megyében a magyar és német nyelvet, — mint például a Szepességben, Zólyom, Hont és Bars megyei bányavárosokban, Nyitrában és Gömörben. Ezen utolsó megyében különösen az írott emlékekből, a faluk és mezővárosok neveiből s jegyzőkönyvekből ítélve, ezelőtt csupán németek és magyarok laktak: most már elmerültek ezen megyék a tótság széles tengerébe.

Tudjuk továbbá, hogy az éjszakamerikai magas műveltség varázs eszközei a *hírlapok*. A különböző statusokbeli felszámítás szerint, így szól bölöni Farkasunk, most 1015 újság és folyóírás jelenik meg esztendőnként az egyesületben: „még Peekskil faluban is kétszer adatik ki hetenként a Sentinel“: mi magyarok, a sokajkúság miatt nem élhattünk ezen üdvös eszközzel sok ideig az észderültség terjesztésére; ugyan azért távol vagyunk az európai nemzetek olvasottságától; mellyek gyakran még testi szükségük teljesítéséről is felejtkeznek, csakhogy szellemi felsőbb kívánataiknak eleget tehessenek.

De másodsor, vesztett az *erkölcsiség* is ezen honfitlanság által. Lélektudós moralisták előtt tudva van, hogy nemzetiség nélkül senkinek állandó jelleme nem lehet; mivel, mint egy kedvelt irónk mondja: „Gyenge nádként fog „az hajlongni jobbra és balra a leggyávább szél fuvalmá- „ra, bár honnét jőjön is az, és midőn minden más, hazaiért „buzog, az illyen a külföld divatinak, szokásinak s nyelv- „vének idéetlen majma s vak bálványozója levén a hazaiak „felett; az efféléknek látására, a nemzet geniusa méltán „alá fordítja bus fáklyáját, és elfordítja nyájás elkesere- „dett arczát: mivel az illy virágok idegen kertészekről ki- „vannak ápoltatni, holott tápláló nedvöket hazai földből „szívják.“

Még *islési fejlődésünk* is nem kissé sinli e fonákságot. Mert, hogy elsőben is öltözetbeli csinosbulásunkról szólnak, ki az a ki nem látja, hogy magasb műveltségű városaink viseletbeli csinosága, úgy szólván semmitsem hat a körttük lakó falusi magyar pórság öltözetbeli csinosbulására.

Például: Pozsonban és Veszprémben vannak elég csinos magyar öltözetű német polgárok; és még is a vidéki pór-nép, Veszprém megyében például, még ma is azon fehér színű, veres hajtókáju, hosszú gallérú, rövid ujjú ismeretes szürdölmányt hordja nyakában, mellyről csak a veres kereszt hiányzik, hogy kurucz eredetét mindenki el ne ismerje benne. Igaz, hogy van némi keleti konokság és tunyaság is a magyar pór-népben, melly azt cselekszi, hogy — például a mondott megyében — noha látja a pór magyar a csinosb zir-czi, markói, s más helységbeli németek diszesb lakjait s kőkéményeit: ő még is olyan házakban vagy inkább ka-lyibákban lakik, hol a füstnek, kémény nem léte miatt, ab-lak- s ajtó-hasadékot kell keresni a kimenetre; szobájában tartja baromfiát, és hajlékának piszkossága igen feltűnő minden jobb izlésű utazók szemei előtt.

De csakugyan, ha igazán akarunk szólani, ezen nem-zetiségünk megvetéséből kell kimagyarázni még is, azon különös tüneményt, hogy, bár a nagyobb szellemi mivelt-ségnek, igazság szerint, ott kellene kitűnőleg mutatkozni, a hol nagy és népes városok, még pedig sűrűn találtnak; de ez honunkban épen nem így van. Mert noha Pozson és Zólyom megyékben öt, öt; Sopronban, Sárosban és Bácsban három három királyi; Vasban 41, Nyitrában 38, Szepesben 36, mezővárosok vannak: még is az igaz mivelt-ség legfőbb lépcsőjét a népnél, nem ezekben leljük fel, ha-nem más megyékben: ott t. i. a hol városokban nem idegen s külföldi, hanem magyar nemzeti mivelt-ség diszlik; melly-nek elfogadására és utánzására sokkal hajlandóbb a ma-gyar, mint akármelley más nemzet, minden keleti komolysá-ga mellett is. Ugy van: az idegen ajkú, bár mivelt városi polgárság, nincs nagy hatással a tőle különböző nyelvű vi-dékre; és midőn a Csehországhól Peterswaldnál kilépő ú-tas örömmel látja, minő kitetsző mivelt-ség sugárzik Pir-nára, sőt csak a kis Zechistre is a magas fejlődésű édeni Dresdáról: nálunk igen leverő azt látni, hogy honunk egyik fővárosa, a német Pozson, minő kevés hatással van a kö-

rötte fekvő magyar és tót faluk pallérozódására. Így a Bánáthban lakó oláhok és rácok; a Beregben, Szepesben lakó tótok s oroszok, noha látják a legszebben épült német s helylyel magyar faluk kellő csinoságát: de azért nekik ez idegen fajú néptől tanulni soha eszökbe nem jut. Még most is a tótok ugyan fából építik nyomorult kinézésű házaikat: az oroszok jelen korunkban is szalmával fedik elszórt és soratlan hajlékaikat; még most is amazok ugyan alávaló harában, emezek pedig szintolly disztelen szűr-posztóban járnak, és kedvelt tengerijök, babjuk, és pálinkájuk mellett örömet maradnak.

Nincs tehát igazabb, mint az, hogy a városoknak csak a saját és hason ajkú s velök egy osztályú népből álló környékre lehet szembetünő befolyásuk; az idegen ajkúakra, külön osztálybeliekre épen nem, vagy igen kevés. Így látjuk hogy Debreczen környéke tiszta magyarságból állván, a hajdú, nagy-kun s egyéb városokban minő szellemi visszhangra talál; ezek öltözete, épületei, szokásai, szóejtés módja milly egyezményben vannak a tón-adó városéval. Így áll a dolog Sopron és Vas megyében is; itt is a faluk szorgalmasan utánozzák városi példányaikat; fényűzők öltözeteikben, diszesek lakjaikban. Miért van az így? Mert Debreczen és környéke magyar; Sopron és környéke német. De már a somogyi pór nép kit utánozzon? Tón-adó városok nincsenek: magas miveltségű urai szép lakóhelyeit, viseletbeli csinját nem követheti, mivel ezek fölötté állanak. Mi lesz tehát belőle? az, hogy most is olyan füstös konyhában, piszkos ködmenben, avult szűrben s bocskorban jár, mint századokkal ez előtt; most is űzik a csikósok, gulyások, kanászok elődeik orozásbeli ügyességeit; most is dobi, csapi, vági, acskó, ászló, álog, könyér, löncse, körösz hangzik le ajakaikról.

Hát azt megemlítsük-e, hogy a mivelte németek, angolok, hollandiak példája szerint, anyai nyelven adatván elő honunkban is a fensőbb tanulmányok, és az ifjuság elméje a sok nyelvtanulás által nem vonatván szét, a gyö-

keres ismértek jobban elterjednének, és a honi literatura édesb gyümölcsöket teremne. Igen szépek és szívrehatók itt a nagy Baconak alúl idézett szavai ²⁷⁾. És már most mind ezen nemzeti miveltségünket hatalmasan gátló akadályok és károk okai iránt, ha megkérdeznők német, tót s más ajkú polgárságunkat és azt tudakoznók: miért ragaszkodnak ők olly szorosán elődeik nyelvéhez, szokásaihoz, viseletökhöz? bizonynyal aligha tudnának nyomosb okot előnkbe gördíteni annál, mit az irkuczki német viseletű kalmárság mondott nem régen Miklós czárnak Moszkauban; ki redökbe szedte homlokát, midőn az említett kereskedőket nem nemzeti orosz, hanem német öltözetben látta maga előtt, s ezen fonákságnak okát kérdezte: „mi, így szólottak, ebben a mi elődeink szokásához alkalmazzuk magunkat.“

Annál szebb babér és teljesb amaránt fejledez számotokra dicső nyelvünk s nemzetiségünk szebb keblű hősei! kiknek, hogy kedvelt lantosunk, Bajza, szavaival éljek:

Csatátok nem volt pártcsata,
S ábrándos képzelet;
Melly dúl alkotni várait
A köz romlás felett.

Kebletekben köz érdekek
Szerelme lángola,
Kartokban tiszta honfi tűz
Szabylája villoga.

---

²⁷⁾ Haec est prima literarum intemperies, cum verbis studetur non rebus: ea multum conducit ad doctrinae existimationem apud vulgus imperitum: attamen a iudiciis magis limatis fastidiuntur, et poni possunt pro intemperie quaedam doctrinae; cum sint verborum quoddam aucupium. *De augmentis scientiarum.*

VIII.

VISSZATEKINTÉS ÉS FŐ EREDMÉNY. HONI VÁROSAINK MIMÓDON LEHETNEK HAZÁNKBAN A KÖZ MIVELTSÉG ÁLDOTT ESZKÖZEI?

Történetirói lelkiismeretességgel egybegyűjtöttük a különyszerű idők adatait nagy tárgyunk felvilágíthatására; festői hűséggel lerajzoltuk honi polgárságunk minden korbeli erkölcsi vonalmaid, ennek ábrázatja előtüntetésére. Most már, a millyen bátorsággal idéztük az emlékek bizonyítványait, a millyen szigorúsággal elbeszéltük az idők mocskait és támaszkodva a honszeretet oltárához előadtuk nézeteinket, felhordottuk az előzményeket: szintolly szilárdsággal kimondjuk a fő eredményt, s egészles feleletet, melly imez: Nem megvetendő köszönhet honunk is, mint minden állodalmak, a negyedik vagy polgári rendnek. Városaink műparos lakosai, nyomott helyzetökben is, jól rendezett szerkezettel diszeskedvén, és békés szorgalomból élvén, hódolatató nemzetünk eleinte szilaj erkölceit szelidítették, az által, hogy ezt egy helybeni lakásra, földmivelés gyönyörűségei éleletire szoktatták, és amaz igaz bölcseséghez, a keresztyénséghez, simulni segítették. De az idők boldogtalansága miatt nem fejtőzhetvén ki maguk is úgy, mint akár a lombárdi, akár a hanza egyesületbeli városok; igen nagy befolyással honunk fejlődésére nem lehettek. Tettek mindazáltal mit tehettek, főleg a tudományok föléledése századában, hazánk mind polgári életére, mind közigazdaságára, tudományos, erkölcsi, és izlési csinosbulására. Ohajtni le-

hetett volna, hogy nemzetiségünkhöz nagyobb simulásuk által, hatottak volna jobban nemzeti egységünkre is: de remélhető, hogy ők, jelen körülményeinket, és a magyar nemzet nagyszerű törekedéseit vevén fontolóra, elődeik hibáját kétség nélkül helyrehozzák; és a város tiszta fogalmára fölemelkedvén, a kor hatalmas szellemének hódolván, és a külföldi nagy példányokat követvén, köz műveltségünk legfőbb és legáldottabb eszközei lehetnek.

Felelő polgári helyzete sokkal csekélyebb, mint senki, hogy ő, szerénységgel, egy olly fenséges testületnek, minő a magyar polgári rend, tanítást adhasson, melyet a tudós társaság sem kíván adni; jól érzi, hogy nem szorultak annak magas műveltségű előjárói, kik az ország főgyülekezetében is ültek, egy magános személy belátására és nézeteire. De azon bizalom, melly őt mind e mellett is lelkesíti, hogy az idejében ejtett szó kedves az elfogulatlanok előtt, bár kitől jőjön az; hogy továbbá nem megvetendő olly férfiúnak szava, ki népműveltségünk csekély állását még ifju éveiben mélyen érezvén, már külföldi utazásaiban, mellyeket Némethon legműveltebb állodalmaiban tett, ezen tárgyra élénk és feszült figyelmet fordított; ezen bizalom őt arra bírja, hogy mielőtt kedvencz tárgyu értekezését berekesztené, honfi kebelből eredett nézeteit közölje polgári rendünkkel, és csekély véleményét kimondja arról: Mikép lehetnek honi városaink, hazánkban, a közműveltség áldott eszközei?

Honi közműveltség jótékony forrása fakad városainkban, ha ezek polgári szívvel és szájjal honfiak, azaz, a nemzeti fejlődés barátai lesznek. Úgyde kicsoda a nemzeti műveltség barátja? Nem az, ki a régiség imádója lévén, vissza akarja vinni földieit a régi rozsdákra, iconoclastai

dühhel mindent felforgatni, mit a nemzet képzői a kor kívánattal egybehangzólag alkottak : nem is az, ki a magyart más külföldi néppé akarja tenni (az újítás mellett buzogván) még pedig egy évtized alatt, és tiszteletre méltó sajátságából, korkimélte nemzetiségéből kivetkeztetni: hanem az, ki kiméli ugyan az említett palladiumot, főleg a mi ebben kimélést, fejtést érdemel: de a mellett azon is igyekszik, hogy a nemzet nyelvét, törvényeit, bélyegét a maga ideáljához közelebb vigye; vele azt, mire most neki halaszthatlan szüksége van, megszereztesse; erkölcsben, izlésben elmaradási szennyét vele megismertesse, és letöröltesse.

Szívvvel és szájjal kell tehát nekik honfiaknak lenni, melly úgy leszen, ha a polgári erények koszorúját iparkodnak minél előbb megérdemleni. Három sarkalatos polgári erény létezik, mellyekről mint törzsökről felnőnek a többi származékos erények.

Legelső polgári kötelesség: a *serdülő ifjuság, főleg a nőnem képezése*. Semmisem türheti kevesbé az avult szokási schlendriant, mint a nevelés nagy és szellemi munkája. Ha még az égi bujdosók és naprendszerek is haladnak: hogy ne haladna a lelkek országa, hogy ne kellene haladni ezek organumának, a nép- és gyermeknevelésnek. Ugyde mit nevezünk mi haladásnak? A gondolkozásnak nem azon ábrándjait, s a boldogságnak azon álmait, mellyekkel tépelődnek a rajoskodók és utópisták: ezek olly szélveszek és viharok, mellyek a felcsigázott képzeletű s gyöngye fejű embereket százszorta rosszabb helyzetbe döntik, mint milylenből kikivánkoztak; — igaz haladás egyéb nem lehet, mint saját és társas helyzetünknek javítása; érzéki, szellemi és erkölcsi hajlomaink bővebb kifejtése, és az erkölcsi s polgári törvényekkel összhangzatba hozatala által. Erre pedig főeszköz a *polgári nevelés*.

Fájdalom! honunkban ez még bölcsőben fekszik, és innét polgárságunk s városaink hatástalansága. Bölcsőben fekszik, mondom, mellyet tanúsít eléggé az, hogy városaink, igen keveset kivéve, polgári iskolák hiával vannak. Lé-

teznek ugyan városainkban két rendbeli tanító intézetek, egymint alsók és felsők: vannak elemi és tudományos iskolák; de a mik legszükségesebbek volnának, t. i. közép, vagy polgári iskolák nincsenek: melly miatt növendékeinknek egyszerre kell ugrani szilaj tudatlanságból elvont tudományosságba. Polgári iskolák, mellyekben külföldi, főleg német-honi ifjúság elsöben anyanyelvét olly tökéletesen megtanulja, hogy az azon elszavalt egyházi tanításokat, előadott színészi darabokat, irt jeles munkákat nem csak teljesen érti, hanem még gondolatjaik is ügyesen kifejezheti; mellyekben tárgyas és az életre alkalmazott ismereteket merít, a fej és polgári számvetés minden nemét megtanulja, a rajzolás, hangászat, táncz s egyéb izlést finomító gyakorlatok elemeivel megbarátkozik; honát és az ezt környező tartományokat s népeket több tekintetben ismerni tanulja; a földmivelés, műipar és kereskedés jelen álláspontjával együtt, a természet, és a bennünket átölelő nagy minden törvényeivel és tüneményeivel annyira megismerkedik, hogy mind a lelket sújtó babona, bilincseitől menekszik, mind az abban levő istenit érzékeny szívvel felfogván fölemelkedhetik a világ és saját maga inádandó alkotójához, és ennek tiszteletét épen nem úgy tekinti mint pusztá szokást vagy igát, hanem mint a legboldogitóbb elemények forrását: az illynemű polgári iskolák által varázsoltatott elő azon szellemi és erkölcsi miveltség, mellyről szólottunk a második szakaszban; ezek által hatottak olly derekasan a külföldi városok saját állodalmaikra.

A régi politica megvetette a proletáriusokat, és a néptömeg aljára nem is igen ügyelt. A mai polgári nevelés ellenkező irányt követ: a pór nép ügyét a derék Némethon fölveszi; mert tudja, hogy nincs biztosítva a polgári rend és közbátorság, ha amaz elmellőztetik, és mint az olly bor, mellynek sepreje le nem húzatik, gyakori forradalomnak van kitéve. Tanult tőle Franczhon; de tanul egész Európa, látván az olly nemzetek gyakori forrongásait, mellyek a proletariusok nevelését nem tartják szükségesnek. Ezért ma-

radnak örök áldásban a köznép baráti; minők, az asszonyi-egyesület széplelkű tagjai, a dolgozó házak, kiseddóvó intézetek alapítói, és mind azok, kik pórnépünket a heverés, koldulásvágy, vesztegetés, s agg napjaira nem tekintés nyavalyájából kigyógyítani szivesek.

Polgári főbb osztályú ifjaink s leányaink is megérdemlenék, hogy a fentebb szellemű, és a divatinál jóval nemesb nevelés áldásaiban részesülnének. Izlési fejlődés szükséges, de ez magában a testi, szellemi és erkölcsi nevelés hiányát soha ki nem pótolhatja. Harmonizálni kell ezeknek és úgy áll elő a tökélyes férfi és nőnembeli. Még most, ha a magyar tehetős ifjuság németes városainkban tanulmányivá a divat-öltényeket teszi, pénzét itt elkölti, és mint egy jeles irónk mondja: jó, legalább közészerű originalból rossz fordítássá válik, — az illy pallérozottságot senki sem fogja miveltségbeli nyereségnek nevezni. De főbb osztálybeli leányaink is eddig elé mit tanultak városink nevelő intézeteiben? Megtanulták itt, idegen honokból került vezetőnek alatt, a derék magyarságot lenézni, ennek nyelvét, íróit, történeteit, jeles tetteit semmibe venni: de annál jobban az olly dolgokban ügyességet szerezni, mellyek a hiuságot csiklándozzák; érzékiségét, mellyet gyöngíteni kellene, táplálják: megtanultak a házi foglalatosságtól idegenkedni, zajos multságokat keresni, magokat fitogatni, fényeskedni, és az ollyan méz-édes uracsoknak tetszeni, kik a nőnemi ideált nem abban helyezik, ha ez nyájas társalkodásu, munkásan takarékos, gyermekeit híven ápoló, férjét szívből szerető; hanem abban, ha ez művészileg énekel, elragadóan tánczol, francz nyelven olvas és beszél, divat szerint öltözik, hószin nyakú és kezű.

Polgári második fő kötelesség: az *iparébreztés*, és ennek minden nemű gátjainak széthányása. Polgárság képviselője, a városok rakhelyei mintegy a tudományos, művészeti, kereskedési, kézművesi szorgalomnak. Forru,

versenyezni kell tehát ezek falai közt a műiparnak, és hatalmas karral ledönteni azon akadályokat, mellyeket ennek elébe előítélet, aggszokás, ügyetlenség, szegénység raknak. Minden fensőbbségnek enged, és nincs lehetlenség, csak szívesen akarjuk. Mint a fentebb mondottakból láthatni, honi városaink annyi akadálylyal nem küzdöttek mű és más ipari haladásban, mint a külföldiek; mert királyaink kegyessége mindent kipótolt; fels. uralkodó házunk pedig már az őskorban, sőt kezdetben, polgárbarátnak nyilatkozott; mi, más honokban, épen nem úgy volt. Igaz, hogy a magyar vitézlő s nemesi rend okosabban ítélvén a keresztes hadakról, mint az akkori rajoskodó Európa, nem vett olly nagy részt ezen szenteskedő kalandban, hogy polgárságunk olly hatalomra léphetett volna honunkban az erőtlenedett aristocratia felett, mint a fegyveres Hanza külföldön: de azért szabad mozgás ettől sem tagadtatott meg soha; és hogy műiparban hátra lenni tapasztaltatik, ezt mint láttuk, haladási és egyesületi szellemök hiányának tulajdoníthatjuk nagy részben. Már pedig nagyon igaz, mit Matter ²¹⁾ mond: „Műiparnak, kereskedésnek, és más mesterségeknek, természetl gyorsabb folyamuk van, mint más iparágaknak; ezek jobban élesítik a tudvágyat, kevesebbé türik a schlandriant, és azon népek, mellyek jeles szellemi ajándékot vettek, vagy kedvező helyzettel bírnak, fölfedezéseik által a világ csodáját magukra vonják, és a természet titkaiba beavattatnak, s a gondviselés választottinak gondoltatnak.“

Mit nem tett Birmingham, melly száz évvel ez előtt csak egy jókora falu volt, s most száz ezer lélekből álló nagyfontosságú gyárváros, legszigorubb helyzetében, műszorgalmi csügedetlen buzgalma által! Azon siktér, melyen ez fekszik, a legnagyobb terméketlenség képít hordozza. De földjét szénbányák metszik keresztül; ezekre ráakadt ő, és iparja által több kincset, jólétet, miveltséget

---

²¹⁾ Über den Einfluss der Sitten. u. s. w. 230.

merített ezekből, mint ha Selmeecz vagy Körmöcz érczkin-
cseit tapodná lábaival. Igy Chantilly is Franczthonban ;
melly csipke-készitesből ollyjólétre, szépségre tudott eljut-
ni, hogy régi földes urát, herczeg Condét, álmélkodásra
gerjeszté, és színházi inkább, mint életbeli jelenetekkel le-
pé meg.

De az itteni s más hasonszellemű polgárság keblét nem
rongálja ám azon *előítélet*, melly nálunk azt cselekszi, hogy
ha valamely család műiparja által kissé fölemelkedett s
meggazdagult : ennek maradéka már szégyenlívén ezen ala-
acsonynak gondolt polgári helyzetét, ebből kilépni, és ezt
más fensőbbnek vélt állapottal fölcserélni siet. Nem rongálja
az *egy helyben tespedés*, és ügyetlen schlendriánhoz ragasz-
kodás. Mert ezek jól tudván azt, hogy egyetlen út a fen-
sőbb miveltségre és jólétre a felmagasztalt ipar, és hogy
egyik élénk munkásság feljebb emeli a másikat, mertek ki-
lépni a kopott vágásból, és emberi erőt gépelyi erővel fel-
váltani: nem úgy mint sok honi városaink, mellyek lakói
noha régen hallják s olvassák, hogy gőzerőművek minő
csodáit tüntetik elő a mesterségnek, milly ember- s barom-
erő kímélést, s milly kézzel fogható hasznot nyujtnak a
nyugati tartományok fiainak ; még is nálunk majd minden
városokban csaknem minden a régi vágásban csikorog.
Viz nélkül szükölködő városainknak, például, eszökbe nem
jut, hogy egyetlen artézi kút milly könnyebbséget szerezne,
egyetlen gőzmalom szükségtelessé tenné minden ó korbeli
és igen fáradságos száraz malmaikat. Nem rongálja a *szegény-
ség* is. Ezekben az ifjuság jókor megtanítatik s figyel-
messé tetetik takaréktárak által a pénz becsére; nem úgy
mint nálunk, hol a serdülő kor fecsérése, könnyelmű pa-
zarfénykórsága fő gyökere az elhatalmazott erkölcstelen-
ségnek. Külföldön a megyék fő helyeiben takaréktárak lé-
teznek, és ezek által szűnnek meg azon régi panaszok, mely-
lyek a cselédek kicsapongó életmódja, a mesterlegények, s
egyéb vagyontalan szüléktől származott fiatal személyek
tánczdühe, tobzódása, szeszes italokkal élése, a nőszemé-

lyek piperevágya miatt keletkeztek. Hajdani magyarságunk szilárdabb volt e részben, mint Bonfinnak alól idézett szavaiból és másunnan eléggé kitetszik ²⁹⁾). Milly messze vagyunk még mi a *mértékletességi egyesületek* nagyot ölelő ideájától, melly már Éjszakamerika statusaiban valósíttatott, és hiteles adatokból tudjuk, hogy itt mintegy 3000 egyesületben több van háromezrézer aláírónál, kik nemes munkálkodásuk irányja: eltörölni az égett italokkali életet, mellynél hatalmasb, kártékonyabb ellensége nincs az emberiségnek; mivel ennek lobogója alatt szolgálnak a szegénység, vétkek, házi nyomor, nyavalyák és örültség. Kivánt sikerrel is koronáztatott e szerencsés vállalat: mert a szeszes italok fogyasztása több mint egy harmaddal kevesedett az egyesült országokban, száznál több korcsmából a szeszes italok száműzettek, és mintegy ezer destilláló gyár végképen megszűnt.

Harmadik és legnagyobb polgárerény : a *nemzetiséghez simulás*. Nem köthetjük eléggé szívére polgárainknak e szent ügyet és annak meggondolását, hogy minden nemzet állandó jóléte függ annak nevelésétől: épen ugy, mint mindnyájunknak életbeli boldogsága megvettetett azon vezérlet által, melly ifjabb korunk éveit kormányozta. Nem üres fogalom a nemzet-nevelés, mellyről sokat lehetne írni, ha bölcseknek nem irnánk, kikről fél nem tehetjük, hogy a nemzetnevelés elveivel ismeretlenek volnának. Ugyde az említett nagyszerű nevelés, mellyet a mennyei örök nevelő után a fejdelem, törvényhozó test és nagy nevű írók vezetnek, egyéb irányt és czélt nem tűzhet ki magának, mint saját nemzete érdekét: melly abban áll, hogy egy lélek, egy szív, egy nyelv csatoljon öszve minden hazapolgárt a közmiveltség és közjólét elérésére. Ez a nemzet egyetlen érdeke, mellyet

---

²⁹⁾ Decad. IV. L. VIII. Nusquam gentium milites spectare licuit, qui in castris quietius, honestius viverent, sese religiosius gererent, avidius temperantiam et castitatem colerent.

nem szabad semmi más idegen érdeknek eltörleszteni; különben elveszti a nemzet önállását, melyet elvesztvén lassú lépésekkel a sir felé támbolog.

Ezen nemzet-nevelésnek pedig azért kell szilárdnak és elveihez feszesen ragaszkodónak lenni: mivel míg ethnogógia nincs, addig egyéb részletes nevelés sincs; mert minden illyes nemű dolgok, a nemzetnevelésben, mint fő törzsekben egyesülnek. Jelesen az ifjuságnevelésnek nincs sem alapja, sem iránya, sem eszköze, sem haszna, ha szilárdul alkotott és lelkiösméretesen vezérelt nemzetnevelés által nem gyámolittatik. Magyarhoni polgári nevelésnek is tehát szoros összhangzatban kell lenni Magyarhon intézeteivel. Ha mi nem magyar, hanem más akármelly honbeli polgárokat nevelünk: hogy állhatunk meg az értelem tribunálja előtt? és nem teszszük-e magunkat csuffá s nevetséges sé minden európai s más nemzetek előtt? Törvényeink hatását is gyöngítjük ez által; mert nincs bizonyosb, mint ezen elv: ,Törvények csak úgy teremhetnek kivánt gyümölcsöt, ha a nemzetiség fogékony földében diszlenek.'

És miért ne simulnának legmiveltebb polgáraink is a magyar nemzetiséghez? Bárelőadott okok miatt, még úgy, mint más nemzetek, népünk tömege külső miveltségre ki nem fejtőzhetett: de van ennek még is olly belső és szív-miveltsége, melly neki nagyobb súlyt ad az emberiség mérlegében, mint más igen pallérozottnak látszó, de haszonleső, hiú, álnok, bigott, hivtelen és forrongó nemzetek erkölcsi fejlettsége. De nem is a magyarkákból, tisztújítási jelenetekből kell egy nemzetet megítélni; hanem annak lelkes férfaiából, derékjeiből, és bölcseiből, kikkel pedig honunk eleitől fogva diszlett; és ha a nemzet-nevelés előhaladand, ezután még jobban diszleni fog. Hogy a miveltségnek nem legmagasb fokán áll nemzetünk; jelesen: hogy áldott földünk agg szokás szerint miveltetik, számtalan iparágaink olly kissé gyümölcsözők, műiparunk az avult rendszerek miatt csigamenesű, vizeink szabályozatlanok, közlekedésünk nehéz levén kereskedésünk alig létezik, faluink disz-

telenek, literaturánk, bár most szépen megindult, még nem sok classicus munkákkal fénylik, nemzeti művészetünk bölcsőben fekszik, séta és más disztérein emléktelenek, szóval, hogy régi dicsőségünk éji homályban borong: ezeknek ha nem egyedüli, de kétség kívül nagy oka, honi német, s más ajku polgárságunk különhúzása: mert a városokból kell kimenni a nemzeti miveltségnek, mint Sionból a törvénynek. Mig hozzánk eredeti jövevényeink (hospites) nem csatlakoznak és símulnak: addig hatásuk reánk csekély, befolyásuk erőtlen lesz; mert a magyar, bár ezer év alatt változott is valamit európai lakhelyében; de csakugyan mint Fessler ²⁰⁾ mondja: „ma is olyan ő testestől lelkestől, mint kiköltözéskori elődei“; character, még pedig erőt mutat ő mindenben, mint azt történetírása, és rendületlen maradt polgári alkata mutatja. Csak annyit vesz ő be más-tól, mennyi vérével, természetével, sajátságival összefér: hogy ő olyanhoz simuljon, ki ő hozzá simulni nem akar, olyat utánozzon, ki nem is mindenben követésre méltó, ezt nem teszi. Marad tehát régi egyszerűsége, elvei, szokása mellett: így sokkal boldogabbnak érezvén magát, mint ha sarkából kivettetvén, sodrából kivettetvén, önállását elveszítné, sajátságaiból kivetkeznék.

Úgy és nem máskép lesznek tehát városaink a honi csinosbulás áldott eszközei, ha az előadott három hazai főkötelességre figyelmeznak: és ezek által maguknak mivelt-ségi túlnyomatot szereznek, melly minden öröklött és származékos aristocratiánál hatalmasb. Nem lehet ugyan honi polgárságunkról azt mondani, mit egy ismeretes író mondott a lengyel polgárokról. „Il y a trois ordres en Pologne la noblesse, qui est tout; le bourgeois, qui ne sont rien: et les paysans, qui sont moins que rien.“ De csakugyan a magyar polgári alkotmány őrállói, látván a polgárságnak honunk emelésére célzó törekedéseit, hajlandóbbak lesznek

²⁰⁾ Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen I. B.

arra, hogy annak még több politicalai súlya legyen, mint van jelenleg: csak hogy ez is nemzetiségünkhöz simuljon, és király iránti hűségét, a nemzet s nemzetiség iránti hűséggel párosítani ügyeskedjék. Így mulik el városaink mostani bizarrsága, melly, külföldről jött utazó előtt, megfajthetetlen rejtény; így képeztetik egy magyar fővárosi élet, melly a nemzeti élet köz és tüzpontja leszen: így hasonlítand honunk egy kerthez, mellynek legszebb virágai egybe szedeten, belőlük koszorú fűzetik, melly főváros-koszorú, Hunniánk kebelén, menyasszonyi ékesség gyanánt ragyogand. Végre, így lesz honunk minden fia és leánya olly hálás, magyar szívű és ajkú városaink iránt, mint hajdan a görög és római nemzet: melly Athenaet s Rómát szinte istenség gyanánt tisztalé, és ezeket templomokkal, oltárokkal, és még ma is bőven található emlékpénzekkel dicsőíté.

OKLEVELES
TOLDALÉK.

HONI VÁROSAINK TÖRTÉNETEIT NÉMI RÉSZBEN
FELVILÁGÍTÓ, KELETKEZÉSI REND SZERINT OSZTÁLYOZOTT
OKLEVELEK. FEHÉR, JANKOWICH, ÉS HORVÁT
GYŰJTEMÉNYEIKBŐL.

X-dik Századból.

A.

Ordinis ac nominis carismate praerogato S. Romanae sedis
Universalis Pontifici Benedicto, Piligrinus S. Lauriacensis Ec-
clesiae humilis servitor, fidelitatem precum, devotumque ser-
vitium.

Notum fieri dignetur vobis, summe Sacerdotum Prae-
sul, quod supra omne an mi mei desiderium nunc delectarer
et Apostolorum visitare limina, vestraque optabili perfrui praesentia et ea facie ad faciem, quae literis et interaunciorum committo iudiciis, sanctissimae Paternitati vestrae coram ratiocinari, nisi quod a Neophyta Ungrorum gente huc ire prohibeor, apud quam foedere pacto sub occasione pacis fiduciam sumpsimus operam exercere praedicationis. Cuius enim terror gentis ex longo tempore etiam aliarum provinciarum Praedicatoribus meae diaecesis hactenus aditum clausit, ad quas nihilominus praesentis oportunitas ire me vocavit. Quibus Deus omnipotens, qui solita sua pietate semper dispersa congregat, aperire dignatus est januam cordis sui diu clausam, ut diacriso velamine duritiae suae, depositaque ferina crudelitate, leni iugo Domini colla submittant. A qua ergo praefata Ungrorum gente multis precibus ipse invitabar venire, aut missos in opus Evangelii illuc dirigero, ad hos dum transmitterem satis idoneos viros ex Monachis, Canoniceisque Presbyteros, atque de singulis Ecclesiasticis gradibus Clericos, et vita et omni conversatione illorum sic ordinata, quemadmodum in gestis Anglorum didici, tantum divina gratia sua

a *

institutionibus fructum statim ministravit, ut ex ejusdem nobilioribus Ungris utriusque sexus catholica fide imbutos, atque sacro lavacro ablutos circiter quinque millia lucrarentur. Christiani autem, quorum major pars populi est, qui ex omni parte mundi illuc tracti sunt captivi, quibus nunquam soboles suas licuit nisi furtive Domino consecrare, modo certatim nullo obstante timore offerunt eas baptizare et gratulantur omnes tanquam de peregrinatione in patriam suam reducti, quod Christiano more oratoria audeant construere et licentia percepta linguam ligatam in laudem Servatoris praesumunt solvere. Ipsi enim Barbari mira omnipotentis Dei operante clementia, quorum, licet adhuc gentilitate sint quidam detenti, nullam tamen ex illorum subditis vetant baptizari, nec sacerdotibus invident, quocumque libet, proficisci: sed ita concordantes sunt pagani cum christianis, tantanque ad se invicem habent familiaritatem, ut illic Isaiae videatur impleri. Profetia: Lupus et Agnus pascentur simul, Leo es Bos comedent paleas. Factum est ergo, ut paene cuncta Ungrorum natio sit prona ad percipiendam fidem sanctam. Sed et aliae Sclavorum provinciae ad credendum promptae, et est ibi messis quidem multa, operarii autem pauci. Unde quoque visum est iam necessarium esse, quatenus Sanctitas vestra illic aliquot iubat ordinari Episcopos, quia et quondam Romanorum Gepidarumque tempore proprios septem Antistites eadem orientalis Pannonia habuit et Maesia, meae sanctae Lauriacensi, cui ego indignus ministro, Ecclesiae subiectos, quorum etiam quatuor, usque dum Ungri Regnum Bavaricum invaserunt, sicut praesenti cognitum est aetati in Moravia manserunt. etc.

XI-dik szászaból.

B.

Universalis et Catholica sancta Mater Ecclesia e diversis partibus unigeniti filii Dei sanguine unita caritativa compassione per omnes orbis fines diffudi volens notificat tam praesentibus, quam futuris se esse auctam in Pannonie partibus una regali Abbacia MXCI. anno dominice incarnationis, indictione VIII. regnante Latisclavo gloriosissimo ejusdem regionis rege. Locus autem ille, in quo Deus preelegit sibi sanctam fundari ecclesiam, non habentem maculam aut rugam, vocatur Somich, nobilissima Urbium Terrae, quam cum territorio suo predictus Rex audiens opinionem meritorum beati Egi-

dii Confessoris ad honorem sancte et Individue Trinitatis, et beatorum Apostolorum Petri et Pauli et S. Egidii Confessoris pro redemptione anime sue et Antecessorum suorum et omnium fidelium Christianorum in presencia Domini Odilonis Abbatis prelibatis apostolis Petro et Paulo et beato Egidio dedit, et ipsi abbati et successoribus suis ad regendum regulariter, tali tenore; ut quicumque usque ad finem seculi sumichensis Abbas fuerit, abbati, qui tunc temporis fuerit in Monasterio S. Egidii in valle flaviana obedientiam veram promittat, et usque in finem vite sue teneat. Preterea vero ipse elegantissimus Rex Antecessoribus suis non se inferiorem iudicans ea conditione et tam perpetuo iure libertatis supradictam fundavit ecclesiam, ut post Deum et sanctos eius, in quorum honore dedicata est, ejusdem Ecclesie abbas ipsum solum audiat, soli inclinetur, ipsum in omnibus necessitatibus tutorem et iudicem suarum rerum tantum modo cognoscat salvo episcopali iure. Atrium autem eiusdem ecclesie ad quod omnes tam in vita quam in morte qualibet necessitate circumventi, sicut ad securum refugium confugere debent, christianissimus Rex taliter consecrari fecit, ut omnes illi pro tutamine fugientes tam corporis, quam anime solamina reperiant, et sui vel suarum rerum preiudicium non sentiant. Quapropter sicut regale est monasterium, ita omnium bonorum consensu regalis est prohibitio, ne quis mortalium, preter ipsum Regem, super res ecclesie iudicare presumat. Atrium vero si quis, quod absit, violaverit legem patrie persolvat in unde cuplum. Quod si quis contra Deum et Sanctos eius et contra regalia decreta aliquid ex his, que dicta sunt, preter atrium nefario ausu violenter temeraverit, ex precepto prefati Regis quod audacter presumpsit restauret. et insuper L. marchas cocti auri persolvat. Dator istius precepti Rex Ladisclavus. Testes quicum eo fuerunt: dux Lambertus frater eius, Dux David consobrinus, Gerazelavus filius Regis Rutenorum gener ipsius, Almarus Vesprimiensis Episcopus, Comes Palatinus Petrus, et Comes Acha, Michael, Seraphin, Copan Capellani illius, Rotbertus de Gozlaria spatarius illius, Anulfus Legatus ipsius. Receptores vero istius doni vel precepti sunt isti: Feuzo sancte romane ecclesie Legatus, dompnus Odilo S. Egidii abbas. Monachi, qui adfuere, Petrus prepositus, qui postea primus inde abbas effectus est, Rostagnus Rainonis, Petrus Arinarius, Ugo et Daniel Capellani ejus, duo Diacones Petrus et Rostagnus, Petrus Camerarius, Dalmacius Decanus, Clerici. Et Laici, qui cum Abbate fuerunt: Petrus Pietaviensis grammaticus. Petrus Ugonis, Raimundus Felicis, Bernardus Amarici, Rainaldus Arvei, Maimbaldus et Arveus et

alii quam plures. Hic subscribuntur singulatim honores supra-dicto Monasterio ab ipso Rege donati. Sumich cum territorio suo, ecclesia ejusdem loci cum servis et territorio suo, Patrie villa cum servis et territorio suo, Pincinaticorum villa cum servis et territorio suo, villa S. Georgii cum servis et territorio suo, villa currualis cum servis et territorio suo, villa vinitorum cum servis et territorio suo, triginta vineas cum vinitoribus suis, in LX. vineas medietatem cum vinitoribus suis, domus CCC. servorum, et C. militum domus.

XIII-dik száza dból.

C.

In nomine Sanctae Trinitatis, et individuae Unitatis. Andreas Dei gratia Hung. Dalm. Croat. Ram. Seru. Gallic. Lodom.que Rex in perpetuum Munificentiae regalis immensitas licet etiam ad extraneos bonae commendationis fragrantia dilatari debeat, ad illos tamen copiosius munificentiae suae dona tenetur diffundere, quorum temporalium bonorum impensu sibi fideliter obsequuntur, et in offerendis orationum sacrificiis pro parte Regis et Regni Deo iugiter devote famulantur. Cum itaque cunctarum Ecclesiarum in Regno nostro Christo militantium, illarum tamen maxime, quorum specialis cura, iure patronatus nos attrahit, divinae pietatis intuitu curis et defectibus diligenter et devòte, et circumspicte providere tenemur. Praesentium, atque posteriorum memoriae clarescere volumus, nos liberalitate regia concessisse, quatenus cuiuscunque nationis homines, Saxones videlicet, Hungari, Sclavi, seu alii ad Terram Monasterii Sancti Benedicti de Gron commorandi causa iam convenerunt, vel convenire voluerint, praerogativa eiusdem libertatis iure perpetuo gaudeant, qua hospites nostri in Pest, Albae et Budae commorantes, auctoritatis regiae privilegio tranquillitate perpetua perfruuntur: sub his videlicet exceptionibus, quatenus de omnibus proventibus et commoditatibus, quae ad regiam iurisdictionem pertinent, tam in tributis et descensibus, quam in liberis denariis et ponderibus, seu aliis quibuscunque debitis, quae in Regno nostro solent, et etiam possent emergere; nec Fisco, nec cuiquam hominum respondere teneantur, sed ad Ecclesiae memoratae iurisdictionem tam in iudiciis faciendis, quam in aliis, quae diximus, liberalitate regia sint in perpetuum deputata. Verum, quia, quod Deo datum est, sanctum esse debet, ac irrevocabile; ut haec a nobis in nostrorum remissionem peccatorum, amore Dei principaliter, et ad honestum

Abbatis eiusdem loci, Thomae petitionem, facta donatio, per omnia successorum nostrorum tempora, salva semper, et inconcussa permanere, praesentem concessimus paginam Sigilli nostri munimine perpetuum roboratam. Datum per manus Magistri Vgrini, ac Aulae Regiae Cancellarii, Anno Dominicae Incarnationis Millesimo, Ducentesimo, Decimo Septimo. Regni nostri anno decimo tertio.

XIII-dik Századból.

D.

Bela Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ra-nae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniaeque Rex omnibus Christi fidelibus praesentem paginam inspecturis, salutem in eo, qui est omnium salus et vita. Effectum iusta postulanti-bus indulgere, tam vigoraequitatis, quam ordo exigit ratio-nis, praesertim, cum potentium vota et pietas adiuvat, et ius-titia non relinquit. Hinc est, quod ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire literarum: quod nos conside-ratis fidelitatibus, et servitiis sanctae Matris Ecclesiae Stri-gioniensis, quae nos, et nostros Praedecessores in omnibus iu-ribus Regalibus et Reginalibus, et supervenientibus necessi-tatibus, contra omnes insultantes, et infideles tyrannos fideli-ter fovit, aluit, et defensavit toto posse, cum opere subse-cuto, a' tempore suae primae foundationis maxime in corona-tione Regia, Regnique adeptione, ac pro nostra, et nostro-rum successorum iniuria repellenda, se et sua omnia submit-tens fortunae casui, et perditioni. Et cum praedicta Sancta Strigioniensis Ecclesia locum Primatis in Regno nostro tenere dinoscatur; tam a beata sede Apostolica, quam a' Sancto primo Rege Stephano, nostro progenitore, qui praedictam Sanctam Ecclesiam fundavit, dotavit, et libertatibus firmavit et stabilivit, ac servitorum amplitudine, et multitudine dignita-tum decoravit. Nos eiusdem vestigiis inhaerentes, aliquo do-nativo remunerationis, et libertatis amplioris consecutione Ar-chi-Episcopum, et Ecclesiam suam Strigioniensem aliis Eccle-siis praeferre volentes, prout fuit, et est: has gratias specia-les, et donationes ad praesens duximus faciendas: Quod nul-lus Tributarius in quibus libet Comitatibus, vel Partibus Reg-ni nostri, cuiuscunque nomine ad exigendum sit deputatus, audeat, tributum, seu thelonium, aut pedagium super Populos Ecclesiae praedictae exigere, vel eosdem impedire cum eorum

rebus mercimonialibus procedentes, qui si exegerit, vel impedierit, et per Officiales Ecclesiae ad nostram praesentiam, vel Iudicis Curiae nostrae citatus fuerit, ablata restituat sine mora, et decem marcas pro birságio, nostro Iudici persolvere teneatur. Et si contrarium facere attemptaverit, tributum perdere dominus terrae, probata exactione tributi, et bonorum impetitione iudicetur, prout a' Sanctis Regibus hoc ab antiquo erat institutum. Item concessimus civitatem Archi-Episcopalem construendam, et congregandam in territorio sub castro Strigoniensi, et domo Archi Episcopali, ac forum fieri in eadem per totam diem Sabbati, incipiendo a' media die feriae sextae immediate praecedentis cum foro cottidiano, ad quod forum omnes mercatores secure veniant, et libere recedant, factis suis mercationibus cum omnibus libertatibus, quae congruunt civitati, a' parte Danubii incipiendo a quodam fonte calido scaturienti, qui est sub castro, et fluit ad ripam fluminis kys Duna vocati, usque ad turrem Archi Episcopalem — Veprech vocatam, salvo foro, et iure civitatis Strigoniensis, et libertatibus sibi remanentibus; cum Archi Episcopus Strigoniensis civitate careat appropriata, et sibi vicinanti, ubi. famulorum multitudine se, et Ecclesiam suam posset defensare. Item donavimus et tradidimus eidem Ecclesiae, et Archi Episcopatu Strigoniensi pro remedio animarum Parentum nostrorum, et nostro, quasdam terras, seu possessiones nostras, cum suis servitoribus conditionariis, retiffieris scilicet et falconariis perpetuo et irrevocabiliter Archi Episcopo et Archi Episcopatu Strigoniensi, videlicet Poonh iuxta villam Chechen in Comitatu Nitriensi. Item Fedemus iuxta Harsan in Comitatu Comariensi, et terram nostram Oluar vocatam in Comitatu Borsiensi, iuxta possessionem Ecclesiae similiter Oluar vocatam adiacentes. Quas quidem possessiones, seu terras, per nos ipsi Archi Episcopatu Strigoniensi cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis perpetuo traditas et collatas, ut praemittitur volumus; ut nullus Archi Episcoporum processu temporis distrahere, vendere, mutare, seu quovis modo valeat alienare, cum sint nostrae elemosynae speciales, qui si quoquo modo alienaverit aliquam ex eisdem, pro non alienata, prout ex nunc, sic ex tunc, ex vigore praesentium decernimus habituram; sed semper salvae remaneant possessiones antedictae tam in toto, quam in parte cum pertinentiis, et utilitatibus earum universis perpetuo et irrevocabiliter possideri, ut nostra donatio elemosynaria; et libertatum collatio de memoria hominum non evellatur. In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam praesentes concessimus duplicis Sigilli nostri munimine roboratas. Datum Anno Domini:

Millesimo CC, Trigesimo Nono, Tertio Kalendas octobris, Regni autem nostri anno quarto.

XIII-dik századból.

E.

Bela Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Rannae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniaeque Rex omnibus praesentes literas inspecturis, salutem in Domino sempiternam. Eaquae sacrosanctis Dei Ecclesiis aquiruntur sive largitione Principum, sive ex aliis legalibus cognitionis titulis, perpetua debent firmitate esse subnixae; et ne ullo unquam tempore immutationem, vel corruptionem sentiant, circumspectione provida Regalis. Privilegii patrosinibz sunt sollicite solidanda, et robori perpetuo commendanda. Proinde ad universorum notitiam hanc serie volumus pervenire: quod cum pridem Regnum nostrum, permissione divina, Tartari invasissent, et sua barbaria feritate vastassent, Regnicolis in magna parte vel abductis; et Hungaria ante plena populo, multis in locis in solitudinem fuisset redacta: de cunctis mundi partibus homines tam agricolas, quam milites, ad repopulandum terras depopulatas, et habitatoribus vacuatas, Edicto Regio, studuimus convocare. Venientibus, itaque ad vocationem nostram; causa habitandi Regnum nostrum, dedimus, et assignavimus terras et possessiones, aliasque redditus; unicuique, prout status sui exigentia requirebbit. Inter quas terram, villam, seu possessionem Udvard quendam Udyorisoram, desolatam utpote, suis primis incolis vacuatam cuidam Militi Teutonico Resseul nomine, cum quibusdam terris ad eam pertinentibus, dedimus, contulimus, et assignavimus sibi, et heredibus heredumque successoribus iure domini perpetuo possidendam. Tributum vero, quod in eadem villa Udvard a transeuntibus exigi consuevit, alteri Mihi Sebret nomine, cum quibusdam terris aliis dedimus, et contulimus, et assignavimus, similiter iure Domini per eum, et per suos heredes possidendum perpetuo, et habendum. Qui Resseul, seu Miles, terram Udvard praefato donationis nostrae titulo, sicut verus Dominus, et legitimus Possessor, ipsam terram, Udvard bene per quindecim annos, vel extra pacifice et quiete habuit, tenuit et possedit. Processu vero temporis, ipso Resseul convento coram nobis per Villicum et Cives de Tyrna, super morte cuiusdam concivis sui; cum inficiaretur se occidisse Concivem eorum, nobis indicantibus fuit a parte altera duel-

a)

lum oblatum, et ab eo susceptum, partibus a nobis ad Congrediendum et duellandum certo termino assignato. Quo termino adveniente, in ipso congressionis initio, licentia primitus a nobis petita, et obtenta, inter partes talis transactio intercessit: quod praedictus Resseul uxori interfecti civis de Tyrna solveret Centum marcas, quas ad solvendum certis loco et terminis per nos assignatis, sub poena Regalis iudicii, si primum terminum omitteret; sub poena vero duplici, si ultimo termino non solveret, per nostras se literas obligavit. Quo non solvente nec primo, nec secundo terminis, imo nec ulterioribus: sibi, super cessatione solutionis convento, sub gravibus poenis assignatis, villa Udvard fuit pro ipsis Centum marcis, et pro poenis commissis, Villico et Civibus de Tyrna, vice et nomine relictæ interfecti concivis eorum sententialiter assignata; redemptione ipsius villæ Udvard, principali debite et poenis commissis solutis, præfixæ adhuc sibi termino, reservata. Quo redimere non curante, sed potius insolutum dimittente; et recepta licentia, de Regno nostro exeunte predicta terra Udvard adiudicata fuit relictæ interfecti possidenda cum pleno Dominio et habenda. Quæ relictæ interfecti de Tyrna attendens se possessionem tenere non posse; a Domina Regina charissima consorte nostra precibus obtinuit, ut Villam Udvard ad se reciperet, et sibi illas solveret centum marcas. Quinquaginta igitur marcis nunc ei solutis, ad solvendum alias quinquaginta marcas, brevem terminum assignaremus; et villa Udvard fuit ad Dominam Regnam devoluta titulo emptionis: et Officiali ipsius Dominae Reginae Dominico Comiti assignata. — Datum per manus Magistrî Demetrii Albensis Ecclesiae Electi, Aulae nostrae Vice Cancellarii, dilecti et fidelis nostri. Anno Domini: Millesimo CC. Sexagesimo Octavo, Regni autem nostri anno XXXIII. —

XIII-dik századból.

F.

Andreas Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ranae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque Rex Universis Christi fidelibus praesens scriptum inspecturis salutem in Domino sempiternam. Ad universorum notificationem tenore praesentium volumus pervenire, quod Johannes Iudex Ivanka, Paulus, et Johannes Filius Chuk Cives Jaurinenses ad nostram accedentes praesentiam exhiberunt nobis Privilegium Domini Stephani Illmi Regis Hun-

gratiae Fratris nostri Charissimi otaræ memoriae, super libertate ipsorum confectum petentes a nobis cum instantia, ut nos ipsum Privilegium Regis Stephani ratum habere, et nostro Privilegio dignemur confirmare, cujus quidem Privilegii Tenor talis est: Stephanus Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ranae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae Bulgariaeque Rex, omnibus Christi fidelibus praesentes Litteras inspecturis Salutem in omnium Salvatore. Sicut in multitudine Gentis (Hadnak) Regum gloria, et honor attenditur in gubernando, sic in Conservationibus munitionum Regni Defensio, et Subditorum multiplex Commodam procuratur. Hinc est quod ad Universorum notitiam tam praesentium, quam posterorum harum serie volumus pervenire, placuisse nobis, et placet Hospites nostros de Jaurino ad Castrum transferre Jauriense permansuros, de caetero in ipso Castro, in illa, et eadem libertate, qua Cives, et hospites nostri Albenses gratulantur, exemptos nihilominus a Judicio Jurisdictione Potestate, et Judicatu Comitis Jauriensis, et curialis Comitis sui perpetuo, et pariter expeditos, ita videlicet, quod Villicum, quem de Castro voluerint; eligant inter se, quem electum nobis praesentabunt, et nos ipsis confirmabimus, qui omnes causas ipsorum tam majores, quam minores debeat, et possit iudicare, et si idem villicus Justitiam querulantibus facere recusaret, non Hospites, sed Villicus ad nostram praesentiam juxta Regni Consuetudinem evocetur. Absolvimus et eosdem, et expeditus a solutione dimidii fertonis, quam ratione Terragii Comiti Jauriensi Solvere debebant annuatim, iuxta continentiam prioris privilegii nostri de qualibet mansionem. Praeterea concessimus eisdem liberum Forum tam in castro, quam exterius quotidie celebrandum ubi Comes Jauriensis, et ejus officiales, nullam penitus inrisdictionem poterunt exercere, hoc solum, et specialiter in praesentibus declarato, quod Tributum Fori, quod die Sabbathi in Villa Jauriensi celebratur, Comes Jauriensis percipiet plenarium, quemadmodum percepisse dignoscitur usque modo: Adiunximus etiam, et coniunximus populos Episcopi, et Capituli Jauriensis, in eadem villa communita cum iisdem Hospitibus residentes, hospitibus nostris memoratis, ut in omnibus, et per omnia eadem perfruantur libertate, qua hospites nostri gratulantur memorati, eo salvo quod Terragium seu Censum debitum Villicus eorundem, in octava Pentecostes Episcopo, seu Capitulo Jauriensi proveniens ab eisdem hospitibus persolvi faciet ex integro, prout existit consuetum. Caeterum statuimus, quod hospites nostri Jaurienses nec in ipso Foro, nec alias infra Limites Regni nostri de suis propriis

mercimonijs, aliquod Tributum solvere teneantur. Adhuc ut pro ædificiis reparandis virgas, et Palas habeant, et pro agriculturâ, ac pro Curijs terram habeant ampliore, contulimus eisdem Hospitibus nostris quandam insulam eam suis populis in Danubio usque occidentem ex opposito Castri Jauriensis adiacentem cum suis nemoribus, pratis, et pariter Piscaturis. Contulimus et eisdem Terram Castri Jauriensis Malomask vocatam ultra Danubium usque Zámoly existentem, quam primitus dederamus simul cum omnibus Utilitatibus suis, et Pertinentijs Universis. Dedimus insuper, ipsis hospitibus nostris quandam vacuum terram Monasterii Zerphel Terendjül vocatam iuxta Rabam existentem cum omnibus Utilitatibus suis, ita, ut de ipsorum medio, malignorum cavallatio amputetur, quosdam populos Castri Jauriensis quinque Ponderum solutionem, et quosdam populos Castri Zolga Györ hospites, et mansiones Regalium Tavernarum Populos, et Cruciferorum Domus hospitalis S. Joannis, nec non populos de vice S. Adalberti ac alios etiam Populos Communes, cuiuscunque conditionis, qui inter ipsos hospites nostros residebant, eisdem hospitibus nostris coniunximus. Ita, quod de caetero pristinae Conditionis ipsorum inmemores, in ipso Castro resideant, et nobis in Libertate eorundem hospitem nostrorum Servire teneantur. Statuimus etiam, quod omnes mercatores usque Austriam in Hungariam descendentes, et de Hungaria in Austriam transientes mercimonia sua in Castro deponant Jauriensi ad eoncampium faciendum. Statuimus insuper, quod nullus Baronum nostrorum Descensus super ipsos facere audeat, vel præsummat violentos. Statuimus etiam, quod Hospites de novo ad ipsam villam Jauriensem more hospitem nostrorum venientes, nullus molestare audeat, vel præsummat. Adhuc, quia Paupertas ipsorum Hospitem Jauriensium nobis existit evidenter, de libertate Civium Albensium hoc solum excipimus, quod Nobiscum, vel cum aliquo alio Barone nostro exercitare nullatenus teneantur. Concessimus insuper et provide duximus ordinandum, ut omnis controversia de eorum medio excludatur, portum? lotum sibi habeant, et habere possint liberum in Danubio, ut? igitur haec ordinatio per nos rationaliter facta optineat robur perpetuae firmitatis, nec imposterum casu Temporum valeat, per quempiam in irritum revocari, praesentes concessimus Litteras per appositionem dupplicis Sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus Magistri Benedicti Orodien Ecclesiae Praepositi, Aulae nostrae V. Cancellarii dilecti, et fidelis nostri. Anno ab Incarnatione Domini Millesimo Ducentesimo Septuagesimo primo. Regni autem nostri An-

no secundo. Nos itaque ipsorum Joannis Judicis, et Civium Jauriensium iustis petitionibus favorabiliter inclinati, quia in speximus ipsum Privilegium Regis Stephani non abraum, non cancellatum, non abolitum, nec in aliqua sui parte vitiatum, tenorem ejusdem de verbo ad verbum praesentibus inaei facientes, dictum Privilegium ratum, gratum, et acceptum habentes, auctoritate praesentium innovamus, et innovando confirmamus, dupplicis Sigilli nostri manimine roborantes. Datus per manus Venerabilis Viri Magri Theodory Praepositi Albensis, Aulae nostrae Vice Cancellarii dilecti, et fidelis nostri. Anno Domini Millesimo Ducesimo Nonagesimo quinto, sexta Mensis Aprilis. Regni autem Anno quinto.

XIV-dik századból.

G.

Nos Ludovicus Dei gratia, Rex Hungariae, Poloniae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Galliciae, Lodomeriae, Comaniae, Bulgariaeque Rex, Princeps Salernitanus, et Honoris, ac Montis Sancti Angeli Dominus, Significamus tenore praesentium, quibus expedit, Universis: Quod, quia nos iuxta officii nostri et regiminis debitum quandam Villam nostram liberam Zakoltza nuncupatam in Confinibus Regni Bohemiae sitam et habitam, more et instar ulliarum Civitatum nostrarum Regalium muratarum instituere, numerare et aggregare; eamque muris, munitionibusque et operibus lapideis et moeniis circumdare, firmare, munire, et vallare, pro tutiori et commodiori conservatione confiniorum dicti Regni nostri, toto conaminis nostri nisu proponimus et mature intendimus; ideo nos animo deliberato, de Praelatorum, et Baronum nostrorum ad haec accedente consilio, fidelibus Civibus et Hospitibus nostris de dicta Zakoltza, praesentibus et futuris; ad eandem undecunque commorandi causa supervenientibus, ut iidem sicuti numero, sic et fidelitate audeantur, discantque sub Principe glorioso devotius famulari, utque ab ipsis, utilitatis et honoris materia, lucrumque fructiferum Regiae proveniat Maiestatis; de Regiae benignitatis clementia, hanc eisdem libertatis, Immunitatis, et Gratiae Praerogativam duximus appendendam, et annuendo concedendam: quod iidem fideles Cives, et Hospites nostri a solutione Lucri Camerae nostrae, et ab aliis omnibus Censibus, et collectis ab ipsa Civitate pro tempore provenientibus, tam diu, donec Murus, et

aliae Munitiones eiusdem Civitatis nostrae circum quaque perficiantur, in effectu liberi habeantur et exempti. Praeterea, in signum specialis nostrae dilectionis, ipsis fidelibus Civibus nostris annuimus gratiose: quod ipsi de rebus, ac bonis, et mercibus ipsorum propriis, ad solutionem Tricesimae et Tributi, per totum ambitum Regni nostri ubique, non teneantur, sed a solutione eorundem immunes reddantur et absoluti. Universos etiam, forenses Mercatores extraneos et comprovinciales ad forum ipsorum Feriis quartis, singulis hebdomadis ibidem celebrari consuetum, cum rebus eorum mercimonialibus concurrentes et advenientes, die fori tantum, et non alias, stando, et remanendo, a solutione Tricesimae et Tributi, de rebus mercimonialibus ipsorum facienda, perpetuo liberos esse volumus et exemptos; hoc dempto et excepto, si, et ubi iidem mercatores forenses, et extranei, per eandem Civitatem in die fori transitum fecerint ulteriorem, ipsos a solutione Tricesimae et Tributi non custodimus, sed ipsos ad solutionem eorundem obnoxios esse volumus et adstrictos. Nihilominus, ut dicta Civitas nostra de novo fundata, maiori antidotum praemio dotetur, et decoretur: ex superabundanti Regia Gratia ipsis concedimus: ut iidem cives nostri, et eorum posteris, omnibus eisdem Libertatibus, Immunitatibus, Gratiis, Legibus, et Praerogativis potiantur perpetuis temporibus et utantur, quibus aliae Civitates nostrae Regales gaudent potissime et fruuntur. Nec hoc tamen silentio praeterimus, ut praedicti Cives nostri congregati, et congregandi, Fossata pro fundamento dicti Muri effodere et aperire, coementum concremari facere, lapides pro iam iuchoandi operis consummatione necessarios excidere teneantur, prout ipsimet sponte et liberaliter facturos se obtulerunt et assumpserunt Nostrae Maiestati. Praesentes autem in formam nostri Privilegii redigi faciemus, dum nobis fuerint reportatae per eosdem. Datum in Tyrnavia, in octavis festi B. Michaelis Archangeli, Anno Domini Milleimo, Trecentesimo, Septuagesimo secundo.

XV-dik száza dból.

H.

Nos Sigismundus, Romanorum Rex, semper Augustus, ac Hungarorum Rex. Recognoscimus tenore praesentium, quibus expedit, Universis, ratione veri mutui, Nos a serenissimo Principe Uladislao Rege Poloniae, eiusque Praelatis et Bar-

nibus, XXXVII millia sexagenorum laterum grossorum, novae monetae, numeri Bohemicalis, boni et iusti ponderis, habuisse et cum effectu recepisse. Quem quidem Dominium Uladislaum Regem Poloniae, Successores, Praelatos et Barones ipsius, in restitutionem earundem pecuniarum, assicuratum cupientes, et prout iustum est, in solutionem ipsum reddere certiozem, sibi et eius successoribus, Praelatis et Baronibus, terras vel castrum Liblo, alias Lublyán, cum oppido, et oppidum Podolnitz cum fortalitio ac Villis ad ea spectantibus, una cum oppidis et civitatibus infrascriptis, in terra nostra Scepusionsi, Strigoniensis Dioeceseos situatis, videlicet: Gnyzna, Beta, Laibitz, Menhardzdorff, Teutschendorff, Michelsdorff, Neüdorff, Ristdorff, Vahlendorff, Fülka, Kirchdorff, Mattisdorff, Georgenberg, Duransdorff, nuncupatis, cum earum omnium appartenentiis, Censibus, fructibus, redditibus, proventibus, iurisdictionibus, temporalibus possessionibus, agris, pratis, lignis, campis, silvis, nemoribus, mellificiis, piscaturis, piscinis, virgultis, lacubus, paludibus, aquis et aquarum decursibus, molendinis, aucupationibus, Venationibus, exactionibus ordinariis, obventionibus, adtinentiis et appartenentiis universis, quibuscunque nominibus nuncupentur ac vocitentur, nihil possessionis aut utilitatis pro nobis et successoribus nostris in eisdem reservantes, obligamus tenore praesentium, voluntate Praelatorum et Baronum nostrorum ad hoc specialiter accedentium. Itaque omnibus utilitatibus et proventibus hic descriptis, sine alicuius usurae scrupulo, id Dominus Uladislaus rex Poloniae, et successores; uti frui valeant et gaudere. Cui etiam omnes Cives, incolae terrae civitatum et villarum praedictarum, tanquam nobis, obedire, et singulis censibus, proventibus, obventionibus, interim quoad ab ipso, vel eorum aliquo, redimemus terras, castra, et oppida, Civitates et villas, eosque respondere tenebuntur. Quas quidem terras, castra et oppida, civitates et villas praedictas Rex Poloniae, Successores, Praelati et Barones eius tenebunt, possidebunt, et habebunt tamdiu, quousque sibi aut suis successoribus, Praelatis et Baronibus, per Nos, aut Successores nostros, praedicta XXXVII, millia sexagenorum laterum grossorum Bohemicalis monetae, boni et iusti ponderis, aut valoris eorundem in auro et argento fuerint efficaciter persoluta. Promittimus insuper bona fide, et in verbo nostro regio, terras easdem, civitates et villas, ab omnibus iniuris et impugnationibus quorumcunque Contrariorum, ac si eas per Nos possideremus, quamdiu idem Uladislaus Rex Poloniae, et Successores ipsius servaverint, defendere et tueri, illo etiam non omisso, quod si

aliquis de Regno Hungariae nostro, eandem terram, castra, civitates, oppida et villas, sub eodem Domino Uladislaio Rege Poloniae, Successoribus, Praelatis et Baronibus ipsius recuperarit, aut adquisierit, ipsis sine dolo et fraude, reacquirere et ipsis eas restituere tenebimur et debemus. In casu autem, quo ipsis acquirere non possemus ex tunc sibi successoribus, Praelatis et Baronibus ipsius praedicta XXXVII millia sexagenorum latorum grossorum reddere et solvere promittimus bona fide, vel huiusmodi bona, vel alia consimilia et eiusdem valoris, sibi et suis Successoribus in eisdem obligamur. Si autem facere, non baremus, aut neglexerimus ex tunc ad omnia damna, que ex incomplexione praemissorum nostrorum votorum, in praesenti literis expressorum, praedictus Uladislaus, Successores, Praelati, et Barones, et regnum ipsius perceperint. Nos una cum Praelatis et Baronibus refundenda, resarcienda submittimus, pro quibus regni nostri homines cuiuscunque conditionis, dignitatis aut praecminentiae, et bona ipsorum arrestare, captivare, terras nostras invadere et spoliare libere, et Dominum Uladislaus Rex, Successores Praelati et Barones, ac regnum ipsius valeant, absque omni resistentia et contradictione, nostri et nostrorum, tandiu, quousque sibi, suis Successoribus, Praelatis et Baronibus, ac regno suo per Nos, nostrorum successores, Praelatos, Barones, omnibus in obmissis fuerit satisfactum integre. Dum autem praedictas terras, castra, civitates, oppida et villas ab eodem Domino Uladislaio rege Poloniae, Successoribus, Praelatis et Baronibus ipsius, redimere et liberare voluerimus, ex tunc litteram nostram, sub sigillo Maiestatis nostrae pendete, ad eundem Dominum Uladislaum regem Poloniae, vel eius successores, Praelatos et Barones Regni eius, scriptam debemus (per) notabiles duos consules, unum videlicet Lentscha, et alium de Cassovia, ipsis in Lublam dirigere, et eam sibi facere praesentare, ac significandum intimare, quod ipsae terras, castra, Civitates, oppida et villas, intra duos menses continuos, volumus ab eodem Domino Uladislaio Rege, vel eius successoribus, Praelatis et Baronibus, liberare. Si autem nos decedere contigerit, tunc duo Praelati, et totidem Barones Regni nostri Hungariae, Sigillis eorum pendentibus in hoc casu facere debebunt, et tunc a die insinuationis et assignationis litterarum huiusmodi, XXXVII millia Sexagenorum latorum grossorum boni et iusti ponderis auro puro vel argento, infra eundem duos menses, ad Castrum Dunavec duci debent, et ibidem per homines dicti Domini Uladislaui Regis Poloniae, Successorum, Praelatorum et Baronum nostrorum in Castrum Csornstein importari et adduci. In-

terim autem in Castro Dunavetz praedicto, quatuor Poloni de terra Cracoviensi et Sandecensi, vel alter eorum, quos vel quem Rex Hungariae, vel Barones ipsius regni tunc nominaverint et elegerint, videlicet, die intimationis pro solvendis pecuniis et redemptioni pignoris praedictorum, permaneant, seu persistent, ita tamen, quod praesentes eligantur in Regno Poloniae, ubicunque existentes, non impediti tali infirmitate aut impotentia, quod venire non possent, quia impediti, illo non obstante, alii in locum impeditorum transmittantur, et per Dominum Uladislauum, Successores, Praelatos et Barones praedictos in obstagium, in eodem Castro Dunavetz reponantur, neque ab inde recedere debeant, donec Castrum praedictum Lublo, nec non aliae civitates et oppida praedicta, nobis et Successoribus nostris, sive Praelatis et Baronibus, integre fuerint restituta, nulla etiam deceptione, excusatione, contradictione, vel occasione obsistente. Harum, quibus nostrum, Praelatorumque nostrorum sigilla sunt appensa, testimonio litterarum mediante. Et Nos Johannes Episcopus Strigoniensis; Joannes Episcopus Jauriensis; et Nicolaus de Gara, Regni Hungariae Palatinus; Comes Simon de Rozgon, Judex Curiae Regiae; Joannes de Bolsovitz, Magister Tavernicalium regalium; Ladislaus de Vihátz, Banus Machoviensis; Joannes Bány de Mároth; Petrus de Perrem, Comes Ujvariensis; Emericus de Perrem, Secretarius et Concellarius Regiae Maiestatis; Joannes de Rozgon, Thesaurarius regiae Majestatis; Mathaeus de Malots, Comes Baroniensis; Benedictus Czudar de Makovitz; Praelati et Barones regni Hungariae, promittimus bona fide, pro nobis et nostris Successoribus, omnia praedicta per Dominum nostrum regem, et voluntate, et bene placito nostro facta, et disposita, et permissa, inviolabiliter observare. In quorum fidem et testimonium una cum Sigillo dicti Domini nostri regis, sigilla nostra praesentibus sunt appressa, Datum Zagrabiae, octava die omnium sanctorum Anno Domini 1412. regnorum autem nostrorum, anno Hungariae tricesimo sexto, Romanorum vero tertio.

I.

Mathias Dei gracia Rex Hungariae, Dalmacie etc. Serenissimus Dominus Imperator pater noster Carissimus et Heredes sui per rectam alieneam ab eo descendentes infra scripta Castra et oppida videlicet Vorchtenstein Klobtsorff Ferream civitatem Güns et Rechnitz cum suis pertinentiis ac omni impe-

b

rio et iurisdictione possidere et tenere et illis libere uti et gaudere debeant pacifice et quiete absque nostra heredum et Successorum nostrorum Regni dominiorum et inhabitatorum eius et precipue eorum qui ius addicta Castra principaliter aut racione cessionis iuris eorundem facte vel fiende habere pretendunt aut pretendere possent videlicet Job de Gara et Ladislai de Kanisa et fratrum et heredum suorum et aliorum quorumcunque inquietacione turbacione exaccione grauamine impedimento vel molestia quibuscun que quas per se vel alios directe vel indirecte de iure, vel de facto quouis quesito colore dicto domino Imperatori ac suis heredibus inferre possent donec et quousque cum eadem sua Serenitate aut heredibus suis per rectam lineam ab eadem descendentibus amicabiliter fuerit concordatum et pacifice super eisdem saluis tamen causis decimarum et aliis causis ecclesiasticis que in suo foro ventilari et agitari poterunt et debebunt prout iuris est et racionis. — Non obstante iuramento quod in coronacione nostra de conseruandis et recuperandis libertatibus iuribus et dominiis Regni nostri Hungarie seu ad regnum pertinentibus praestare habemus et praestabimus in quo concordiam et inscripciones per nos et Regnum ipsum cum Imperiali Maiestate factos expresse excipiemus et pro exceptis haberi volumus quas et post coronacionem nostram innovabimus et innovari faciemus denique a prefato Sanctissimi domini nostri commissario primum et demum etiam Sanctissimo domino nostro confirmacionem omnium premissorum ex certa sciencia cum déro gacione pro hac vice iuramenti per nos de super praestari soliti cum omni diligencia petemus et peti faciemus dolo et fraude ac quacunque sinistra adinvenzione vel machinacione cessantibus quibuscunque. In quorum omnium fidem robur et testimonium presentes nostras litteras appensione Sigilli nostri fecimus communiri Datum in oppido nostro Budensi feria Tercia post Festum beate Marie Magdalene Anno domini Millesimo quatringsentesimo sexagesimo tercio Regnorum nostrorum Hungarie, Damatie Croacie etc. Quinto.

XVI-dik száza dból.

K.

Maximilianus Diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus ac Germanie Hungarie Dalmaeie Croacie etc. Rex. — — Nos Uladislau Dei gracia Hun-

garię, Bohemie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie Lodomirie, Cumanie, Bulgarie Rex, — — nomine Carissimi filii nostri Ludouici loco donationis propter nupcias siue contra dotis prefate Domine Marie redditus annuos valoris viginti quinque Millium florenorum hungaricalium super bonis ac locis in Regnis nostris Hungarie et Bohemie Regnis assignari solitis inscribimus et per tenorem presencium assignamus, uidelicet in Regno nostro Hungarie Marmorisium cum Camera salium et Castrum Husth cum quinque oppidis et alijs possessionibus, Item Castrum Solienę cum Civitate et universis pertinentijs, Ciuitatem Cremniciensem cum Camera Auri et Argenti et ceteris quinque oppidis et pertinentijs Castrum veteris Budę una cum uniuersis pertinencijs et possessionibus. In Regno autem nostro Bohemie Hrades super albam flauium Chrudin Duvor et Jaromyr cum attinencijs vnacum omnibus alijs, Que uel ex priuilegio consuetudine aut de Jure prefatorum Regnorum nostrorum Reginis debentur pro contradote. Quibus omnibus ipsa Domina Maria temporibus vite sue libere gaudere uti ac frui possit ac valeat hoc pacto: ut si supra dicta summa in eorum redditibus summam prefixam uidelicet viginti quinque Milium florenorum hungaricalium non attingeret, Quod de alijs redditibus nostris hunc defectum suplere debeamus, si autem hanc summam viginti quinque Millium Ducatorum hungaricalium excederent nihilominus id totum Domine Marie cedere debet, Ipsamque Dominam Mariam statim post Consumacionem Matrimonij cum filio nostro Domino Ludouico per copulam in possessionem supra dictorum locorum ponemus et introducemus, Curabimusque ut omnes Officiales ac subditi prefatorum locorum Domine Marie per nos assignatorum homagia et alia fidelitatis iuramenta eidem Domine Marie praestare debeant. Ipsa quoque Domina Maria de predictorum locorum officijs et personis instituendis et destituendis ad arbitrium suum disponere possit et debeant. — — Datum in ciuitate Vienensi die Domica festi Sanote Marie Magdalene vigesima secunda Mensis Julij Anno Domini Millesimo Quingentesimo Decimo quinto, Regnorum nostrorum Nostri Maximiliani Regni Romani Tricesimo Hungarie uero vicesimo sexto nostri autem Uladislai Hungarie vigesimo Bohemie uero — — — Nostri autem Sigismundi Regni Polonie — — —

Maxilianus Rex SSpt. Uladislaus Rex etc.

Sigismundus Rex SSpt.

Thomas Carlis Strigoniensis etc.

Legatus SSpt.

Matheus Car. Gurcensis etc.

L.

Nos Ludovicus Dei gratia Rex Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, etc. Dux Slesiae, — Marchio Moraviae et Lusatae, etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit Universis: quod posteaquam Serenissima Domina Maria neptis clarissimi et excellentissimi Principis quondam Domini Maximiliani Romanorum Imperatoris semper Augusti, gratae et felicitis memoriae, filia Serenissimi quondam principis Domini Philippi Hispaniarum Regis, Dei optimi providentia et bonitate sancto matrimonii foedere mutuoque et indissolubili amoris vinculo nobis juncta est: volentes, ut par est, contractibus et articulis, tam inter ipsum D. Maximilianum Imperatorem ac Serenissimum quondam D. Ulndislaum, patrem nostrum Carissimum felicitis recordationis, quam inter nos ac Serenissimos Principes et DD. Carolum Romanorum Imperatorum Regem Catholicum; et Ferdinandum Archiducem Austriae, Ducem Burgundiae etc. fratres suae Reginalis Maiestatis Carissimos initis et confectis satisfacere: cupientes denique ut ipsa majestas Reginalis Coniunx nostra Carissima ex tam alta clarissimorum Imperatorum Romanorum ac Regum Hispaniarum orta progenie pro maiorum et fratrum suorum, nec non etiam nostro splendore, gloria et amplitudine statum honestissimum qui tantam decet Reginam, cuius honorem et omne bonum non minori revera studio, quam nostrum proprium expetimus, habeat: de consilio et assensu omnium dominorum, Praelatorum, Baronum, Procerum, nobilium iuclyti nostri Hungariae, ad universalem Conventum jussu et imperio nostro ad D. Elisabeth Budae congregatorum, qui quidem omnes, nomine discrepante, optimi fideles, ut majorem, quem possunt, honorem suae Maiestati, in cuius felici adventu, praesentia, gratia, patrocínio erga eosdem fideles nostros indubitato multum spei collocarunt, deferrent, Nos frequenter et studiose sunt hortati, ut Maiestas sua statum suum honestum, decentem, iure coniugii et contractus nostri suae Maiestati debitum, ultra omnem moram pro nostro, regni nostri honore et commodo, consequeretur: Civitates nostras Montanas Cremniciensem, Schemniciensem, Bistrieciensem Pwkantz, Dilin, Montem Regium, Liberam, Breznam, Corponam, una cum suis auri, argenti, aeris, aliorumque metallorum et minerarum fodinis: deinde castrum Zoliense, Castrum et Civitatem veteris Budae, Insulam Chepel, Oppidum Kevvÿ ac alias ejusdem in-

sulae possessiones: Cameras salium Maromarusienses, Castrum Huzth, Castellum Kona, oppida Huzth, Zygeth, Thesow, et Wisk, Castrum Munkach, oppida Beregzaz, Munkach-wary, Castrum Diosgieur, oppida Mÿskolcz, Dyosgyewr, Mobÿ Mesekwesd; Korezthes cum honoribus Comitatum dictis Castris antiquitus adjunctis et annexis et omnia alia Castra, Civitates, castella oppida, possessiones, portionesque possessionarias, praedia, iura et bona, qualiacunque sint de jure aut Regum praedecessorum nostrorum donatione aut ex praefatis contractibus et articulis inter nos et Serenissimos et excellentissimos praefatos principes et Imperatores et Archiducem factis et conclusis Coronam Reginalem ejusdemque Coronae iura concernentia simul cum cunctis dictorum Castrorum et bonorum pertinentiis et utilitatibus quibuslibet, terris ut puta arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, faenetis, silvis, nemoribus, alpibus, montibus, vallibus, vineis, vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis, aquarumque decursibus, molendinis, et eorundem locis; generaliter verò quarumlibet utilitatum, proventuum, et pertinentiarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis ad eadem Castra et bona reginalia de jure et abantiquo spectantibus et pertinere debentibus, dictae Serenissimae D. Mariae, consorti nostrae dilectissimae dedimus donavimus, ac dotis nomine et reginali jure possidenda adscripsimus tam pro executione et observatione supra dictorum contractuum articulo-rumque, ut praemissum est conceptorum et conclusorum, quam etiam consuetudine et iure Regni nostri Hungariae requirentibus, immo adscribimus, damus; et donamus harum nostrarum, quibus secretum sigillum nostrum, quo ut Rex Hungariae utimur, est appensum, vigore et testimonio literarum mediante. Datum Budae in festo Purificationis Beatissimae Virginis Mariae. Anno Domini CIO IO XXII. Regnorum nostro-rum praedictorum anno sexto.

Ludovicus Rex,
manu propria SSt.

M.

— — — Litterarum per antefatum Procuratorem memoratorum Judicis et Juratorum ac caeterorum Civium Civitatis Albensis exhibitarum prima Littera olim Inelyti Regis Belae quarti Anno Dominicae Incarnationis Millesimo Ducentesimo Trigesimo, septimo, secundo Nonas Maji, Regni autem sui anno secundo privilegialiter exorta Sigillo eius dupplici impendenti vallata continens in se omnes Praerogativas et Libertates ipsis Civibus Albensibus concessas, inter caetera in principio eadem Litterae exprimebant, quod cum Privilegium Sancti Regis Stephani pariter et Legati tunc Sedis Apostolicae Hospitibus Albensibus concessum infausto casu incendii fuisset conversum in cinerem, iidem Cives Albenses Libertatis suae statum timentes tractu temporum in dubium revocari seu aliquatenus aggravari, eidem Domino Belae Regi humiliter supplicassent, ut concessam ipsis a memorato Sanctissimo Rege libertatem ipse Dominus Bela Rex suo dignaretur Privilegio communire. Idem igitur olim Dominus Rex Bela ipsorum Civium preces favorabiliter admittendo, cum esset notorium, et nullatenus veniret in dubium, ipsos privilegiatos exstitisse, et absque ulla interruptione Libertate in dictis litteris suis annotata usos continue fuisse, benigne concessisset, quod petebant; porro ipsorum Civium Albensium Libertas erat talis, quod in toto Regno suo nec in aliqua porta confinii Tributum alicui solvere compellantur; praeterea quicumque Hospites ad eos transire et cum eis conversari voluerint, ea Libertate, qua ipsi fruuntur, similiter in perpetuum potiantur; quod si quis Tributum violenter ab ipsis extorserit, Iram Regiae Majestatis, et Rerum suarum dispendium merito sustinebit.

N.

Ad incolas Comitatum Pest, et Zolnok. — Georgius Zekel Strenuus miles, benedictae gentis cruciferorum Princeps, et supremus Capitaneus, regis Hungariae tantum modo subditus, et non Dominorum. Universis et singulis Civitatibus, et Oppidis, et Villis, intra ambitum Regni Hungariae, et praesertim in Comitatibus Pest, et Zolnok exteriori existentibus constitutis salutem. Noveritis, quod infideles nobis nobiles adversus, et contra nos, et omnem comitivam cruciferorum ad

praesentem expeditionem Sacrae Congregationis, violenta manu insurrexerunt, nos sic persequi, molestare, et turbare volentes. Quo circa vobis sub excommunicationis, et aeternae damnationis poena, et etiam sub omnium honorum, et capitum amissione, mandamus, et committimus quam strictissime, quatenus mox statim visis praesentibus, procul omni mora, ex-cusationis subterfugio venire, volare, et se se transferre, in oppidum Czedléd debeatis, et adstricti sitis, ut sic sancta turma, et benedictum conventiculum vires, et manus praedictorum infidelium, et maledictorum nobilium, coërcere, et refricare, et compescere valeat. Quae si feceritis bene quidem, alias in poenam praescriptam incurretis, nec de hoc contenti erimus, sed vos in furca portarum vestrarum ante aedes vestras suspendemus, et suspendi faciemus, et ad cuspides trahi faciemus, et bona vestra in damnum devastando, et dilapidando vertemus, ad domorum vestrarum destructionem, uxorem, et puerorum interemptionem.

O.

A egiedwl igaz, hatalmas, rettenetes ítéletw beolczi, egiedwl keonieorwleo ees mindenható Istentwl, az mi Urunk Jézus Krisztusunknak dwcieoséghez zent Attiától, ees Istenéwl kegielmet, ees bekességet kívánunk kegielmeteknek.

„Nemes bwczwletes Uraink mindeneknek eleotte hiuk mi bizónisághul az eleo Istent, kinek Zolgáinak ees népei keozwl valóknak mw is ez nimporult világban valiuk magunkat ees tartiuk, hofi, minden mi wgiekezetwnkben, iarással kelessel való dolgainkban ugi wgiekeztwk, ereolkeodtwk magunkat viselni, ees hordozni, hofi senkinek buára, tiztességének kárára ne lennénk, ees élnénk; feoképpen kegielmeteknek, ugi mint kik eleitwl foghuán még Atiáinknak is baráti, ees jó akaró zomzédi voltatok, meli mw életünknek ees barátságos czielekeltwnknek ha egiébb ieovedelmét nem várhattuk is, de még h is ezt gondoltuk beleole, hofi kegielmetek is meg tekintvén iora való indúlatinkot, hasonló tiztességhvel, ees barátságos zomzédsághvel minkeot is meg eorvendeztetne kegielmetek: de látuán immár minden mi várásinknak és reméniséginknek némelliek miatt elesését, nem twrhettwk hofi kegielmeteknek panazzal az mi rajtunk leot gialázatot ne bezélleneok: Elseo ees feo ok ebben ez, mert hwtunknek igaz rendiért nem cziák

Városotokban neveztetünk teoletek Istentelenek, ees Eretnekek, hanem mégh Városunkban is, házunkban, ees honiunkban, ki keozwl legees legnehezebben zenvedgiwk az kegielmetek scholáiából e? Praedikátorától e? a vagi polgári társaságok keozwl nagi gialázattal, ees hallatlan zidalommal iratott, ees házunkra kwldetett leuelet, meliben hwtwnkeot nem cziak Rutsághnak, nem cziak Pilivának, nem cziak sepreonek, de ganének, ees tiztességhel legien monduán szarnak írta, ees éktelenwl fechiegte. Meli éktelenléget hogy mi el ne zenvedgiwnk panaz nélkw, intetwnk eleozer az eleo Istennek tiztletitwl, ki feleol mi igaz, ees teokéletes hittel valiuk sat.

Ezeket azért akartuk kegielmeteknek reouideden eleiben rendelni, hogy megh wsmérietek hwtwnkeot, ha az Apostoli Credo szerint vagion e? avagy nem. Ees hogy megh itiliétek ha arra az gialázatra, ees zidalomra méltók vagiunk e? vagi nem. Mert látiátok mi más Credót nem tartunk, hanem az meliet tw is vallottok, ees Apostoli Vallásnak hívtok. Ezt kévaniuk azért kegielmetekteol megh érteni, ha ilien hitben léveokre legiene szabadsághok az hatalmas Vraktol, ees Feiedelmekteol, vagi nem: hogy szabadon kergethessetek ees zidalmazhassatok érette. Ha vagion, azt mondiátok: nincz mit tennwnk, minden raitunk teott bozuságot el kell zenvedwnk, ees twrnwnk; ha pedig ninczien: miért akartok nielvetékkal raitunk hatalmaskodni, ees miért bocziát kegielmetek zabola nélkw mindent ellenwnk való zidalomra ees hitünknek rutiására. Ha azt mondiá kegielmetek hogy hirettekkel, ees akaratotokkal ninczien: mi azzal nem gondolunk, valaki mit czielekedett, fogiátok teorvénire; azt mi kegielmeteknek ugian megh keozeoniwk, ees megh látia kegielmetek hogy valaki lézen az, gondgiát viseliwk, hogy teobbé Fei, ees Várassa ellen senkinek hwtit meg nem zidalmazza, oli módon megh keresswk az Vraknak ereie, ees igaz teorvénie zerint. Mi azt gondolliuk vala, hogy kegielmetek gondol valamit efféle keozeonséges háborúnak keovetkezéséreol, azért ielenttetwk vala megh kegielmeteknek az eleott is az kegielmetek tiztességheli Polgári társától Nagy Ambrustúl, de megh wsmertwk nielván az után keovetkezett dolgokbol is, hogy nem cziak giermekeknek, ees iffiaknak legien keoztetek zabadsága az bozuságh tételre, ees zidalmazásra, hanem mégh eoregeknek is, kik, zállásokat teollwnk gialázatosan tilalmazzák, mint ez el mult napokban is teortént dolgok az mi Attiánkfiainak oda fel való utokban, kinek mikor okárol tudakoztak volna, Praedikátortokra igazítottanak, hogy w tanította kemmeteket efféle

gazdálkodásra, ees atiafiui zoretetre, kit az egi éleo Isten itélie megh, ha igazán czielekedie, avagy nem.

„Azt halliuk, seot ugian megh tuttuk hogi keore állat benneteket, ees akar állatni, valaki az egi éleo Istennek tiztelete feleol bezédre adgia magát; de megh ezt nem halhattók, hogi valaki egi nehani záz forint ára marhát ad nekünk (melinek megh vételiben sok zónk, bezédwnk vagion veletek) ki tilalmazta volna, avagy keore állatta volna, melinek nem ugi kellene lenni, ha ugian zintén az w tudomániát efféle czielekedetekkel akaria igaznak bizoniétani. „Erreol az mi Polgár társaink mikor némw nap az kegielmetek várasában léuén értekeztenek volna zemeol zember Gáspár Vrunkhoz térvén wgiekeztének ieovendeo kékesréghnek okáért illien dolgot kéuánni: hogi ha w kegielme az igaz Prophéta, meli prophétalásáért kit mi ha megh nem érthetwnk, zabad minket káromlani, és hwtwnk' igazságában rutittani, czielekedné ezt w kegyelme, hogi ieioion várasunkban, ees valamigh akaria mind addig tancizion, praedikálion, ees ió lelki wsmerebeol az mi tanitónkkal bezélgessen: avagy haeki teczenék mi kételeniteneok az mi tanitónkat kegielmetekhez menni, hogi kegielmetek engidelmibeol praedikállianak, tancizianak, ees Gáspár Urunkkal io rend ees kezességh alatt zollianak, vetekedgienek. — Erreol azt mondgiuk kegielmeteknek hogi mi zókat zóllottak az mi feleink, kire most is ha kévansága vagion kegielmeteknek, ees Gáspár Urunknak arra az dologhra legien módgia, ees bizonial hidgie kemmetek most is hogi valamelikét kívánia kegielmetek megh czielekedgiwk, seot ugian azt mondiuk, hogi ha Gáspár Urunk megh mutathattia minékünk, hogi az mi Praedikátorinknak tudomannia az melire minket tanítottak Zent írásban uinczien, soha nekik teobbé kenierwnkeot nem niutiuk; ha pedig ezt megh nem czielekedheti, vagi nem akaria czielekedni, zabad legien kemetek velle, valami nemw tisztességet adnia néki érette, de ezt kéválniuk hogý teobbé nieluiuel ne rutittsa se Hwtwnkeot, se zemélwnkeot. Mert ha reánk nem érheti azt, az mit mond az hatalmas Cziázár teorvenie zerint bizonimegh láttiuk mi okból veott maganak ihien nagi Papi méltóságot, hogi régi barátságos Várasunk, ees várastokbelieket megh háboritson, holot minden tanításának summáiának kellene lenni, hogi Istent zorettesse veletek, ees felebarátotokat, meliet valaki megh nem czielekszik, nem igaz keresztien az „Ez Summája írásunknak: hogi ha mi indulat vagion kegielmetekben (kit tudunk hogi vagion) az Isteni szeretethez ees az atiafiui zoretetnek megh tartásához, kegielmeteket kériwk

b)

mint zerelmes Vrainkot ees zomzédinkot, kemmetek wgiekezék le zállítani az keozeottwnk való háborúságot, ees ne engedgie kegielmetek tovább menni az giwleolkeodést, vessen véget kegielmetek az gialázatos zidalmazásnak ees feniitse megh kegielmetek az kwvwl járo keleo ifiuságot, hagi az háborúsághnak minden okadása kiteoreoltessék mi keozwlwnk, ees az zerint építtessék. Ezt, Isten w z. Felsége láttia zwvwnkeot, io lelki wsmertetbeol ees akarathol irtuk kegielmeteknek; ees keriwk kegielmeteket, hagi gonoz néuen ne vegie kegielmetek, hanem minden ióra való magiarázattal; mert mi ha háborúságot zeretnének volt okunk reá, de addigh migh kegielmeteknek panazunkat teriezthettwk, nem akartunk semmit mozdulni: Ees ha kegielmetekben az zeretetre való indúlatot látandgiuk, minden raitunk leot gialázatokrol elfeletkezwnk, ees soha mégh giermekteknek is bwn gianánt — megh nem emliwkw, kegielmetekteol ezekre minden ió válazt várunk, ugian ezen emberwnk által, ees az hatalmas Isten poroncziolattia zerint való egieswlést, ees zeretetnek keoztwnk nevedekését kéuánniuk. Az eleo Isten megh áldgia, ees tarczia kegielmeteket kiczinteor foghua nagighlan. Keolt Pétsen 15 July 1588. Pétsi Feo Biró kis Farkas. Polgár mester Zabo Gergeli az w iámbor tanáciául egietemben.

P.

Válasz.

„Az Atia mindenható Vr Istentül, ees az w eoreokké való régi zwleot fiátul, az Jezus Christustul az Zent lélekkel egietemben kiuánunk kegielmeteknek egésséget, lelki testi békeséget ees az eoreok életet.“

Megh adák mi nékwnk tiztelendeo Vraink az w kegielmetek leuelit, meliben megh érteok kegielmeteknek zwviben való fel indulását, ees abbol való kívánságát is, mellicke akarnók ha zinte ugi felelhetnének az mint az kegielmetek levelének rendi kéuánnia. Mind az által ha minden czikkelire megh nem felelhetwnk, azt kemetek valami gonoz véghre ne magiarázza, hanem inkább az kemeteknek teollwnk el sietésnek tulaidonitsa, Eleozer penigh, holott kemetek maga feleol illien vallást tézen, hogý eleiteol foghua azon wgiekeztetek hogý senkinek feoképpen minekwnk bántásunkra ne lennének miert hagi régheteor foghua wsmeretesek is, barátságosok is voltunk; ezt kegielmetekteol ió néuen vezzwk, ees keozeoniük is kegielmeteknek, mint bizott Vrainknak. Mw is bi-

zoniára az keozeonséges emberi társasághra, ees barátságos zomzédságos dolgokra nézue roha kegielmeteknek sem kárára, sem gyalázatiára nem voltunk, ees ez után sem wgiekezünk lenni, de hogi kemetekhez szinte ollian züvel, ees ió akarattal nem lehetünk, mint egiéb zomzédságinkban lakozó iámbor Várasbeli Vrainkhoz ees atiánkfiához, oka annak az, mi hwtwnkteol, és vallásunktol küleombezeo hüt, meliel magatoktol mind minket, 's mind penigh az teob kereztién városokban való atiafiakot elidegenittitek. Azért kegielmetek az mi veletek való ellenkezéswnkeot ne az mi embertelenségünknek, hanem annak az tudománnak tulajdonítsátok, meliet az igaz kereztién világznak bozuságára bebocziattatok; Holot penigh hwteteokeot, ees Isten feleol való vallástokot mentitek, ees azt nagi beo bezéddel hozzánk kwldeottétek, mi arra reouidenen azt felellük: valamit kegielmetek vall, az kegielmetek tudgia, de mi attól az egi eoreokké való Isten-teol kinek neiben megh kereztelkedtwnk, seot mégh tw is, el nem zakadunk; hanem hizünk az egi Istenben, ki az mindenható Atia, Meninek, feoldnek teremteoie, az mint az Apostoli Credo tanitt; hizwnk az Jézus Christusban az Atiának egietlen egi zwleot fiában, ki Dáuidnak maghuából való test zerint, de állandó Isten mind eoreokké, mint az zent Pál mondgia. Hizwnk az zent Léleekben, ugian azon Apostoli Credo zerint, ki az Atiának, ees fiúnak eoreokké való Lelke, ki zóllot az Prófétákban, ees Apostolokban, ees ki az mi mennei eoreokségwnknek foglaló zálloga; ha ki pedig ebbeol az vallásból három Istent formál, ees mwnket három Istenüeknek itil, ám eo lássa miczioda lélekkal czielekedi, de mi igi tanultuk, ees igi hizwuk, ez világhon való igaz Aniazentegiházbeli hiuekkel egietemben, hogi ez nem három Isten, hanem hogi az Atia, az Fiu, és a' zent Lélek legien az egi eoreokké való bizoni Isten. Erreol mi teobbet most nem irhatunk kegielmeteknek, ha nem az mi az scholából irott leuélre néz, arra azt mondiuk ió lelki wsmérettel, hogi sem minékünk, sem Praedikátorunknak arra az zóra az kibeol kegielmetek illien igen fel indult, sokkal inkább Várasunk Peczeti reá nem vettetet, noha kegielmetek azzal is busitot bennwnket, mind az által ha az ezelen ifú biztában mint ismeres baráttiának iruán ollian zót eijtet (az kiuel annak is az ió ifúnak hizelkedni kegielmeteknek nem kellett volna) kegielmetek értelmes emberek leuén egi giermek irásán nem illik, hogi illien igen fel háborodgiék kegielmetek, foeképpen holott mi az kegielmetek, mi Istenwnkre, ees hwtwnkre az kegielmetek rendin való emberekteol sokkal nagiobb zidalmakat, ees káromlásokat hal-

lunk, kikreol miuel hogi nem tehetwnk, az bozuállást, ees az bwntetést arra hadiuk az ki igazat itil; iól tudgiuk hogi zidalommal, ees egi másnak rutitásával ellenkezeo tudománt megh nem gieozhetwnk. Azért ha abban mi vétek esett, mint hogi esett is, a' kireol eotet eléggé megh feddettwk, ees pi-rongattuk, kegielmetek is azt, az tudatlan ifiúságnak tulajdonittsa. Touábba hogi kegielmetek azon panazolkodnak, hogi házunknál zállást nem adunk, ees veletek egiwt nem ezwnk; kegielmetek ezen ne cziudálkozzék, mert mi az Isten igei-beol eleiteol foghva igi tanultuk, hogi az kik mi keozwnkben úi ees idegen tudománt hoznak, azoknak ne keozeoniwnk, ees házunkban se fogadgiuk eokeot. Végezetre, holott az mi Praedikátorunkot vetekedésre kéuanniátok, ees abból akariátok ve-lwnk megh útáltatni (hogi ha oda nem megien, ees az tw kegielmetek Praedikátorával megh nem disputál) teháť lássuk minémw tisztességet adunk neki érette; erre is azt feleliük, hogi eebbeol mi velwnk semmiképp megh nem útáltathattiáok, 's nem is veezwnk ió néuen kegielmetekteol az w kegielmin teot gyalázatokat; mert w mindenkor kéz volt, 's mostan is kéz volna az igazságnak oltalmazására eleo állani, cziak hogi mi arra is módot, ees alkalmatosságot találhattunk volna, de illien vezedelmes wdeoben ió mód, ees nagi ok nélkw efféle vetekedést indítani (meli cziendesen megh nem lehetne az mint kegielmetek gondolta) nem itéllwk illendeonek lenni; mind azáltal ha Isten w Felsege wdeot, ees io alkalmatosságot mutat, nagi eoreomest kézzek lezwnk az kegielmetek kéuán-ságának engedni; holot penigh kegielmetek azon is panazol-kodig hogi némelliek keozwllwnk kegielmeteket zidalmazzák, arra azokat nem az mi Praedikátorunk tanította; az Eretnek neuet is nem mi keolteottwk eleozer kegielmetekre, azért cziak mi reánk igazán nem haraghattok érette. Kiuannók hogi ha kegielmet eknék efféle név bátor ne adatott volna, mert mi az thi kegielmetek gyalázattiában nem gieonieorkeodwnk, de mi nem tehetünk róla ees senki záiát be nem dughattiuk; oztán mw is az kegielmetek rendgiéreol azon neuezettel illetetwnk, kit noha nehezen zenuedwnk, de még is mindazáltal azt is igaz Istennek itiletire kell hadnunk. Isten éltesse, ees áldgia megh kegielmeteket mind lelki testi aiándékael, ees engedgie w Felsege hogi az igazságh hellién maradhasson, az hamis-ságh pedig elromollion. Amen. Iratott Tolnán 27 July 1588. Eotveos Imreh Tolnay Feo bíró mind az teob tanaczibeli Vra-innal egietemben.

XVII-dik Századból.

Q.

Nos Leopoldus — Spectabilis, ac Magnifice, Egregii, Fideles Nobis dilecti. Postquam perfacile nobis persvasum haberemus, ac etiam per nonnullos Fideles Nostros demisse informaremur; Praesidium, Civitatemque Nostram Regiam Budensem, per diuturnam, acerrimamque armorum nostrorum infestationem et vim, adeo concussam et disiectam esse, ut locus in ea, sine discrimine sanitatis, imo et vitae, commorandi supersit fere nullus; consequenter verendum sit, ne Militia nostra ibidem praesidiaria, nisi aliunde eidem de necessariis, quibus se contra praeforibus iam existentis hyemis frigora, aliasque incommoditates conservare et tueri possit, tempestive provideatur, variis morborum generibus infestetur, ac cum gravi Nostro, et Reipublicae damno emoriatur; quod ipsum malum in tempore praevénire volentes, benigne resolvimus attacktae Militiae Nostrae praesidiariae Budensi, certis lectisterniis, prouti etiam pro Vigiliis agentibus nonnullis penulis, seu Gausape, per Vos quantocyus, et sine perditione temporis comparandis, succurrendum esse — In reliquo Gratia Nostra Caesareo Regia iugiter Vobis propensi manemus. Dabantur in Civitate Nostra Vienna die 29-Octoberis Anno 1686. Regnorum Nostrorum Romani Vigesimo Nono, Hungarici Trigesimo secundo, Bohemici vero Trigesimo primo. Leopoldus m. p. W. A. Com. de Ur set Rosembergh m. p. Jácob. Theob. Mayer m. p.

R.

Sacratissimae Caesareae Regiaeque Maiestatis Domini Domini Nostri Clementissimi nomine, Magistratui, Civibus, et Incolis Civitatis Agriensis in Regno Hungariae hisce significandum, Altenominatam suam Sacratissimam Regiamque Maiestatem, ad demissam Illustrissimi, et Reverendissimi Domini Episcopi nec non Venerabilis Capituli Agriensis in puncto Restitutionis Jurium Bonorum Possessionum, ac Proventuum ad Ecclesiam Agriensem spectantium Instantiam, et — de super humillimam suae Majestati Sacratissimae factam relationem, Benignissime resolvisse, ut inter caetera Civitatis Agriensis,

quam praefatus Dominus Episcopus, et Capitulum per confirmationales Privilegiales Ferdinandi I-i gloriossima memoriae in originali exhibitas, ad Ecclesiam Agriensem pertinere legitime comprobavit, eidem principaliter restituenda, et consequenter Privilegium a memorato Magistratu Civico ibidem interim provisorie obtentum, comperto in contrarium Ecclesiae Jure annullandum veniat, ita tamen, ut eiusdem Civitatis Agriensis Civibus et Incolis, quibus ita conveniret, libera sit emigrandi facultas, remanentes vero conformiter aliis Civitatibus et Magistratibus Episcopalibus tractentur, ac ideo prius ut quo illis ratione Educilli, Macelli, Molarum, Pascuationum, Lignationum, Proventuum ex nundinis annuis, et Hebdomadariis, Teloniorum, Mulctarum, Piscationis, Venationis, nec non Censium Episcopalium, et similium utilium Jurium, et praestationum civicarum quid certi stabiliatur, et casu quo iidem Cives Agrienses majus aliquod Privilegium adinvenire et producere possent, penes illud omnino manuteneantur, non minus ut quo ad Domos et fundos Civitatis ejusque Territorii ab Administratione Camerali venditos, aut distributos nulla fiat innovatio, sed illis, qui eosdem a dicta Administratione Camerali venditionis vel quocunque alio titulo acceperunt, pleno Jure absque refusione ulla pretii maneret, demum Sacratissimae suae Caesareae Regiaeque Maiestatis Domus Armamentaria (in qua etiam Praefecto ejusdem educillum pro suis domesticis et operariis, tamen — sine expositione Hederæ sit concessum) ac etiam domus annonaria Tricesimalis, uti Residentia Episcopalis, et Domus pro Residentia Capitularium ordinatae, Xenodochia, Curia Magistratus Civici, et similes Domus publicae ab omnibus Contributionibus, quarteriis et oneribus sint liberae, non autem ulla Domus privatorum, etiam Nobilium aut officialium, tam militarium, quam Cameralium, ab his et quibuscunque aliis oneribus sit exempta. Cui Resolutioni Benignissimae idem Magistratus, et Cives civitatis Agriensis debitum morem gerere, ac proinde in posterum a Praedicatione Regiae Liberaeque Civitatis abstrahere, et saepefacto Domino Episcopo debitum respectum et obedientiam praestare noverint. Quibus de reliquo altefacta Sacratissima sua Caesarea Regiaque Maiestas gratia sua Caesareo Regia benigne propensa permanet. Sig. Viennae sub plibatae Maiestatis suae Sacratissimae appresso Sigillo Secreto. Sigefridus Chrisophorus Obreiner m. pr. Jacobus Andreas Comes de Braudis mp. Per Imperatorem Viennae die 14-a August. Anno 1694. Franciscus Josephus a Khrap m. p.

S.

XVIII-dik századból.

1) Fejedelmi öltözetekkel való tiz paripát. — 2) Hat nyustos subát, 12. párdutz bőrt, 40 szép farkas bőrt, hat mente alá való hejúz bellést, 12 embernek való daru tollat, vagy Koltsagot úri tokokkal edgyütt. — 3.) Ugyan eő Nagha Vitézi számára két ezer pár pisztolt karabénjokkal együtt. — 4.) Az vitézlő Ezrednek, hogy a várason semmi dülást ne te-
gyen, eötven ezer német forintot. — 5.) Ugyan azon katonaság-
nak két ezer kalpagot, két ezer pár karma'sin csizmát, két ezer köpönyeget. — 6.) Azon katonaság Tiszteinek egy egy skárláthol, vagy granáthul álló öltözetet, hozzá való szerszá-
mival edgyütt. — 7.) Kinek kinek.hozzá illendő egy paripát, hozzá illendő öltözetivel együtt. — 8.) Ezer nyereg alá való pakróztot. — 9.) Mind az Úrak számára adandó lovakra, mind tiszt Uraimékéra egy egy veres csotárt. — 10.) Az Hajduk számára két ezer köpönyeget, két ezer telekes botskort, kop-
zával együtt, és két ezer kalpagot.

Mind ezeknek meg adására, ha magokat Pécs Várasí Urai-
mék accommodállák, és meg adgyák, meg adatik az gratia,
holott nem; Isten világ előtt protestálunk, ha előnkben ada-
tott Orderunk szerint eljárunk. Datum in suburbio Quinque
Ecclesiensi, die 1. Februarii 1704.

Suae Celsitudinis Francisci Rákóczy de Fölső Vadász D.
D. Gratosissimi Campestris Militiae Equestris Ordinis Mille-
narius Capitaneus, et modernus Commendans, nomine sui et
officialium, ac totius Militiae.

Ladislaus Sándor, m. p.

T.

Magyarázat.

Tekintetes királyi Magyar kintstár. Mélt. Tek. Nagyságos,
Jeles, és igen kegyes Urak!

A' Tekintetes királyi Udvari Magyar Cancellaria' meg-
kérésének következésében, arra rendeltettem a' Fő Méltóságú
alsó O'striai kormánysszék által: hogy Po'sonyba mennék, ot-

tan a' pestis' lecsillapodása' alkalmával az élők' egészségök megvi'sgálását, a' bevett szertartás' módja szerint végbe vinném, 's a' pestistől megfertőztetett pogyászoknak legszükségesebb kitisztítását és elégetését el végezném. Mivel én már Bécs városának környékében hasonló intézeteknek végükre jártam, a' voks csekély személyemre esett. Annak okaért, hogy meghívásomnak eleget tennék, mindenek előtt a' Tekintetes királyi Magyar kintstárhoz, végső parantsolatja elfogása, teljes hatalmam, 's attól való függésem fel valóása végett, szent György városába indultam. Innét pedig (1714) Februarius hetedikén szerencsésen Po'sonyba költöztem; másod nap reggel az ülésben gyűlt város Tanácsának megjelentem ki küldetésemnek czélját, 's arról szóló parancsolatomat, elejébe terjesztettem, szándékomat is, hogyan, és mi rendel megvi'sgálásomat tartani kívánnám, kinyilatkoztattam. El végezvén a' szabad királyi belső város megvi'sgálását, föl mentem a' várba; itt azt vettem észre: hogy az úgy nevezett elpusztult Jeru'salemi, más-képpen Hajdúk városában száz húszan veszték el, és negyven kilentzen menekedtek meg a' szörnyű haláltól. — A' pogyászok mind elégettettek; — de azomban az itt álló, tsupán tsak sár-ból rakott, 's náddal fődözött házakat, és benne lévő szobákat rendesen kitisztíttatni nem lehet; azért (mivel olyan házatskát, a' millyent harmincz ötöt számláltam, igen tsekély árron, legföljebb tizenkét forinton lehet megvenni, és eladni) szükséges, hogy azok veszedelmes mivoltok miatt mind elégtessenek, és helyettük más lakhelyek a' német katonák Kaszárnják módjára, a' Vár' alsó falai mellé építtessenek; ebből az a' haszon is támadna, hogy a' fertelmes, Isten előtt igen útálatos feslettség eltávoztatnék. Vannak ezekenn kívül még a' Vár oldalán egy néhány fa kalibák is, azok között hármat lepett el a' pestis, mellyeknek lakosi hasonlóképpen ki haltak; ezek a' gunyhók is nem másra, hanem tsak tüzre valók. — Hogy a' dögletet olly sokáig, 's olly szörnyűen kegyetlenkedett ebben a' városban, annak okait botránkozás és borzadás nélkül nem lehet vi'sgálatra venni. A' tizennyoltz, és tizennégy esztendő's fiúk és leányok, meg előzvé a' gonoszságban idejeket, csoportosan közlik magokat a' Hóstádok rejtekeiben. Előmozdítja ezt a' gonoszságot az oda tódúlt bolgó jövevények' sokasága, kik, hogy földes Uraságjok' szolgálatját el kerüljék, Po'sonyban rejtekeznek, 's a' külső városokban épült házakat úgy meglepik, hogy némelykor illyen kőbőrle szabados emberek kétszázan, néha többen is egy házban találtnak. Innen származnak a' faluk néptelensége, 's pusztasága; a' királyi jövedelem' tsonkitása, a' szabadságnak törvénytelen 's

erőszakos megszerzése, a földmívelésnek pedig teljességgel abban való hagyása: mivel illy szőrü emberek a szabadság színe alatt többnyire Po'sonyba tolazkodnak, 's azt egészen elfoglalják. — Az öltözetek' elégetése azonban olly pontosan végbe nem vihető, valamint a párnák elrontása: ezeket kénytelenségből kellett meghagyni, és rendesen kitisztíttatni; mert ha a' szegénység, kóztos ruhájától meg foszthatnék, mezé-telen maradna. A' jó isten már egy hónaptól fogva tiszta 's egészséges levegővel éleszti és táplálja ezt a' sinlódó, 's már súlyos betegségéből föllábadott várost, nints is egyéb hátra, hanem, hogy a' szoros zár alól, mellyben ekkoráig tartatott, fölszabaduljon, és a' vidékiekkel való közönséges kereskedési közlés nékie megengedődjék: a' mire én óhajtvá reá állok, 's kívánom, hogy az Isten ezt a' szabad királyi várost számtalan esztendőkre legjobb egészségben fűntartsa, és mindenkor megőrizze; egyébaránt maradok.

Mélt. Tek. Ngos Jeles, és igen kegyes Urak'

alázatos szolgája

Zebriak Jakab m. p.

Béts várossának orvosa.

	a' házak	A' pestistől meg lepett házak	kihalt személyek	kigyógyultak	megszűnt a' pestis dü- hössége.	Eztendőben
	száma					
A' belső vá- rosban	219	148	383	94	Hetedik Ja- nuáriusban	1714
A' külső vá- rosokban	512	405	2535	986	Tizenharm. Januari.	1714
A' várban	35	31	120	94	Tizedik no- vemb.	1713
Várallyán Ispotályban.	112	96	409	109	Nyoltzadik Decemberb.	1713
	—	—	411	323	Huszonket- tődikJanua.	1714
Summa	878	680	3869	1561		—

c

IGAZÍTÁSOK.

Kéretik az olvasó, hogy mielőtt a munka olvasásához fogna, a' következő tetemesb hibákat előre kijavítani ne terhelhetnék.

<i>IX.</i>	<i>l. alulról</i>	<i>4. sorb.</i>		<i>megérzése helyett olv. érzése</i>
20.	<i>l. felülr.</i>	11	—	<i>haladó — — haladó</i>
27.	<i>l. alulr.</i>	9.	—	<i>olv. silányulva és tárgyává</i>
30.	<i>l. felülr.</i>	4.	—	<i>olv. birta széttördelni</i>
36.	<i>l. a' jegyzésben</i>	—	—	<i>olv. Colquhoun</i>
37.	<i>l. alulr.</i>	7.	—	<i>olv. mintapéldányul</i>
50.	<i>l. felülr.</i>	16.	—	<i>olv. Zsámbokiak</i>
51.	<i>l. alulr.</i>	4.	—	<i>olv. pettai</i>
54.	<i>l.</i>	—	11.	<i>olv. jelent</i>
65.	<i>l. felülr.</i>	11.	—	<i>segítették után tedd "</i>
67.	<i>l.</i>	—	10.	<i>töröld ki a "</i>
72.	<i>l.</i>	—	9.	<i>olv. ház körüli</i>
82.	<i>l.</i>	—	15.	<i>— mondottuk</i>
84.	<i>l.</i>	—	8.	<i>— gazdagságuk</i>
100.	<i>l.</i>	—	5.	<i>— puztává</i>
—	<i>l.</i>	—	19.	<i>— Ut brevibus</i>
—	<i>l.</i>	—	20.	<i>— atque</i>
103.	<i>l.</i>	—	6.	<i>— Lumnitzer</i>
114.	<i>l.</i>	—	13.	<i>— nemtelen</i>
133.	<i>l.</i>	—	9.	<i>— Iharus fia, Ugra, és Ipolyt</i>
134.	<i>l.</i>	—	8.	<i>— Sigismundeát</i>
—	<i>l. alulr.</i>	7.	—	<i>— 1486.</i>
150.	<i>l. a' vég sorban</i>	—	—	<i>— haereticorum</i>
163.	<i>l. alulr.</i>	9.	—	<i>— Szitnya</i>
165.	<i>l. felülr.</i>	7.	—	<i>— foglyokat</i>
168.	<i>l. alulr.</i>	11.	—	<i>— szállításáról</i>

180.	l. <i>felülr.</i>	16.	—	—	más világ van
193.	l. <i>alulr.</i>	2.	—	—	kényszerítettnek
203.	l. <i>felülr.</i>	7.	—	—	vesztegessae
	— l. —	11.	—	—	eleveníti
204.	l. <i>a' jegyz.</i>	9.	—	agnosci	<i>helyest olv. noscit</i>
206.	l. <i>felülr.</i>	23.	—	<i>olv. Fenesy</i>	
208.	l. <i>a' jegyz.</i>	12.	—	—	heic
	— l. —	15.	—	obnitus	<i>helyest olv. obrutus</i>
216.	l. <i>felülr.</i>	1.	—	még	— — meg.

A javító.